

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1980, LET. XVII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

6-7

IZ VSEBINE

Boris Majer: Današnji trenutek samoupravljanja

Sergej Kraigher: O nekaterih osnovah in temeljnih izhodiščih družbenega planiranja in družbenih planov

Franc Šetinc: Subjektivne sile, zveza komunistov in samoupravljanje

Ivan Kristan: Nacionalno vprašanje, samoupravljanje, federalizem

Adolf Bibič: Samoupravni pluralizem

Martin Košir: Samoupravljanje in podružbljanje splošne ljudske obrambe

France Vreg: Samoupravljanje in družbeno komuniciranje

Vlado Benko: Samoupravljanje in neuvrščенost

Aktualni intervju: Samoupravljanje — dosežki in perspektive

TEORIJA IN PRAKSA

1980

6-7

revija za družbena vprašanja, let. XVII, št. 6—7, str. 633—888, Ljubljana, [junij—julij 1980
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franc Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 80 din, za druge *individualne naročnike* 150 din, za *delovne organizacije* 250 din, za tujino 400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 25 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50110-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

BORIS MAJER: Današnji trenutek samoupravljanja	635
--	-----

ČLANKI, RAZPRAVE:

SERGEJ KRAIGHER: O nekaterih osnovah in temeljnih izhodiščih družbenega planiranja in družbenih planov	642
FRANC ŠETINC: Subjektivne sile, zveza komunistov in samoupravljanje	666
IVAN KRISTAN: Nacionalno vprašanje, samoupravljanje, federalizem	678
ADOLF BIBIČ: Samoupravni pluralizem	687
BOŠTJAN MARKIČ: Delegatski odnosi – od zamisli v družbeno prakso	700
ZDRAVKO MLINAR: Subjektivni faktor in samoupravno odločanje v razvoju občine	708
MARTIN KOŠIR: Samoupravljanje in podružbljanje splošne ljudske obrambe	717
FRANCE VREG: Samoupravljanje, družbeno komuniciranje in mnenjski pluralizem	724
VLADO BENKO: Samoupravljanje in neuvrščenost	739
BOGDAN KAVČIČ: Nekateri novi in stari problemi samoupravne prakse	748
ANDREJ CETINSKI: Vzroki za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev	758
MARA BEŠTER: O materialnem položaju delovnega človeka v nekaterih sektorjih družbenih dejavnosti	771

AKTUALNI INTERVJU:

Samoupravljanje: dosežki in perspektive (na vprašanja uredništva odgovarjajo: Savin Jogan, Vinko Kastelic, Jože Knez, Matjaž Mulej, Miha Ribarič, Marjan Rožič, Slavko Splichal, Berne Strmènik, Marjan Tavčar in Albina Tušar)	784
---	-----

ODMEVNOST SAMOUPRAVLJANJA V SVETU:

DIMITAR MIRČEV: Samoupravljanje med sprejemanjem in odklanjanjem	826
ADRIANO GUERRA: Izkušnja samoupravljanja	837

PRIKAZI, RECENZIJE:

BOŠTJAN MARKIČ: Enciklopedija samoupravljanja	839
Avtorski sinopsisi	843

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVII, št. 6–7, str. 633–856
Ljubljana, junij–julij 1980

CONTENTS

EDITORIAL:

BORIS MAJER: Self-Management – its Present-day 635

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- SERGEJ KRAIGHER: Some Basic and Fundamental Strating-points in Social Planning and Social Plans 642
 FRANC ŠETINČ: Subjective Forces, the League of Communists and Self-Management 666
 IVAN KRISTAN: National Question, Self-Management, Federalism 678
 ADOLF BIBIČ: Self-Management Pluralism 687
 BOŠTJAN MARKIČ: Delegate Relations – from Conception to Social Practice 700
 ZDRAVKO MLINAR: The Subjective Factor and Self-Management Decision-Making in the Development of the Commune 708
 MARTIN KOŠIR: Self-Management and Socialization of Total National Defence 717
 FRANCE VREG: Self-Management, Social Communication and Opinion Pluralism 724
 VLADO BENKO: Self-Management and Non-Alignment 739
 BOGDAN KAVČIČ: Some New and Some Old Problems Concerning Self-Management Practice 748
 ANDREJ CETINSKI: Reasons for the Slow Implementation of the Pooling of Labour and Resources 758
 MARA BEŠTER: On the Economic Status of the Working Man in Some Fields of Social Activity 771

THE INTERVIEW:

Self-Management: its achievements and perspectives (in the interview are taking part: Savin Jogan, Vinko Kastelic, Jože Knez, Matjaž Mulej, Miha Ribarič, Marjan Rožič, Slavko Splichal, Berne Strmčnik, Marjan Tavčar and Albina Tušar) 784

ECHO OF SELF-MANAGEMENT IN THE WORLD:

- DIMITAR MIRČEV: Self-Management, Its Acceptance and Rejection (Foreign Authors on Socialist Self-Management in Yugoslavia) 826
 ADRIANO GUERRA: Experience of Self-Management 837

REVIEWS, NOTES:

- BOŠTJAN MARKIČ: Encyclopedia of Self-Management 839
 Authors' Sinopsis 843

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОРИС МАЙЕР: Самоуправление – его сегодняшний момент 635

СТАТЬИ, МНЕНИЯ:

- СЕРГЕЙ КРАИГХЕР: О некоторых основах и основных отправных точках общественного планирования и общественных планов 642
 ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Субъективные силы, союз коммунистов и самоуправление 666
 ИВАН КРИСТАН: Национальный вопрос, самоуправление, федерализм 678
 АДОЛФ БИБИЧ: Самоуправленческий плюрализм 687
 БОШТЯН МАРКИЧ: Делегатские отношения – от замысла до общественной практики 700
 ЗДРАВКО МЛИНАР: Субъективный фактор и самоуправленческое принятие решений в развитии общины 708
 МАРТИН КОШИР: Самоуправление и обобществление общей народной обороны 717
 ФРАНЦЕ ВРЕГ: Самоуправление, общественное общение и плюрализм взглядов 724
 ВЛАДО БЕНКО: Самоуправление и неприсоединенность 739
 БОГДАН КАВЧИЧ: Некоторые новые и старые проблемы самоуправленческой практики 748
 АНДРЕЙ ЦЕТИНСКИ: Причины медленного осуществления объединения труда и средств 758
 МАРА БЕШТЕР: О материальном положении трудящегося в некоторых областях общественной деятельности 771

ИНТЕРВЬУ:

Самоуправление его достижения и перспективы (на вопросы отвечают: Савин Йоган, Винко Кастелич, Йоже Кнез, Матяж Мулей, Миха Рибарич, Марян Рожич, Славко Сплихал, Берни Стрмчник, Марян Тавчар, Албина Тушар) 784

ЭХО САМОУПРАВЛЕНИЯ В МИРЕ:

- ДМИТАР МИРЧЕВ: Самоуправление – его принятие и отвержение (Зарубежные авторы о социалистическом самоуправлении в Югославии) 826
 АДРИАНО ГВЕРА: Искусство самоуправления 837

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- БОШТЯН МАРКИЧ: Энциклопедия самоуправления 839
 Авторские синопсисы 843

Današnji trenutek samoupravljanja

Jubileji so ponavadi priložnost za razmislek o rezultatih in izkušnjah prehojene poti, za analizo pričujočega trenutka in za načrtovanje prihodnosti. Trideset let socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji je zagotovo takšen jubilej. O tem je bilo v jubilejnem mesecu veliko izrečenega in napisanega, temu vprašanju je posvečena tudi pričujoča številka »Teorije in prakse«. Zato v uvodnem zapisu ne kaže tega ponavljati. Kazalo pa bi se nekoliko podrobneje zaustaviti pri vprašanju, ki se ga tako ali drugače dotikajo tudi vsi jubilejni zapisi o tridesetletnici samoupravljanja v Jugoslaviji: kaj je danes, v tem trenutku temeljno protislovje v razvoju naše družbe, ki ga moramo razrešiti, da bi zagotovili nadaljnjo uspešno rast in razvoj samoupravnih družbenih odnosov, samoupravne socialistične demokracije kot naše izvirne, samostojne zgodovinske poti iz »kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode«, v družbo osvobojenega dela in novih zgodovinskih možnosti človekove ustvarjalnosti in svobode.

Socialistično samoupravljanje v Jugoslaviji že zdavnaj ni več samo vizija prihodnosti. Tudi ni več zgolj uresničitev gesla »Tovarne delavcem!« ali zgolj udeležba delovnih ljudi pri odločanju o skupnih zadevah. Samoupravljanje je danes v Jugoslaviji način življenja od najmanjše celice združenega dela, krajevne skupnosti, prosvetne, znanstvene ali kulturne ustanove vse do republike in federacije. Toda še vedno je to proces, poln notranjih protislovij, navzkrižij, nasprotujočih si interesov, teženj in konfliktov, daleč od idealne harmonije, od idealnega »končnega stanja«. Samoupravljanja niti ne pojmujejo kot cilja, kot že uresničeno asociacijo svobodnih proizvajalcev, temveč kot pot k temu cilju, ki ustreza našim zgodovinskim izhodiščem, okoliščinam, možnostim in potrebam, prebija joč se mukoma, kot je zapisal Kardelj v »Smereh razvoja«, »med Scilo birokratizma in Karibdo kapitala, ko smo često primorani hoditi po samem robu med revolucionarnimi hotenji in realnimi možnostmi.« Samoupravljanje ni že izbojevana bitka za nove družbene, produkcijske, lastninske, medčloveške odnose, v katerih bo delovni človek dejansko in v celoti odločal o pogojih in rezultatih svojega dela, temveč šele boj za uresničitev tega cilja, proces in ne stanje.

Temeljno strateško vprašanje vsega prehodnega obdobja od kapitalizma h komunizmu je prav vprašanje, kdo dejansko odloča o pogojih in rezultatih združenega dela, ali tisti, ki ustvarjajo novo vrednost s svojim živim in minulim delom, ali od njih osamosvojene in odtujene državne, tehnokratske, birokratske ali kakršnekoli že sile in strukture. Večina razmišljanj, ki se v zadnjem času posvečajo temu vprašanju in ki v precejšnji meri izhajajo iz znanih Kardeljevih analiz v »Smereh razvoja«, se sklada v naslednji točki: da smo samoupravne družbene odnose razvili in relativno uspešno uveljavili na področju enostavne reprodukcije, da pa tega še zdaleč ne moremo reči za celotno področje razširjene reprodukcije – kljub temu, da smo s sprejemom ustave 1974. leta, s sprejemom zakona o združenem delu 1976. leta in z razvojem delegatskega sistema zagotovili vse institucionalne pogoje, da bi delavci razpolagali s celotnim dohodkom, ki ga ustvarjajo in da bi lahko tako odločilno vplivali ne le na gibanje družbenega kapitala, temveč tudi na vsa področja nadstavbe in družbene reprodukcije.

Predsednik slovenskih sindikatov Vinko Hafner je v svojem poročilu na volilni seji Republiškega sveta sindikatov 18. junija letos takole opisal obstoječe stanje: »Tako zdaj že lahko z gotovostjo trdimo, da smo revolucionarno geslo ‚Tovarne delavcem!‘ v glavnem že uresničili. S tem pa še nismo uresničili zahteve, da mora delavec upravljati celotno družbeno reprodukcijo. To konkretno pomeni, da delavci v temeljni organizaciji združenega dela dejansko odločajo o tistem delu novo ustvarjenega dohodka, ki ga razdeljujejo in trošijo znotraj svoje temeljne organizacije, torej o takoimenovanem čistem dohodku. To velja predvsem za sredstva za osebne dohodke in skupno porabo, precej manj pa za sredstva, namenjena za investicije. Bistveno manjši pa je vpliv delavcev na delitev in uporabo tistega dela dohodka, ki se uporablja za skupne družbene potrebe ter se prerazdeljuje prek družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti, deloma pa tudi prek bank. To pa je kar 42% ustvarjenega dohodka. To pomeni, da je resnična oblast dela še vedno omejena pretežno na enostavno reprodukcijo in da v celotni družbeni reprodukciji samoupravljanje dejansko še ni uveljavljeno kot prevladujoč družbeni odnos.«

Citirano mesto jasno kaže, do kam smo prišli v razvoju samoupravnih odnosov v naši družbi, kako daleč seže moč, vpliv in neposredno odločanje delavskega razreda, o kolikšnem delu novoustvarjene vrednosti pa še vedno odločajo država, banke in različne druge bolj ali manj identificirane strukture v njegovem imenu, često pa tudi mimo njega in celo proti njegovemu interesu. Seveda ne moremo tega trditi za celotno maso novoustvarjenega dohodka. Pretežni del te mase se zagotovo uporablja v zgodovinskem interesu naše družbe, kar je konec koncev zagotovljeno z delovanjem samega našega političnega sistema. Toda še vedno ostane dejstvo, da je velik, ne povsem točno ugotovljiv del te mase odtujen od neposrednih proizvajalcev. To velja zlasti za tisti del družbenega kapitala,

ki dobiva značilnosti skupinske lastnine, osamosvojenega bančnega kapitala itd., isto pa velja tudi za tisti njegov del, ki še ohranja posamezne karakteristike državnega kapitala in ki je prav tako še v znatni meri odtujen – kljub delegatskemu sistemu – vplivu in dejanskemu odločanju neposrednih proizvajalcev.

Zato se danes težišče boja za razvoj samoupravnih odnosov v naši družbi prenaša iz področja enostavne reprodukcije, kjer je bitka v glavnem izbojevana, na področje razširjene reprodukcije. Prav v dejstvu, da na tem področju samoupravljanje danes še ni postalo prevladujoč družbeni odnos, da tu še vedno obstoje in se regenerirajo močni, še ne prevladani ostanki državno-administrativnega in tehnokratskega odtujevanja sredstev, skupinsko lastniška stihija in lastniški monopoli različnih centrov odtujene družbene moči, je treba iskati – poleg znanih procesov v svetovni ekonomiki – poglavitni vzrok tudi za pretežni del naših današnjih gospodarskih težav in nenazadnje tudi same inflacije. Kot marksisti moramo vedeti, da vzroke inflacijskega, nesamoupravnega obnašanja, mezдне miselnosti, nizke produktivnosti dela, itd., ne moremo iskati v teh pojavih samih, se pravi spet v takšnem ali drugačnem obnašanju posameznih gospodarskih in političnih subjektov, upravljalških struktur itd., temveč v objektivnih protislovjih družbene lastnine in samega produkcijskega procesa, ki takšno obnašanje pogojujejo, čeprav seveda ne opravičujejo.

To pa pomeni, da je treba osnovne odnose postaviti tako, da bo sama ekonomska logika delovala selektivno v pozitivnem smislu, se pravi da bo »nagrajevala« tiste, ki bodo delovali antiinflacijsko, stabilizacijsko, ki se bodo orientirali na izvoz, na večjo produktivnost, na boljšo organizacijo dela, na izkoriščanje notranjih rezerv itd., ne pa obratno, kakor se je doslej mnogokrat dogajalo. Tu zgolj sklicevanje na samoupravno zavest ne pomaga dosti. Ljudje bodo še v naprej neprenehoma kršili samoupravne dogovore in sporazume, če jih bo k temu silila ali če jim bo to dovoljevala ekonomska logika, ekonomska računica, pa naj bo še tako kratkovidna, dokler bodo lahko računali s tem, da jih bo nazadnje tako ali drugače rešila družba (če ne bomo imeli poguma, da pustimo kako posamezno organizacijo združenega dela tudi propasti, če se bo znašla v škripcih zaradi svoje nesposobnosti, neorganiziranosti, nedelavnosti, nizke produktivnosti itd.).

Tradicionalni meščanski razcep človeka na »moralnega« abstraktnega državljana in »nemoralno« egoistično privatno osebo (kar pomeni v naši praksi: deklarativno izjavljanje za samoupravljanje, deklarativno sprejemanje splošnih političnih sklepov in resolucij, v praksi pa nenehno kršenje samoupravnih dogovorov in sporazumov, nesamoupravno, skupinsko-lastniško, inflacijsko, destabilizacijsko obnašanje) se podaljšuje tudi v prehodno obdobje in v naših današnjih razmerah dejansko ni nič drugega kot izraz, konkretna pojavna oblika boja privilegiranih upravljalških struktur, tehnokratskih ali birokratskih, za ohranitev njihovega monopolnega položaja v razpolaganju z družbenim kapitalom, z ustvarjeno pre-

sežno vrednostjo. Zato te strukture načeloma tudi niso zainteresirane za razvoj samoupravljanja, posebno še na področju razširjene reprodukcije, ki postaja danes poglavitna fronta razrednega boja, kjer se konkretno odloča o smeri in hitrosti nadaljnjega razvoja samoupravnih odnosov v naši družbi in kjer je danes objektivno še največ možnosti, da svoje monopolne pozicije, če že ne ovekovečijo, pa vsaj čim dlje ohranijo in podaljšajo.

Dejstvo, da fronte v razvoju naše družbe niso ostro ločene, da nimamo na eni strani »čiste« fronte samoupravljanja, na drugi strani pa enako razpoznavne fronte tehokratizma, birokratizma, etatizma itd., temveč da sta med seboj često pomešani, druga v drugi, da se bije boj za samoupravljanje tudi znotraj teh struktur samih, dostikrat celo v zavesti, konkretnem obnašanju, konkretnih odločitvah številnih odgovornih gospodarskih in političnih organov, da poteka ta boj znotraj samih subjektivnih sil, nena zadnje v sami zvezi komunistov, to dejstvo zahteva tudi drugačno strategijo in taktiko boja od klasične oblike razrednega spopada, v katerem so fronte bolj ali manj jasno ločene druga od druge.

Predvsem ne smemo mešati oseb, funkcij, konkretnih vlog v družbenem produkcijskem procesu s tehokratskimi ali birokratskimi postopki, obnašanjem, ravnanjem (npr. izenačevati direktorje, tehnično inteligenco, gospodarske kadre itd., s tehokracijo, državo, državno politične, upravne strukture z birokracijo itd.), na drugi strani pa idealizirati abstratni delavski razred kot edino pravega in resničnega samoupravljalca, ki naj bi bil že po svoji naravi imun za kakršnokoli tehokratsko ali birokratsko obnašanje, kar je seveda prav tako samo iluzija. Boj za samoupravljanje ali proti njemu poteka tudi znotraj samega delavskega razreda kot spopad med zaostalo mezdnostjo, ki je objektivno podpora tehokratskim in birokratskim težnjam in strukturam v naši družbi, »razredna baza« njihove družbene moči, in med samoupravljalško zavestjo in resnično samoupravljalškim obnašanjem tistih slojev in množic posameznikov znotraj delavskega razreda, ki nastopajo objektivno kot gonilna sila, kot generator samoupravnih družbenih odnosov v konkretnem okolju, v konkretni družbeni sredini, v organizaciji združenega dela, v samoupravni interesni skupnosti itd.

Kot marksisti se moramo zavedati, da tudi sama »mezdna miselnost« zaostajajočih plasti delavskega razreda (kakor tudi tehokratska in birokratska miselnost dela upravljalških struktur na drugi) ni sama sebi vzrok, temveč ima svoje korenine prav v dejstvu, ki ga omenja Vinko Hafner v navedenem citatu, namreč da samoupravljanje ni še postalo prevladujoči odnos tudi na področju razširjene reprodukcije, da delavec o tem dejansko še ne odloča, da odločajo namesto njega in mimo njega, včasih pa celo proti njemu še vedno različne formalne, največkrat pa neformalne skupinsko-lastniške, državno-administrativne strukture, na katere nima vpliva, od katerih pa je v veliki meri odvisen njegov življenjski standard, njegov položaj v družbi in nenazadnje sama njegova zavest. Kot marksisti tudi ne

bi smeli pozabljati, da blagovna proizvodnja, trg, denar tudi v naši samoupravni družbi kljub samoupravnemu uravnavanju blagovno-tržnih zakonitosti in samega denarja vendarle povzročata celo skalo različnih odtujevalnih učinkov, čeprav drugačne narave, lažje obvladljivih in premagljivih kot v klasični razredni meščanski družbi. Njihov skupni učinek včasih opredeljujemo kot »potrošništvo«, kar pa morda bolj skriva kot odkriva resnični vzrok in podlago teh pojavov. To ne pomeni, da je treba ali mogoče blagovno proizvodnjo v naši družbi odpraviti ali preskočiti, pač pa pomeni, da bi morali z večjo pozornostjo proučevati njene spremljajoče odtujevalne učinke in jih z ustrežno politiko zmanjševati na najmanjšo možno mero, ne pa puščati, da se nekontrolirano razraščajo, razslojujejo ljudi in jih odtujejejo med seboj.

To velja tudi za samo kategorijo dohodka, dohodkovnih odnosov, ki se često pojmuje zelo enostransko, vulgarno ekonomično, lahko bi rekli celo meščansko. Vse prepogosto se pozablja, da je lahko in sme biti dohodek v socialistični družbi le z lastnim delom ustvarjena nova vrednost, ne pa prisvajanje ali razdeljevanje vrednosti, ki so jo ustvarili drugi. Takšen dohodek je pravzaprav prisvajanje vrednosti drugega dela. Ko govorimo o dohodku, često premalo mislimo na samo delo, na to, da je dohodek lahko samo rezultat dela, menjave dela za delo, ne pa prisvajanje tujega dela brez lastnega ekvivalenta, zgolj na podlagi raznih konjunkturalnih možnosti tržišča, ekonomskih neskladnosti, raznih oblik diferencialne rente itd. Če kategorijo dohodka reduciramo zgolj na finančni rezultat, če ne vidimo v njem vseh razsežnosti družbenih odnosov, ki jih v sebi skriva, vse dialektike živega in minulega dela, potem takšno pojmovanje kategorije dohodka nujno poraja na eni strani mezдно miselnost, na drugi pa tehnokratske ali državno-administrativne tendence po monopolnem razpolaganju z družbenim kapitalom.

Zoževanje kategorije dohodka in dohodkovnih odnosov na čisti osebni dohodek je v bistvu izraz dejstva, da se je samoupravljanje uveljavilo kot prevladujoč družbeni odnos v glavnem le na področju enostavne reprodukcije, ne pa še na področju razširjene družbene reprodukcije v celoti, kar hkrati močno zožuje in osiromašuje tudi samo motiviranost neposrednih proizvajalcev za učinkovito gospodarjenje in obladovanje širših gospodarskih in družbenih procesov onstran plotu lastne organizacije združenega dela. Zoževanje družbeno-ekonomske kategorije dohodka na pojem čistega osebnega dohodka kot poglobitnega ali celo edinega motiva za delo je po Marxu – ne pozabimo – ena bistvenih značilnosti odtujenega dela: delo ne nastopa kot bistvena človekova potreba, temveč zgolj kot sredstvo za zadovoljevanje drugih človekovih potreb. Najrazličnejše oblike izogibanja delu, delovne nediscipline, odpora do dela, slabe delovne storilnosti itd., niso v bistvu nič drugega kot posledica dejstva, da ima delo tudi še pri nas mnogokrat – tudi zaradi nizke ravni tehnologije – poteze odtujenega dela, da mnoga, zlasti rutinska, enostavna, ponavljajoča se delovna opravila ne morejo zadovoljiti

človeka v tem smislu, da bi videl v takšnem delu uresničitev svoje elementarne potrebe po ustvarjalni aktivnosti, ki bi zaposlila vse njegove sposobnosti, ga notranje zadovoljevala, vzpodbujala in sama od sebe gnala dalje.

Današnja stopnja tehnologije in organizacije dela še ne dopušča oz. omogoča, da bi vsa delovna opravila imela že danes takšen značaj ali da bi ga mogla imeti v bližnji prihodnosti. Vendar menim, da smo v tem pogledu ne samo mnogo premalo iznajdljivi in ustvarjalni, temveč predvsem premalo razmišljamo, kaj pravzaprav pomeni to za sam položaj cele vrste delovnih mest, za samo pojmovanje dela tudi v najidealnejše delujočih samoupravnih odnosih. Gotovo je, da tega ne moremo čez noč spremeniti, vprašanje pa je, ali temu posvečamo pozornost, kakršno zasluži.

Marx poudarja, da se carstvo svobode začenja onstran carstva nujnosti. Delo, ki ga motivira samo materialna nuja, ki ga doživlja človek zgolj kot sredstvo za zadovoljevanje drugih svojih potreb postaja za človeka muka, prekletstvo, breme. Osvoboditev dela ne pomeni samo ukinitve razredne eksploatacije dela, temveč tudi odpravo dela, ki ga pogojuje zgolj materialna nuja, ki ga doživlja človek zgolj kot sredstvo za uresničitev drugih svojih potreb, ne pa kot cilj, kot smisel svojega življenja. A samo takšno delo lahko človeka v resnici notranje zadovoljuje, razvija vse njegove sposobnosti, ga osrečuje, osmišlja njegovo življenje. Seveda smo od tako pojmovanega osvobojenega dela danes še daleč. Takšno delo je bilo v preteklosti in je tudi še danes privilegij majhnega števila ljudi. Vendar je najbolj bistveno to, da smo razbili razredne ovire, ki so največjemu delu delavskega razreda doslej to onemogočale in ga obsojale na delo, ki je, kot pravi Marx, pohabljal in trpinčilo človeško naravo, namesto da bi jo razvijalo in bogatilo.

Ena najteže premagljivih razrednih pregrad na poti k osvoboditvi dela je odtrganost delavca od njegovega vpliva na celotno družbeno produkcijsko verigo, zoževanje njegove aktivnosti zgolj na njegovo delovno mesto ali celo samo na določeno delovno operacijo brez uvida v celoten družbeni produkcijski proces in brez pomembnejšega vpliva na celoto tega procesa. To nujno zmanjšuje njegov interes tudi za produktivnost dela, za boljšo organizacijo, za izpopolnjevanje tehnologije, za inovacije, za širše dohodkovno povezovanje itd., ter osredotoča njegovo pozornost izključno na vprašanje večjega ali manjšega osebne dohodka. Le če pozna delavec družbeni produkcijski proces v celoti ter vlogo in pomen svojega dela v tem procesu, in le če ima možnost, da vpliva na ta proces, bo sposoben usklajevati svoje osebne interese s splošnim družbenim, zgodovinskim interesom in bo tudi na smisel svojega dela začel gledati bistveno drugače, širše, objektivneje, ne zgolj skozi prizmo svojega vsakokratnega osebne dohodka, temveč skozi prizmo širših dohodkovnih odnosov kot družbeno-ekonomske kategorije, ki poganja celoten potek družbene reprodukcije.

Zato je bitka za samoupravno uravnavanje celotne razširjene reprodukcije hkrati boj za osvoboditev dela, nov, v vsej dosedanji zgodovini socialističnega samoupravljanja v Jugoslavij morda najodločilnejši korak, da bi se samoupravljanje uveljavilo kot prevladujoč družbeni odnos v celotni družbi, da bi delavec dejansko upravljal celotno družbeno reprodukcijo. Naperi za ustalitev gospodarstva so sestavni del tega boja in lahko dosežejo pričakovane učinke le v tem okviru. Priprava novega zakona o temeljih odnosov pri gospodarjenju s sredstvi razširjene reprodukcije in o pravicah delavcev na temelju minulega dela, ob sočasnih naporih za ustalitev gospodarstva je samo etapa, današnji trenutek v boju za osnovno strateško usmeritev celotnega našega družbenega razvoja, za dejansko in popolno oblast dela na vseh področjih družbenega življenja, za njegovo zgodovinsko osvoboditev.

O nekaterih osnovah in temeljnih izhodiščih družbenega planiranja in družbenih planov*

V samoupravni družbi so družbenoekonomska izhodišča planiranja** in delovanje ustreznih kategorij politične ekonomije drugačna kakor v družbi, kjer prevladujejo kapitalistični družbenoekonomski odnosi z večjo ali manjšo intervencijo države in z večjo ali manjšo vlogo monopolov in še zlasti transnacionalnih družb, pa tudi bistveno drugačna, kakor so v administrativnem socializmu. Zato je potrebno – razjasniti, ne le za teoretične, ampak tudi za praktične potrebe planiranja, kaj je današnja družbenoekonomska vsebina planiranja. To pa z druge strani zahteva razjasnitev bistvenih sprememb v družbenoekonomski vsebini in družbeni naravi ustreznih kategorij politične ekonomije v družbi socialistične samoupravne demokracije. Brez tega planiranje ni in ne more postati sposobno, da bi usmerjalo in spreminjalo tokove družbenega razvoja. Nekatere teh kategorij se lahko imenujejo tako kakor v prejšnjih družbenih sistemih in odnosih, vendar imajo drugačno družbenoekonomsko vsebino. Če pa se ne upoštevajo te spremembe, potem so tudi posledice njihove uporabe v družbeni praksi drugačne kot tam, kjer deluje ali še vedno prevladuje njihova nekdanja vsebina.

* Avtor je članek pripravil na pobudo redakcije naše revije. Redakcija namreč meni, da so dileme, ki jih pisec obravnava, z gledišča razvoja samoupravnih družbenoekonomskih odnosov – zlasti pa z vidika oblikovanja srednjeročnih planov družbenega razvoja, še vedno aktualne – op. uredništva.

** Podlaga članka predstavlja moj prispevek v razpravi v Zavodu SR Slovenije za družbeno planiranje aprila 1974. leta ob prvih pripravah za republiški zakon o družbenem planiranju in pripravah srednjeročnega plana za obdobje 1976–1980, redigiran in bistveno dopolnjen z zapiski ob robu o nekaterih ocenah, pripombah in pobudah v kasnejših obravnava v zvezi z republiškim zakonom o sistemu družbenega planiranja in o družbenem planu SR Slovenije, ki je bil končno sprejet v decembru 1979. leta, in v zvezi s samoupravno preobrazbo bančnega sistema v 1977. letu. Članek se omejuje predvsem na problematiko nekaterih spornih vprašanj in dilem o vsebini tega zakona, ki so se pojavljale v času njegovih priprav glede temeljnih izhodišč in osnov družbenega planiranja v republiki. Zato tudi ni v njem posebej obdelana problematika, vezana na mesto in vlogo družbenega plana republike in njegovih odnosov do družbenega plana federacije, ki jo v njenih osnovah ureja zvezni zakon, sprejet 1975. leta. Specifičnosti, ki bi jih moral urediti republiški zakon, pa zahtevajo posebno obravnavo, tako kakor zahteva to tudi vloga in mesto ekonomske in socialne solidarnosti v planiranju in družbenih planih. Zato je tudi problematika regionalnega planiranja obravnavana pretežno s stališča vloge družbenih planov TOZD in KS ter njihove organske povezanosti z družbenimi plani občin in medobčinskim sodelovanjem in samo deloma s stališča njihove povezanosti z republiškim družbenim planom. Problematika prostorskega planiranja v družbenih planih pa zahteva v zvezi z dilemami, ki so se odpirale ob republiškem zakonu, prav tako posebno obravnavo.

Naša družbena praksa po mojem mnenju potrjuje tezo¹, da je presežena v našem dosedanjem razvoju dilema, ali trg ali plan, ali več trga in manj plana, ali več plana in manj trga. Te dileme se postavljajo v kapitalizmu, ki sebe rešuje in skuša na tak ali drug način najti izhod iz protislovij, ki vedno bolj kažejo, da je kot sistem v bistvu že desetletja v slepi ulici in da se »kuha« v svojih lastnih protislovjih, iz katerih se ne more izkopati.

Navzlic temu obstaja tudi pri nas problem trga, ki pa ga je potrebno družbenoekonomsko v politični ekonomiji opredeliti. Gre za znanstveno opredelitev odnosov, ki se pojavljajo pri nas kot tržni odnosi in ki se izražajo na tak ali drugačen način v delovanju zakona vrednosti, v njegovih kategorijah in v pojavnih oblikah njegovega uveljavljanja.

Ni slučajno, da Marx govori o fetišu in o skrivnostnem karakterju blaga prav na začetku »Kapitala«. Odtujevanje pogojev in rezultatov dela od tistih, ki jih ustvarjajo, se izraža kot družbena zakonitost v politični ekonomiji razvite blagovne proizvodnje v vseh tistih ekonomskih in družbenih pojavih in oblikah, v katerih se kažejo razlike in nasprotja med abstraktnim in konkretnim delom, značilna za delovanje zakona vrednosti na doseženi stopnji v dolgi zgodovini razvoja blagovne proizvodnje. Družbenoekonomski odnosi med ljudmi se v reprodukciji njihovega življenja in dela vzpostavljajo preko trga kot odnosi med stvarmi, ki se tako odtujujejo od tistih, ki jih ustvarjajo, in se osamosvajajo nasproti njim in v družbi kot slepa sila z lastnimi zakonitostmi, nad katero lahko ima družba le zelo omejeno kontrolo. Čim bolj se uveljavlja družbeni karakter proizvodnje in proizvajalnih sil, tem bolj dozorevajo pogoji za preseganje odtujevanja in tem bolj pogosti in neizbežni so družbeni konflikti s preseženimi družbenimi odnosi, katerih priče smo tudi mi. Ti konflikti že vse dvajseto stoletje močno pretresajo kapitalistični svet, ne prizanašajo pa tudi socialističnim državam, čeprav na drugačnih družbenih osnovah, in to kljub njihovim novim možnostim neposrednega povezovanja delavcev in delovnih ljudi na podlagi njihovega dela in novih lastninskih odnosov.

Če hočemo preseči ta protislovja – s sistemom samoupravljanja smo odprli tudi s stališča družbenoekonomskih in proizvodnih odnosov pot takšnim procesom in možnostim – potem moramo v politični ekonomiji – kot znanosti, ki raziskuje ekonomske odnose med ljudmi v reprodukciji njihovega življenja v odnosih z naravo in v njihovih medsebojnih družbenih odnosih – defetišizirati, razkriti in opredeliti tiste elemente trga in delovanja zakona vrednosti, v katerih se odraža tisti skrivnostni značaj, tista »čutno nadčutna« stvar – kot jo imenuje Marx – v karakterju blaga v kapitalističnih proizvodnih odnosih, ki prihaja v merilu celotne družbe do izraza v nepomirljivih razrednih nasprotjih.

¹ O tem sem govoril med drugim tudi na posvetovanju o planiranju, ki ga je pripravila teoretična sekcija Zveze ekonomistov Slovenije 24. oktobra 1973. leta v Portorožu.

To protislovje se pojavlja na specifičen način tudi v socialistični blagovni produkciji, v odnosih v socialistični družbi v prvih razdobjih njenega zgodovinskega razvoja in deluje torej tudi v družbi, ki se komaj trga iz etatističnih spon. Čeprav izgublja to protislovje v novih družbenih pogojih načeloma karakter nepomirljivih nasprotij, izraža vendarle tendenco, na nekaterih področjih pa tudi dejansko stalno obnavljanje v procesu družbene reprodukcije odtujevanja pogojev in rezultatov dela od delavcev in delovnih ljudi kot njihovih neposrednih ustvarjalcev. Na podlagi tega moramo opredeliti družbene subjekte, ki zaradi svojega družbenega položaja in interesov v družbeni reprodukciji lahko obvladajo te pojave, nanje vplivajo in jih podrejajo svojim smotrom, tako kot vplivajo in si podrejajo mnoge naravne pojave ter določiti njihove medsebojne odnose, karakter teh odnosov ter oblike in ustrezne metode njihovega družbenega delovanja.

Po zmagi revolucije smo ustvarili z oblastjo delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in z razvojem družbene lastnine in samoupravljanja družbenopolitične in družbenoekonomske pogoje za obvladovanje teh procesov in jih tudi neprestano razvijamo. Ustavni amandmaji iz 1971. leta in ustava iz 1974. leta predstavljajo v tem smislu in cilju ustrezno ustavnopravno opredelitev. Zato smo zapisali v ustavo samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje kot poseben in temeljni ustavnopravni samoupravni institut, ki izraža objektivno dane možnosti in že delujoče tendence v družbeni praksi, da se nova družbenoekonomska vsebina njihovih medsebojnih odnosov v blagovni proizvodnji in menjavi uveljavlja ne več pretežno oziroma izključno kot odnosi med stvarmi in preko blaga, temveč že kot preraščanje teh in takih odnosov v neposredne medsebojne odnose na podlagi dela, njegove družbene narave in tej naravi ustrezne družbene lastnine. Tega torej nismo storili zaradi nekih teoretičnih konstrukcij, nasprotno, to so nam narekovale izkušnje naše družbene prakse, ki nas je opozorila na nujnost ustavnopravne ureditve in uvajanja takšnih instrumentov. Navsezadnje je tudi kapitaliste opozorila na to praksa nezadržnega uveljavljanja družbenega karakterja proizvodnje in proizvajalnih sil, tako da so morali že v začetku tega stoletja začeti z medsebojnim sporazumevanjem in dogovarjanjem, seveda na njim lasten način, s kapitalističnim družbenim odnosom in kapitalistični lastnini ustreznimi metodami in oblikami ter konflikti. To velja danes kot pravilo delovanja in ekspanzije transnacionalnih družb ob vsej koncentraciji njihove gospodarske in politične moči in prav zaradi nje kot sredstvo za podrejanje trga in tržnih zakonitosti, pa tudi potrebe obvladovanja zakona vrednosti.

Mi smo spoznali za družbeno nujnost in uveljavili kot pravilo to, kar je in kar se pojavlja kot nujna posledica in imperativ vse bolj izraženega družbenega karakterja proizvodnje. V kapitalistični družbi se to kaže kot prizadevanje, da se obvladujejo njej lastna družbena nasprotja in konflikti v konkurenčnem boju in razvoju, kar se je izrazilo v prehodu iz liberal-

nega kapitalizma v monopolistični kapitalizem, v zadnjih desetletjih pa zlasti v razvoju in delovanju transnacionalnih družb. Namesto kapitalistov oziroma njihovih gospodarskih združenj in njihovih interesov so na podlagi družbene lastnine sredstev za proizvodnjo nosilci samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja delavci in delovni ljudje s pravico dela s sredstvi v družbeni lastnini, v odnosih njihove enakopravnosti in medsebojne odgovornosti na podlagi njihovega ustvarjanja vrednosti in pridobivanja dohodka v temeljnih organizacijah združenega dela.

Tako je ena od oblik organiziranja in obvladovanja trga prav to, da se delavci v temeljnih organizacijah združenega dela medsebojno samoupravno sporazumevajo na podlagi dohodka in dohodkovnih odnosov med njimi v najrazličnejših povezavah njihovih interesov in zadovoljujejo tako konkretne družbene splošne in skupne potrebe in uresničujejo cilje njihovega lastnega, družbenega in še posebej gospodarskega razvoja. Hkrati z obvladovanjem trga moramo odpravljati tudi kapitalistične značilnosti trga. Te pa se kažejo danes zlasti v monopolističnem razpolaganju s sredstvi družbene reprodukcije, pa naj se to pojavlja kot državni monopol organov federacije, republik pa tudi občin in mest v upravljanju in razpolaganju z družbenimi sredstvi ali kot skupinsko lastninsko prilaščanje teh pravic in privatiziranje družbene lastnine oziroma družbenega dohodka. Kolikor in kjer premagujemo te tendence in značilnosti preživelih družbenih odnosov, toliko lahko na sedanji stopnji našega razvoja za vsak subjekt sporazumevanja premagujemo profit kot osnovni motiv in vodilno silo in zato tudi kot osnovno težavo in oviro samoupravnemu sporazumevanju in stalno nevarnost, ki se vedno tudi uveljavlja, da se protislovnost interesov sprevrže v ostra nasprotja in na videz nepomirljive konfliktno situacije.

Planiranje opredeljujejo zakonitosti objektivnega toka družbene reprodukcije

Planiranje je organizirana oblika družbene intervencije. Posega v objektivne tokove družbene reprodukcije, ki jih usmerja v vseh njihovih osnovnih dimenzijah, od gospodarstva in socialne politike ter razvoja družbenih dejavnosti do prostorskih vidikov razvoja krajev in ekonomije s prostorom. Planiranje usmerja in posega torej v tokove, ki so objektivno dani in ki tečejo ne glede na to, ali planiramo ali ne in kako planiramo. Ljudje morajo živeti in reproducirati pogoje svojega dela in življenja in ravno zato jih morajo reproducirati v širšem obsegu. Ustvarjati morajo torej več, kot že imajo, da si izboljšujejo na tej podlagi pogoje življenja in dela. S tem namenom se tudi med seboj dogovarjajo in sporazumevajo preko trga in preko večletnih ali kratkotrajnih pogodb, ki se stalno obnavljajo. To so odnosi, ki se morajo nenehno obnavljati in prilagajati

novim pogojem, ki nastajajo. Naše sedanje družbeno planiranje pa je še vedno preobremenjeno z že zdavnaj preživeli gledanji in prakso zlasti glede vloge instrumentov in ukrepov ekonomske politike, kakor da se življenje začne s planom. S planom se v življenju seveda nič ne začne, oziroma začne se samo plan in še ta ima, oziroma mora imeti v kontinuiranem planiranju vgrajene elemente iz predhodnih obdobj in elemente, ki prehajajo v sledeče. Plan oziroma planiranje se lahko uveljavi v družbeni reprodukciji samo toliko, kolikor je sposobno spremljati in usmerjati realne tokove. To pa je mogoče samo, če upošteva zakonitosti, ki obvladujejo te realnosti kot celoto, in če uporablja za to ustrezna sredstva in ukrepe.

Prav zaradi tega mora biti upoštevanje gospodarskih zakonitosti ne samo v teoriji, temveč tudi v družbeni praksi izhodišče planiranja in planov. Ta sicer splošno priznana resnica se pogosto ne upošteva niti v metodah planiranja in analizah niti v ukrepih ekonomske politike, ali pa se upošteva tako nedosledno, da obratno prevlada voluntarizem. Eden od pogojev premagovanja voluntarizma v družbenem planiranju je, da postane eno od njegovih bistvenih izhodišč in odločujočih sestavin planiranje v bazi, torej planiranje v temeljnih organizacijah združenega dela, kjer se ustvarja vrednost in pridobiva dohodek, dalje planiranje v krajevnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnostih oziroma v njihovih enotah in temeljnih skupnostih. Pogoj za premagovanje voluntarizma je dalje sočasno potekanje planiranja in sočasno usklajevanje planiranja z analizami in s planiranjem v bazi, v družbenopolitičnih skupnostih in med njimi v skladu z njihovo družbeno funkcijo in odgovornostjo.

Izhodišče nam morajo biti torej odnosi, ki objektivno obstajajo. Pri planiranju je bistvena strokovna in znanstvena analiza predvsem tistih konkretnih realnih odnosov, v katerih že poteka reprodukcija. To ni abstraktna in statistična analiza. Gre za odnose v družbi med nosilci reprodukcije, ki so v svojih osnovah za daljše ali krajše razdobje konstantni, saj so nosilci reprodukcije odvisni med seboj v poslovanju in eksistenci in se zato odnosi med njimi praviloma vedno znova vzpostavljajo, oziroma obnavljajo, ob stalnem prestajanju preizkušenj trga in konkurence. Ob tem je treba analizirati trende, ugotoviti smeri sprememb ter oceniti, ali so potrebne korekcije, katere in kje.

V zvezi z delovanjem trga in planiranjem se postavljata tudi dilema in vprašanje uporabljanja stalnih in tekočih cen ter odnosov med njimi. V metodologiji planiranja moramo uporabljati tako ene kot druge cene. Stalne cene nam pokažejo realne trende in materialna razmerja, zato temelji planiranje na dogovorjenih stalnih cenah. Spremljanje, kako se izpolnjuje plan, pa se vedno ozira na tekoče cene ter se nenehno korigira s trendi, ki so bili predvideni na podlagi stalnih cen za pet let ali za krajši oziroma daljši čas vnaprej. To je tudi eden od indikatorjev, ki lahko pokaže, kdaj in kje je nujno vnašati v sistemu kontinuiranega planiranja v plane korekcije oziroma kdaj začeti njih temeljito revizijo.

Osnovna metoda planiranja materialne baze mora biti sistem vrednostnega planiranja, kot ga je postavil že Marx in kot smo ga tudi mi začeli uvajati z zveznim planom 1957. do 1961. leta, torej gibanje medsebojnih odnosov in odvisnosti v družbeni reprodukciji, globalno vzeto med oddelkom I (proizvodnja sredstev za proizvodnjo) in oddelkom II (proizvodnja sredstev za potrošnjo). Te trende moramo imeti ustrezno razčlenjene po njihovih osnovnih sestavinah kot materialne, količinske kazalce in korelacije v njihovih ekonomskih vrednostnih izrazih in medsebojnih odvisnostih. Vrednostni elementi in usklajevanje odnosov, ki se dejansko reproducirajo med samim procesom družbene reprodukcije in ob neprestanem spreminjanju družbene produktivnosti dela med kupno močjo in blagovnimi fondy, ki se dejansko ustvarjajo na podlagi dane strukture gospodarstva, proizvodnje in menjave ter uvoza in izvoza, morajo v dinamiki njihovih medsebojnih odnosov služiti ne samo kot osnovna metoda planiranja pri določanju in usklajevanju ekonomskih ciljev in nalog materialnega razvoja, temveč tudi pri določanju in izboru sredstev, metod in oblik ter ukrepov ekonomske politike, ki naj zagotovijo zaželeno smer družbenega razvoja in izpolnitev zastavljenih ciljev in nalog gospodarskega in družbenega razvoja.

Ta gibanja moramo spremljati v tekočih cenah, tako kakor se obračunavajo osnovni elementi družbenega bruto produkta in kakor se na tej podlagi obračunavata tudi akumulacija in dohodek. Odstopanja v kazalcih, po katerih se spremljajo vsa ta gibanja in medsebojni odnosi, bodo seveda imela določene posledice, ki jih bo treba upoštevati glede na njihove nadaljnje posledice in drugačne učinke. V dobi inflacije pa tudi sicer pomeni kontinuirano planiranje v bistvu nenehno preverjanje, kako se uresničuje plan preko tekočih cen s planom, kot je izražen v stalnih cenah. Samoupravni sporazumi o posameznih elementih strukture cen lahko pri tem bistveno olajšajo celotno kontinuirano planiranje. Ne moremo imeti ambicije, da bomo v gospodarskih tokovih in odnosih veliko dosegli in spremenili z administrativnimi posegi v oblikovanje cen, kakor so tudi nerealne zahteve in ambicije po popolnoma svobodnem oblikovanju cen. Vedno bomo vodili določeno politiko cen, se o njej sporazumevali in se odločali tudi za administrativne ukrepe. Zato bi morali sprejeti dejstvo, da se potem, ko se določijo politika cen in ukrepi, s katerimi naj se uveljavlja, usklajevanje stališč ne more in ne sme nanašati pretežno ali celo izključno na cene in odnose cen, kot se oblikujejo pod vplivom sprejete politike cen in delovanju trga. Prav taka pozornost oziroma po sprejetju politike cen in ukrepov ekonomske politike za njeno uresničenje se mora glavna pozornost posvetiti analizi dohodkovnih odnosov, ki nastajajo na tej osnovi kot rezultat gospodarjenja in objektivno danih možnosti posameznih dohodkovno in interesno povezanih TOZD in DO za izpolnitev skupno določenih planskih nalog in ciljev, to je za izpolnjevanje sporazumno prevzetih medsebojnih pravic, obveznosti in odgovornosti, in z druge strani sprejemanju skupnih potreb-

nih ukrepov v razporejanju dohodka za združevanje sredstev in dohodka za izpolnitev skupnih planskih nalog in ciljev, kljub drugačnemu gibanju cen in odnosov cen od planiranih oziroma pričakovanih.

Sodelovanje poslovno in interesno med seboj povezanih partnerjev se mora torej kazati med drugim in zlasti tudi v skupnih ocenah položaja vsakega med njimi in vseh skupaj glede na rezultate in perspektive primarne delitve dohodka kot posledica delovanja tržnih cen ob sprejetih instrumentih ekonomske politike in na tej osnovi v dogovarjanju o skupnih ukrepih za eventualno korekcijo medsebojnih dohodkovnih odnosov. Korekcija se seveda lahko izvrši tudi s korekcijo cen in politiko cen, čeprav se je igrati s cenami zelo nevarno. Sprejeta usklajena politika cen ustvarja vsaj za določen čas veljavne odnose, ki zagotavljajo stalnost in možnost kalkulacij na podlagi družbeno priznanih in objektiviziranih meril. Dosti bolj realno je, da začnemo s korekcijami delitvenih razmerij s pomočjo sprememb v medsebojni udeležbi v skupnem dohodku, v skupnih investicijah, v skupnem financiranju raziskovalnih dejavnosti in v zagotavljanju kadrovske potreb itd., skratka, da uresničujemo postavljene cilje s pomočjo sekundarne delitve dohodka z ustreznimi medsebojnimi sporazumi in instrumenti na podlagi plana. To so tudi bolj zanesljivi ukrepi kot pa poseganje v oblikovanje cen, ki dá praviloma drugačne rezultate.

Ne smemo pozabiti, da si bomo morali veliko prizadevati, da bi preprečili nezaželene vplive na cene iz zunanega trga in zlasti iz delovanja transnacionalnih družb in iz podrejanja cen ter delitvenih odnosov na tej osnovi njihovim interesom oziroma njihovi gospodarski in politični moči. Že s tem bomo imeli dovolj dela. Če se bomo spuščali še v nenehne spremembe domačih cen in odnosov cen, potem tržni mehanizem ne more služiti svojemu namenu kot ena objektivno danih osnov, da se določajo kriteriji za lokacijo sredstev družbene reprodukcije in izbor investicij, za oceno rentabilnosti poslovanja in za potrebno selekcijo po rezultatih.

Izhodišče planiranja in usmerjanja družbenega razvoja – delavec v temeljni organizaciji združenega dela

Iz teh splošnih postavk sledi, da mora biti izhodišče planiranja in usmerjanja družbenega razvoja delavec v združenem delu, njegov položaj in njegovi interesi v njegovi temeljni organizaciji združenega dela in v vseh oblikah združevanja dela in sredstev v združenem delu, v družbeno-političnih skupnostih in družbi kot celoti. Obstoji bistvena razlika med opredelitvijo, da so temeljni nosilci planiranja temeljne organizacije združenega dela in krajevne skupnosti, in opredelitvijo, da so to delavci v temeljnih organizacijah združenega dela oziroma občani v krajevnih skupnostih. Če nismo v tem pogledu dosledni in jasni, potem se vrivajo v rešitve mnogih bistvenih vprašanj in v njihovo izpeljavo mnogoštevilni

samoupravljanju tuji elementi, tako da se končno zdi normalno in samo po sebi umevno, da se zadržijo ali ponujajo elementi, metode in oblike planiranja iz razdobja administrativnega socializma oziroma iz sistema etatiističnega planiranja ali skupinskolastniškega, po načelih dobička delujočega podjetništva z nujno poudarjeno in odločujočo vlogo državnih organov kot arbitrov in osnovnih predstavnikov družbenega interesa.

Kakor hitro pozabimo na delavca v TOZD kot temeljnega nosilca vseh pravic, obveznosti in odgovornosti tudi v planiranju – v skladu z ustavo – in preidemo v nasprotju s tem na institucijo, pa naj bo še tako zvenečega samoupravnega imena, se odpirajo – naj to hočemo ali ne – vrata stari praksi planiranja in stari družbenoekonomski in politični vlogi plana. Temeljna organizacija združenega dela se začne obravnavati, v tem primeru v planiranju, na enak način, kot se je doslej obravnavalo podjetje oziroma delovna organizacija. Planirajo pa na podoben način danes tudi kapitalisti, organizirani bolj ali manj kot integracije podjetij, v obliki kompanij, multinacionalnih trustov itd. Tudi tu gre za planiranje in dogovarjanje o nastopanju na trgu oziroma izogibanju trga, komur to dopušča gospodarska in politična moč, in za planiranje in dogovorjanje o vseh elementih v strukturi družbenega bruto proizvoda in pri razporejanju dohodka znotraj teh tvorb. Vse to poteka na podlagi razmerja sil med posameznimi nosilci ekonomske in politične moči znotraj te ali druge integracijske oblike, v njihovem boju za čim večji dobiček in čim večji delež v pridobljenem dobičku, v odnosu do delavcev pa poteka v skladu z njihovim družbenim položajem kot mezdnih delavcev, vendar vse bolj tudi v skladu z njihovo politično močjo in organiziranostjo.

Če nismo konsistentni glede tega vprašanja, potem se ne bomo nikdar rešili trajne dileme – ali več plana ali manj trga, ali več trga, pa manj plana. To je še vedno dilema, ki odraža družbenoekonomske odnose, v katerih sta vendarle še vedno osnovni motiv podjetniška logika in profit, kateremu se podrejšajo tudi končni družbeni cilji, kakršne terja družba kot enoten živ organizem. Na tej podlagi prihaja do konfrontacije interesov, ki vedno odražajo gibanje in spremembe v odnosih cen, kot se oblikujejo na trgu, in ki so osnovni zunanji izraz delovanja zakona vrednosti. Če bi vztrajali predvsem pri tej dilemi, ne bi mogli niti razumeti transformacij, ki se dogajajo v delovanju zakona vrednosti z delovanjem transnacionalnih družb, pojavov na mednarodnem trgu, v valutarnih in drugih mednarodnih ekonomskih odnosih, niti ugotoviti našega mesta in naše vloge v teh procesih in odnosih.

Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori kot izhodišča za oblikovanje družbenega plana

Nekateri ekonomisti so bili od vsega začetka zelo skeptični in rezervirani, nekateri so še sedaj, do samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. Ta skepsa se izraža v mnenju, da se s tem odpirajo

vrata voluntarizmu, ki vodi k negiranju trga in njegovih pozitivnih učinkov, in – kot posledica tega – k staremu, v bistvu birokratskemu načinu planiranja in birokratski samovolji. Ta vprašanja v teoriji še zdaleč niso docela razjasnjena in bo politična ekonomija o njih verjetno še dolgo razpravljala, podobno kot se bo v pravu kritično obravnavala vrsta pravnih kategorij, ki smo jih sprejeli v ustavo. Za praktike, ki se moramo ukvarjati s teorijo, ker brez tega ni moč spreminjati prakse, je pomembno, da imamo jasne zamisli tudi kot ekonomisti in planerji o vlogi sporazumevanja v razvoju blagovne proizvodnje.

Tako kot je zakon vrednosti našel svoje posebne oblike v enostavni blagovni proizvodnji, v liberalnem kapitalizmu in potem v monopolističnem kapitalizmu, sedaj pa tudi v kapitalizmu, za katerega so značilne transnacionalne družbe (s tako ali drugačno vlogo države, v večji ali manjši meri podrejeno interesom teh družb), so se razvijale tudi kategorije blagovne proizvodnje in se je spreminjalo njihovo delovanje. Tako je npr. priznано dejstvo, da se v monopolističnem profitu izraža modificiran zakon povprečne profitne mere kot modificirano delovanje zakona vrednosti znotraj teh monopolov in med njimi, ko se bori vsak partner v dogovarjanju za svoj interes. V križanju teh interesov deluje zakon vrednosti pod vplivom moči in merjenja sil ter sprememb v odnosih sil, s katerimi se lahko uveljavljajo v njihovih medsebojnih poslovnih odnosih, na trgu in drugod, in s katerimi bodo razpolagali tudi v bodoče. Na podlagi odmerjenih možnosti sprejemajo v skladu s svojimi interesi s svojimi konkurenti ali poslovnimi partnerji tudi nujne kompromisne rešitve, za katere mislijo, da bi do njih prej ali slej prišlo, vendar s to razliko, da bi do njih prišlo s krizami in političnimi pretresi, če bi urejanje teh odnosov prepustili stihiji.

Ena od pripomb nekaterih ekonomistov proti samoupravnemu sporazumevanju je bila, da vodi v ustvarjanje kartelov. To je velik nesporazum, ni pa slučajen. Vsem, ki v tem smislu govorijo o samoupravnem sporazumevanju, je izhodišče TOZD, ki jo razumejo kot podjetje, in ne delavci in njihovi interesi, tako kot se (ali se naj) uveljavljajo v razvoju in delovanju temeljne organizacije združenega dela, v vsej njihovi celovitosti in protislovnosti, njihovi medsebojni odvisnosti in družbeni povezanosti. Družbenoekonomska osnova in izraz teh interesov so dohodek in dohodkovni odnosi, nastajajoči v družbeni reprodukciji pri ustvarjanju nove vrednosti in njeni delitvi, ko se ustvarjajo materialne in druge vrednosti in storitve, ki zadovoljujejo skupne in splošne družbene potrebe in zagotavljajo neoviran razvoj družbe in produktivnosti njenega dela.

Zato moramo s tega zornega kota obravnavati tudi samoupravne sporazume. Če pri tem izhajamo iz delavca v združenem delu, to je iz delavca v temeljni organizaciji združenega dela kot osnove, odpiramo s tem vse možnosti, da se bomo sporazumevali o njihovih interesih v vseh treh komponentah planiranja, to je na področjih gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja, in da se bomo sporazumevali in usklajevali

te interese v vsej njihovi protislovnosti v realnih okvirih ustvarjenega dohodka in razpoložljivih sredstev, da se bomo torej sporazumevali o prednostnih nalogah in ciljih. Tako bomo lahko presegli preveliko avtonomnost in celo ekskluzivnost planiranja vsakega od teh treh področij ter našli poleg strokovnih analiz tudi v usklajevanju interesov v bazi objektivne kriterije in merila za reševanje konfliktov, ki nastanejo med planerji različnih gospodarskih in družbenih subjektov in v družbeni praksi že pri planiranju in zlasti še pri izvajanju ekonomske politike in razvojnih programov.

Če nam pri tem ne bo izhodišče interes delavca v temeljni organizaciji združenega dela kot osnovnega nosilca vseh odločitev o dohodku in razporejanju dohodka, potem se bomo težko izognili nekonsistentnim rešitvam. To pa se nujno pokaže v nekonsistentnosti družbenega plana, torej v vprašljivosti njegovega praktičnega pomena. Le tako bo lahko v vedno večji meri prišla v njih do izraza – poleg vse bolj popolne povezanosti delavcev TOZD preko trga – tudi njihova neposredna povezanost v združenem delu kot pogoj in kot izvor utrjevanja in poglobljanja socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in družbene lastnine. S tem se bo uveljavila tudi organska povezanost družbenoekonomskega položaja delavcev in občanov v sistemu družbenega planiranja s sistemom socialističnega samoupravnega demokratizma in njuna medsebojna odvisnost. To pa pomeni, da je to tudi pogoj in pot, da se v množici raznovrstnih interesov dosežejo in resnično demokratično ugotavljajo dejanski skupni družbeni interesi v obliki skupno ugotovljenih prioriteta ter njihove usklajenosti z objektivno danimi materialnimi možnostmi.

O sestavinah planiranja

Izhodišče sistema družbenega planiranja, kot ga uveljavljamo in razvijamo, je torej delavec v združenem delu, v temeljni organizaciji združenega dela in njegov interes kot interes osnovnega dejavnika, ki opredeljuje družbeno vsebino plana in ki tudi odloča o planu v celotnem spletu medsebojnih odnosov v združenem delu, v kraju, kjer živi, in v vseh dejavnostih, od katerih sta odvisna njegova produktivnost dela in opravljanje njegove družbene funkcije kot samoupravljavca, in ki je nosilec oblasti in družbenega življenja in razvoja tako v občini in republiki kot v federaciji.

Pogosto se govori o dilemah in protislovljih, ki se pojavljajo kot protislovja med gospodarsko in negospodarsko sfero. Vendar so vse te dileme predvsem izraz dejstva, da v samoupravni družbi delovni ljudje, ko organizirani v samoupravnih organizacijah združenega dela urejajo in zadovoljujejo posamezne svoje in družbene potrebe, opravljajo obenem s tem svojo družbeno funkcijo, bodisi da gre za gospodarske organizacije, za družbene dejavnosti ali za druge življenjske potrebe ali probleme razvoja.

Seveda pa se medsebojna odgovornost in s tem tudi enakopravnost delavcev in delovnih ljudi pri opravljanju njihovih družbenih funkcij lahko uveljavlja le ob doslednem upoštevanju družbene narave dohodka. Na gospodarskem področju pridobiva vsak neposredno svoj dohodek in je bolj ali manj neposredno motiviran s tem, da si ustvari čim večji dohodek, in temu motivu zelo pogosto vse podreja. Vendar uresničevanje tega motiva v organizaciji združenega dela, to je ustvarjanje čim večjega dohodka, izven in ločeno od celote združenega dela in dohodkovnih procesov, lahko prav tako vodi v skupinskolastniška obnašanja in odnose, v podjetniško zapiranje TOZD vase na podlagi podjetniškega dobička, s tem pa tudi v podjetniške konflikte med posameznimi temeljnimi organizacijami združenega dela in širše med posameznimi področji družbenega dela. Drugače rečeno, izpred oči se izgublja družbena narava dohodka in dejstvo, da imajo delavci vseh temeljnih organizacij združenega dela enoten cilj, ki se ne izraža samo neposredno v interesu za čim hitrejšo rast gospodarstva, ker so lahko rezultati tedaj le kratkotrajni, temveč predvsem v interesu za povečevanje produktivne moči človekovega dela, vsakega posameznika in družbe kot celote ter v vedno bolj humanih pogojih njegovega dela in življenja na tej osnovi. Prav te elemente v vsebini planiranja in družbenih planov je potrebno razčleniti, da bodo jasnejši vsi dejavniki, ki opredeljujejo družbeno produktivnost dela – od razvoja materialne baze, tehnike, znanosti, uporabe dosežkov tehnične revolucije in raziskovalnega dela v sami proizvodnji do širjenja in izpopolnjevanja človekovega znanja, njegovih fizičnih sposobnosti in zdravja in njegove kulture.

To je pravzaprav tudi osnovna vsebina in izhodišče samoupravnih sporazumov o temeljih plana. To mora biti njihov osnovni motiv, tako kot je osnovni motiv pri kapitalistu privatna lastnina in njena nedotakljivost, oziroma če gre za urejanje njihovih ekonomskih odnosov, zanj še sprejemljiv profit. Zato je sicer upravičeno metodološko deliti planiranje na ekonomski, socialni in prostorski vidik, vendar šele v določenih fazah planiranja. Osnovna izhodišča pa morajo biti taka, da povezujejo, izražajo in usklajujejo vse tri njegove globalne dimenzije, tako kot se pojavljajo v vsej njihovi protislovnosti kot interes delavca, kot pogoj njegovega življenja, dela in razvoja.

Zato moramo govoriti tudi o minimalnih kazalcih razvoja že tam, kjer se začne s planiranjem, to je v temeljni organizaciji združenega dela in v njej kot bazi opredeliti vsebino gospodarske, socialne in prostorske komponente. Smo na začetku zgodovinskega procesa, ko se pričinja zavestno premagovati nasprotje med abstraktnim in konkretnim delom. O tem je govoril že Kidrič v svojih »tezah« 1950. leta. Vendar smo še vedno na začetku procesa, v katerem odpravljamo, oziroma začinjamo obvladovati tisto družbeno nasprotje, na katero je opozoril Engels, ko je za kapitalistično družbo rekel, da je znotraj vsakega podjetja vse planirano, do vsakega vijaka, v nasprotju z družbo kot celoto, kjer vlada anarhija.

Samoupravni sistem daje in spodbuja možnosti, da se obvladovanje stihije in preprečevanje anarhije navzven začne že v temeljnih organizacijah združenega dela in v odnosih med njimi, ob sporazumevanju o normativih porabe materiala in živega dela ter drugih elementih skupnega poslovanja, torej o medsebojno priznani povprečni uporabi dela za posamezne vrste proizvodnje oziroma proizvodov, ter v sporazumevanju ob razporejanju dohodka, o sredstvih za razvijanje materialnih osnov njihovega dela (za akumulacijo) in o sredstvih za osebne dohodke in skupno porabo ter za rezerve. Ta proces se uveljavlja prav tako v postavljanju skupnih osnov planiranja, ciljev in nalog ter osnovnih proporcij v delitvi dohodka in drugih delitvenih razmerjih v družbenih planih federacije, republik, občin, posebnih družbenopolitičnih skupnosti. Razprava in odločanje o minulem delu in njegovi vlogi v družbenih odnosih, razvoju in planiranju je v bistvu razprava o opredeljevanju razredne vsebine in medsebojnih pravic in obveznosti delavcev do sredstev družbene reprodukcije z dohodkom vred, s katerimi upravlja vsak delavec in vsaka posamezna samoupravna organizacija in skupnost na svoj način, v odnosih medsebojne odgovornosti in povezanosti interesov; to je razprava in odločanje o zavestnem, ne pa stihijskem in anarhičnem urejanju njihovih medsebojnih odnosov kot izraz stopnje njihove neposredne povezanosti v družbeni reprodukciji. Delavci že v temeljni organizaciji združenega dela, s tem da opravljajo svojo družbeno funkcijo, da stopajo v medsebojne poslovne odnose, opredeljujejo medsebojne pravice in obveznosti v procesu reprodukcije. Tako se že tu začne samoupravno sporazumevanje, ki je sporazumevanje med nosilci procesa družbene reprodukcije, medsebojno povezanimi v samem procesu reprodukcije v različnih fazah delovnega oziroma proizvodnega procesa, in ki na takih osnovah ne more voditi k ustvarjanju in krepitvi monopola v kakršnikoli obliki pri razpolaganju in odločanju o družbenih sredstvih in dohodku.

To pomeni, da se borba za urejanje in obvladovanje trga pojavlja in začne že v temeljni organizaciji združenega dela. To ni negiranje objektivnih zakonitosti. Nismo še sposobni, da bi npr. v vseh dejavnostih spoznali in natančno opredelili povprečno družbeno potrebno delo, količine in kvalitete potrošenega dela. To spoznamo v vseh konsekvencah šele na trgu v cenah in odnosih cen, ki so še vedno tisti objektivni dejavnik, po katerem lahko prihajajo najbolj neposredno do izraza ekonomske zakonitosti, ki delujejo v gospodarstvu in družbi. Vse, kar se ugotovi in spozna kot trajen pojav v odnosih med poslovnimi partnerji, ki se na trgu neprestano ponavlja, čeprav se spreminja v skladu s splošnimi spremembami, ki torej ni slučajen, ampak je nenehoma prisoten v vsem razdobju, lahko analiziramo in za vse to lahko ugotavljamo objektivno dano podlago in izvor.

Na tej osnovi lahko pridemo do skupnih zaključkov, ocen in do sporazumov, ki urejajo medsebojne pravice in obveznosti partnerjev iz delovnega procesa in trga oziroma tržnih odnosov. Prav tako se lahko na

socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih osnovah na ta način urejajo odnosi med delavci v gospodarstvu in negospodarskih dejavnostih v svobodni menjavi dela – v njihovi popolni enakopravnosti in v skladu z njihovimi skupnimi in splošnimi družbenimi interesi. To velja tudi za odnose med delavci večine infrastrukturnih gospodarskih dejavnosti in uporabniki njihovih storitev. V samoupravnih družbenih odnosih obstojijo možnosti za sodelovanje in vnaprejšnji dogovor o vseh bistvenih skupnih elementih poslovanja, dela in razvoja, tako tudi za vnaprejšnji dogovor o delitvi oziroma razporejanju dohodka npr. v zvezi s konsekvencami spremenjenih trendov v oblikovanju dohodka ali sprememb v delitvi skupnega dohodka itd. V takih odnosih lahko dalje odločajo o stopnji akumulacije samo delavci TOZD sami in v delovni organizaciji skupaj z delavci drugih TOZD v njihovih samoupravnih družbenih planih ter v celotnem sklopu njihovih interesov, odnosov in pravic v združenem delu in v odnosu do družbenopolitičnih skupnosti. Te stopnje postanejo torej lahko v njihovih samoupravnih aktih, z njihovimi plani vred, sporazumno opredeljena delitvena razmerja in obveznosti. V odnosih do organov in aktov družbenopolitičnih skupnosti pa lahko nastopajo zgolj kot orientacijski in analitski kazalec, ki se lahko pojavlja v teh planih in ustreznih planskih aktih praviloma samo posredno preko vrste ukrepov ekonomske politike.

Skratka, že plan v temeljni organizaciji združenega dela lahko vsebuje ob ustreznem procesu in metodologiji planiranja v bistvu vse elemente in dimenzije za preseganje protislovja med t. i. mikro in makro planiranjem, med posameznim in posebnim interesom ter splošnim, skupnim in družbenim interesom. Z ustreznim uresničevanjem v družbeni praksi sistema sočasnega, srečujočega in kontinuiranega planiranja lahko že v planih temeljnih organizacij združenega dela, v njihovih medsebojnih dohodkovnih povezavah v združenem delu in v družbi kot celoti ustvarimo elemente in pogoje za obvladovanje globalnih procesov na trgu in v medsebojnih odnosih v gospodarstvu in družbi kot celoti. Če tega ni, oziroma čim bolj nepopolni smo glede tega – preteklo pa bo še nekaj časa, da se v tej smeri resnično izpopolnimo – tem manjše rezultate bomo dosegali v planiranju, tem bolj se bo prebijala stihija, na tem bolj majavih nogah bo naše planiranje in vse večkrat bomo morali prilagajati plan novim nepredvidenim elementom in gibanjem in, ne nazadnje, tem bolj neizbežni, globlji in pogostejši bodo posegi državnih organov v samoupravno planiranje in v procese družbene reprodukcije.

Eden od bistvenih elementov družbenega planiranja je planiranje ekonomskih in družbenih osnov razvoja tehnike in tehnologije ter razi-skovalnih dejavnosti, ki kot element proizvajalnih sil povečujejo produktivnost dela. Prav tak pomen ima v planiranju obenem s tem razvoj vseh tistih dejavnosti, ki vplivajo na reprodukcijo in povečanje človekovega znanja in sposobnosti, ki mu omogočajo, da se prilagaja in da ne koraka samo za razvojem tehnike, da je njegov ustvarjalni nosilec in nosilec

znanosti sploh, da podreja razvoj tehnike sebi in družbi kot celoti, da predvideva vse možne ekonomske in družbene posledice uporabe svojih znanstvenih in tehničnih odkritij in da vgrajuje potrebne obrambne mehanizme proti njihovim nezaželenim družbenim posledicam.

Bistvena postaja tako imenovana socialna komponenta, ki je pa ne smemo strogo ločiti od ekonomske komponente. Če je izhodišče planiranja delavec v združenem delu in njegov interes v vseh družbenih dimenzijah in še posebej razvoj produktivnosti njegovega dela kot pogoj in merilo njegove družbene funkcije, ki določa tudi njegov družbeni položaj pri uresničevanju načela »vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovem delu«, potem se postavlja ves ekonomski razvoj v pretežni meri kot funkcija povečevanja njegove produktivnosti dela, to se pravi ustvarjanja pogojev za njegov vedno boljši socialni položaj in vedno višjo kulturo v vse hitrejšem materialnem razvoju. Gre torej za obvladovanje narave zato, da se človek osvobodi odvisnosti od nje in da se pri tem hkrati v medsebojnih odnosih osvobaja odvisnosti od tistih družbenih sil, ki mu onemogočajo, da bi se uveljavljal s svojim delom, ustvarjalnimi sposobnostmi, znanjem in kulturo kot zavesten subjekt tako na svojem delovnem mestu kot na vsakem področju družbenega dela in življenja in v družbi v celoti.

Vsaka od treh komponent družbenega planiranja in družbenih planov – ekonomska, socialna in prostorska – vsebuje prav zaradi njihove dolgoročne zasnovanosti in utemeljenosti tudi nujnost solidarnostnega reševanja posameznih ekonomskih in socialnih problemov – s problemi varovanja in razvoja zdravega okolja vred – kjer se ti problemi kažejo kot bistven pogoj življenja in razvoja, premagovanja socialnih razlik ter trdnosti družbene skupnosti. Zato ekonomska in socialna solidarnost predstavlja bistveno vsebino planiranja, oblikovanja in razporejanja dohodka v vseh njegovih ustreznih sestavinah v skladu z utrjevanjem humanih osnov naše socialistične samoupravne družbe in v skladu s povečevanjem produktivnosti dela kot njene družbenoekonomske podlage, stalne spodbude in obenem kot njenega realnega okvira v danem razdobju.

Uveljavljanje samoupravnih družbenih planov temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti kot osnove družbenega planiranja

Iz narave vseh sestavin družbenega planiranja sledi, da je izhodišče družbenega planiranja lahko le delovni človek in njegov interes za ustvarjanje dohodka kot ekonomske podlage za zagotavljanje celote njegovih interesov. To pomeni, da se morajo v sistemu planiranja v vseh družbenih planih samoupravnih organizacij in skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti na ustrezen način upoštevati osnovni pogoji dela, življenja in razvoja delavcev TOZD in njihovih družin v krajih oziroma občinah, kjer živijo,

torej osnovna problematika pogojev obnavljanja in povečevanje njihove delovne sposobnosti, znanja in kulture kot delavcev in samoupravljavcev in torej tudi pogojev življenja in razvoja njihovih družin. To pa zahteva tudi poznavanje in upoštevanje značilnosti, gospodarske razvitosti in moči njihovih krajev in občin in njihove povezanosti in vloge v življenju in razvoju širšega ali ožjega območja oziroma republike in pokrajine kot celote, da bi se lahko ocenile realne možnosti za uveljavljanje in razvoj vseh njegovih delovnih in ustvarjalnih sposobnosti pri izpolnjevanju njegovih delovnih in družbenih nalog. To je obenem tudi interes in funkcija vsake temeljne organizacije združenega dela. Obnavljanje in povečevanje delovnih sposobnosti delavcev, njihovega znanja in kulture ni funkcija in interes samo vsakega delavca, niti ne prvenstveno ali izključno krajevne skupnosti oziroma občine, v kateri živi. To je funkcija in interes zlasti vseh delavcev, ki so se združili v temeljni organizaciji združenega dela in ki so s tem prevzeli drug do drugega odgovornost, da bodo reproducirali in povečevali s svojim gospodarjenjem in upravljanjem s sredstvi družbene reprodukcije tudi svoje lastne delovne sposobnosti in znanja v razširjenem obsegu. To se pravi, da prevzemajo odgovornost tudi za to, da so krajevne skupnosti in občine ter širše okolje, kjer delavci in njihove družine prebivajo in živijo, urejene in da se razvijajo tako, da resnično lahko opravljajo svojo funkcijo v družbeni reprodukciji tudi v tem pogledu.

Zato se tudi s teh vidikov postavlja krajevna skupnost kot družbenoekonomski odnos. V načelu se sicer strinjamo s tem, konkretne rešitve in izpeljave v naši družbeni praksi pa so še vedno daleč od tega in še dalj od vseh konsekvenc takega odnosa. Eden najbolj trdih orehov bo pri uresničevanju pravic in obveznosti, kot so določene sedaj z ustavo, da bomo prepričali delavce v industrijskih središčih, da bodo v svojih družbenih planih in aktih o temeljnih planov ob vseh problemih, ki jih imajo sami in ki jih morajo reševati, ustrezen del dohodka in čistega dohodka, ki ga pridobivajo na podlagi ustvarjene vrednosti v TOZD, razporejali in stavili na razpolago drugim občinam v Sloveniji in v drugih republikah oziroma pokrajinah, na primer za šole, za bolnišnice, za otroške vrte, zdravstvene ustanove itd., torej za vse tisto, kar je potrebno za redno reprodukcijo in razvoj delovnih sposobnosti, znanja in kulture delovnega človeka oziroma delavca TOZD in za življenje in razvoj njegove družine. Urejanje teh odnosov moramo uveljaviti kot bistven sestavni del družbenih planov. Lahko rečemo, da ni bila nobena rešitev tako ugodno sprejeta pri razpravah o ustavi in še prej o amandmajih o krajevni skupnosti, da pa hkrati tudi nobena ni zbudila toliko dvomov in pomislekov, češ da je to sicer zelo lepo zamišljeno, da pa je tako medsebojno povezovanje temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti ne glede na občinske in republiške meje, žal, neuresničljivo.

Zato moramo že od vsega začetka postaviti krajevno skupnost kot samostojen dejavnik in kot družbenoekonomski odnos, v katerem imajo krajani svoje izvirne pravice do temeljnih organizacij združenega dela, ne

glede na to, kje imajo te svoje sedeže. Če pravilno opredelimo družbeni plan temeljne organizacije združenega dela in plan krajevne skupnosti, tako njune posebnosti kot medsebojne odvisnosti, ter zagotovimo njuno organsko vključitev v družbene plane občin in sodelovanje med občinami, potem bomo rešili dve nalogi. Zagotovili bomo enega od glavnih pogojev za uveljavljanje enotnosti v družbenoekonomski bazi – kot dialektične celote interesov delavcev in občanov samoupravnih organizacij in skupnosti in njihovega interesnega povezovanja z ekonomskih, socialnih, prostorskih in še drugih vidikov v širša ali ožja območja in skupnosti občin oziroma regije. Z druge strani bomo s tem izpolnili v našem družbenem življenju in razvoju enega od najpomembnejših pogojev za odpiranje razvoja samoupravnih organizacij in skupnosti ne glede na politično teritorialne meje in preko njih in za njihovo preseganje, kadar se pojavljajo ali izkoriščajo kot ovira za uveljavljanje samoupravnih družbenoekonomskih interesov in še posebej dohodkovnih odnosov. To velja tako za republiški družbeni plan kot za družbene plane občin.

Odnose v naši samoupravni bazi moramo v usmerjanju našega razvoja postaviti tako, da bomo že v samem procesu nastajanja družbenih planov pomagali k doslednemu uveljavljanju enotnosti jugoslovanskega trga, k svobodnemu gibanju blaga na vsem jugoslovanskem trgu in v načelu pod enakimi splošnimi pogoji tudi na zunanji trg, da bomo pomagali premagovati nepopolnosti našega trga in spodbujali svoboden pretok blaga, združevanje sredstev družbene reprodukcije in svobodno zaposlovanje delavcev po vsej Jugoslaviji. Na takih osnovah bomo lahko ugotovili objektivno dane in delujoče elemente, ki v celovitosti njihovega delovanja in medsebojni odvisnosti delujejo kot skupen faktor življenja in razvoja širšega ali ožjega območja oziroma regije, ki zahtevajo zato v sistemu planiranja regionalno planiranje in ustrezne oblike družbenih planov. Seveda to ni edina pot, in ta bi bila prav gotovo zelo nepopolna, če se ne bi naslanjala na širše strokovne in znanstvene analize vseh odnosov in interesov, ki resnično v realnosti njihovih medsebojnih povezav oblikujejo funkcionalno in organsko regijsko celoto. Vsekakor pa nam morajo biti tudi pri regionalnem planiranju izhodišče osnovni nosilci planiranja in njihove medsebojne interesne povezave in odvisnosti. To pa so medsebojne povezave krajevnih skupnosti in temeljnih organizacij združenega dela in samoupravnih interesnih skupnosti, ki so vključene z njihovimi osnovnimi družbenimi funkcijami in prioritetskimi nalogami v delovanje, življenje in razvoj ter družbene plane občin in republik in njihove samoupravne sporazume in dogovore o temeljih planov.

Nadaljnja smer družbenega planiranja je torej povezovanje in sočasno planiranje in usklajevanje družbenih planov krajevnih skupnosti, TOZD in delovnih organizacij ter SIS oziroma njihovih enot in temeljnih skupnosti z družbenimi plani občin kot samoupravnih skupnosti in temeljnih družbenopolitičnih skupnosti. Glavne svoje potrebe zadovoljujejo občani na območju občine v povezavah v občini kot samoupravni in kot prvi

politični teritorialni enoti, v kateri se politična oblast neposredno združuje s samoupravno podružbljeno oblastjo v samoupravni bazi in kjer se politična oblast združuje z družbeno funkcijo samoupravljanja.

Iz takih izhodišč in na takih osnovah moramo iskati in razbrati kriterije in merila, ki so pomembna najprej za opredeljevanje dejavnosti in interesov, ki se morajo planirati in zagotavljati v celoti v krajevni skupnosti, ker se tam tudi pojavljajo in edino v njej lahko rešujejo, v povezavi s temeljnimi organizacijami združenega dela, kjer delavci delajo in ustvarjajo vrednost in morajo zato razporediti del ustvarjene vrednosti v ustrezne krajevne skupnosti oziroma občine v skladu z družbenimi plani oziroma samoupravnimi sporazumi in dogovori o temeljnih planov na njihovi podlagi; dalje kriterije in merila za opredeljevanje dejavnosti in interesov, ki se rešujejo v okviru občine, in slednjič dejavnosti in interesov, ki jih uresničujejo glede na njihovo naravo s povezovanjem preko občinskih meja s sosednimi in bolj oddaljenimi občinami oziroma z medobčinskim sodelovanjem ter dogovori, bodisi v obliki sporazumov oziroma dogovorov o temeljnih skupnih planskih nalogah, obveznostih in pravicah bodisi v njihovem samoupravnem povezovanju v regijo.

Pri tem mislim na dejanske povezave in medsebojne odvisnosti, temelječe na življenju, delu in razvoju delovnih ljudi in občanov in njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti ter občin kot samoupravnih in temeljnih družbenopolitičnih skupnosti, kjer gre resnično za funkcionalne regije, ki se ponekod povezujejo v posebne družbenopolitične skupnosti, druge v povezovanje občin v območja na samoupravni osnovi za širši ali ožji splet interesov določenih družbenih in drugih dejavnosti oziroma področij družbenega dela in življenja. Tu gre za zelo različen in raznovrsten splet interesov, ki ustvarja zelo različne situacije medsebojnih povezav, obveznosti in odgovornosti tako v gospodarskih kakor v družbenih dejavnostih, v krajevnih skupnostih in v občinah kot celotah.

Zato se moramo izogibati neživiljenjskih ali za druge potrebe političnega dela oblikovanih regij in njihovih tako imenovanih regionalnih planov, oblikovanih na podlagi statističnih povprečij, abstraktnih in odmaknjenih od dejanskega življenja in njegovih tokov in zato nerazumljivih delavcem in občanom. Njihova posledica je zelo pogosto ozko medsebojno zapiranje tako občin kakor tudi regij. S tem hočem opozoriti na planiranje in gospodarsko prakso v takih regijah oziroma območjih, v katerih se planiranje sprevača običajno v konstrukcije in uveljavljanje tendenc za koncentracijo sredstev in dohodka in odločanje, pogosto v interesu zelo ozko in enostransko orientiranih razvojnih programov brez kontrole ustreznih samoupravnih in družbenih organov. To je škodljivo zlasti za razvoj mest, ki segajo s proizvodnimi kapacitetami in intelektualnimi potenciali praviloma daleč preko vsake regije ter so večinoma že prerasla meje Slovenije in Jugoslavije.

Eden pomembnih elementov dolgoročnih planov so osnove politike in usmerjanja procesa urbanizacije ter nastajanja oziroma razvoja naselij, ki

že sam z nezadržno elementarnostjo interesov, ki se tu uveljavljajo v vsej njihovi raznovrstnosti in protislovnosti, zahteva njihovo usklajevanje tako s stališča potreb gospodarskega razvoja, razvoja družbenih dejavnosti ter racionalne izrabe prostora in zaščite okolja in njegovega zdravega razvoja, kakor tudi z vseh vidikov socialne politike, vzajemnosti in solidarnosti. Družbeno planiranje na tem področju pomeni v mnogočem tudi planiranje odpravljanja razlik med mestom in vasjo ter opredeljevanje skupnih interesov, ciljev in kriterijev samoupravnih organizacij in skupnosti v medsebojnem vplivu in odvisnosti gospodarskih in negospodarskih dejavnosti in znotraj njih ter družbenopolitičnih skupnosti in republike kot celote v določanju in izdelavi te zasnove.

Problematika naselitev in razvoja mest in naselij je posebna problematika, ki bi jo morali opredeliti v republiškem zakonu kot skupno odgovornost republiških organov ter organov drugih družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih organizacij in skupnosti in kot obveznost njihovega stalnega sodelovanja ter usklajevanja vseh treh sestavin družbenega plana in njihovih elementov. To je brez dvoma ena od najbolj značilnih sestavin družbenih planov občin, posebnih družbenopolitičnih skupnosti in mest, ki še niso organizirana kot posebne družbenopolitične skupnosti in republike, ter medsebojnega usklajevanja njih obveznosti in odgovornosti v dogovorih o temeljih njihovih družbenih planov, pa tudi samoupravnih sporazumov ustreznih organizacij združenega dela in samoupravnih interesnih skupnosti. To velja prav tako za ekonomsko in socialno solidarnost kot bistveni element vsebine družbenih planov v celoti in vseh njihovih sestavin, tako da se v dinamiki razvoja rešujejo te sestavine v vsej njihovi medsebojni odvisnosti in prepletenosti kot njihova stalno se izpopolnjujoča organska sinteza. To velja tudi za program prostorske ureditve, ki mora izvirati iz narave in značilnosti prostora, razvoja socialističnih samoupravnih odnosov in razvoja gospodarskih in družbenih dejavnosti. Zato je ključnega pomena pravilna opredelitev pravic, obveznosti in odgovornosti posameznih nosilcev planiranja, ki bo ustvarila jasne odnose glede njihovih medsebojnih odgovornosti.

Družbeni plani in še posebej družbeni plan republike bi morali vsebovati potrebne usmeritve za določanje prioritetenih nalog za srednjeročno obdobje. Konkretno naloge za uresničevanje teh usmeritev in prioriteten ter medsebojne obveznosti pa morajo vsebovati dogovori o temeljih plana republike in občin ter samoupravni sporazumi zainteresiranih organizacij združenega dela in samoupravnih skupnosti. Pri izdelavi in uresničevanju dolgoročnih prostorskih planov in vključevanju njihovih prioriteten v samoupravne družbene plane je potrebno predvsem nedvoumno opredeliti odgovornosti in pravice krajevnih skupnosti in njihove povezanosti s temeljnimi organizacijami, kjer krajani ustvarjajo vrednost ne glede na občinske meje ter pravice in odgovornosti občin do krajevnih skupnosti, organizacij združenega dela in samoupravnih interesnih skupnosti, nujnost in obveznost medobčinskega sodelovanja, pa tudi pravic in odgovor-

nosti republike v mejah ustavnih določil. Sodelovanje republike z občini se obravnava pogosto na način, ki omejuje občine v njihovi ustavni odgovornosti, hkrati pa obremenjuje republiko oziroma njene organe z zadevami, ki jih ni več sposobna reševati in ni niti za to pooblaščen po ustavi. To je eden od vzrokov naše počasnosti in premajhne učinkovitosti pri reševanju teh problemov.

Za celovitost družbenega planiranja in organsko usklajevanje vseh raznovrstnih interesov delovnih ljudi in občanov je bistvenega pomena zlasti še prostorsko planiranje. Prostorsko planiranje je v svojem bistvu sestavni del in ena od ključnih osnov dolgoročnega planiranja. Prostorski plani so predvsem dolgoročni plani, ki usmerjajo razvoj vseh sestavin urejanja in gospodarjenja s prostorom, od kmetijskih zemljišč do vpliva voda, v vseh njihovih vidikih, zraka, varstva naravnih lepote in kulturnih spomenikov. Gre skratka izrazito za elemente dolgoročnega urejanja in raziskovanja značilnosti in pomena posameznih elementov v njihovi medsebojni odvisnosti tudi iz ekonomskih in socialnih vidikov, torej njihovega vpliva na pogoje dela in življenja ljudi in razširjanje materialnih pogojev njihovega dela v njihovih samoupravnih organizacijah in skupnostih, v občinah, mestih oziroma posebnih družbenopolitičnih skupnostih in republikih ter družbi kot celoti. Dolgoročni prostorski plani so sestavni del sistema družbenega planiranja družbenopolitičnih skupnosti. V njih se določajo v skladu z enotnostjo tega sistema cilji in naloge prostorskega razvoja, gospodarjenja z zemljišči, varstva in izboljševanja življenjskega okolja ter smotrne izrabe prostora. Prostorski plan torej ne more in ne sme biti izločen iz dolgoročnega plana družbenopolitičnih skupnosti, temveč mora predstavljati njegov sestavni del.

Tako je dolgoročni plan lahko za delavce bistvena osnova in orientacija obenem pri njihovem odločanju o srednjeročnem planu, torej o tem, katera vprašanja so na tem področju prioriteta, tako da terjajo njihovo organsko vključitev med naloge srednjeročnega obdobja kot začetek ali nadaljevanje neke faze v reševanju in dolgoročnem urejanju prostora na trajnih osnovah. To zahteva ustrezno usklajitev in vgraditev v planirano oblikovanje in razporeditev dohodka in v družbene plane samoupravnih organizacij in skupnosti ter občin, mest in republik. Dolgoročnost planiranja ima poseben pomen v veliki meri prav zaradi prostorskih elementov (infrastruktura, težka industrija, nečiste tehnologije s problemi odpadkov ipd.). Zato mora biti predmet mnogih poglobljenih študij, v srednjeročnem planu pa dobi svoje mesto, ko dozori poznavanje problemov ter načinov in možnosti njihovega reševanja.

Slovenija je država in samoupravna skupnost, v kateri prihajajo do izraza in se uveljavljajo tako njeni skupni družbeni in nacionalni interesi kakor tudi vsa njena raznolikost. Prav te raznolikosti, ki nikakor ni majhna, ne gre podcenjevati, ampak mora priti do izraza tudi v procesu planiranja in v družbenih planih. To je tudi ena od nalog in del vsebine družbenega plana republike in dogovora o njegovih temeljih. Ta mora

predstavljati organsko sintezo kot rezultat uskladitve ekonomske politike in razvoja republike s skupno ekonomsko politiko in razvojem Jugoslavije kot celote ter obveznosti in odgovornosti Slovenije pri uresničevanju te politike in s tem do družbenega plana in dogovorov o temeljih družbenega plana Jugoslavije ter do dogovorov o skupnih temeljih družbenega plana z drugimi republikami oziroma avtonomnima pokrajinama.

Z druge strani pa mora na tej osnovi in v teh okvirih opredeljevati naloge in sredstva za uresničevanje ekonomske in socialne solidarnosti na podlagi v zakonih in ustavi zagotovljenih in v socialističnih družbenoekonomskih odnosih in širših ter dolgoročnejših interesih utemeljenih medsebojnih pravic, obveznosti in odgovornosti. Dalje mora vsebovati opredelitev skupnih prioriternih ciljev in nalog pri uresničevanju skupne ekonomske politike ter gospodarskega in družbenega razvoja. Družbeni plan republike bo potemtakem po eni strani pomenil usklajeno sintezo temeljnih tendenc, ki izvirajo iz gibanj v bazi ob upoštevanju dognanj strokovnih analiz, in bo na tej podlagi postavil tudi naloge republike kot celote. Po drugi strani bo vseboval korekcije in instrumente, nanašajoče se na tiste tendence, ki bodo v bazi drugačne, so pa po svojem pomenu takšne, da se jih ne sme prepustiti stihiji, ker bi lahko povzročile resne posledice za vsa področja družbenega življenja in dela ali za odnose do drugih republik oziroma pokrajin ter Jugoslavije kot celote.

Plani bank – sinteza realnih finančnih možnosti in usklajenih prednostnih nalog vseh nosilcev družbenega planiranja

Banke so s svojim poslovanjem povezane z bazo in predstavljajo s svojim delovanjem del družbene reprodukcije. To je del tako imenovane faze cirkulacije, ki pa je tesno povezana s proizvodnim procesom in njegovimi zakonitostmi, zato banke ne smemo izvzemati iz procesov v proizvodnem delu družbene reprodukcije. Banke morajo izražati v svojih družbenih planih tiste tendence, ki se kažejo v razvoju in družbenih planih organizacij združenega dela, njihovih upravljavcev, v krajevnih skupnostih, v občinah in republiki pa tudi v federaciji ob sporazumu republik in pokrajin, skratka pri vseh nosilcih družbenega planiranja. Banke so ena tistih gospodarskih organizacij, kjer se dogovarja predvsem baza sama med seboj o sredstvih, s katerimi lahko realno računa v določenem obdobju, in tudi o razvojnih prioritetah.

Vključevanje bank v procese usklajevanja družbenih planov je v sistemu sočasnega in kontinuiranega planiranja bistvenega pomena za določanje realnih materialnih možnosti in okvirov postavljenih nalog in ciljev ekonomske politike in razvoja ter za določanje dinamike njihovega uresničevanja v tekočem ali naslednjem srednjeročnem planskem obdobju. Zato se morajo interesi pokazati in uveljaviti z vso njihovo logiko, protislovnostjo in zahtevnostjo tudi v temeljnih bankah in v združeni

banki. Tu se bo pokazal pravi obseg sredstev, ki jih zahteva tekoče delo samoupravnih organizacij in skupnosti in uresničevanje njihovih programov. Tu se bodo najprej pokazale realne osnove in možnosti razvoja, ki bodo odločilno vplivale na oblikovanje družbenih planov.

To pa je odločilnega pomena za družbene plane občin, skupnosti občin in mest ter republike, za njihov medsebojno organsko povezan sistem dogovorov o temeljih planov, torej za njihovo realnost. Celota tega sistema in vsaka njegova sestavina ter s tem tudi realnost postavljenih nalog namreč temelji na obveznostih, usklajenih v sistemu samoupravnih sporazumov samoupravnih organizacij in skupnosti, kakor morajo biti ti samoupravni sporazumi prav tako usklajeni z dogovori o temeljih plana družbenopolitičnih skupnosti, oziroma ne smejo biti z njimi v nasprotju. Vloga upravljavcev in organov bank mora s svojo funkcijo spremljanja in usmerjanja denarnih tokov in denarnega kapitala jamčiti, da so družbeni plani in v samoupravnih sporazumih in dogovorih o temeljih plana postavljeni cilji in naloge realni.

Pogoj za to pa je, da že v samem sistemu z vso doslednostjo pa tudi v družbeni praksi zelo jasno postavimo odnose med samoupravnimi sporazumi o temeljih planov bank po eni strani in samoupravnimi sporazumi temeljih planov TOZD in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti po drugi strani. Samoupravni sporazumi o temeljih planov bank morajo biti v skladu s temelji planov TOZD oziroma s samoupravnimi sporazumi o temeljih planov samoupravnih organizacij in skupnosti, v katerih ali preko katerih uresničujejo delavci TOZD svoje interese in združujejo dohodek. To pomeni, da samoupravne sporazume o temeljih planov bank sklepajo upravljavci bank preko delegatov samoupravnih organizacij in skupnosti na podlagi in v skladu s svojimi plani in njihovimi temelji oziroma s samoupravnimi sporazumi o temeljih družbenih planov samoupravnih organizacij in skupnosti, v katerih ali preko katerih uresničujejo delavci TOZD svoje interese in združujejo dohodek in v skladu z obveznostmi, ki so jih prevzeli v dogovorih o temeljih plana.

Plan bank torej ne sme več nastopati kot samostojen plan ali, kot je danes še prevladujoča praksa, kot osamosvojen plan bank in bančnih sredstev, odtujen od planov samoupravnih organizacij in skupnosti. Ustvarjanje trdne povezave in medsebojne odvisnosti temeljev planov bank in temeljev planov samoupravnih organizacij in skupnosti, združenih v banke, je pogoj, da bodo plani bank čedalje bolj usklajena sinteza temeljev planov upravljavcev bank. Še več, na tej podlagi se bo pokazalo, da so temelji planov bank v bistvu instrument planiranja in izvrševanja samoupravnih sporazumov o temeljih planov temeljnih organizacij združenega dela, delovnih organizacij, sestavljenih organizacij združenega dela, pa tudi poslovnih in poslovno planskih skupnosti, krajevnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti ter družbenopolitičnih skupnosti. V takih odnosih dobiva tudi zahteva po realnem planiranju v mejah razpoložljivega dohodka svojo objektivno osnovo, upravljavci pa odgo-

vornost, da rešujejo v teh okvirih kompleksno in skladno potrebe in interese delavcev in njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Temeljna banka in vse temeljne banke, preko katerih delujejo temeljne organizacije združenega dela, morajo biti s svojim strokovnim potencialom in z ekonomsko političnimi in družbenimi interesi, ki jih predstavljajo upravljalci bank, eden od organov in najbolj aktivnih dejavnikov pri realnem oblikovanju samoupravnih sporazumov in dogovorov o temeljih družbenih planov in s tem družbenih planov vsake samoupravne organizacije in skupnosti in vsake družbenopolitične skupnosti. Hkrati morajo biti banke eden od glavnih dejavnikov, ki spremljajo in analizirajo izvrševanje planov in predlagajo spremembe in dopolnitve družbenih planov ter ukrepe za izvrševanje plana, kadar se pokaže, da se planske postavke ne uresničujejo ali da se ne uresničujejo bistvene predpostavke, s katerimi so računali družbeni plani in plani bank.

To pa zahteva od upravljalcev bank, da že v samoupravnih sporazumih o združevanju v temeljne banke in združeno banko jasno opredelijo z ene strani funkcije plana banke v odnosu do družbenih planov samoupravnih organizacij in skupnosti pa tudi do planov oziroma dogovorov o temeljih plana družbenopolitičnih skupnosti, z druge strani pa prav tako medsebojne obveznosti članic bank ter proceduro prilagajanja teh obveznosti bistveno spremenjenim ali nepredvidenim okoliščinam. Opredeliti morajo torej odnos, vlogo in naloge temeljnih bank in združene banke zlasti do samoupravnih sporazumov o temeljih plana v vseh oblikah združevanja dela in sredstev samoupravnih organizacij in skupnosti, ki so članice banke oziroma v njej združujejo v celoti ali deloma svoja sredstva. Kot rečeno, velja to za vse oblike združevanja dela in sredstev od temeljev plana temeljnih organizacij združenega dela do skupnosti za medsebojno plansko sodelovanje in samoupravnih interesnih skupnosti, z druge strani pa prav tako za samoupravne sporazume o temeljih planov krajevnih skupnosti in njihove sporazume s temeljnimi organizacijami združenega dela, kjer občani te krajevne skupnosti ustvarjajo dohodek, ne glede na krajevne, občinske in republiške meje. V enaki meri velja to za samoupravne sporazume delavcev temeljnih organizacij družbenih dejavnosti z uporabniki njihovih storitev oziroma dejavnosti in ustreznih samoupravnih interesnih skupnostih v zadevah, o katerih se izvajalci in uporabniki sporazumevajo in skupno in enakopravno odločajo.

Na ta način bi jasneje prišlo do izraza dejstvo, da je plan banke nekaj drugega kot plan družbenopolitičnih skupnosti. Plan banke in samoupravni sporazumi o njihovih temeljih morajo vsebovati obveznosti, ki so jih prevzeli njih upravljalci kot udeleženci dogovora o temeljih plana, sicer pa je družbeni plan občine in vseh občin na območju delovanja temeljne banke zanjo generalna usmeritev, ki jo bo upoštevala banka toliko, kolikor izraža ta usmeritev res temeljne interese upravljalcev. To velja prav tako za odnos teh bank in združenih bank do družbenih planov in dogovorov o temeljih plana republike. Če glede tega ni skladnosti in če

to usmeritev vsiljijo občine ali medobčinski sporazumi oziroma republika in njeni dogovori o temeljnih plana, bodo upravljavci bank prvi, ki bodo začeli delovati proti temu. To se bo videlo v ukrepih in politiki banke kot odstopanje od planske usmeritve, ob katerem se je treba zamisliti ter zastaviti tudi vprašanje, ali je usmeritev v planu resnično ustrezna. V tem primeru se je treba z upravljavci, tj. z delegacijami delavskih svetov, sporazumeti, v čem je problem in zakaj se ne izvaja planska politika.

Zato bi morali v samoupravnih sporazumih o združevanju v temeljne in združeno banko in v statutih bank opredeliti tudi odnose med banko in nalogami njenih samoupravnih organov in pa dogovori o temeljnih družbenih planov občin, posebnih družbenopolitičnih skupnosti in republike, katerih udeleženci so upravljavci bank. Sicer je razmerje družbenopolitičnih skupnosti tudi v tem pogledu v bistvu enako razmerju do vseh drugih vprašanj gospodarskih organizacij oziroma baze. Nanj je moč vplivati edino posredno z ustreznimi ukrepi ekonomske politike, razen v primerih, ko je dano takšno pooblastilo v ustavi. Te možnosti pa so dokaj omejene. Banka je v našem sistemu finančna organizacija delavcev temeljnih organizacij združenega dela, ki jo morajo ti kot upravljavci tudi resnično upravljati. To banke danes še niso. Zato bi bilo še toliko bolj zgrešeno, če skozi druga vrata vnašamo v banko logiko organov družbenopolitičnih skupnosti ali omogočamo njihov pritisk na poslovanje bank. Banke bi se tako po svojem delovanju in povezovanju z administrativnimi in političnimi izvršnimi organi še bolj uveljavljale kot odtujeni centri moči ne glede na njihov spremenjeni zunanji videz in organizacijo.

Ob spremembah v bančnem sistemu se od ustavnih amandmajev dalje, zlasti pa še ob korenitejših spremembah, pred katerimi smo sedaj, pogosto srečujemo s pripombo, da se v novem položaju bank v bistvu ukinja samostojnost delovnih skupnosti bank in da se te skupnosti spreminjajo v navadnega pasivnega izvrševalca. Po teh mnenjih se tako potiskajo na rob njihove ustvarjalne pobude in sposobnosti kljub njihovem izrednemu pomenu za razvoj vsake družbe, ki temelji na blagovno-denarnih odnosih, zlasti pa za razvoj moderne družbe, ki zahteva velikansko koncentracijo denarnih sredstev oziroma denarnega kapitala in zato še toliko bolj smotrne odločitve o naložbi teh sredstev.

V nasprotju s takimi trditvami deluje razvoj samoupravnega sistema prav v obratni smeri. Eden temeljev družbenega planiranja so načela in določbe o sočasnem planiranju in sočasni analizi izvrševanja plana ob hkratnem usklajevanju vseh različnih interesov na vseh ravneh našega družbenopolitičnega sistema. V tem procesu imajo izredno aktivno vlogo banke, njihovi organi in strokovne službe. Ravno v sočasnem planiranju in usklajevanju planov ima, oziroma bo imelo posebno odgovorno vlogo znanje in strokovna sposobnost ter poslovna podjetnost strokovnih delavcev bank. Ti morajo biti tudi na ustrezen način organizirani in usmerjeni, tako da upravljavcem banke omogočajo kvalificirane odločitve. Tu bo prišlo nujno do povezave in sodelovanja strokovnih služb bank in uprav-

Ijavcev bank s strokovnimi službami internih bank in njihovimi organi. Priti bo moralo do medsebojne povezave med strokovnimi službami in upravljavci različnih temeljnih bank, v katerih imajo delavci temeljnih organizacij združenega dela svoje račune in v njih združujejo svoja sredstva za uresničevanje svojih interesov in planskih nalog in ciljev, kakor tudi različnih združenih bank ne glede na občinske in republiške meje. Priti mora do najtesnejšega sodelovanja bank z gospodarskimi zbornicami in njihovimi združenji ter njihovimi organi in delovnimi telesi ter strokovnimi službami.

Ko bo sistem zaživel, morajo postati banke in delovanje celotnega bančnega sistema tako kot družbeni plani in sistem družbenega planiranja močan integracijski faktor, ki bo po logiki interesov samoupravno organiziranega združenega dela, to je delavcev v temeljni organizaciji združenega dela in v vseh oblikah njihovih povezav, uveljavljal skupne interese gospodarstva in družbe v celoti, interese določene v družbenih planih, samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih, in to ob vseh protislovjih, v katerih se razvija naša družba, in kot sredstvo njihovega reševanja. Od tod tudi pomen čimbolj jasnega opredeljevanja teh odnosov v samoupravnih sporazumih o združevanju v temeljne banke in v združeno banko, da bi bila v njih zanesljiva osnova za tako usmeritev vseh, ki bodo uravnavali na podlagi samoupravnih sporazumov svoje delo. To je pomembno tudi zato, da bodo lahko ti samoupravni sporazumi služili kot čimbolj zanesljiva podlaga za izvajanje družbenih planov in za poglobljanje samoupravnih odnosov, hkrati pa predstavljali impulz za nova spoznanja, za nadaljnje korake v razvoju in za ustreznejšo organizacijo bank in bančnega sistema in njihovega delovanja v sistemu socialističnega samoupravljanja.

Subjektivne sile, zveza komunistov in samoupravljanje

(Razmišljanje ob 30-letnici socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji)

I

Trideset let socialističnega samoupravljanja je kratka doba, ki pa je po teži in pomenu zgodovinskih sprememb važnejša od stoletij v preteklosti naših narodov.* Ko smo osvojili oblast, smo seveda mislili, da bo šlo vse lažje in hitreje. Mislili smo: najpomembnejša sta nacionalizacija proizvodjalnih sredstev in planiranje, vse drugo bo prišlo samo od sebe. Vendar smo kmalu spoznali, da je nacionalizacija samo nujni pogoj za razvoj socializma. Niso dovolj samo tovarne. Socializem ne nastaja sam po sebi, avtomatično, tudi če so vsa temeljna proizvodna sredstva v rokah države. Zato smo morali začeti reševati bistveno vprašanje: kakšen naj bo značaj proizvodnih odnosov? To je bilo in je merilo, s katerim lahko ocenjujemo dejanski položaj delavskega razreda. Kmalu smo se morali vprašati, kdo razpolaga s sadovi dela in odloča o njih, kdo ima odločilen vpliv na celotno razširjeno reprodukcijo: država ali delavski razred in delovni ljudje? Zavedali smo se, da je od odgovora na to temeljno vprašanje odvisno, ali bomo udejanjili Marxovo misel o samoosvobodilnem poslanstvu delavskega razreda.

Toda samoupravljanje v Jugoslaviji sega nazaj v čas nastajanja narodnoosvobodilnih odborov kot nove oblike ljudske oblasti. Edvard Kardelj je že leta 1941 zapisal, da morajo ljudje na lastni koži občutiti, da je to njihova oblast, ki je tudi smisel njihovega boja. Hkrati je pomenil narodnoosvobodilni boj posebno, oboroženo obliko samoodločbe narodov, iz katere je zrastle nova skupnost enakopravnih jugoslovanskih narodov. Tako lahko mirno rečemo, da je samoupravljanje dobilo svoj temelj že mnogo pred sprejetjem zakona leta 1950, vzniknilo je že tedaj, ko se je naša partija s Titom odločila, da se obrne k množicam kot najpomembnejšemu izvoru moči in izkušenj v boju za socializem. Kadar koli smo na to samo za trenutek pozabili, smo zašli v resne težave, v omahovanja in, lahko bi rekli, v določeno krizo zaupanja.

Socialistično samoupravljanje je velik, pomemben korak v boju za osvoboditev človeka vseh oblik odtujevanja, nova kakovost človeških in družbenih svoboščin. Kaj hočemo afirmirati z njim? Prvič to, da bi delovni

* Pri pisanju tega sestavka za »Teorijo in prakso« sem se opiral predvsem na študij Kardeljeve razprave »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«. Pri tem sem smiselno uporabil tudi večji del misli iz svojega predavanja v okviru Centra za družbenopolitično izobraževanje pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

človek obvladoval ne samo svojo tovarno, temveč celotno družbeno organizacijo. Da bi to dosegel, mora stopiti izza tovarniškega zidu in zagospodariti nad celoto na novo ustvarjene vrednosti. Samo tako bo mogoče doseči, da osebni dohodek delavca oziroma dohodek temeljne organizacije združenega dela ne bo odvisen samo od dohodka njune organizacije, tako kot se oblikuje v neposredni tržni menjavi, temveč tudi od dohodka integriranih celot in v končnem rezultatu tudi od splošnega naraščanja družbenega proizvoda celotnega družbenega dela... (E. Kar-delj na 3. seji konference ZKS).

Drugo bistveno vprašanje je demokratična vsebina družbenih teles političnega sistema kot izraz prevladujočega vpliva delavskega razreda. Delegatski sistem mora z akcijo zavestnih organiziranih socialističnih sil omogočiti racionalno povezovanje posameznih delov združenega dela in preprečevati, da bi se delegati in delegacije odtujevale od avtentičnih interesov delavskega razreda in delovnih ljudi. Delegatski sistem mora delavcu omogočiti, da bo odločilno spremljal vse poti družbenega dohodka in vse oblike njegove porabe, na nobeni točki ne sme dovoliti, da bi se odtujil od njega. To se pravi, odločilno mora vplivati na banke, zavarovalnice, trgovino in seveda tudi na državo kot instrument svoje oblasti.

Tretje bistveno vprašanje socialističnega samoupravljanja je položaj organiziranih socialističnih sil. Delavski razred in delovni ljudje uresničujajo svojo oblast predvsem z aktivnostjo socialističnih sil, povezanih v socialistični zvezi kot enotni fronti, in z vodilno idejnopolitično vlogo zveze komunistov. Samoupravljanje bi bilo brez te dejavnosti samo oblika brez revolucionarne vsebine. Samoupravljanje z delegatskimi odnosi je pravzaprav samo oblika diktature proletariata v naših razmerah, za katere je značilno, da se napredne socialistične sile bojujejo za takšno razmerje sil, ki omogoča nadaljnji uspešen razvoj socialističnega samoupravnega sistema in s tem tudi razvoj socializma.

In ne nazadnje: pridobitev socialističnega samoupravljanja je tudi višja oblika samoodločbe narodov, ki so enakopravni v medsebojnih odnosih in hkrati odgovorni za oblikovanje in izvajanje skupne politike. To se pravi, da so republike in pokrajini enakopravno odgovorne za svoj lastni razvoj, kar bi bilo nad republikami, nekaj, kar bi bilo zunaj njihove odgovornosti. Napredek vsakega naroda posebej pomeni tudi napredek vse Jugoslavije. In narobe: trdnost in moč Jugoslavije, njena vloga in ugled v svetu so najzanesljivejše poročstvo varnosti in naprednega razvoja za vse jugoslovanske narode in narodnosti. To se je najbolje pokazalo ob Titovi smrti, ko so se ljudje plebiscitarno odločili, da želijo ostati sami svoj gospodar. S tem so hkrati dokazali, da so za socializem in so ga pripravljene braniti, da so za samoupravljanje in da so pripravljene braniti takšno smer razvoja.

Trideset let samoupravljanja je za nas nenadomestljiva pridobitev, ki je ni mogoče izmeriti samo z materialnimi kazalci, ker pomeni tudi

občutek dostojanstva, svobodo, položaj delovnega človeka, ki omogoča njegovo vključevanje v širše družbene procese. To je hkrati tudi pot, po kateri zmanjšujemo razločke med umskim in ročnim delom, med mestom in vasjo itd. Ko bodo prihodnje generacije prebirale te strani zgodovine boja za socializem, jih ne bo treba biti sram.

II

Razvoj socialističnega samoupravljanja je šel skozi več faz: v začetku se je omejeval na tovarne, nato pa se je postopoma razvevil na vsa področja družbenega življenja, dokler ni dobil z novo ustavo in zakonom o združenem delu značaja integralnega samoupravljanja. Celo obdobje revolucionarnega etatizma v prvih letih po vojni ni pomenilo deformacije socializma, čeprav je bilo objektivna nevarnost zanj. Upoštevati je namreč treba, da je revolucija – kot je nekoč rekel Lenin – tudi v naših razmerah intervenirala v trenutku, ko še niso bile ustvarjene razvite postavke nove družbe. V tem času je bila naša država materialno zaostala in opustošena. Prizadevali smo si, da z administrativno prisilo ustvarimo akumulacijo za industrializacijo države, morali smo premagati protirevolucionarne sile razbite buržoazije in na naših mejah smo morali zavračati napade in pritiske imperialističnih sil. Toda ves čas smo se zavedali nevarnosti birokratizacije takšnega sistema, nevarnosti, da postane sila nad družbo, namesto da ustvarja pogoje za razvoj neposredne socialistične demokracije.

Obdobje revolucionarnega etatizma potemtakem ni bilo obdobje nedemokratičnosti, dogmatizma, sektaštva in majhnih možnosti za pobudo množic, kajti če bi bilo tako, bi to pomenilo, da ni vzklik iz notranjih revolucionarnih potreb delavskega razreda. Potem se tudi ne bi mogli tako uspešno upreti stalinizmu. Upiranje Stalinu je lahko črpalo svojo moč samo iz revolucionarnega razpoloženja množic, iz njihovih demokratičnih pobud, ki so bile kljub obdobju centralizma močno razvite. S tem pa kajpak nikakor ne zanikamo dejstva, da smo se po resoluciji informbiroja spopadali ne samo z nevarnostjo zunanjega stalinizma, temveč tudi našega lastnega. To, da smo jo zavrnil in razvili sistem, ki jo tudi objektivno, ne samo subjektivno, onemogoča, je ena največjih pridobitev naše revolucije, ki je s tem uspelo, da je ostala zvesta svojim avtentičnim izročilom.

Šesti kongres KPJ – ZKJ je pomenil odločitev partije, da skupaj z množicami razvija socialistični samoupravni sistem. Pri tem se je dobro zavedala, da ne bo šlo brez težav. Na vsej dolgi poti do ustvaritve koncepta integralnega samoupravljanja nas je čakalo nemalo ovir. Preboj k samoupravnim družbenoekonomskim odnosom, k vzpostavitvi novega sistema ekonomskih in političnih odnosov, ni bil mogoč brez trdoživih spopadov: včasih na desnem pa spet na levem boku fronte. S tem se je naša zveza komunistov postavila na – objektivno – najbolj revolucionarne

pozicije tako v mednarodnih odnosih kakor tudi pri graditvi generalnega projekta in prakse socialističnega samoupravljanja.

Odločitev šestega kongresa je bila torej zgodovinsko nujna in napredna, kajti če partija ne bi bila odvrгла čeprav samo zunanjih znakov klasične partije, tudi razvoj samoupravljanja ne bi bil mogoč. Toda ta korak v novo je odprl tisoč novih dilem in problemov, ki so se porajali s samoupravljanjem, demokracijo. Prišlo je tudi do deformacij, napačnih razlag kongresnih stališč, poveličevanja samoupravljanja samo kot oblike itd.

Partija, ki je vodila revolucijo in jo usmerjala, je bila vedno uspešna, kadar je bila povezana z ljudskimi množicami. Naša komunistična partija si je s svojo politiko in aktivnostjo pot do množic utirala že pred usodnimi dnevi leta 1941. Ta usmeritev je nakazana že ob nastopu Josipa Broza Tita na zagrebški partijski konferenci leta 1928, kasneje sta jo Tito in njegov soborec, veliki strateg naše revolucije Edvard Kardelj, uresničila med revolucijo, ki je bila najbolj samoupravno dejanje najširših ljudskih množic. K množicam, k tem izvorom moči in k izkušnjam pri delu med njimi se je partija vedno znova vračala. To spoznanje spremlja zvezo komunistov do današnjega dne in nas bo vodilo tudi v prihodnosti, saj pomeni zaupanje v moč množic najtrdnější temelj našega političnega sistema.

Tovariš Tito je že leta 1942 v časopisu »Proleter« zapisal nekako takole:

Partija je živ organizem. Samo s svojo akcijo, s politično organizirano množico spodbuja k novim in novim družbenim spremembam, hkrati pa mora biti sposobna, da se tudi sama tako organizira in uporablja takšne metode dela, da se lahko takšnim družbenim spremembam prilagodi. Če tega ne stori, jo potisne družbeno dogajanje ob rob ali pa takšno stanje povzroči velike deformacije, tako v družbi kot v partiji sami.

Ko smo se za ceno obstoja upirali poskusom, da nas prisilijo na kolena, da naši revoluciji odvzamejo dostojanstvo in ponos, smo se nujno morali vprašati, ali podtikanja in laži, ki smo jih bili deležni, ne pomenijo, da socializem preživlja moralno krizo. Čeprav so bile razmere zapletene in tudi teoretično še nismo vsega dognali, smo se najprej odločili, da se še odločneje opremo na demokratično prakso iz časov NOB, čeprav je bilo nemalo zahtev in tudi opravičil, da bi morali okrepiti birokratsko centralizacijo. Pri tem nam je bilo laže, ker je imela marksistična dialektika v idejnem delovanju Komunistične partije Jugoslavije, zlasti v delovanju tovariša Tita, Kardelja in drugih, dolgo tradicijo in ker so bila naša spoznanja o povezanosti problemov socialne, nacionalne in politične osvoboditve že zelo trdna. Pravočasno smo spoznali, da bi dobil centralizem, ki je bil v obliki etatizma v začetku celo nujen, sčasoma nevarne razsežnosti, ki bi na koncu povsem deformirale družbo in partijo. Zunanjemu stalinskemu pritisku bi se pridružila še nevarnost lastnega stalinizma. Ta nevarnost pa obstaja vselej.

Sedaj se, pravi Kardelj, postavlja naslednja alternativa: ali bo zveza komunistov notranja vodilna in avantgardna gibalna sila večine ljudstva, ki z delavskimi sveti, drugimi samoupravnimi telesi, delegatskimi skupščinami in delegatskim sistemom v celoti neposredno upravlja z združenim delom, ali pa bo zveza komunistov ločena od množic, ozka, zbirokratizirana manjšina, ki bo vladala nad razredom in množicami ali v njihovem imenu. Partija, ki bo vladala v imenu delavskega razreda, je v nevarnosti, da sčasoma začne vladati nad delavskim razredom – če pogojno uporabljamo pojmovni zvezi »nad razredom« ali »v njegovem imenu«. Gre za to, ali bo delavec v združenem delu s pomočjo delegatskega sistema obvladoval vse tokove družbene reprodukcije in vsa družbena dogajanja, z vzgojo in izobraževanjem, znanostjo, kulturo, ljudsko obrambo in zunanjo politiko vred, ali pa bodo zavladali birokratsko-tehnokratski ali državnolastninski centri moči oziroma politični monopoli.

Skratka: zveza komunistov nima namena, da bi vladala namesto ljudi, temveč hoče ustvarjati pogoje, da bi ljudje sami, na podlagi svojih sprotnih in zlasti razvojnih interesov in potreb upravljali svojo družbo, svoje tovarne, svoje znanstvene laboratorije, svoje šole, itd. – v pogojih, ki jih za resnično graditev socializma izpolnjujemo in o katerih je govoril Edvard Kardelj v svojem znanem predavanju leta 1954 v Oslu. Takrat je dejal, da moramo, če hočemo resnično graditi socializem, ustvarjati naslednje, neogibno potrebne pogoje:

1. da morajo biti sredstva za proizvodnjo v rokah delavcev, da morajo delavci upravljati s sredstvi, pogoji in rezultati svojega dela;
2. da socialistična misel ne sme biti niti monopol različnih strank v parlamentarnem sistemu niti monopol ene partije, ampak da sme in mora biti lastnina vseh delovnih ljudi;
3. pogoj, ki bi ga danes lahko dodali temu Kardeljevemu razmišljanju, da zveza komunistov torej ne sme biti partija v starem smislu, temveč mora kot zveza komunistov delovati znotraj političnega sistema socialističnega samoupravljanja in mora biti resnična oblika interesne organiziranosti najnaprednejšega dela delavskega razreda.

Prvi pogoj uresničujemo pri nas z delavskim samoupravljanjem, ki se ne omejuje več na tovarne, ker je že daleč preseglo tovarniško ograjo in se postopoma spreminja v integralno socialistično samoupravljanje, od TOZD in krajevne skupnosti ter temeljnih samoupravnih interesnih skupnosti, prek občine in republike do federacije. Drugi pogoj ustvarjamo s socialistično zvezo, ki vključuje vse ljudi, ne glede na ideološko pripadnost, svetovnonazorsko prepričanje, nacionalno pripadnost, socialni položaj itd., vse, ki žele vgraditi v socializem nove, socialistične odnose med ljudmi, ki si prizadevajo, da dobi delo vodilno vlogo v celoti družbenih odnosov, ki žele v naši družbi razbijati vsakršne monopole, tudi idejne. Tretjega ustvarja zveza komunistov, ki deluje znotraj sistema in uteme-

ljuje svojo zgodovinsko nujnost z rezultati svoje znanstvene, ideološke, politične aktivnosti in z realnostjo oziroma utemeljenostjo perspektiv, ki jih s svojo aktivnostjo odpira.

Vsemu temu je treba prilagoditi oblike in metode delovanja zveze komunistov, način uresničevanja njene družbene vloge. Obstajata dva načina: prvi način udejanjajo komunisti-člani zveze komunistov kot posamezniki, ki se vključujejo v vse pore našega življenja in v razne oblike družbenopolitičnega delovanja kot enakopravni državljani in delavci, na temelju zaupanja, ki ga uživajo pri ljudeh, ki jih volijo v razne organe in kjer se samostojno, svobodno opredeljujejo do posameznih predlogov in rešitev, kjer enakopravno in skupaj z drugimi delovnimi ljudmi iščejo najboljše rešitve, ki vodijo v napredek. Pri tem jim ni potrebno za vsako svojo opredelitev iskati stališča svoje osnovne organizacije ali vodstva zveze komunistov, kajti to bi bila omejitev in zožitev resničnega samoupravljanja, to bi pomenilo, da samoupravljanje spreminjamo v transmisijo komunistov in ZK. Seveda morajo komunisti ravnati skladno z generalno linijo zveze komunistov, s kritično smerjo, ki je lastna zvezi komunistov, in seveda kot člani ZK odgovarjati za delovanje tudi zvezi komunistov. Ali – v celoti vzeto: s svojo samoupravno, družbenopolitično, množično aktivnostjo morajo delati skladno z družbenim interesom.

Drugi način pa je delovanje zveze komunistov kot vodilne organizirane, ustavno opredeljene idejnopolitične sile, ki ima svoje delegacije oziroma svoje delegate v ustanovah političnega sistema, npr. v družbenopolitičnem zboru v okviru delegacije socialistične zveze, v predsedstvu SRS, v družbenih svetih, sekcijah in drugih oblikah delovanja političnega sistema. Tu zveza komunistov neposredno zavezuje svoje delegate, svoje delegacije, da se bojujejo prav za tisto stališče, ki je bilo po načelu demokratičnega centralizma opredeljeno in sprejeto v tej ali drugi organizaciji zveze komunistov. Delujejo torej po načelu imperativnega mandata. To pa spet ne pomeni, da delujejo na nedemokratičen način, da vsiljujejo ta stališča telesom, katerih člani so, temveč delujejo demokratično z močjo argumentov, z dialogom, oprti na množstvo resničnih interesov delavcev, delovnih ljudi in občanov. Če pa seveda ne uspevajo, ali če v dialogu z drugimi dejavniki, recimo znotraj družbenega sveta, naletijo na stališča, ki bistveno korigirajo stališča foruma zveze komunistov, se morajo vračati s to problematiko v svoj odgovorni forum, opozarjati na nove momente, ocene, predloge, pobude in spoznanja, da bi na temelju analize te problematike kateri forum zveze komunistov po potrebi lahko tudi korigiral stališča in spet oborožil svojo delegacijo oziroma delegate tako, da bi se v te družbene strukture vračali s še močnejšimi argumenti, z večjo močjo prepričanja. Takšne delegacije in delegati morajo vedeti, da ne morejo biti nosilci parcialnih interesov, temveč celovitih družbenih interesov, znanih perspektiv, za katere se zveza komunistov bori.

Da bi pa mogli delovati tako, mora zveza komunistov vzpostaviti sistem demokratičnih zvez, ne samo med člani zveze komunistov, temveč

tudi med partijskimi organizacijami, partijskimi vodstvi in vso družbeno strukturo ter svojo aktivnost organizirati na podlagi dobrega poznavanja dejanskih družbenih razmer. Samo tako bodo zveza komunistov in njeni člani sodelovali v demokratični povezanosti in odgovornosti z ljudmi znotraj družbene strukture, ne pa po starem, tako, da bi pošiljali direktive, da bi naslavljali resolucije na posamezne družbene subjekte, itd. Tovariš Kardelj je menil, da je resolucijski način delovanja sploh nekaj preživlega, zato je vedno pozival: manj resolucij in več konkretnih sklepov in dogovorov v družbenih in samoupravnih strukturah, torej v tistih okoljih, kjer se komunisti ali delegacije zveze komunistov skupaj z drugimi subjektivnimi silami bojujejo za najnaprednejše rešitve. Resolucije, ki ne opirajo svoje moči, svoje argumentacije na takšen sistem demokratičnih zvez, obvisijo, kot je dejal, v zraku in so samo nekakšna iluzija, da se stvari rešujejo. Na sestanku s člani nekdanjega izvršnega komiteja CK ZKS je tovariš Kardelj dejal, da se z resolucijami dogaja približno takole: najprej sprejmemo resolucijo, kjer opozorimo na problem, potem živimo v prepričanju, da se bodo stvari same po sebi uredile, in ker se to ne zgodi, sčasoma preidemo spet na drugo, tretjo in četrto resolucijo...

Tudi od tega, kako vztrajno in hitro bomo odpravljali takšen preživeli način dela, je odvisna naša prihodnost, naša moč in stabilnost. Glavni nosilec akcije v naši družbi ni več ne državni sistem in njegov aparat ne partija, to so poslej samoupravno organizirani delavci in občani, ki so kot samoupravljavci nosilci in izvor političnega sistema, v katerem s pomočjo delegatstva neposredno izražajo in usklajujejo svoje interese v procesu družbenega odločanja. Če bi zveza komunistov delovala zunaj sistema, bi delovala kot splošni propagandist s pridigami itd. ali pa kot partija v enostranskem sistemu družbene ureditve. Če bi bila splošni propagandist, potem bi druge – tehnokratske, birokratske strukture osvajale prostor znotraj samoupravljanja, pojavili bi se celo drugi politični faktorji, ki bi potisnili zvezo komunistov na rob, kar se je v naši družbi že dogajalo. Če pa bi partija delovala v starem smislu, bi prišlo do grobe deformacije in končna posledica bi bila neke vrste »stalinizem«. Obstajajo sile, ki bi jim pravzaprav ustrezalo, če bi v Jugoslaviji prišlo do prevlade birokratsko-dogmatskih sil. To bi bilo natanko tisto, kar bi želeli in kar bi te sile in takšen sistem po svoji logiki vleklo v čedalje večjo odvisnost od takšne ali drugačne blokovske politike, čeprav se v začetku te sile ne bi subjektivno opredeljevale za tesno naslonitev nanjo.

Delovati na nov način, to pomeni, da moramo biti v zvezi komunistov na tekočem s problematiko, ki je na dnevnem redu celotnega delegatskega sistema, in da si moramo prizadevati, da na dnevni red pridejo vprašanja, pomembna z vidika potreb, interesov in tudi problemov delovnih ljudi in občanov. Funkcija delegatskega sistema je, da povezuje posamezne dele združenega dela v učinkovit in celovit sistem samoupravnega interesnega pluralizma, tako v samoupravno združenem delu kakor tudi v vseh drugih oblikah demokratične samoupravne organizacije, družbenih aktivnosti in

medsebojnih odnosov. Ker v praksi še nimamo takega integralnega sistema samoupravljanja, so tu tudi številni vzroki za težave, ki se pojavljajo v gospodarstvu, dezintegracijske težnje, inflacija itd. Sedaj nimamo nekakšne klasične opozicije, ki bi nastopala proti zvezi komunistov in našemu socialističnemu samoupravljanju. To so predvsem tehnokratsko-etatiistične sile, tehnokratsko-birokratska nasprotovanja socialistični samoupravni strukturi. To je naša glavna opozicija. Bitke z njimi pa ne moremo dobiti zunaj, ampak samo znotraj sistema, znotraj republike in v federaciji.

V obliki birokratsko-etatiističnih tehnokratskih nasprotovanj se pojavlja tudi nacionalni egoizem, ki v resnici ščiti partikularne interese, vendar jih spretno prikriva pod zastavo nacionalizma. Znotraj teh etatiistično-tehnokratskih nasprotovanj se lahko pojavljajo težnje po birokratskem centralizmu, unitarizmu, ki jim je družbena lastnina trn v peti, in bi radi ustvarili in krepili državnolastninske odnose. Birokratski centralizem in unitarizem so tiste težnje, ki se namesto z zastavo socializma pojavljajo z zastavo jugoslovanstva, češ da je samo močna država, močan državni aparat in državna lastnina tisti steber, ki lahko varuje integriteto Jugoslavije, našo neodvisnost itd. Do te nevarnosti še nismo neobčutljivi. Tako se pojavljajo težnje, da bi se obnovil nekdanji državni aparat, kot vemo, pa se pojavljajo tudi ultralevičarske težnje, o katerih je Kardelj obširno govoril v »Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«. Pri tem ne gre zgolj za pojave ultralevičarstva v oblikah nekaterih manifestacij študentske aktivnosti, ampak misli Kardelj tudi na del inteligence in na nekatere druge strukture, ki se navidezno bojujejo za enakopravnost in enakost, v bistvu pa ponujajo rešitve, ki bi, če bi jih lahko realizirali, pomenile velikodrjavni hegemonizem, državno distribuiranje in močan centralizem. Zato Kardelj posebej opozarja na to, da nima smisla, da bi iz vsakega sovražnega izpada naredili problem. Naš glavni sovražnik so pravzaprav slabosti v naši samoupravni organiziranosti in seveda v vsebini te organiziranosti, kar ponuja možnosti za delovanje tehnokratsko-birokratskih sil znotraj samoupravljanja.

IV

Tu in tam se še pojavlja nekakšna iluzija, da bi zveza komunistov – ne upošteva vlogo drugih subjektivnih sil – lahko uspešno vodila dialog neposredno z ljudmi. Zato se tu in tam še vedno pojavljajo akcije, ko zveza komunistov neposredno organizira aktivnosti v samoupravljanju itd., kot da lahko neposredno, brez socialistične zveze, brez sindikata vodi akcije in se angažira pri reševanju vprašanj. To je na videz nedolžna stvar, v bistvu pa je to nekaj, kar prav tako vodi v utrjevanje partije v starem smislu. Takšna praksa se je ponekod uveljavila v razpravah o zaključnih računih, ko so organizacije zveze komunistov same organizirale pogovore

z delavci. Tudi akcija socialistične zveze za stabilizacijo gospodarstva je hkrati akcija zveze komunistov. Posebej pa je treba v akcijo takrat, kadar moramo znotraj zveze komunistov vzpostaviti idejno in akcijsko enotnost pogledov na temeljna vprašanja, na določene probleme in tako dalje, da bi s tem okrepili akcijsko in idejno enotnost komunistov, da bi zvezi komunistov, njenim delegacijam, predstavnikom in komunistom kot posameznikom dali večjo podlago za argumentacijo, večjo moč za delo znotraj celotne družbene strukture.

Podcenjevanje pomena socialistične zveze, sindikatov, zveze socialistične mladine, zveze borcev in drugih družbenih organizacij pomeni v bistvu nerazumevanje vloge in metod dela zveze komunistov. Podcenjevanje vloge družbenopolitičnih organizacij nas opozarja, da v posameznih vodstvih in organizacijah še nismo doumeli svojega položaja in vloge v sistemu socialističnega samoupravljanja, v telesih političnega sistema. Zveza komunistov bi bila brez socialistične zveze ozka ideološka sekta brez realnih zvez z množicami. V demokratičnem dialogu z ljudmi se znotraj socialistične zveze, znotraj sindikatov komunisti srečujemo tudi z ljudmi, ki so svetovnonazorsko enako usmerjeni, znotraj sekcij pa se srečujemo tudi s katoliško mislečimi intelektualci, z verniki, mladimi itd. Sicer izhajamo iz skupnega izhodišča (se pravi, smo za socializem) in iz istih sedanjih interesov in potreb družbe, vendar pa v teh razpravah nujno prihaja tudi do soočanja problemov in ljudi, do dialogov ob drugih vprašanjih, npr. o položaju cerkve, religije v naši družbi in umetnosti, o tem, ali je res mogoče sprejeti monopol katerekoli smeri, umetniške šole. To je pluralizem, ki ga zveza komunistov podpira. Bojuje pa se proti nesocialističnim težnjam, proti zlorabi umetnosti za protisocialistične namene in ustvarja seveda tudi pogoje, potrebne za ta boj.

V ospredje je treba postaviti zlasti vlogo zveze komunistov kot integrativne, povezovalne sile, usklajene z družbenim interesom. Zveza komunistov seveda ne more mimo parcialnih interesov; poznati mora interese ljudi, še posebej množico parcialnih interesov. Zveza komunistov mora med ljudi, kot je dejal tovariš Kardelj na razširjeni seji sekretariata CK ZKS ob znani cestni aferi, razčlenjevati in analizirati mora probleme, s katerimi se ubadajo, od ljudi se mora učiti, prisluhniti mora znati predlogom, njihovim pobudam itd. Hkrati pa mora biti sposobna, da se dvigne nad vsakodnevni empirizem, pokazati mora ljudem širše vidike problemov, celoto interesov, jih usmerjati skladno z družbenim interesom. To seveda ne velja samo za kongres, centralni komite in predsedstvo, to velja za sleherni komite, za sleherno občinsko konferenco, za sleherno osnovno organizacijo, za slehernega komunisto. S tega vidika mora presojeti posamezne probleme, posamezne predloge, pobude ljudi. Če zveza komunistov oziroma njeni posamezni deli ali komunisti niso sposobni delovati na liniji družbenega interesa, potem v zvezo komunistov ne sodijo, saj so le advokature parcialnih interesov.

Teh pojavov je, žal, v zvezi komunistov še vedno izredno veliko, saj imamo opraviti celo z osnovnimi organizacijami in vodstvi, ki posamezne parcialne interese celo politizirajo, to pa je v naši družbi najbolj škodljivo. Takih dezintegracijskih teženj znotraj zveze komunistov je še vedno zelo veliko in neposredno vplivajo na krepitev inflacije in drugih gospodarskih težav; kajti tudi sedaj, ko smo sklenili, da bomo zares stabilizirali gospodarstvo, da bomo varčevali in smotrno načrtovali svoj razvoj, se dogaja, da posamezni deli zveze komunistov načelno sicer sprejemajo vse te resolucije, vse te sklepe, hkrati pa še vedno zagovarjajo vsak projekt, vsako investicijo in opravičujejo vsako izgubo. Imamo takšne komiteje, takšna vodstva, ki torej očitno ne delujejo skladno z družbenim interesom. Danes pomeni delovanje, usklajeno z družbenim interesom, boj za stabilizacijo, boj za varčevanje, za prioritete recimo v republiki, kar terja, da se glede na ustvarjeni dohodek kateri investiciji tudi odpovemo.

Zelo pomembno je, da kot komunisti razumemo pomen sekcij SZDL in družbenih svetov pri skupščinah, pa tudi pri organih državne uprave, v nekaterih delovnih organizacijah itd. Poglavitna zmeta v zvezi z razumevanjem sekcije je, da se sekcija spremeni v veliko tribuno, kjer se zberejo ljudje, ki razpravljajo o vsem mogočem. Sekcija pa je dejansko garaško, temeljito delo, ki mora pripeljati do sinteze. Sekcije so organi konstruktivne kritike in ocene stanja in dela na posameznih področjih. Sekcija mora zajeti predvsem ljudi, ki so se, čeprav imajo različne poglede, pripravljene in sposobni sporazumeti o skupnih rešitvah, najti najbolj racionalne rešitve, ki so sposobni ponuditi tudi alternative. Sekcija v socialistični zvezi, ki obravnava npr. davčno politiko, ne more in ne sme kritizirati sistema, ne da bi bila sposobna dati alternativo k praksi, s katero nismo zadovoljni. V sekciji se morajo člani zveze komunistov srečevati z ljudmi iz prakse, strokovnjaki, znanstveniki itd. Tu in ne le na sejah v okviru zveze komunistov ali samo pri oblikovanju resolucij je torišče dela za komuniste. Vrednosti sekcije tudi ne smemo ocenjevati le po tem, koliko je bilo slišati o njej, koliko so se v njej kresala mnjenja. Sekcija mora delovati dalj časa, kvalificirano in učinkovito. Lahko organizira nekaj tribun na isto temo. Podobno kot družbeni svet mora pripraviti in ponuditi takšno rešitev, ki bo na podlagi argumentov in jasnih stališč vzdržala kritiko v nadaljnji demokratični razpravi med ljudmi, ki jo bodo ljudje torej sprejeli za svojo in jo bodo pripravljene uresničiti, ker bodo v njej našli tudi del svojih tekočih in še zlasti razvojnih potreb in interesov.

Družbeni sveti pa so tudi tista telesa, ki bi morala uveljavljati naše, večkrat zgolj deklarativno družbeno načelo racionalnosti in racionalnega dela. V družbenih svetih, recimo pri skupščini ali pri organu uprave, npr. pri davčni upravi, pa tudi pri organizacijah združenega dela, se mora osredotočiti vpliv odločilnih dejavnikov v družbi. Takšen svet pa ne more prevzemati odgovornosti delavcev v tozdih, še manj pa odgovornosti strokovnih in poslovnih delavcev iz delovne organizacije, ki jo imajo po ustavi in zakonih.

Problematika v delegatskem sistemu oziroma v konkretnem družbenem delu in življenju je eden najvažnejših virov za oblikovanje politike zveze komunistov. Drugi najpomembnejši vir problematike za analizo, na kateri zveza komunistov oblikuje svojo politiko in svoja stališča, so družbenopolitične organizacije, družbene organizacije in društva. Razlika je v tem, da znotraj delegacij, znotraj pluralizma samoupravnih interesov prihajajo do izraza najrazličnejši parcialni interesi, ki iščejo pot za uveljavitev in se po poti sporazumevanja in družbenega dogovarjanja uskladijo in integrirajo; znotraj družbenopolitičnih organizacij pa moramo že od vsega začetka ljudem vcepljati v zavest to širino. Prizadevati si moramo, da dobijo pregled nad celoto družbene problematike, da tekoča vprašanja lahko povezujejo z razvojem, da bi lahko vplivali na te procese v delegatskem sistemu samoupravnega interesnega pluralizma, ki mora pripeljati v sintezo, v združevanje, v povezovanje itd.

V nedavni razpravi v republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije je bilo poudarjeno, da tedaj, ko govorimo, da nagrajevanje tu in tam ni ustrezno, tega ne smemo omejiti samo na posamezne dele delavskega razreda. Pokazati morajo, da sedanji sistem nagrajevanja ne ustreza, da udarja po celotnem delavskem razredu, ne samo po posameznih delih; ta ali oni del delavskega razreda ima morda celo korist od takšne zmede, od takšne slepe ulice. Znotraj delavskega razreda, v sindikatih pa je treba utirati zavest o celoti interesov in problematike. Vsak delavec v sklopu sindikata mora razumeti to celoto, ne samo svoj problem v tovarni, v ustanovi itd. Podobno je s šolstvom, ki je povezano s tem vprašanjem in z drugimi problemi.

Družbenopolitične organizacije morajo torej ustvarjati enotnost pogledov med množicami, ne samo med komunisti. Če ne bo te enotnosti pogledov, bodo znotraj delegatskega sistema in v delegatskih skupščinah prevladovali parcialni interesi in ne bo zagotovljeno povezovanje posameznih delov združenega dela. To velja tudi za srečujoče se planiranje, ki bo temeljilo na družbenih dogovorih, samoupravnih sporazumih o združevanju dela in sredstev, ki se ne bo reduciralo na papirje, na številke itd., ki bo torej prispevalo k akciji v kolektivih, k povezovanju delavcev v tozdih, da bi ustvarili višji dohodek, višjo produktivnost, sodobnejšo organizacijo dela, modernejšo tehnologijo itn., da bi samoupravno obvladovali temeljne dejavnike družbenega dela, življenja, ustvarjanja in razvoja.

V

Na vprašanje, ali so v zvezi komunistov in družbi možni tudi kompromisi, je mogoče odgovoriti pritrdilno. Celo nujni so, kajti brez kompromisov bi zveza komunistov kot organizirana manjšina ne bila politična sila množic. Če bi mi kot organizirana manjšina hoteli vedno uveljavljati svoja stališča tudi proti volji ljudi, bi to pomenilo, da nastopamo kot sila, ki

deluje s pozicije oblasti, kot partija, ki diktira. To je seveda v sistemu samoupravne demokracije, kakršen je naš, nedopustno. Dopustno pa je vselej, kadar želimo in hočemo, da naša stališča dobe podporo večine. Če družbena zavest, zavest delovnih množic v posameznih okoljih ne sprejema nekega našega stališča, bomo morali seveda v določene kompromise, seveda pa v nobenem primeru ne v kompromis z zaostalostjo in s protirevolucionarnimi težnjami. Kompromisi, ki vključujejo oportunistem, so seveda negativni. Socialistično samoupravljanje ni zgolj demokracija, ni zgolj pluralizem samoupravnih interesov kot oblika, ampak je to predvsem vsebina. Če bi v pluralizmu samoupravnih interesov videli zgolj obliko, bi zamegljevali bistvena vprašanja in cilje socialistične graditve.

Spopadati se moramo tudi z oportunističnim prilagajanjem političnim konjunkturam, z značilnim priklanjanjem zaostali zavesti, češ nujno moramo popustiti, se povezati z bazo itd. Takšni politični uspehi so kratkotrajni in se prej ali slej maščujejo. Hkrati pa v tem našem razrednem boju, ki ga moramo pravilno razumeti, ne smemo v vsaki izjavi, v vsakem, posebej kritičnem mnenju videti posameznika kot sovražnika. Ko govorimo, da moramo prav razumeti razredni boj, mislimo na to, da razredni boj v sedanjih pogojih pomeni v bistvu bitko za širino, bitko za uveljavljanje delovnega človeka, občana, za to, da bo ta imel odločilno besedo v naši družbi. Razredni boj ni torej nekaj restriktivnega, kot poskušamo včasih prikazovati.

VI

Načelo demokratičnega centralizma ni samo vprašanje procedure in ne samo vprašanje formalne discipline, prav tako tudi ne le notranje partijsko vprašanje, ki ne bi bilo povezano z naravo naše družbe oziroma z razvojem socialističnega samoupravljanja. Boj za uveljavljanje načel demokratičnega centralizma je hkrati tudi boj za demokracijo, za resnično samoupravljanje v naši družbi. To je dialektika in v tej dialektični povezanosti moramo gledati tako načelo demokratičnega centralizma zveze komunistov kot tudi boj za demokratizem v širši družbi. Z načelom in s problematiko, ki je povezana z uresničevanjem demokratičnega centralizma, se v praksi premalo ukvarjamo. Dostikrat ga preveč uporabljamo zgolj kot parolo, govorimo o njem v starem smislu, kot o zagotavljanju nekakšnega monolitništva. Uveljavljanje demokratičnega centralizma pomeni tudi demokratični boj mnenj in v tem smislu svobodno razpravljanje v zvezi komunistov, v vsakem delu ZK – svobodo, ki se kaže v tem, da vsakdo lahko pove svojo misel, četudi se ne sklada vedno z mnenjem večine. Razumljivo pa je, da pomeni hkrati tudi boj za to, da sklepe, stališča in usmeritve, ki smo jih sprejeli, vsi enotno uresničujemo, da si prizadevamo, da – glede na vsebino vprašanj – tudi organi upravljanja ali vsi delavci in občani sprejmejo ustrezne odločitve. Pri tem pa ne smemo

nikoli pozabiti, da je marksizem živa stvar. Naš svet se spreminja iz leta v leto, iz desetletja v desetletje. In kot so se pojavljali v preteklosti, se bodo tudi jutri pojavljali novi problemi; zveza komunistov mora slediti temu življenju in biti pred njim, mora biti sposobna odgovarjati na nova vprašanja in nove dileme naših delovnih ljudi. Zato mora nenehno preverjati tudi samo sebe, svoja stališča in sklepe.

Enotnost zveze komunistov dosegamo v posameznih akcijah, seveda v okviru stalnic naše zunanje in notranje politične usmeritve, sicer pa pri razreševanju posameznih problemov, v posameznih akcijah, v posameznih projektih družbenega delovanja oziroma družbenega razvoja. Za enotnost se je potemtakem treba boriti, in če hočemo doseči enotnost v zvezi komunistov, moramo najprej ustvariti pogoje, da bi takšno enotnost lahko dosegli. To je ustvarjanje organizacijskih in drugih možnosti, da bi človek lahko sodeloval v demokratični razpravi, da bi tako prispeval elemente za oblikovanje stališč in politike zveze komunistov, pa študijskih pogojev itd. To je tudi najtrdnjše in najboljše zagotovilo, da bo takšno stališče potem tudi realizirano, da se bodo komunisti, ki so sami sodelovali pri njegovem oblikovanju, pripravljani za njegovo realizacijo tudi boriti. Stanje notranje demokracije v zvezi komunistov bistveno vpliva na razvoj demokratičnih samoupravnih odnosov v družbi sploh. In narobe: razvoj demokratičnih samoupravnih odnosov v širši družbi nujno terja tudi ustrezno prilaganje demokratičnih metod dela v zvezi komunistov.

IVAN KRISTAN

UDK 331.152.1(497.1):323.1(497.1)

Nacionalno vprašanje, samoupravljanje, federalizem

I

S tem ko postavljamo v medsebojni odnos v naslovu navedene tri pojme, želimo opozoriti na njihovo tesno medsebojno povezanost in pogojenost.

Po eni strani je nacionalno vprašanje dobilo svojo rešitev v obliki federacije, po drugi strani pa je tudi samoupravljanje ena izmed značilnosti sedanje federativne ureditve Jugoslavije. V bistvu se torej federalizem, tako kot se je razvil v naši praksi in z ustavnimi rešitvami na podlagi ustave SFRJ iz leta 1974, izraža z nacionalno komponento in s samoupravljanjem. Obe komponenti sta vsebovani v pojmu samoupravne federacije.

Zgodovinski razvoj jugoslovanske federacije kaže, da je njena podlaga mnogonacionalni sestav naše države. Jugoslovanski narodi so že davno pred ustanovitvijo bivše Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 izražali težnjo po združitvi v skupno državo. Kot je znano, je bila leta 1918 namesto federacije ustanovljena unitarna država. Tako ni bilo rešeno nacionalno vprašanje, ampak so se nacionalna protislovja zaostrovala. Vidovdanska ustava iz leta 1921 je sankcionirala vsebino prvodecembrskega akta regenta Aleksandra, s katerim je proglasil zedinjenje. Izhodišče vidovdanske ustave je bilo integralno jugoslovanstvo, torej negiranje samostojnih narodov in fikcija troimenega (triplemskega) naroda Srbov-Hrvatov-Slovencev. V tej kabinetski konstrukciji troimenega naroda ni bilo prostora niti za Makedonce niti za Črnogorce – oboji so veljali za južne Srbe.

Rezultat takšne politike nacionalnega unitarizma je bilo nacionalno zatiranje posameznih narodov in hegemonizem velikosrbske buržoazije.

Če prištejemo k nacionalnemu zatiranju še politično zatiranje in visoko stopnjo socialnega izkoriščanja delavskega razreda, smo pokazali na troje bistvenih protislovij, ki so razjedala bivšo Jugoslavijo od vsega začetka njenega obstoja.

Toda če si ob teh protislovjih postavimo vprašanje, ali je ustanovitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pomenila za naše narode napredek ali pa korak nazaj, je treba nedvomno ugotoviti, da je bila ustanovitev bivše Jugoslavije zgodovinsko progresivno dejanje, kajti s tem naši narodi niso živeli več razcepljeni v številnih državnih enotah, ampak so bili prvič združeni v samostojni državi. To je bilo – predvsem za nacionalno osvoboditev, o kateri govorimo – ugodnejše izhodišče.

Nikdar se ni postavljalo vprašanje, ali naj se naši narodi združijo v samostojno državo ali ne. Do zedinjenja je moralo priti, kajti to je bila stoletna težnja naših narodov. Šlo pa je za vprašanje, na kakšni podlagi naj bo izvedeno zedinjenje, kot je poudaril v svoji oceni te združitve Josip Broz Tito na V. kongresu Komunistične partije Jugoslavije leta 1948: Šlo je za to, da se eno nacionalno zatiranje ne zamenja z drugim, da se socialno izkoriščanje delovnih ljudi pod Avstro-Ogrsko ne zamenja s še hujšim socialnim izkoriščanjem, mlade, nenasitne buržoazije v novo ustanovljeni državi. Šlo je za to, da se uresniči stoletni sen naših narodov, ki so se otresli avstro-ogrskega zatiranja, da bi bili nacionalno enakopravni in svobodni v novi zedinjeni državi.¹

Očitno je, da od vladajoče buržoazije ni bilo pričakovati rešitve teh nasprotij, ampak prej njihovega zaostrovanja. Ta protislovja je moral razrešiti sam delavski razred. Vendar pa ne glede na spoznanje klasikov marksizma, da je osvoboditev delavskega razreda stvar tega razreda

¹ J. B. Tito: Politično poročilo CK KPJ na V. kongresu KPJ 21. junija 1948.

samega, delavski razred dotlej še ni bil ustrezno politično organiziran. Šele po ustanovitvi prve jugoslovanske države se pojavi revolucionarna avantgarda delavskega razreda, to je Komunistična partija Jugoslavije, ki postane nosilka revolucionarne akcije delavskega razreda.

Vendar pa je Komunistična partija Jugoslavije glede nacionalnega vprašanja prvotno zastopala stališče nacionalnega unitarizma. Šele postopoma se je v KPJ izoblikovalo načelo samoodločbe, s pravico do odcepitve, kot izhodišče za rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Glede tega je bil odločilen preobrat dosežen na tretji državni konferenci KPJ decembra 1923, ko je sicer samo »levica« v vodstvu KPJ sprejela to načelo (ni ga pa sprejela desnica, pač pa ga je sprejelo članstvo partije). Dokončno je načelo samoodločbe kot podlaga za rešitev nacionalnega vprašanja prevladalo v letih 1934 in 1935. Zlasti je s tega vidika pomemben sklep četrte državne konference KPJ leta 1934, da naj se v okviru KPJ ustanovijo komunistične partije Hrvaške, Slovenije in Makedonije.

V zvezi s samoodločbo je treba opozoriti na politiko Kominterne, ki je celih deset let, to je od leta 1924 do leta 1935, zastopala stališče, da je treba samoodločbo uresničiti v obliki odcepitve Hrvaške, Slovenije in Makedonije od Jugoslavije. Posledica tega stališča Kominterne bi torej bilo razbitje tedanje Jugoslavije. Kominternina je pri tem stališču izhajala iz ocene, da je bivša Jugoslavija tvorba zahodnoevropskega imperializma in da bi z njenim razbitjem okrepili delavsko gibanje. Vendar pa je to stališče Kominterne negativno vplivalo na delovanje Komunistične partije Jugoslavije (ki je na četrtem kongresu leta 1928 tudi uradno sprejela to tezo), kajti razbitje Jugoslavije ni bilo v interesu narodov Jugoslavije, saj bi to pomenilo korak nazaj in bi ogrozilo samostojnost naših narodov, ki bi postali lahek plen imperialističnih pohleпов drugih držav. Zaradi tega koncepcija o razbitju Jugoslavije ni prodrla med članstvo partije in tudi ni bilo konkretnih ukrepov, da bi jo uresničili. Na splitskem plenumu CK KPJ leta 1935 je bil koncept samoodločbe v obliki obvezne odcepitve dokončno zavržen.

Narodnoosvobodilni boj je odprl perspektivo za uresničenje samoodločbe, ker se je boj za rešitev nacionalnega vprašanja povezoval s socialno revolucijo, ker Komunistična partija Jugoslavije nacionalnega vprašanja ni obravnavala zase, izolirano, ampak kot sestavni del boja delavskega razreda za socialno osvoboditev. Tako se v narodnoosvobodilnem boju neposredno povezuje nacionalno in razredno vprašanje.

»V bistvu naše revolucije se je izrazila organska zveza med resničnimi interesi delavskega razreda, v okviru vsakega naroda in v Jugoslaviji kot celoti, in nacionalnimi interesi posameznih narodov,« je poudaril Tito ob 25-letnici drugega zasedanja AVNOJ. »Samo vodilna vloga delavskega razreda vsakega naroda lahko zagotovi neodvisnost, enakopravnost in samostojen razvoj, na tej podlagi pa tudi neuničljivo bratstvo in enotnost ter trdno povezanost znotraj federativne skupnosti. Drugače povedano: boj za pravice narodov, za afirmacijo in svoboden vsestranski razvoj

nacionalnosti je sestavni del boja delavskega gibanja za njegove napredne revolucionarne cilje, kajti brez zajamčenja pravice narodov, kako so pokazale tudi naše izkušnje, tudi ni mogoče uresničiti ciljev delavskega gibanja in delavskega razreda, ki edini more zagotoviti in nenehno razvijati socialistično vsebino nacionalnega interesa.«²

III

To je bil torej koncept Komunistične partije Jugoslavije o nacionalnem vprašanju, ki ga je partija začela uresničevati med narodnoosvobodilnim bojem. V tem konceptu je bil tudi odgovor na vprašanje, kakšen je bil pomen zedinjenja leta 1918 in kakšen je sedaj med narodnoosvobodilnim bojem. Za zedinjenje leta 1918 je Tito ugotovil, da je bilo progresivno in nujno, vendar bi moralo biti izvedeno na drugačnih temeljih.

Sedaj, med narodnoosvobodilnim bojem, je napočil zgodovinski trenutek, da se postavi ustrezna osnova združitve naših narodov. Narodnoosvobodilni boj je s svojo revolucionarno usmeritvijo, s svojim dejanskim gibanjem odpiral perspektive našim narodom, da bodo zgradili drugačno Jugoslavijo. Hkrati je to pričakovanje, da se ne bo vrnilo staro, da se ne more povrniti nacionalno zatiranje pa tudi ne socialno izkoriščanje in politično zatiranje delavskega razreda, dajalo novih moči našim narodom, da so mogli vzdržati nadčloveške napore in velike žrtve v osvobodilnem boju.

»Beseda narodnoosvobodilni boj bi bila samo fraza, bila bi celo prevara, če razen splošnega jugoslovanskega pomena ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenila tudi osvoboditev Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Arnavtov, Muslimamov itd., če narodnoosvobodilni boj ne bi zares prinašal svobode, enakopravnosti in bratstva vsem narodom Jugoslavije, kajti prav v tem je njegovo bistvo,« je zapisal Tito glede nacionalnega vprašanja leta 1942.³

Samoodločbo so naši narodi uresničili med narodnoosvobodilnim bojem tako, da so gradili vsak svojo državnost, hkrati pa so se povezovali v federacijo kot skupnost prostovoljno združenih in enakopravnih narodov. V uresnitvi samoodločbe sta torej prišla do izraza oba elementa, ki ju je svojčas poudarjal Lenin, namreč pravica vsakega naroda, da si gradi svojo državo, in da se svobodno povezuje z drugimi glede na svoje življenjske interese.

Tako pomeni federacija nov, drugačen okvir zedinjenja jugoslovanskih narodov: namesto unitarne države, ki omogoča politiko zatiranja posameznih narodov, nastane zvezna država, v kateri je zagotovljena samostojnost vsakega naroda in njihova enakopravnost v federaciji pri uresničevanju skupnih interesov.

² J. B. Tito: Govor v Jajcu 29. novembra 1968 ob 25-letnici drugega zasedanja AVNOJ.

³ J. B. Tito: Nacionalno vprašanje Jugoslavije v luči narodnoosvobodilne borbe, Proleter, 16. decembra 1942.

Temelje takšne federacije so naši narodi postavili s sklepi II. zasedanja AVNOJ v Jajcu novembra 1943. Pozneje so te temelje dograjevali in izpopolnjevali, vendar je njihova osnovna vsebina ostala ista.

IV

Ustava SFRJ iz leta 1974 izhaja iz teh temeljev in vzpostavlja ustrezne mehanizme za njihovo uresničevanje na sedanji stopnji našega družbenega razvoja in mednacionalnih odnosov. Z vidika ureditve odnosov v federaciji na podlagi sedanje ustave pa je še posebej upravičeno opozoriti na povezanost samoupravljanja in federalizma.

Samoodločba že sama po sebi predpostavlja samoupravljanje naroda. Ni resnične samoodločbe brez samostojnosti narodov in njihovega enakopravnega položaja v federaciji. Vendar pa samoupravljanja narodov in narodnosti oziroma republik in avtonomnih pokrajin ni mogoče kratkoma reducirati na čisti nacionalni element. To bi pomenilo pristajati na pozicijah buržoaznega nacionalizma. Upoštevati je treba, da smo pri nas začeli leta 1950 razvijati samoupravljanje kot nov proizvodni odnos, s katerim se v praksi začenja uresničevati zgodovinski proces osvobajanja dela.

Z uvedbo delavskega samoupravljanja dobi federacija ob nacionalnem elementu kot izvornem elementu federacije novo podlago, to je graditev socializma. Takrat smo govorili o novem tipu jugoslovanske federacije, ki se razvija na temelju družbene lastnine in na samoupravljanju. Edvard Kardelj ugotavlja, da naša federacija ni več samo združitev narodov in njihovih držav, marveč je postala predvsem nosilka nekaterih družbenih funkcij socialistične skupnosti jugoslovanskih delovnih ljudi.⁴

Samoupravljanje, ki temelji na družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev, predstavlja začetek nove zgodovinske etape naše revolucije: gre za dolgoročen prehod od etatizma v samoupravno organizirano družbo, za prehod, ki ga označujemo kot proces odmiranja države.

Tako je samoupravljanje kot nadaljevanje revolucije torej tudi nujna sestavina graditve federacije, sestavina mednacionalnih odnosov.

Jugoslovanska socialistična integracija je nov tip družbene skupnosti, v kateri imajo vsi narodi skupne interese, je poudaril Tito na VIII. kongresu ZKJ. Normalne procese ekonomske in družbene integracije zavirajo nacionalistične deformacije v različnih variantah, zaradi česar je osnovno vprašanje, kako nadalje razvijati socialistično naravo mednacionalnih odnosov.

Če imamo pred očmi povezovanje nacionalnega in razrednega vprašanja, potem je treba izhajati iz spoznanja, da se je v naši revoluciji pokazala organska zveza med resničnimi interesi delavskega razreda in nacional-

⁴ E. Kardelj: Ekspozice v Ljudski skupščini FLRJ o predlogu ustavnega zakona, 12. januarja 1953.

nimi interesi, kajti to je tudi pogoj, da se lahko uresničijo »cilji delavskega gibanja in delavskega razreda, ki edini more nenehno razvijati socialistično vsebino nacionalnega interesa« (Tito).

V

Sedanja ustavna ureditev federacije na podlagi ustave SFRJ iz leta 1974 izhaja iz avnojskih temeljev in upošteva razvoj samoupravne socialistične demokracije v zadnjih tridesetih letih.

Dvoje izhodišč je treba imeti pred očmi pri vrednotenju sedanje ustavne ureditve Jugoslavije:

1. ustavnopravni položaj republik in avtonomnih pokrajin v federaciji in načela za urejanje odnosov v federaciji ter
2. samoupravljanje kot celovit družbenoekonomski odnos, ki je tudi podlaga za urejanje mednacionalnih odnosov v federaciji.

Ustavnopravni položaj republik in avtonomnih pokrajin, kot je opredeljen v sedanji ustavi, izhaja iz samostojnosti narodov in narodnosti, iz predpostavke, da vsak narod in narodnost svobodno razpolagata z ustvarjenim presežnim delom. To je bilo izhodišče koordinacijske komisije, ki je pripravljala ustavne spremembe Ustave SFRJ leta 1973, namreč »da mora vsak narod oziroma vsaka republika – kot državni instrument delavskega razreda in delovnih ljudi oziroma narodov in narodnosti, ki žive v njej – samostojno razpolagati s svojim delom in dohodkom oziroma presežnim delom, seveda v skladu z naravo družbenoekonomskih odnosov, ki so določeni z zvezno ustavo«.⁵

V ustavi je ta položaj republik oziroma avtonomnih pokrajin izražen z načelom, da delovni ljudje ter narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in avtonomnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami, v federaciji pa tiste suverene pravice, ki so v skupnem interesu vseh delovnih ljudi ter narodov in narodnosti in so določene v Ustavi SFRJ. To pomeni, da so republike in avtonomne pokrajine izvirno in primarno mesto za uresničevanje suverenih pravic. Republike in avtonomne pokrajine so temelj federacije: federacija ne deli republikam in avtonomnim pokrajinam njihovih pravic in dolžnosti ampak narobe: federacija črpa svoje pravice in dolžnosti iz republik in avtonomnih pokrajin ter ne nastopa kot nadrejena, hierarhična oblast nad njimi.

Takšnemu položaju republik in avtonomnih pokrajin ustrezajo ustavna načela za odločanje o skupnih interesih v federaciji. Delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelih:

- sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin,
- solidarnosti in vzajemnosti,

⁵ E. Kardelj: Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb, Ljubljana 1973.

– enakopravne udeležbe republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije,

– odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj celotne Jugoslavije.

Enakopravnost narodov in narodnosti pri uresničevanju skupnih interesov v federaciji je zagotovljena na več načinov: z enakopravnim zastopstvom republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije (paritetno načelo), z dajanjem soglasja organov republik in avtonomnih pokrajin na pomembne odločitve organov federacije, z enakopravnostjo jezikov in pisav v uradni rabi v federaciji itd.

Načelo paritetnega zastopstva je sedaj uveljavljeno za vse pomembne organe federacije, medtem ko je poprej veljalo samo za zbor narodov zvezne skupščine. V predsedstvu SFRJ so republike in avtonomne pokrajine zastopane z enakim številom članov (vsaka po enega), medtem ko imajo v drugih organih federacije avtonomne pokrajine ustrezno manjše število članov. Paritetna sestava organov federacije je torej postala normalna sestavina delovanja naše federacije, ki onemogoča majorizacijo s strani številčno močnejših narodov. Hkrati pa je možnost majorizacije omejena še z drugim načelom, to je, da organi federacije sprejemajo najpomembnejše odločitve (predvsem ekonomske odločitve) na podlagi soglasja republik in avtonomnih pokrajin.

Obe načeli – paritetna sestava in dajanje soglasja – sta posledica dveh nespornih značilnosti sedanje federativne ureditve Jugoslavije:

1. Izhodišča, da so republike in avtonomne pokrajine izvirno in primarno mesto za uresničevanje suverenih pravic delovnih ljudi ter narodov in narodnosti Jugoslavije, torej samostojnosti republik in avtonomnih pokrajin pri urejanju lastnih odnosov znotraj republike in avtonomne pokrajine in

2. izhodišče, da je treba zagotoviti popolno enakopravnost delovnih ljudi, narodov in narodnosti Jugoslavije pri uresničevanju skupnih interesov, za katere so se dogovorili, da jih bodo uresničevali vsi skupaj na ravni federacije, ne pa vsak zase v svoji republiki oziroma avtonomni pokrajini.

VI

Samostojnost vsakega naroda in narodnosti posebej in enakopravnost vseh, poudarja Tito, to je pogoj za našo enotnost in poročstvo za trdnost naše federacije.

Oboje je poročstvo za trdnost federacije zaradi tega, ker se edino v takšni federaciji posamezni narodi in narodnosti ne čutijo zapostavljene in izkoriščane, ampak imajo takšno federacijo za resnično domovino, za kakršno so se bojevali v skupnem narodnoosvobodilnem boju.

V takšnem konceptu federalizma samostojnost ne pomeni separatizma, kot enotnost ne pomeni unitarizma v pomenu zanikanja samostojno-

sti republik in avtonomnih pokrajin, ne pomeni torej koncepcije unitar-nega jugoslovanstva.

Razlikovati moramo na eni strani enotnost, ki je izraz potrebe naših narodov, da živijo v skupni državi in da skupno uveljavljajo življenjske interese, da skupno branijo svojo samostojnost in neodvisnost, ter na drugi strani enotnost v pomenu unitarizma, ki negira samostojnost in enakopravnost posameznih narodov in narodnosti in jih podreja hegemonizmu nekega drugega naroda. Jugoslovanstvo je v naši zgodovini velikokrat imelo prizvok unitarizma kot negacije samostojnosti narodov in narodnosti.

Vendar enotnost in jugoslovanstvo v naši federaciji ne moreta pomeniti zanikanja posameznih narodov in zapiranja perspektive njihovega razvoja, je pisal Edvard Kardelj, kajti enotnost narodov Jugoslavije je mogoča samo na podlagi samostojnega nacionalnega razvoja in enakopravnosti vseh narodov Jugoslavije.⁶

Zaradi tega je tudi razumljivo, da ustava med načeli za odločanje o skupnih interesih poudarja, da republike in avtonomne pokrajine niso odgovorne vsaka samo za lasten razvoj, ampak so enako odgovorne za razvoj Jugoslavije kot celote. Brez dialektične povezanosti obojega federacija ne bi mogla obstajati. Nesprejemljivo je tako unitaristično centralistično zanikanje samostojnosti republik oziroma avtonomnih pokrajin kot je nesprejemljiv tudi ozkosrčni nacionalizem, ki vidi samo svojo republiko oziroma avtonomno pokrajino, ne pa tudi jugoslovanske skupnosti narodov in narodnosti.

VII

Drugo izhodišče in značilnost sedanje ureditve naše federacije je preraščanje samoupravljanja v celovit družbeni sistem, tako da je samoupravljanje kot temeljni družbenoekonomski odnos tudi osnova za urejanje mednacionalnih odnosov v federaciji.

Ko je Tito ob 50-letnici Zveze komunistov Jugoslavije na XI. kongresu ZKJ poudarjal kontinuiteto politike partije glede nacionalnega vprašanja, predvsem s stališča federativne ureditve Jugoslavije, je dejal, da so z razvojem samoupravljanja nastali bistveno novi odnosi, ki dajejo naši federaciji novo družbenopolitično vsebino. »Ko se republike razvijajo kot samoupravne enote s svojimi zgodovinskimi in nacionalnimi značilnostmi, s krepitvijo svoje popolne samostojnosti, hkrati konstituirajo resnično enotnost naše socialistične samoupravne družbe in uresničujejo svojo vsestransko enakopravnost. S tem pa tudi z razvijanjem samoupravnosti na vseh ravneh – od delovnih organizacij, prek ožjih in širših teritorialnih skupnosti do federacije – se bogati ustvarjalna moč naše

⁶ E. Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957.

družbe v celoti in se ustvarjajo možnosti za razcvet in vsestranski napredek vsakega naroda in narodnosti posebej.⁷

Samoupravljanje torej ni samo družbenoekonomski odnos za urejanje družbenih razmerij v organizacijah združenega dela in med organizacijami združenega dela pri združevanju dela in dohodka, ampak tudi podlaga za mednacionalne odnose, kajti vsebinsko podobna razmerja, kot je leta 1973 zapisal Edvard Kardelj, veljajo tudi med narodi in narodnostmi oziroma republikami in pokrajinama pri združevanju dela in dohodka na podlagi samoupravne enakopravnosti. Takšen sistem mednacionalnih oziroma medrepubliških odnosov ustreza družbenoekonomskim odnosom v združenem delu.

Takšno razumevanje samoupravljanja je po uveljavljanju ustave iz leta 1974 postalo sedaj prevladujoče. Takšno oceno samoupravljanja je kot svoje izhodišče glede nadaljnjega razvoja našega političnega sistema sprejel tudi 11. kongres ZKJ leta 1978 na podlagi Kardeljevega elaborata: »Samoupravna demokracija ne bi bila celovit sistem demokratičnih odnosov, če ne bi ustrezno urejevala odnosov med narodi in narodnostmi Jugoslavije. Samoupravljanje je tudi na tem področju tista izhodiščna točka, ki določa vsebino in demokratično naravo jugoslovanske socialistične skupnosti narodov in narodnosti.«⁸

Če gledamo na odnose med narodi in narodnostmi ter na položaj republik in avtonomnih pokrajin v federaciji s stališča samoupravne demokracije, potem je še tem prej razumljiv odklonilen odnos do unitaristično centralističnih teženj pri urejanju federacije, kajti socialistično samoupravljanje, kot pravi Edvard Kardelj, ne prenese unitarizma in ne ustvarja nekakšnih novih državnih nacij, ampak daje svobodo obstoječim narodom.

Ker je naš celoten družbeni sistem zgrajen na načelu samoupravljanja in demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov, se tudi republike in avtonomni pokrajini oziroma narodi in narodnosti izražajo kot samoupravni subjekti. Ker delovni ljudje na podlagi pravice dela z družbenimi sredstvi samostojno upravljajo in razpolagajo s proizvodjalnimi sredstvi in dohodkom v svojih samoupravnih organizacijah in skupnostih, so republike in avtonomni pokrajini tudi ekonomsko oziroma materialno svobodne in samostojne, razen da morajo spoštovati razmere in odnose na enotnem jugoslovanskem trgu, kar je v njihovem skupnem interesu, ugotavlja Edvard Kardelj.

Iz teh značilnosti odnosov v federaciji in iz takšnega položaja republik in avtonomnih pokrajin v federaciji izhaja misel Edvarda Kardelja, da zagotavlja naš samoupravni in politični sistem narodom in narodnostim popolno svobodo in samostojnost pri urejanju družbenih zadev.

Vse to pa pogojuje drugačno naravo naše federacije v primerjavi z drugimi znanimi federacijami. Čeprav so osnovni elementi naše ureditve

⁷ J. B. Tito: Referat na IX. kongresu ZKJ, 11. marca 1969.

⁸ E. Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, 2. izdaja.

takšni, da jo s stališča državne ureditve uvrščamo med federacije, pa je vendar v njej vrsta posebnosti, da je ni mogoče istovetiti s posameznimi federacijami v svetu. »Tu pravzaprav ne gre več za nekakšno klasično federacijo ali konfederacijo, ampak za samoupravno skupnost narodov in narodnosti novega tipa, ki ne temelji izključno na delitvi funkcij države, ampak predvsem na skupnih interesih, določenih s samoupravnim demokratičnim sporazumom med republikami in avtonomnima pokrajinama. Samoupravni sistem je tako dal povsem novo demokratično vsebino tudi mednacionalnim odnosom.«⁹

ADOLF BIBIČ

UDK 331.152.1(497.1):141.113(497.1)

Samoupravni pluralizem

Vsa dosedanja izkušnja socializma zanika zamisel o socializmu kot monolitni, homogeni in brezkonfliktni družbi.* Takšno romantično-optimistično predstavo, ki se je širila ne samo v vulgarni apologetski publicistici, marveč jo najdemo včasih tudi v resnejši socialistični literaturi¹, je zgodovina neusmiljeno ovrgla, kot je zavrgla tudi različne eksperimente, ki so skušali s »kulturno revolucijo« ali podobnimi prijemi zanikati ali ignorirati interesno problematiko socializma.² Danes bi težko našli resnejšo socialistično misel, ki bi v takšni ali drugačni obliki ne priznavala, da so za družbo prehodnega obdobja – ob težnjah po novi enotnosti – značilna protislovja in posebej protislovja interesov in interesni konflikti tako znotraj posameznih dežel kot med njimi. Razlike so pač v tem, v čem vidijo temelj in vire interesnih razlik, protislovij in konfliktov, kot tudi v tem, v čem vidijo bistvena, osnovna interesna protislovja in kako si zamišljajo razreševanje teh protislovij in konfliktov. Razlikujejo se tudi po tem, ali obstoj teh protislovij in razlik označujejo s »pluralizmom« ali ne.

I

Za teorijo in prakso samoupravljanja, kakor se je razvijala v Jugoslaviji, je bilo od vsega začetka značilno³, da je izhajala iz spoznanja o

⁹ E. Kardelj; prav tam.

* Odlomek iz gradiva za obširnejši prispevek, ki ga pisec pripravlja za objavo v knjigi *Interesi in politika*, ki izide pri založbi Delavska enotnost v Ljubljani. Ker gre le za del iz večje celote, je razumljivo, da v njem niso zajeti vsi bistveni vidiki te obsežne, sporne in znanstveno ter ideološko izredno angažirane teme. Prav tako posameznih vidikov pisec ni mogel gledati na naravo sestavka obdelati s temeljitostjo, kot bi jo zaslužili. – Avtorjeva pripomba.

¹ August Bebel, *Ženska in socializem*, CZ, Ljubljana 1960, str. 380: »V socialistični družbi bo nasprotje interesov odpravljeno«.

² To lahko vidimo v novejšem času iz kritike določenih aspektov kulturne revolucije na Kitajskem v sodobni kitajski publicistici. Gl. npr. *Beijing Review*, letnik 1979.

³ Gl. npr. E. Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, IV. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, str. 201.

poudarjeni interesni dialektiki družbe prehodnega obdobja. Jugoslovanska samoupravna družbena misel in politična znanost sta vnesli specifične poglede v pojmovanje ključnih protislovij socializma, iskali sta in iščeta specifične oblike interesne artikulacije in sinteze v socialistični družbi, opozorili sta na nove oblike procesov med družbenoekonomsko in politično sfero in z vsem tem in drugim poudarili velik pomen specifične problematike političnega sistema socialističnega samoupravljanja in političnega sistema v prehodnem razdobju sploh. V tem kontekstu je bil vpeljan in priznan tudi samoupravni pluralizem ali »pluralizem samoupravnih interesov« za oznako političnega sistema družbe prehodnega obdobja, ki temelji na samoupravljanju.

Zgodovina socialističnega pluralizma pri nas je torej mnogo daljša, kot bi mogli sklepati samo po času splošne recepcije tega termina. Stara je vsaj toliko, kot je staro samoupravljanje pri nas.⁴ Lahko bi celo trdili, da je v širšem smislu ideja pluralizma stara toliko, kolikor so stari stvarni in idejni viri socialističnega samoupravljanja. Z vsebinskega gledišča – če tu za hip odmislimo druge zgodovinske vire – ideja samoupravnega pluralizma korenini v tradiciji naše revolucije, v njeni demokratični strukturi, v dejstvu, da je v njej sodeloval ne samo delavski razred, ki je bil vsekakor vodilna sila – marveč tudi drugi delovni sloji, zlasti kmetje in inteligenca in tudi pripadniki različnih svetovnih nazorov⁵, ki pa jim je vsem šlo za enoten cilj nacionalne in socialne svobode. Pluralistična ideja je bila implicitno vsebovana tudi v oblikovanju dokaj avtonomnih organov ljudske oblasti in v nacionalni svobodi, ki se je praktično konstituirala in uresničevala v času revolucije. To je bila tista tradicija, na podlagi katere so se – v opori na izvršeno revolucionarno razlastitev razlaščevalcev – zavestne socialistične sile naše družbe opredelile leta 1950 za samoupravljanje.⁶

Lahko bi rekli, da je s tem dobila ideja socialističnega pluralizma spodbudo ne samo pri nas, marveč v širšem svetovnem prostoru. Ker je samoupravljanje pomenilo radikalen spoprijem z bistvenimi razsežnostmi demokracije v socializmu, kolikor je po definiciji temeljilo in temelji na neposredni pobudi in vlogi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, je od vsega začetka impliciralo, da se v družbi prehodnega obdobja v kar največji meri neposredno izrazijo in uveljavijo mnogovrstni in različni individualni, parcialni, skupni interesi delovnih ljudi in občanov in da se splošni družbeni interes oblikuje kot aposteriorna in dialektično sintetična kategorija, ki vključuje konkretne interese socialne baze.

Ta težnja je prišla do izraza ne samo na ekonomskem področju, marveč tudi na področju družbenih služb in drugih družbenih dejavnosti. Na specifičen način se je uveljavila v pojmovanju in razreševanju nacio-

⁴ Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1978, str. 139.

⁵ Gl. npr. Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilo fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1977.

⁶ Gl. zgodovinski Titov govor na izrednem zasedanju ljudske skupščine FLRJ, 26. 6. 1950, sedaj v: Josip Broz Tito, *Samoupravljanje*, Državna založba Slovenije, 1978, str. 5–30.

nalnega vprašanja (in v oblikovanju federalizma), ki je sploh igralo pomembno vlogo v razvoju samoupravljanja in političnega sistema pri nas.

Konflikt z birokratizmom v lastni praksi in s stalinizmom je pomembno prispeval k opredelitvam, ki so izpostavljale pomen avtonomije v družbenem sistemu prehodnega obdobja in pravico do neodvisne, avtonomne poti v graditvi socialistične družbe.

K bistvenim zgodovinskim virom ideje samoupravnega pluralizma smemo in moramo šteti tako tudi mednarodni faktor, predvsem boj zoper vsak imperializem in hegemonijo, za uveljavitev načel enakosti, enakopravnosti, neodvisnosti v odnosih med socialističnimi deželami in v mednarodnem delavskem gibanju,⁷ kakor sploh za afirmacijo načel, na katerih temelji teorija in praksa neuvrščenosti,⁸ k čemur pa je s svoje strani prispevala samoupravna usmeritev.⁹

Naj na kratko označimo tiste značilnosti samoupravljanja, ki so – poleg omenjenih faktorjev – z naravno in zgodovinsko logiko silile k takšni izrecni opredelitvi za specifični samoupravni pluralizem.

1. Kot zgodovinski cilj in kot izhodišče je samoupravna koncepcija postavila in postavlja staro idejo »asociacije svobodnih proizvajalcev«. Namesto monolitistične strukture centralistične države, v kateri se v personalni uniji povezuje partijski vrh, se v izhodišče politične organizacije družbe prehodnega obdobja – kot je jugoslovanska – postavlja demokratična ideja samoupravnih asociacij, v katerih delavci, delovni ljudje in občani sami upravljajo svoje zadeve in neposredno vplivajo prek delegatskega sistema na izvrševanje oblasti in upravljanje drugih družbenih zadev.

2. Samoupravljanje vsebuje imanentno tendenco, da razkriva in uveljavlja *konkretno strukturo interesov* socialistične družbe. Utemeljeno na predpostavki, da se interesi v političnem življenju izrazijo kot to, kar so v družbeni stvarnosti, samoupravljanje načelno spodbuja, da se v družbeni in politični praksi in v misli izrazijo različni in mnogovrstni interesi socialističnih samoupravnih subjektov. To pa tudi pomeni, da se interesi (neposredni in zgodovinski) delavskega razreda izražajo in uveljavljajo ne kot interesi nekega abstraktnega političnega subjekta, marveč kot konkretni interesi delavskega razreda kot dialektično razčlenjene in hkrati enotne socialne kategorije.

3. Samoupravljanje ne samo dopušča dejanski obstoj različnih interesov, marveč spodbuja njihovo artikulacijo s tem, da ustvarja gosto institucionalno mrežo za izražanje, uveljavljanje in povezovanje interesov. *Institucionalizacija interesne artikulacije* v političnem sistemu (z mehanizmi za njihovo integracijo) ustvarja bistvene pogoje za izražanje in uveljavljanje različnih interesov, ob hkratni težnji, da se ti interesi pove-

⁷ Gl. Josip Broz Tito, *Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenost*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977.

⁸ *Ibidem*.

⁹ E. Kardelj, *Samoupravljanje*, 1. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1979, str. 469.

zujejo v skupne in splošne interese. Noben sodobni politični sistem, pa najsi se še tako deklarira za pluralističnega, ni izoblikoval tako raznovrstnih in številnih možnosti za izražanje različnih konkretnih interesov kot politični sistem socialističnega samoupravljanja.

4. Samoupravljanje torej tudi vzpostavlja nov odnos med državo in družbo. Tradicionalno je politika bila področje »splošnega interesa«, medtem ko je družbena sfera (delovno-ekonomska sfera) kot področje zasebnih in posebnih interesov »civilne družbe« bila formalno ločena od politike kot »politične države«. Delovno-ekonomska sfera se mora torej v sistemu tradicionalne politične države šele politično konstituirati, pri čemer pa se v obliki politične države oz. njej prirejenega sistema političnih strank hkrati politika kot splošna volja oz. splošni interes *odtuji* od konkretnih interesov delovno-ekonomske sfere, zlasti pa od interesov delavskega razreda. Samoupravljanje pa v izhodišču in intenci povezuje sfero upravljanja dela s sfero upravljanja družbe. Anatomija konkretnih interesov delovne družbe se tako preslikava v strukturo države, ki izginja kot politična država, tj. kot organizacija in sila, ki je formalno ločena od sfere dela in »sistema potreb«. Politični sistem z državo vred tako reproducira in hkrati integrira množstvo interesov družbe. Takšen odnos med družbo in državo, v katerem prihaja – naj to že tu poudarimo – do vrste protislovij, takó neposredno razkriva interesno razčlenjeno naravo globalnega političnega sistema, interesna protislovja v njem in terja specifične oblike in metode za razreševanje teh protislovij.

5. Samoupravljanje zahteva novo koncepcijo subjektivnih sil socialistične družbe, njihove povezanosti z interesnimi kategorijami družbe, njihovega medsebojnega odnosa, njihove notranje strukture in notranjih odnosov, njihove vloge v artikulaciji in integraciji specifičnih družbenih interesov in njihove funkcije glede na proces podružbljanja politike in postopnega omejevanja in preseganja političnih, ekonomskih, kulturnih in vseh drugih monopolov v družbi prehodnega obdobja. Široko razvejani institucionalni mehanizem za izražanje raznovrstnih interesov zahteva krepitev specifične usmerjevalne in usklajevalne vloge subjektivnega faktorja v samoupravnem političnem sistemu. Aktivna vloga zavestnih socialističnih sil torej ne le da ni v nasprotju s spodbujanjem množične raznovrstnosti interesov, ampak je njegov nujen pogoj in sestavni del.

6. Samoupravljanje, skratka, terja, da se ponovno premislijo vsi temeljni odnosi in kategorije družbenoekonomskega, državnega in sploh političnega sistema družbe prehodnega obdobja. V tem premisleku je anatomija interesov v družbi prehodnega obdobja ključnega pomena.

Proces revolucionarnih sprememb te družbe posega v naravo in strukturo interesov in na njihove možnosti, da se realizirajo. Oblikovanje »svobodne asociacije proizvajalcev« je nujno tudi za oblikovanje pogojev in odnosov, v katerih se izločajo konflikti interesov na osnovi klasične razredne delitve družbe in v katerih se ustvarjajo (ob številnih in globokih

protislovjih) nove in izvirne možnosti za izražanje in povezovanje avtentičnih interesov in idej subjektov socialistične samoupravne družbe.

II

Takšne in podobne značilnosti socialističnega samoupravljanja,¹⁰ ki so v marsikaterih točkah šele na začetku svoje zgodovinske realizacije, so morale z nujnostjo zgodovinske zakonitosti voditi k temu, da so se vodilne sile naše socialistične družbe in znanost *izrecno* opredelile za specifični pluralizem samoupravne družbe, ki je bil v koncepciji samoupravljanja posredno (implicitno) vsebovan od vsega začetka.

Toda kot ni bila zgodovina samoupravljanja v zadnjih tridesetih letih pri nas premočrten proces, isto lahko rečemo za zgodovino termina samoupravnega pluralizma. Kolikor imamo v mislih termin pluralizem (in izpeljanke iz njega), bi lahko nepristranski raziskovalec ugotovil, da so bili do njega tudi pri nas nekaj časa resni zadržki.¹¹ Ti zadržki so bili včasih povezani z rezervami do poglobljanja samoupravljanja, še pogosteje pa so temeljili na (napačni) predstavi, ki je dolgo časa prevladovala v marksistični literaturi, da je »pluralizem« kategorija, ki je prirejena izključno meščanskemu multipartijskemu sistemu, ne pa, v specifični obliki, družbi prehodnega obdobja in političnemu sistemu samoupravljanja. Takšno predstavo so krepile in krepijo tudi občasne rabe tega termina, ki so dajale koncesije bodisi obnovi multipartijskega sistema ali pa so bile izraz ali vsaj v funkciji različnih samoupravljanju nasprotnih ideologij (birokratizma, nacionalizma, tehnokratizma, ultraradikalizma itd.). Kljub nihanjem in zadržkom je bila končno sprejeta oznaka pluralizem (v specifičnem pomenu) z izpeljankami ne samo v znanosti, marveč tudi v uradnih političnih dokumentih.¹² Danes je, kolikor nam je znano, Jugoslavija edina socialistična dežela, ki označuje svoj politični sistem odkrito in naravnost kot pluralističnega.

Še v 60-letih se je ta termin pojavljal v samoupravnem smislu dokaj sporadično, predvsem v nekaterih družboslovnih tekstih. Toda že na pragu 70. let se začnejo organizirane socialistične sile *izrecno* opredeljevati za specifični »pluralizem interesov« v naši družbi in tudi pledirajo za njegovo uveljavljanje.¹³ Ta termin nekaj časa ni imel širšega političnega odmeva, vendar pa so ga še naprej uporabljali, zlasti v politološki literaturi, posebej v zvezi z razpravo o vlogi interesov in interesnih skupin v naši družbi.¹⁴ Šele z novo ustavo (1974), zakonom o združenem delu in s

¹⁰ O tem glej tudi A. Bibič, »Artikulacija i integracija interesa u društvenopolitičnem sistemu SFRJ«, v: Jovan Djordjević (glavni urednik), *Društvenopolitički sistem SFRJ*, Radnička štampa, Beograd, 1979.

¹¹ Najdan Pašić v svoji študiji, *Pluralizem interesa i politički sistem*, Delta Press, Beograd, 1978, (str. 7) ugotavlja, očitno misleč na samoupravni pluralizem in njegove izpeljanke in sinonime, da se »sedaj dokončno izoblikujejo nekateri termini, ki so jih prej malo uporabljali ali so se jim namerno izogibali...«

¹² Gl. Stane Dolanc, »Obrazložitev resolucij XI. kongresa ZKJ«, str. 97. Gl. tudi resolucijo: »Vloga in naloge Zveze komunistov Jugoslavije v boju za razvoj socialističnega samoupravljanja, za materialni in družbeni napredek države«, str. 109, oboje v: *XI. kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Referat predsednika Tita. Resoluciji. Statut ZKJ*, Komunist, Ljubljana, 1978 (strani se nanašajo na ta vir).

¹³ Gl. npr. dokument »Socialistična zveza delovnega ljudstva danes«, sprejet na 7. seji republiške konference SZDL Slovenije, v: *Socialistična zveza delovnega ljudstva danes*, zal. Republiška konferenca SZDL Slovenije, Ljubljana 1970.

¹⁴ Gl. npr. Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moć*, Centar za aktualni politički študij, Zagreb, 1973.

celotno usmeritvijo k nadaljnjemu razvoju in poglobljanju samoupravne demokracije so razmere dozorele za splošni sprejem oznake »pluralizem« za naš politični sistem. Odločilen prispevek k osvetlitvi koncepcije specifičnega »pluralizma« je, kot je znano, dal Edvard Kardelj v svojem delu *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*,¹⁵ ki je uveljavilo termin »demokratski pluralizem samoupravnih interesov« (oz. »samoupravni pluralizem«) kot »novo obliko demokratskega političnega sistema«. ¹⁶ Kardeljevo delo je postalo temelj in sestavni del usmeritve zveze komunistov in vseh subjektivnih sil jugoslovanske družbe. ¹⁷ Lahko rečemo, da je s tem »pluralizem« v svoji specifični varianti prvokrat postal ena izmed dominantnih legitimnih kategorij za označevanje vzpostavljenega političnega sistema prehodnega obdobja v neki socialistični deželi. S tem je dobilo povezovanje pluralizma in socializma ne samo pomembno potrditev, temveč tudi nove razsežnosti, ki so doživele tudi mednarodni odmev. ¹⁸ Faktična raznovrstnost interesov, ki obstoji v vsaki družbi prehodnega obdobja, je dobila tudi formalno *terminološko* priznanje.

Čeprav torej ne gre pri oznaki »pluralizem samoupravnih interesov« oziroma »samoupravni pluralizem« za neko *novo koncepcijo* v razvoju političnega sistema socialističnega samoupravljanja, marveč le za dosledno terminološko priznanje temeljne samoupravne usmeritve, ¹⁹ pa je vendar, menimo, *izrecna* opredelitev za samoupravni *pluralizem* politično in teoretično pomembno dejanje. S takšno opredelitvijo so naša teoretična misel in organizirane socialistične sile sploh izrazile voljo, da ne samo vztrajajo na poti samoupravljanja in podružbljanja politike, marveč da *razvijajo* in še doslednje demokratizirajo politični sistem, da bi se v njem kar najbolj izrazili in uveljavili vsi avtentični interesi delovnih ljudi na vseh področjih in vseh ravneh družbenega življenja. S tem je bilo izraženo hotenje, da se celotni politični sistem utrjuje in razvija tako, da se konkretna struktura družbenoekonomskih odnosov socialistične družbe neposredno izrazi v strukturi političnega sistema. Izrecna opredelitev za samoupravni pluralizem je izhajala iz jasnega spoznanja, da »glede na to, da se v družbi izraža množica interesov, ki izvirajo iz razrednih, ekonomskih, političnih, socialnih in drugih pogojev življenja, dela in ustvarjanja ljudi, je jasno, da ne bi bilo niti demokracije niti svobode človeka, če človek teh svojih interesov in svojih misli in teženj in ustvarjalnih pogledov ne bi mogel svobodno izraziti.«²⁰

Označevanje našega političnega sistema s pridevkom »pluralističen« pa ni povezano le z nadaljnjim razvojem naše družbe in njene politične

¹⁵ Prvič izšlo leta 1977, naslednje leto pa druga, dopolnjena izdaja. Gl. op. 3.

¹⁶ Gl. III. poglavje citiranega Kardeljevega dela (v opombi 15), ki ima naslov: Demokratski pluralizem samoupravnih interesov – nova oblika demokratskega političnega sistema.

¹⁷ Na 30. seji predsedstva CK Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 12. junija 1977, sta bili Kardeljeva razprava in njegova uvodna beseda na tej seji sprejeti kot osnova za aktivnost Zveze komunistov Jugoslavije v pripravah na XI. kongres ZKJ.

¹⁸ Ta odmev traja še danes, saj je ravno pluralizem samoupravnih interesov deležen, seveda z različnih idejnih pozicij, največ pozornosti v tuji publicistiki.

¹⁹ Prim. N. Pašič, *op. cit.* str. 6.

²⁰ E. Kardelj, *Smeri razvoja ...*, str. 86.

ureditve, marveč je hkrati odgovor na nekatera odprta vprašanja sodobne socialistične misli in politične znanosti sploh. To je – na eni strani – odgovor na skepso, da ne rečemo predsodke, ki jih še dandanašnji goji znaten del marksistov do uporabe pojma pluralizem sploh in še posebej do uporabe specifičnega pluralizma za politični sistem prehodnega obdobja.²¹ To pa je hkrati tudi jasna razmejitev s tistimi protisocialističnimi koncepcijami, ki ne morejo dopustiti, da bi lahko obstajal avtentični pluralizem v neki družbi prehodnega obdobja in ki iščejo korenine temu celo v »monističnem« marksizmu.²² Končno je sprejem termina »samoupravni pluralizem« tudi konstruktiven prispevek k debati o človekovih pravicah, ki je vse preveč ujeta v horizonte liberalne demokracije ali pa jo omejujejo obrambne reakcije s stališča vsega obstoječega v socialistični praksi. V celoti vzeto pomeni opredelitev za pluralizem samoupravnih interesov – v navezavi na samoupravljanje in kot njegov naravni podaljšek – usmeritev, ki je strateškega pomena za nadaljnji razvoj našega političnega sistema in je, lahko rečemo brez neskromnosti, tudi pomemben prispevek k razvoju sodobne marksistične misli.²³

Ob vsem tem je jasno, da pluralizem, kakor ga sprejema in razvija politična znanost in družbena misel v naši deželi, ni nekakšen nevtralen termin, ki bi bil ravnodušen do drugih rab in zlorab tega pojma. Tudi ni etiketa, ki bi jo lahko lepili na poljubne splete empiričnih interesov v našem političnem sistemu. Tudi ni nekakšna samostojno abstraktna substanca, iz katere bi lahko deducirali vse druge značilnosti socialističnega sistema. Specifični pluralizem naše družbe se konstituira le v stalni relaciji do socialističnega samoupravljanja, ki je substrat tega pluralizma, kot je pluralizem eden izmed bistvenih virov in manifestacij samoupravljanja. Ne gre torej za sprejemanje nekakšnega poljubnega pluralizma, v katerem so vsi interesi, če uporabimo Heglovo prisposodo, enako črni, marveč za specifični pluralizem družbe prehodnega obdobja, ki se je zavestno opredelila za razvoj socialističnega *samoupravljanja* in s tem tudi za specifično *razredno* koncepcijo pluralizma^{23a} – ravno za »samoupravni pluralizem« oziroma »pluralizem samoupravnih interesov«.

Za raziskovanje tega specifičnega pluralizma, ki nujno sledi iz samoupravljanja, so torej pomembne vse tiste razsežnosti, ki so značilne za samoupravljanje kot delavsko in družbeno demokracijo.

²¹ Tipičen primer popolnega odklanjanja vsakega pluralizma najdemo v knjigi: *Asen Kožarov, Monizem i pljurizem v ideologii i politike*, Per. s bolgarskoga (Sofija 1972), izd. »Progress«, Moskva 1976. Čeprav takšno in podobno stališče, lahko rečemo, bolj ali manj prevladuje v deželah Vzhodne Evrope, pa vendar tudi tu najdemo drugačne poglede. Gl. npr. Stanislaw Ehrlich, »Rzecz o pluralizmie«, *Kultura i społeczenstwo*, 4/1977, str. 61 ss.

²² Pravzaprav zanikajo možnost pluralizma v socializmu vsi tisti, ki izenačujejo pluralizem z mnogostrankarskim sistemom, v socializmu pa vidijo zgolj možnost enopartijskega sistema. Moramo pa reči, da del sodobnih zapadnih politologov odstopa od nekdanje »totalitaristične« koncepcije socializma in išče vsaj elemente pluralizma v obstoječih političnih sistemih socializma.

²³ Sergio Serge (»Il peso dela Jugoslavia« *Rinascita*, 30. junij 1978, str. 3) pravi, med drugim, da je priznanje svobodnega izražanja pluralizma interesov, ki delujejo tudi v neki socialistični družbi, »morda najpomembnejši prispevek, ki ga je Zveza (komunistov) v najnovjšem času dala marksistični analizi«.

^{23a} Delavsko-razredni značaj koncepcije samoupravnega pluralizma zato izključuje interese, ki bi težili po restavraciji kapitalističnih eksploatorskih odnosov; ali pozicije, ki bi se zavzemale za vzpostavitev tehnokratskega in birokratskega monopola v lastniških odnosih; ali za konstituiranje političnega sistema na mnogostrankarski ali enopartijski podlagi. Pluralizem samoupravnih interesov je oblika demokratske diktature proletariata, ki odpira nove prostore za demokracijo v socializmu, ne odpira pa vrat za boj proti socializmu in samoupravljanju.

III

V razpravah o pluralizmu samoupravnih interesov se v vsakdanji publicistiki običajno srečujemo s stališči, ki zlasti (in upravičeno) poudarjajo demokratični potencial, ki ga vsebuje koncepcija samoupravnega pluralizma. Mnogo manj pozornosti pa se običajno posveča protislovjem, ki so samoupravnemu pluralizmu imanentna, so z njimi povezana ali se z njimi ta koncepcija oz. na njej zasnovana praksa srečuje kot s svojim zunanjim okoljem.²⁴ Morda je na začetku, ko se ta termin šele začenja uveljavljati, razumljivo, da poudarjamo predvsem njegove »pozitivne« strani in zlasti tiste njegove aspekte, po katerih se razlikuje od različnih drugih variant socialističnega in nesocialističnega pluralizma. Vendar pa sama družbena realnost, ki jo mora vsaka družboslovna kategorija izražati in hkrati oblikovati, zahteva, da jo obravnavamo kritično. To pa pomeni, da moramo analizirati celoto odnosov, ki pogojujejo uresničevanje pluralizma samoupravnih interesov.

Oblikovanje, izražanje, usklajevanje, integriranje interesov je – v celoti vzeto – eden izmed najbolj zapletenih političnih procesov. V njem prihaja do številnih križanj, konfrontacij in tudi do sintez interesov z najrazličnejših področij in na vseh ravneh družbenega in političnega življenja. V njem se soočajo ne samo različni interesi, marveč tudi interesi z različno družbeno in politično specifično težo. V njem se križajo funkcionalni in teritorialni interesi. V njem se spopadajo interesi, ki so močno organizirani, z interesi, ki so rahlo povezani ali razpršeni. V njem se soočajo interesi, ki so formalizirani v institucijah, z interesi, ki nimajo formalnega priznanja in obstajajo le v obliki neformalnih interesnih skupin. Diferenciaciji in protislovjem med ekonomskimi, političnimi, kulturnimi in drugimi interesi se pridružujejo diferenciacija in protislovja med kratkoročnimi in dolgoročnimi, med parcialnimi, skupinskimi in splošnimi interesi.

Temeljna protislovja in njihovo preseganje se navezuje na razliko med razrednimi in nerazrednimi interesi. Vso pozornost politične znanosti in družbene prakse zasluži, kot je bilo že večkrat poudarjeno, razlika med legitimnimi in nelegitimnimi interesi. Za razumevanje bistva in dialektike pluralizma samoupravnih interesov je izredno pomemben splet interesnih protislovij, ki se oblikuje zaradi interakcije med našim političnim sistemom in svetovnim ekonomskim, političnim in kulturnim okoljem.

Skratka: število interesnih protislovij je tolikšno, da jih v tem sestavku glede na njegovo naravo niti ne moremo naštetih, kaj šele temeljiteje obdelati. Opozoriti želimo le na nekatere, ki se nam zdijo ključnega pomena za nadaljnji razvoj našega političnega sistema in s tem tudi pluralizma samoupravnih interesov.

Najprej naj omenimo vsaj nekatere vidike tistih protislovij, ki nastajajo v produkcijskih odnosih v družbi prehodnega obdobja. Tu gre

²⁴ Ravno problematika protislovij (interesov) je eden osrednjih motivov Kardeljevih del.

predvsem za protislovja med delovnimi ljudmi v razmerah družbene lastnine proizvodnih sredstev; torej v razmerah, ko se družbena lastnina razkriva kot »sistem institucionaliziranih medsebojnih pravic in odgovornosti delavcev in vseh članov družbe, ne pa kot odnos posameznih individualnih in kolektivnih subjektov do stvari ali kot odnos lastninskega monopola do ljudi, do delavcev, ki ne razpolagajo s takšnim monopolom.« V sklopu tako razumljenih družbenolastninskih odnosov se oblikujejo temeljne prvine pluralizma samoupravnih interesov znotraj samih produkcijskih odnosov, hkrati s tem pa tudi vznikajo protislovja med interesi individualnega delavca, kolektivov in družbeno skupnostjo, kolikor so udeleženi v prilaščanju dohodka na podlagi dela s podružbljenimi produkcijskimi sredstvi. Do takšnih protislovij prihaja nujno že v primeru, ko bi vsi udeleženi subjekti bili nagrajeni popolnoma v skladu z minulim in tekočim delom, ki so z njim prispevali k povečanju družbenega bogastva. Toda na podlagi protislovij v družbeni lastnini, ki jih potencira še dejstvo, da so družbeni odnosi med producenti posredovani še vedno v znatni meri skoz blagovno formo, se oblikujejo tudi tendence po nelegitimnem prilaščanju družbene lastnine. V tem primeru se protislovjem, ki so inherentna pluralizmu interesov, ki se oblikuje na podlagi »čistega« modela družbene lastnine, pridružijo še protislovja, ki zaostrejujejo »normalna« protislovja še z dodatnimi nasprotji interesov, ki jih povzročata individualistično-zasebniško, skupinsko-lastniško ali tehno-birokratsko prilaščanje družbene lastnine. Na tej podlagi se lahko protislovja v produkcijskih odnosih zaostre do te mere, da dobijo razmerja med odtujenimi upravljaljskimi centri, ki monopolistično razpolagajo s pogoji in rezultati dela, in med neposrednimi proizvajalci in ustvarjalci, bistvene elemente razrednih odnosov, ki jih lahko premaga le zavestna intervencija v združeno delo, v družbenopolitične organizacije in državo organiziranih delavcev in delovnih ljudi. V tej točki, kot je večkrat poudarjal Edvard Kardelj, je treba iskati vozlišče vseh protislovij v družbenoekonomskih in širših družbenih odnosih v prehodnem obdobju.

Med bistvena protislovja pluralizma samoupravnih interesov štejemo vsekakor tudi protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi delovnih ljudi. Samoupravni pluralizem ni koncepcija, ki bi jo smeli reducirati na vsakokratno subjektivno zaznane (tj. empirične) neposredne kratkoročne interese. Po drugi strani pa ta koncepcija, kot nobena druga, temelji prav na neposrednem izražanju interesov prizadetih subjektov. Prek takšnega neposrednega izražanja interesov naj bi se čimbolj učinkovito artikulirali in uveljavili avtentični interesi samoupravnih subjektov.

Toda neposredno izražanje interesov samo po sebi ne razrešuje problema oblikovanja skupnih oz. splošnih interesov, kajti ti interesi niso nujno vsebovani kot komponenta v tistih interesih, ki jih subjekti neposredno izražajo in uveljavljajo. Videti dolgoročni interes ni ravno odlika vsake empirične artikulacije interesov. Spontano izraženi interesi so sicer pomemben faktor oblikovanja skupnih in splošnih interesov, vendar

izolirani od perspektiv dolgoročnega družbenega razvoja, od »končnih ciljev«, ki jih bistveno oblikujejo znanost in organizirane subjektivne sile, ostajajo ujeti v »sindikalizem«, vulgarni ekonomizem, komercializem itd.

V praksi se protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi v samoupravnem interesnem pluralizmu kaže npr. v navzkrižjih med obsegom sredstev za osebne dohodke in druge oblike porabe in razširjeno reprodukcijo; med težnjo po produciranju zaradi kvantitativnega večanja dohodka in težnjo po (hkratnem) upoštevanju avtentičnih potreb (primer konkurence med produkcijo kozmetičnih pripomočkov in produkcijo nekaterih elementarnih zdravil); protislovje med kvantiteto in kvaliteto na področju družbenih dejavnosti (večanja števila učencev oz. študentov ne zaradi avtentičnih družbenih potreb po določenih kadrih, marveč predvsem zaradi večanja dohodka) itd.

Na to protislovje se neposredno navezuje ali se z njim celo prežema neko drugo, nič manj pomembno: protislovje med individualnimi, parcialnimi in splošnimi interesi. Tudi tu se zastavlja problem prioritete in usklajevanja interesov npr. med posameznimi deli družbenega dela v materialni proizvodnji, med neposrednimi interesi materialne proizvodnje in širšimi interesi združenega dela (znanost, kultura, izobraževanje, zdravstvo itd.), med združenim delom in splošnimi usmerjevalnimi in političnimi institucijami družbe, med interesi narodov in narodnosti kot specifičnimi družbeno-zgodovinskimi skupnostmi in med skupnimi in splošnimi interesi, ki jih uresničujejo skoz kompetence federacije in na druge načine itd.

Kot protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi se tudi protislovje med individualnimi, skupnimi in splošnimi interesi nikoli ni moglo in se tudi v pluralizmu samoupravnih interesov ne more razreševati zgolj iz obzorja nekega parcialnega interesa in tudi ne z vidika nekakšnega predpostavljene abstraktnega splošnega interesa. Tudi tu je potrebno, da v spontani interesni pluralizem, v katerem tudi »velike ribe majhne žre«, poseže zavestna intervencija subjektivnega faktorja. Če navzočnost tega faktorja ni zadosti učinkovita, se organska protislovja med individualnimi, skupnimi, parcialnimi in splošnimi interesi sprevračajo v patološke pojave interesnega pluralizma, ki jih označujemo z individualizmom, partikularizmom, korporativizmom, lokalizmom, nacionalizmom, separatizmom, unitarizmom, hegemonizmom itd.

Izhodišče pluralizma samoupravnih interesov, ki poudarja načelo konkretnosti in neposrednosti izražanja interesov in ki se zavzema za omejevanje »politizacije« interesov, vsebuje hkrati neko drugo načelo: da samoupravni subjekti delujejo tako, da je kategorični imperativ njihovega ravnanja ni njihov osebni, oz. parcialni posebni interes, v svoji empirično-izolirani neosveščeni obliki, marveč usklajen z interesi drugih, z drugimi legitimnimi posebnimi interesi in s splošnimi interesi družbe. Ta proces poteka zlasti skoz mehanizem delegatskega sistema, ki je zato nujno podvržen vsem protislovjem, ki se pojavljajo v interesni problematiki

družbe, ki je hkrati ključni instrument doseganja sinteze interesov v vladavini pluralizma samoupravnih interesov.

Toda ravno protislovja v samem delegatskem sistemu, ki se z njimi srečuje vsakodnevna praksa in jih nakazujejo tudi znanstvene raziskave, opozarjajo še na neko protislovje, ki je navzoče sicer, kot prej omenjena, v vseh sodobnih političnih sistemih, ki pa ima v samoupravnem pluralizmu nekatere specifične poteze: gre za protislovje med normativnim in dejanskim v samoupravnem pluralizmu.

Normativni pluralizem tudi v našem sistemu še ni postal v celoti faktični pluralizem. Kakorkoli so revolucionarne spremembe v razvoju naše družbe odstranile bistvene klasične ovire, ki v vsaki vladavini lastniškega monopola nujno poglobljajo prepad med zamišljenim in uresničnim, je vendar res, da protislovje med tistim, kar je, in tistim kar naj bi bilo, verjetno nikoli ne bo v celoti premagano. To velja seveda tudi za pluralizem samoupravnih interesov, ki se uveljavlja v družbi, ki je šele pred dobrimi tridesetimi leti stopila na pot zavestnega samoupravnega socialističnega razvoja. Kakorkoli je zlasti novejša zakonodaja (posebej zakon o združenem delu) ustvarila ugodne normativne pogoje za enakost vseh samoupravnih subjektov in enakopravnost njihovih avtentičnih interesov, ne bi mogli trditi, da so s tem tudi dejansko postali vsi samoupravni subjekti enako »močni« in »vplivni«. Še vedno npr. obstajajo in še dolgo bodo obstajale znatne razlike v ekonomski moči subjektov v združenem delu, ki pogojujejo, da se za formalno enakimi »samoupravnimi interesi« skrivajo često neenaki dejanski odnosi. Tudi ne smemo spregledati protislovij, ki se porajajo zaradi možnega nasprotja med samoupravno *obliko* določenih interesov in nesamoupravno in teoretično lahko celo protisocialistično *vsebino* nekega interesa. Končno pričajo tudi številni znaki, na katere opozarjajo tudi nekatere izjave odgovornih javnih funkcionarjev, da obstaja še vedno protislovje med normativno neposredno dominantno vlogo delavskega razreda in med faktično še vedno omejeno vlogo delavskega razreda v obvladovanju razširjene reprodukcije.

Med protislovji družbe prehodnega obdobja, ki prihajajo na specifičen način do izraza v pluralizmu samoupravnih interesov, naj končno omenimo še eno (skoz katero se reflektirajo tudi že omenjena in druga protislovja). Mislimo na nasprotje med subjektivnimi željami (interesi) in objektivnimi možnostmi za njihovo zadovoljitev. V tem protislovju se zlasti izraža stopnja ekonomskega in splošnega družbenega razvoja naše družbe. Čeprav so možnosti za zadovoljevanje raznovrstnih in različnih individualnih in skupnih interesov potreb v zadnjih desetletjih pri nas silno napredovale, smo še vedno daleč od tega, da bi lahko trdili, da smo »družba izobilja«. Še vedno je na mnogih zelo pomembnih področjih velik razkorak med interesi, željami in zahtevami različnih kategorij delovnih ljudi, in med družbenimi možnostmi, da v neposredni ali bližnji prihodnosti zadovoljimo te interese in potrebe. Zdi se, kot da smo v preteklosti vse preveč umetno vzdrževali iluzijo, da se lahko ta razkorak zmanjša brez

večjih žrtev in napornega povečevanja družbene storilnosti na vseh področjih družbenega življenja. Pluralizem samoupravnih interesov ne pomeni, da se lahko vsi subjektivni interesi uresničujejo tu in zdaj. Samoupravni pluralizem pomeni tudi napor v rangiranju interesov, v iskanju »voznega reda«, prioritete za njihovo uresničevanje; pomeni usklajevanje med možnim in stvarnim, objektivnim in subjektivnim, materialnim in nematerialnim. Tudi to razvrščanje interesov ni nekakšen spontani rezultat boja vseh proti vsem, marveč je lahko le sinteza med naperi in izraženimi interesi neposrednih samoupravnih subjektov in med organiziranimi nosilci subjektivne socialistične zavesti in celotnega znanstvenega potenciala družbe.

IV

Ni treba posebej poudarjati, da protislovja interesov v samoupravnem pluralizmu poudarjamo ne zato, ker bi menili, da so ta protislovja takšne narave, da ogrožajo ali zanikajo samo koncepcijo pluralizma samoupravnih interesov. Moč koncepcije socialističnega samoupravljanja, kakršno razvijamo že tri desetletja v Jugoslaviji, vidimo ravno v tem, da ima dovolj poguma in razgleda, da ne prikriva realno obstoječih protislovij za formulami o »prijateljskih« in podobnih harmoničnih zvezah med nosilci različnih interesov v socialistični družbi. Moč koncepcije samoupravnega pluralizma izvira, med drugim, tudi iz jasnega priznavanja starega dialektičnega spoznanja, da so protislovja tisto, kar žene družbo naprej. To velja tudi za sleherno prehodno družbo in tudi za politični sistem socialističnega samoupravljanja in samoupravni pluralizem. Seveda pa se ta družba ne giblje skozi protislovja slepo, po logiki nekakšnega objektivnega gibanja, ki ne bi bilo posredovano skozi subjektivno zavest. Tudi za pluralizem samoupravnih interesov velja zakonitost, da je svoboden samo tisti, ki spozna nujnost. Protislovja odkrivamo zato, da bi jih obvladovali, da bi jih razreševali v tistih objektivnih mejah, ki nam jih postavlja obstoječa stopnja razvoja produktivnih sil in raven socialistične zavesti neposrednih samoupravnih subjektov.

Vsa dosedanja izkušnja socializma dokazuje, da je naša družba – kljub težavam, zastojem in napakam v razvoju samoupravljanja – bila sposobnejša preprečevati velike globalne spopade kot marsikatera druga socialistična družba, ki je izhajala iz predpostavke o bazični harmoniji družbe prehodnega obdobja. Raziskovanje pojavnih oblik protislovij v samoupravnem pluralizmu je vedno imelo – in bo imelo tudi v prihodnje – pomembno vlogo v naši družbeni in politični znanosti in politični praksi. Prav tako pomembno pa je bilo – in bo – iskanje specifičnih metod in institucij za demokratično razreševanje protislovij samoupravnega interesnega pluralizma.

Te specifične metode, med katerimi gre osrednja pozornost družbenemu dogovarjanju in samoupravnemu sporazumevanju, temeljijo med drugim na spoznanju, da samoupravljanje ni le vsota interesnih razlik in tudi ne seštevek interesnih konfliktov v družbi. Nasprotno: pogoj in osnova samoupravnega pluralizma je hkrati družbeni konsenz glede nekaterih bistvenih vrednot in interesov samoupravne družbe. Med te vrednote oz. interese spadajo vsekakor: spoštovanje načela družbene lastnine kot odnosa med ljudmi, ki pomeni preseganje slehernega lastniškega monopola; neposredna vodilna vloga delavskega razreda v povezavi z vsemi delovnimi ljudmi; nasprotovanje vsaki eksploataciji človeka po človeku; nedotakljivost pravice do samoupravljanja in vseh drugih iz te pravice izvedenih in z njo povezanih pravic; svoboda in enakost, bratstvo in enotnost narodov in narodnosti naše dežele; sprejemanje temeljnih načel politike neuvrščenosti; spoštovanje načela socialistične solidarnosti; spoštovanje svobode misliti različno – na temelju takšnih temeljnih vrednot in izhodišč; pravica do vsestranskega razvoja človekovih sposobnosti itd.

Če je soglasje glede teh in sorodnih vrednot in interesov pogoj in osnova pluralizma samoupravnih interesov, je s tem tudi začrtana demarkacijska črta, s katero se samoupravni pluralizem razlikuje in loči od vsake koncepcije (neo)liberalnega strankarskega in siceršnjega grupnega pluralizma. Zakoličena pa je tudi meja, po kateri se demokracija pluralizma samoupravnih interesov razlikuje in loči od političnih sistemov prehodnega obdobja, ki ne vidijo v koncepciji »asociacije svobodnih proizvajalcev« dolgoročne naloge, ki se mora začeti bistveno uresničevati že tu in zdaj. Meja med zamislijo samoupravnega pluralizma in med drugimi sodobnimi koncepcijami pluralizma in političnega sistema prehodnega obdobja pa v skladu s temeljnimi vrednotami samoupravnega pluralizma ni samo meja, ki ločuje, marveč tudi meja, ki je odprta za dialog in ki združuje napredne težnje in interese naše družbe s težnjami po politični in socialni emancipaciji drugih narodov in po povezovanju človeštva na planetarni ravni.

Samoupravni pluralizem prehaja tako v pluralistično koncepcijo mednarodnih odnosov, ki temelji na vrednotah miru, sodelovanja in demokratizacije odnosov med narodi, ki naj bi postali – ne glede na razlike v bogastvu, velikosti in vojaški moči – postopoma enakopravni subjekti v oblikovanju svetovne skupnosti.

Delegatski odnosi: od zamisli v družbeno prakso

I.

Meščanski predstavniški sistem se danes pogosto krči v vladavino političnih elit, saj vse pomembne strateške odločitve izhajajo iz središč ekonomske, politične in vojaške moči. Politični državljani v meščanskih družbah niso odločilni dejavniki na družbenopolitičnem in družbenoekonomskem prizorišču odločanja. Čeprav se vloga političnih strank neprestano krepi, se politična oblast osredotoča le v vodstvenih partijskih strukturah, navadni člani političnih partij pa so v bistvu le partijska volilna množica, ki nima pomembnejše vloge v političnem procesu.

Delegatski sistem pa je radikaliziral možnost vpliva in odločanja občanov in delovnih ljudi iz delovnih in drugih primarnih samoupravnih skupnosti. Delegatsko načelo je del teorije samoupravljanja, ki se je odmaknilo od države kot edinega nosilca družbene reprodukcije v socializmu. Dokler obstoja država, bo seveda tudi še prisotno posredništvo; vendar to posredništvo nam je stalno omejevati. V našem sistemu je še prisotno protislovje, ker imamo poleg delegatskega načela še usedline posredništva. Gre za odmiranje predstavniško posredniškega načela, ki pa se ga ne da v vsebinskem smislu prek noči opustiti.

Delegatski sistem kot ga je uveljavila Ustava iz leta 1974, je poiskal rešitve v preseganju dualizma med družbo in državo ter omogočil organizirano udeležbo delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem Jugoslavije. Z delegatskim sistemom se je spremenila tradicionalna institucionalna struktura družbe in odprla se je pot na dogovarjanju slonečem urejanju medsebojnih odnosov v združenem delu. Pri delegatskem sistemu gre za »vrnitev« politične sfere v družbo, za odločitve, ki niso le kratkoročne, ampak ki bodo tudi dolgoročno vplivale na družbene procese, na položaj jugoslovanskega delavskega razreda ter vseh ustvarjalnih sil jugoslovanske družbe. Delegatski sistem daje tako vsem ustvarjalcem materialnih in duhovnih dobrin možnosti za uresničevanje družbene politike in odpira vrata »običajnemu« državljanu. V tem smislu je delegatski sistem opredeljujoča kvaliteta in bistvena prvina političnega sistema, ki zajema celotno strukturo političnega sistema. Delegatski sistem kaže, da se še naprej usmerjamo v demokratično in ne v birokratsko ali hierarhično organizacijo, v takšen sistem, ki ne okamenjuje in ki se osvobaja »političnega plašča«. Teoretične zamisli o delegatstvu se preoblikujejo v energijo praktično političnega delovanja.

Značilnosti našega razvoja so bile v tem, da nismo le kritizirali načela splošnega političnega predstavništva in njegovih ostankov pri nas, temveč da smo z delegatskimi odnosi ponudili tudi drugačno izbiro razvoja. Ideje o delagatstvu so se kristalizirale v sistemsko in kategorialno celoto. Delegatski sistem se je osvobodil iz meščanskih sistemov »sposojenih« oblik in vsebine, ki so vlekli jugoslovansko družbo nazaj. Delegatski sistem je odmikanje od klasičnega parlamentarizma in je uspešna družbeno kritična replika na predstavniki parlamentarizem; ograjuje se od monopolnega, elitističnega odločanja in uveljavlja samoupravno odločanje.

Bistveno se je razširil krog tistih, ki inicirajo in sprejemajo odločitve. Tako je delegatski sistem postal instrument družbenega osvobajanja in osveščanja, ne pa oblikovanja in delovanja posebnih »elitnih« delegatov, za katerimi bi se skrivali interesi tehnokratskih ali birokratskih struktur in težnje, temelječe na egoističnih političnih in ekonomskih interesih. Pomembno je, da delegatskih odnosov nikjer ne dopuščamo samo kot propagandno geslo. Dejansko uveljavljanje delegatskih odnosov je kazalnik demokratičnosti odnosov v našem političnem sistemu.

Delegatski sistem računa z dejstvom, da vedno več ljudi stopa iz družbene anonimnosti, da vedno večja plast občanov postaja družbenopolitično kvalificirana in da je vedno večje število delovnih ljudi, ki se uveljavljajo v samoupravljalnih procesih. V delegatskem sistemu občani niso samo plebiscitarno pritrjujoče občinstvo, ki bi bilo sicer iztisnjeno na obrobje pri pobujanju in sprejemanju odločitev. Delegatski sistem omogoča, da ustvarjalci materialnih in duhovnih dobrin neposredno upravljajo s temeljnimi pogoji svoje družbene eksistence, da v samoupravnih institucijah odločajo o ključnih vprašanjih družbene proizvodnje in delitve, o vprašanjih, ki določajo splošno smer družbenega razvoja.

Tam, kjer delegatski sistem ni proniknil v vsebino družbenih odnosov, je ostal v primerjavi s predstavniki sistemom samo terminološka novost. Če hoče ustava izpolniti svojo družbeno vlogo, mora zadovoljiti številne zahteve, še posebej v fazi uresničevanja. Če se ustava ne uresničuje, ostaja svojevrstna politična manifestacija, kjer je tedaj poudarek na sprejemanju, ne pa na uresničevanju odločitev. Vedno se nam je spraševati, ali je institucionalni sistem, ki ga je umestila ustava, zadovoljil za daljši čas bistvene zahteve družbe. Tudi z ustavo so naši cilji opredeljeni in postavljena je temeljna smer razvoja. Vsaka pretirana institucionalizacija v delegatskem sistemu nas usmerja k personalizaciji oblasti in k možnostim političnega arbitriranja.

Vsa dosedanja analiza delovanja delegatskega sistema kaže, da je pri delegatskem odnosu izredno pomembna aktivnost temeljne družbene ravnine. Samo tam, kjer je bila temeljna družbena ravnina razgibana in družbeno dejavna, je delegatski odnos predstavljal obliko neposredne demokracije. Kjer pa temeljna družbena ravnina ni bila aktivna, kjer so družbena vprašanja reševale samo delegacije in delegati, ali pa celo tudi

oni ne, kjer so družbene probleme reševali »drugi«, je bil delegatski odnos tipanje v prazno in so primarne samoupravne skupnosti še naprej ohranjale značaj volilnega telesa. Zato nam je stalno, tudi v naprej, ostriti družbeno občutljivost primarnih samoupravnih skupnosti in jih nagibati v smer dejavnega odločanja, sicer bo delegatski sistem nihal nazaj k vrednotam političnega predstavnštva. Bolj ko bodo sposobnost, znanje in izkušnje delegatov na eni strani in samoupravne temeljne družbene ravnine na drugi strani napredovale, težje bo zanikati mnjenja, predloge in pobude ter stališča temeljne samoupravne ravnine.

Delegatski odnos izgubi svoj smisel, če vodi v svobodno neodgovornost. Pretrganje zveze med temeljno družbeno ravnino in delegacijo oziroma delegati je vedno pomenilo paralizo delegatskih odnosov. Ena izmed slabosti pri dosedanjem delu delegacij in delegatov je bila ravno v tem, da se proces soočanja in strnitve posebnih interesov enih samoupravnih skupnosti z interesi drugih samoupravnih skupnosti in s skupnimi interesi ni pričel že na ravni temeljne družbene ravnine. Na ta način je tudi otežkočeno preseganje nevarnosti razpršitve številnih delnih interesov. Aktivnost delegata pomeni pravzaprav stalen krogotok, od stikov s temeljno družbeno ravnino do delovanja v delegaciji in v skupščini, kjer pa se aktivnost delegata ne sme končati. V tistih okoljih, kjer so dejavnost delegatov in delegacije jemali resno, to tudi ni bila majhna družbena storitev in obveznost.

Samó ustvarjalno prenikanje združenega dela v vsa središča družbenega odločanja, od mikro do makro ravni, pomeni, da delavec postaja gospodar pogojev, sredstev in rezultatov dela. V tistih sredinah, kjer so prevladovale tehnokratske, birokratske in druge družbeno odtujevalne strukture in težnje, ne pa delavski razred in vsi delovni ljudje, je bil delegatski sistem družbeno izrazito slabokrven.

Česta je težnja tehnokratskih in birokratskih struktur, da zapletajo in zamotajo politični prostor in vse preveč množe črte komuniciranja med različnimi subjekti odločanja. S tem se kaj lahko zamegli prava vsebina stvari in družbenopolitično utrudijo udeleženci v procesu družbenega odločanja. V takem položaju se potem odtujena središča družbene moči, tehnokratske in birokratske strukture, tudi pojavijo kot »odrešitelji«, ki »ponujajo« edino pravilne rešitve, ki pa seveda z resničnim delegatskim sistemom nimajo nobene zveze. Takšnemu neuresničevanju delegatskih odnosov pripomorejo tudi neselektivne, izjemno široke informacije, različni, čestokrat neprimerni načini reševanja po hitrem postopku in razne druge vrste »presenečenj«, ki jih izvršilni organi »servirajo« samoupravnim telesom in skupnostim.

Dosedanja razčlenjevanja delegatskega sistema v obdobju zadnjih šestih let so pokazala, da je izjemno veliko število ljudi v naši družbi zajeto v različne delegacije. S tem je občanom in delovnim ljudem dana možnost, da se družbeno uveljavijo, saj se delegatski sistem ne bo razvil, če se delovni ljudje in občani z delegatsko aktivnostjo ne bodo spoprije-

mali in izostrovali svoje samoupravno vedénje. Čeprav je tedaj zelo velika številčnost delovnih ljudi in občanov, ki so zajeti v različnih delegacijah, sama po sebi zelo pozitivna, pa vendar kaže omeniti tudi to, da prepogosto razvrščanje delovnih ljudi in občanov v številne delegacije vodi do utrujenosti občanov v družbenih razmerjih, včasih tudi do apatije ali neustvarjalne rutine.

Od kvantitativnega merjenja števila delegatov v različnih delegacijah moramo preiti h kvalitativnemu vrednotenju njihovih odločitev in vedno ugotavljati, kdo so v razmerah ustavno uveljavljenega delegatskega sistema tisti, ki dejansko odločajo, o čem odločajo in kakšni so v tem pogledu premiki glede na prejšnji posredniški in predstavniški sistem. Izjemnega pomena je, da redno sproti ugotavljamo, čigavi interesi so v igri in ali gre resnično za uresničevanje interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Spraševati se nam je torej po značaju odločanja in s tega vidika pristopati k njegovemu razčlenjevanju. Pri nas tudi ne gre več za poenostavljeno razumevanje izražanja volje delovnih ljudi in občanov z večinskim preglasovanjem. Poudarek je na iskanju soglasja, na medsebojnem sporazumevanju delegatov in delegacij.

V jugoslovanskem političnem sistemu zavračamo načelo delitve oblasti. Uresničujemo Marxovo in Leninovo načelo o enotnosti oblasti delovnega ljudstva, z združevanjem zakonodajne in izvršilne funkcije v okviru »socialističnega parlamenta«, pri čemer izhajamo iz podmene, da je skupščina organ samoupravljanja in najvišji organ oblasti.

Glede na zgodovinske okoliščine, v katerih je potekala socialistična revolucija v Jugoslaviji, je bila dejanska oblast v začetnem obdobju razvoja našega sistema osredotočena v izvršilnih in upravnih organih. Pomembno pa je, da v takšnem položaju nismo dolgo vztrajali. Uveljavitev samoupravljanja je vnesla nove prvine tudi v odnose med »legislativo« in »eksekutivo«. Vsebinska rast vloge skupščine in uveljavitev izvršnega sveta kot organa skupščine je bila povezana s celotnim razvojem politične in družbeno ekonomske strukture naše družbe. Postopoma se pričinja utrjevati skupščina kot delovno in ne samo kot menifestativno telo. Razlike med klasičnim parlamentarizmom in skupščinskim sistemom prihajajo vedno bolj do izraza. Preprosto glasovanje ne zagotavlja vedno najboljše odločitve. Stalni temelj demokratičnega boja mnenj v skupščini je medsebojno zaupanje med vsemi mehanizmi skupščinskega sistema, ne pa politikantsko prelišenje.

Družbeno odločanje v delegatskem sistemu je celovito in dokaj zapleteno. To je posledica zelo velikega števila subjektov v delegatskem procesu odločanja in posledica težav ter zapletenosti pri usklajevanju številnih interesov in potreb. Bržčas ne more biti nobenega dvoma o tem, da je izvrševanje družbene politike tudi odločanje in to še zelo pomemben del v procesu odločanja. Družbena praksa kaže, da ni enostavno izluščiti iz zelo razvejanega pluralizma samoupravnih interesov družbeno racionalno jedro, ki je utemeljena podlaga za odločitve. Število medsebojnih zvez

med subjekti delegatskega sistema namreč ni vedno racionalno. Prihaja do potrebnih, pa tudi do nepotrebnih interakcij, do prelaganja problematike iz enega organa na drug organ. To delegatski sistem precej zapleta.

Opraviti imamo s pojavi neučinkovitosti v odločanju, prihaja do počasnega odločanja. To pa vodi prej ali slej do številnih posegov v proces odločanja s strani tistih subjektov in organov, ki niso temeljni nosilci delegatskega procesa odločanja. Opravka imamo s tako imanovanim pojavom »birokratskega racionalizma«. Gre torej za pojav, ko se odločitve avtentičnih delegatskih in samoupravnih teles »nadomeste« z različnimi odločitvami »pomožnih« in »posvetovalnih« teles. Tako smo priče pravzaprav dvema kanaloma v procesu odločanja. Prvi kanal je formalen, uraden, drugi pa neformalen, a v mnogih primerih dokaj učinkovit. Praksa kaže, da se v sedanjem institucionalno uveljavljenem delegatskem sistemu še nismo otesili vpliva izvensistemskih dejavnikov na delegatska razmerja. Priče smo razkoraku med normativnim in stvarnim, kar zmanjšuje dejansko uveljavitev delegatskih odnosov.

Za delegatski sistem je še posebej pomembno, da je odločanje v vseh mehanizmih dobro načrtovano in pravočasno, da vsi subjekti v delegatskem odločanju vedo, o katerih vprašanih se odloča in kdaj se odloča. Pomembno je, da si vsi subjekti v delegatskem procesu odločanja razporedijo delo in da se pripravijo na odločitve. Res je sicer, da aktualnost ter izostrenost družbenopolitičnega in družbenoekonomskega trenutka v mnogih primerih narekuje tudi sprotno odločanje. Vendar do največje možne mere bi se morali izogniti vsem oblikam improvizacije pri odločanju. Dosedanji razvoj delegatskih odnosov kaže, da so subjektivi v temeljni družbeni ravnini vzpodbujeni, če dejansko odločajo. Samó navidezno samostojno odločanje o že sprejetih odločitvah, pa delegatski sistem v pomembnih razsežnosti osiromaši.

Dnevni redi teles, ki delegatsko odločajo, so še vedno preobsežni in prenapolnjeni. Bolj se kaže usmerjati na družbeno pomembne, odločujoče odločitve; to je na takšne, ki kažejo smer razvoja, ki se tičejo bistvenih zahtevkov in potreb ljudi. Škodljivo je, kadar se zapleta v obrobna, drobna, površinska vprašanja. Vsako univerzalistično odločanje, to je odločanje »o vsem«, pogosto vodi v odločanje o ničemer. Vse pravkar omenjeno postavlja v ospredje tudi vprašanje tehnologije pripravljanja stališč, sklepov in odločitev, kjer smo vse doslej pokazali še relativno majhne rezultate. V metodah pripravljanja stališč in sklepov se še nismo odmaknili od metod, ko smo še imeli poslance.

II

Ustava iz 1974. leta je institucionalizirala delegatske odnose. Vendar samo s tem, da je delegatski sistem postal normativno utrjen, še ni sam po sebi postal stvarnost, ker to preprečuje vrsta zavor. Delegatski sistem je še

vedno možnost, ki se tako ali drugače uresničuje ali ne uresničuje, glede na uveljavljanje številnih mehanizmov samoupravljanja, glede na utrjevanje samoupravne politične kulture in še zlasti tudi glede na vlogo družbenopolitičnih organizacij.

Temeljnega merila za presojo v Ustavi iz leta 1974, v Zakonu o združenem delu in v drugih dokumentih uveljavljenih normativnih rešitev, ne bi videli v njihovi formalni skladnosti s teoretičnimi izhodišči o delegatskem sistemu, temveč v tem, če se in kako se spreminjajo obstoječi družbeni odnosi in ali se je odborniški in poslanski mandat že preoblikoval v delegatskega. Pomembno je torej vprašanje, ali se prek delegatskega sistema izražajo vsi subjekti samoupravne družbe. Demokratična samoupravna družba, še zlasti družba demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov, uspeva ali ne uspeva na ravni podrobnega razčlenjevanja širših družbenih ciljev.

Ko smo v raziskavi Slovensko javno mnenje 1978¹ spraševali, kaj predvsem zavira uspešno delovanje delegatskega sistema, smo opozorili na to, da delegatski sistem obstaja šele krajši čas in da zato ni čudno, če se srečujemo s številnimi ovirami, zavorami in problemi. Naj v zvezi s tem omenimo, da se je tudi meščanski predstavniški sistem razvijal zelo dolgo dobo, da njegova institucionalizacija ni potekala brez težav, zastojev in prilagajanja. Kar se tiče delegatskega sistema, ki ga uveljavljamo šele dobrih šest let, pa ne kaže prezreti dejstva, da ga uresničujemo v družbi, ki se je šele pred kratkim osvobodila značilnosti kmečko uradniške družbe. Družbene spremembe, ki so v drugih okoljih trajale zelo dolgo, nastajajo pri nas hitro in se ne vrastejo takoj v trdno podlago. Posledica tega je, da imamo pri nas tudi še stare vrednote in gledano z zornega kota delegatske samoupravne družbe tudi zastarele vzorce političnega vedenja in neprimerne odnose občanov do institucij.

Ko smo v raziskavi Slovensko javno mnenje 1978¹ spraševali, kaj predvsem zavira uspešno delovanje delegatskega sistema, smo ugotovili sledeče. Občani kot najbolj značilno zavoro izpostavljajo na prvem mestu slabo informiranost in še vedno obstoječo nezainteresiranost delovnih ljudi in občanov za delegatski sistem. Približno na sredini »zavorne lestvice« uspešnega delovanja delegatskega sistema je nedograjenost delegatskega sistema, neodgovornost delegatov in prevelik vpliv izvršilnih organov ter prevelika izguba časa. Delež zadovoljnih optimistov, ki sodijo, da nič ne ovira delegatskega sistema, pa je po podatkih naše raziskave malodane zanemarljivo majhen.

Delegacija je žariščna točka v delegatskem sistemu. Na splošno vzeto so delegacije doslej pokazale premajhno učinkovitost. Nujno je večje odmikanje od »hermetične« zaprtosti delegacije in večja sposobnost vsrkanja pobud številnih subjektov v delegatskem sistemu, da bi zagotovili dinamičen razvoj delegatskih razmerij. Bolj ko bo delegacija širila krog

¹ Poročilo o raziskovalni nalogi Slovensko javno mnenje 1978, nosilca raziskave N. Toš, D. Zajc, uredil N. Toš, izdal Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1979, stran 70.

relevantnih družbenih povezav in kanalov vpliva, tako v temeljni družbeni ravnini, kot tudi napram delegatskim skupščinam in drugim središčem družbenega odločanja, bolj bo postajala dejanski in ne samo željeni ključni člen celotnega delegatskega sistema. Ugotovljena vrzel v dejanskem položaju delegacije v delegatskih razmerjih je tudi v tem, da še premalo deluje kot dopolnjujoča prvina v notranji samoupravni strukturi, tedaj kot aktivni nosilec tudi v vertikalnih smereh vplivanja, prek katerih se vsaka samoupravna skupnost lahko prebije in tudi potrdi na širših področjih življenja v našem sistemu.

V raziskavi Slovensko javno mnenje 1978 smo razčlenjevali tudi stopnjo povezanosti članov delegacije v krajevni skupnosti z občani in sicer v tem smislu, ali delegacije iščejo mnenja občanov in ali potem tudi kaj poročajo občanom. Dejansko uveljavljanje načela delegacije je zelo pomemben kazalec razvitosti samoupravnih odnosov. Temeljna stališča, ki jih oblikujejo delegacije, so važna izhodišča za zavzemanje stališč do vprašanj, o katerih se odloča v skupščinah. Brez povezovanja delegacij s temeljno samoupravno ravnino, pa je oblikovanje temeljnih stališč zelo vprašljivo. Z delegatskim sistemom odpravljamo posredovalce, odpravljamo »splošnega« političnega poslanca. Če je delegat resnično delegat, potem je nosilec pooblastila istih, kot je on sam.

Rezultati zgoraj omenjene raziskave nam kažejo, da približno ena petina odgovorov nakazuje, da je dovolj povezovanja med člani delegacije in občani v krajevni skupnosti; da se deloma povezujejo, da pa je vendarle še premalo povezav, se izjasnujeta dve petini. Da sploh ni povezav, ugotavlja zelo majhen del odgovarjancev. Ni pa tako majhen delež preostalih odgovorov, ki navajajo, da o stvari nič ne vedo, oziroma sploh ne vedo, če se delegacije v krajevni skupnosti povezujejo s temeljno družbeno ravnino. Primerjava med podatki o tem vprašanju med raziskavo v letu 1976 in 1978 nas vodi k zaključku, da smo po mnenju občanov glede povezovanja delegacije krajevne skupnosti s temeljno družbeno ravnino vendarle priče pozitivni razvojni usmeritvi.

V raziskavi Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji² smo empirično raziskovali tudi problematiko delegatskih pobud in izvršnega sveta. Za pravilno vrednotenje odnosa med delegatskimi zbori in izvršnim svetom skupščine družbenopolitične skupnosti je pomembno razčleniti pogostnost pobude delegatov za obravnavanje vprašanj na sejah zborov občinske skupščine v primerjavi s pogostnostjo pobud izvršnega sveta skupščine družbenopolitične skupnosti. Naša analiza nas vodi do ugotovitve, da je bilo v dosedanji praksi delegatskega sistema relativno malo pobud samih delegatov za obravnavanje posameznih vprašanj v delegatskih zborih občinske skupščine.

Dnevnim redom sej zborov občinske skupščine dajejo pečat pobude

² Delegatski sistem v SR Sloveniji, Poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema«, vodja projekta A. Bibič, uredil F. Vreg, izdal Center za samoupravno normativno dejavnost DDU Universum, Ljubljana 1979, stran 105 in dalje.

izvršnega sveta občinske skupščine. Če trdimo, da daje temeljni pečat pobudam izvršni svet občinske skupščine, ne moremo mimo tega, da je seveda izvršni svet občinske skupščine že po svojem ustavnem in statutar-nem položaju eden glavnih pobudnikov za vsebino dela občinske skupščine oziroma delegatskih zborov. Vendar izpričana šibkost pobud delegatov za obravnavanje vprašanj na sejah zborov občinske skupščine je že takšne narave, da iniciativnost izvršnega sveta občinske skupščine tako prevladuje, da to ni več v skladu z izhodišči ustave SR Slovenije, naše pozitivne zakonodaje ter statutar-nih določil skupščine občine. Prav tako tudi ni v soglasju z dokumenti Zveze komunistov in SZDL.

Problem relativno majhnega števila pobud pa ima, izhajajoč iz ugotovitve pravkar navedene raziskave, očitno tudi še drugo stran »medalje«. Opravka imamo namreč tudi s takšnimi pojavi, ko tudi sama temeljna družbena ravnina ne napaja delegacije in delegatov s pobudami, ne pritiska na delegacije in delegate, da bi probleme ravno oni sami, to je delegati, sprožali v občinski skupščini. V takih primerih, ki smo jih v naši raziskavi tudi zaznali, gre očitno za problem premajhnega zaupanja, ki ga ima takšna sredina (občani, delovni ljudje) v uspešnost reševanja zadev na delegatski način (»po delegatski liniji«). Zato se »direktno« povezujejo z izvršnim svetom občinske skupščine, s posameznimi funkcionarji v občinski skupščini, češ da se bodo tako problemi v neposredni povezavi z izvršnim svetom občinske skupščine lažje, bolj gladko, bolj zanesljivo, pa tudi manj zamudno reševali.

Gre tedaj za ostanek stare, »parlamentarne« politične kulture, ki ni združljiva s samoupravno politično kulturo. Očitno je, da samoupravna politična kultura ne sledi normativnim spremembam, temveč za njimi izdatno zaostaja. Ta pojav, ki je izkustveno ugotovljen, pa je tudi nedvomno posledica ravnanja izvršnega sveta občinske skupščine v posamičnih primerih, ko je izvršni svet zanemarjal vlogo delegatov in delegacij v samoupravnem sistemu. »Poučeni« z izkušnjami se potem tudi delovni ljudje in občani temu primerno družbenopolitično vedejo in tako izpostavljajo vlogo izvršnega sveta občinske skupščine, čeprav bi bila lahko vedno izpostavljena ravno vloga delegacije oziroma delegatov.

Če bi želeli nekoliko posplošeno označiti sedanje dogajanje v jugoslovanski družbi, bi lahko dejali, da je osrednje vprašanje združevanje dela in politike. Izostruje se nujna potreba po kritični razčlenitvi ne le normativnega delegatskega sistema, temveč še zlasti po razčlenitvi njegovega stvarnega delovanja. Na sedanji stopnji razvoja delegatskih razmerij nismo tako redko priče procesu formalizacije legitimnih delegatskih oblik, ki se sprevržejo v institucionalizirane načine za v bistvu neformalno odločanje. Kljub kritičnim pripombam, ki temelje predvsem na naših raziskovalnih rezultatih, pa vendarle lahko zaključimo, da samoupravni socializem rešuje bistvena vprašanja človeka, kot so vprašanja ekonomske in politične demokracije in uveljavljanje sistema proizvodnje, ki temelji na družbeni lastnini.

Subjektivni faktor in samoupravno odločanje v razvoju občine

1. Uvod

V tem poglavju bomo podali pregled nekaterih ugotovitev, do katerih smo prišli na osnovi izbranega gradiva iz večjega števila občin v SR Sloveniji. Pri tem nam ni bil prvenstveni cilj, da bi točno preverjali določene hipoteze, temveč nam je šlo za to, da bi identificirali najpomembnejše razsežnosti, ki opredeljujejo vlogo občinskega vodstva in drugih dejavnikov v razvoju občine. Po eni strani bomo poizkušali pojasniti, kakšen je vpliv subjektivnega faktorja v razvoju, po drugi strani pa nas zanima vprašanje, kako različne stopnje družbeno ekonomskega in političnega razvoja pogojujejo način delovanja subjektivnega faktorja.

Pojem »subjektivni faktor« bomo uporabljali v ožjem smislu, in sicer predvsem za označevanje ožje opredeljenega občinskega vodstva, kot tudi v širšem smislu, za označevanje vsakega zavestnega delovanja, ki je usmerjeno k uresničevanju določenih razvojnih ciljev v okviru našega družbeno političnega sistema.¹

Ne da bi se spuščali v povzemanje splošnih razprav o vlogi subjektivnega faktorja v družbenem razvoju nasploh,² se na tem mestu torej omejujemo na raven občine in časovno na novejšo obdobje uveljavljanja samoupravljanja v Jugoslaviji. Poleg tukajšnje predstavitve splošnih dimenzij problematike je v teku še analitično delo, ki naj bi natančneje, kvantitativno ugotavljalo pojasnjevalno moč različnih značilnosti lokalnega vodstva in subjektivnega faktorja v širšem smislu. Pri tem se lahko opremo na nekatere, že pred leti opravljene raziskave, kot je bila npr. raziskava o vrednotah lokalnih voditeljev, aktivnosti občanov in razvoju lokalnih skupnosti v Indiji, Poljski, ZDA in Jugoslaviji.³

To raziskovanje je tedaj (1966–1968) poskušalo ugotoviti, kakšna je povezanost med določenimi značilnostmi lokalnih voditeljev in značilnostmi lokalnih skupnosti, v katerih delujejo. V Jugoslaviji je to raziskovanje zajelo 30 občin iz treh republik z različnimi stopnjami razvitosti znotraj vsake od teh republik. Ugotovljeno je bilo, da so npr. vrednote

¹ Na tem mestu se ne moremo spuščati v teoretično opredeljevanje pojma subjektivni faktor in se bomo oprli na že znana dela o tej problematiki, še zlasti na delo Edvarda Kardelja – »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, Ljubljana, Komunist 1977. Obsežnejšo razpravo o tej tematiki najdemo tudi v knjigi – T. A. A. Çagin, *Der Subjektive Faktor, Struktur und Gesetzmässigkeiten*, Akademie – Verlag, Berlin, 1973.

² O tem glej npr. V. G. Tehanov, *Ka pitanju o ulogi ličnosti u istoriji*, Kultura 1947; Predrag Vranicki, *Filozofske studije i kritike*, str. 105–125, Kultura, Beograd 1975; Franc Setinc, *Kaj hočemo? Partizanska knjiga*, Ljubljana 1975; »Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo«, znanstveno posvetovanje, Marksistični center pri CK ZKS, Portorož 1977.

³ »Values and the Active Community«, Free Press, 1971.

voditeljev na ravni občine močno varirale s stopnjo ekonomske razvitosti in še posebno s stopnjo urbanizacije. Prav tako je bilo ugotovljeno, da vrednote kot samostojni faktor dejansko relativno malo pojasnjujejo delovanje in spremembe po občinah. V centralističnem političnem sistemu z nizko samostojnostjo lokalnih skupnosti (npr. na Poljskem) variabilnost vrednot na lokalni ravni ni mogla priti do izraza kot vplivni faktor. V jugoslovanskem kontekstu pa se je izkazalo, da čeprav prihaja do znatnih razlik v vrednostnih orientacijah med občinami, le-te vendarle lahko v zadnji instanci pojasnimo s temeljnimi družbeno ekonomskimi razlikami, še zlasti z razlikami med mestom in podeželjem.

Takšne empirične ugotovitve pa seveda še ne moremo sprejeti kot potrdilo, da občinsko vodstvo in širša samoupravna angažiranost občanov ne vpliva na dinamiko razvoja občine. To nam kažejo opazovanja številnih primerov iz prakse.

2. Primeri iz prakse

Da bi prikazali izredno pomembnost vloge subjektivnega faktorja in tudi pobud posameznikov za razvoj občine, bomo izpostavili nekaj ilustrativnih primerov iz prakse. Nekatere občine so postale znane po svojem izrazito dinamičnem razvoju na določenem področju družbenega življenja ali pa po svojem razvoju v celoti. Na področju gospodarskega razvoja npr. izstopa občina Velenje, ki je po dinamiki rasti družbenega proizvoda na prebivalca v kratkem času prehitela več kot 20 občin v Sloveniji. V ozadju tega stoji izredno ekspanzivna rast delovne organizacije »Gorenje« in nekaterih drugih delovnih organizacij, ki delujejo v tej občini. Takšno rast bi le težko pripisali kakršnikoli izjemnim naravnim pogojem; prej gre (četudi je tu ležišče lignita, ki pogojuje dejavnost rudnika in elektrarne) za zavestne napore k učinkovitemu usmerjanju gospodarskega in drugih področij družbenega razvoja.

Občina Škofja Loka je postala v jugoslovanskem merilu vzor za določene inovativne rešitve na področju kmetijstva. Daleč pred vsemi drugimi so v Škofji Loki, na lastno pobudo, uvedli vrsto akcij za uveljavljanje tako imenovanega »kmečkega turizma«, kar so kasneje začeli posnemati tudi v drugih občinah. Slovenj Gradec je dosegel izjemne uspehe, priznane celo v mednarodnem merilu, na področju kulturnega delovanja na osnovi pobud konkretnih posameznikov.

Pa tudi v eni in isti občini bi lahko v teku časa sledili velikim razlikam glede na število pobud oz. akcij. Izredno dinamičnim razdobjem, ki so značilna za čas mandata določenega občinskega vodstva, sledijo spet obdobja pasivizacije in relativnega zaostajanja.

Tako kot na ravni občine, tako tudi na ravni posameznih krajevnih skupnosti in delovnih organizacij lahko ugotovljamo izredno velike razlike. Variabilnosti, ki jo na ta način razkrivamo, nikakor ne moremo v

celoti pojasniti z objektivnimi okoliščinami. Tako ugotavljamo, da v enakih objektivnih razmerah prihaja do zelo različne stopnje angažiranosti ljudi. To se kaže tudi v zelo različnem odzivu na akcije za samoprispevek občanov. Te akcije so včasih zelo uspešne, imamo pa tudi primere, ko so občani predlog za samoprispevek zavrnil.

Za številna relativno odmaknjena, hribovita območja v Sloveniji in Jugoslaviji je značilen intenzivni proces odseljavanja oz. depopulacije, tako da se praznijo naselja, prebivalstvo se stara, razpadajo posamezna gospodinjstva itd. Vendar pa tudi v takšnih situacijah spet lahko najdemo izjeme, ki kažejo, da se, ob izrednem angažiranju ožjega ali širšega kroga občanov, lahko doseže tudi bistvena preusmeritev tega dogajanja. Kot primer lahko navedemo krajevno skupnost Lig v hribovitem obmejnem območju občine Nova Gorica. Tu so na pobudo vodstva krajevnne skupnosti dobili novo prometno povezavo, tj. moderno asfaltirano cesto, ter zgradili novo tovarno in s tem v zvezi uveljavili še vrsto drugih ukrepov oz. sprememb, s pomočjo katerih so dosegli, da se je v to, nekako že »odpisano« območje ponovno začelo vračati življenje z vso svojo dinamiko.

Glede na navedene primere se torej postavlja vprašanje, zakaj med občinami oz. krajevnimi skupnostmi, ki se sicer po svojih objektivnih značilnostih bistveno ne razlikujejo, prihaja do takšnih razlik? Koliko nam torej različna vloga subjektivnega faktorja – bodisi v najožjem ali najširšem smislu te besede – pojasnjuje različno dinamiko razvoja?

Na tem mestu ne bomo mogli v celoti odgovoriti na to vprašanje, poskušali pa bomo osvetliti vsaj nekatere njegove vidike. Upoštevati je treba, da tudi v podobnih okoliščinah prihaja do razlik v vlogi subjektivnega faktorja; istočasno pa je treba upoštevati, da tudi enaka vloga ali način delovanja vodilnih subjektivnih sil na ravni občine glede na dejanske razlike med občinami spet lahko vodi k različnim posledicam.

3. Razvojni kontekst

Vlogo subjektivnega faktorja proučujemo v kontekstu samoupravnega družbenega razvoja na ravni občine. Samoupravni družbeni razvoj opredeljujemo kot dialektično enotnost nasprotij procesa osamosvajanja samoupravnih subjektov in njihovega povezovanja v vse širše družbene okvire. Glede na stopnjo razvoja se spreminja tudi vloga subjektivnega faktorja, tj. spreminja se tako vsebina kot tudi način njegovega delovanja.

Skupni imenovalec v delovanju subjektivnega faktorja na najrazličnejših nivojih in problemskih področjih je torej istočasno prizadevanje za vključevanje vse večjega števila posameznikov kot samostojnih samoupravnih subjektov in težnja, da presežemo atomiziranost in vse druge oblike ekonomskega, kulturnega in političnega partikularizma. Ne glede na to, ali gre za zaostajanje na eni ali drugi od teh dveh razvojnih teženj, v

vsakem primeru to pomeni že stagnacijo v družbeno ekonomskem razvoju in za uveljavljanje samoupravljanja. V nekaterih situacijah bo v ospredju problematika zapiranja v ozke krajevne in občinske okvire (problem lokalizma), medtem ko bo v drugih vprašanje samostojnosti oz. podrejenosti znotraj širše mreže povezav tako imenovanih »velikih sistemov«.

Tako vse večje osamosvajanje občanov oz. samoupravnih subjektov kot tudi njihovo vse bolj prepleteno povezovanje znotraj in čez občinske okvire pogojuje tudi način delovanja občinskega vodstva. S tem ko se povečuje število odvisnosti in povezav čez okvir občine, se zmanjšuje dominacija in podrejenost znotraj občine. Bilo bi torej napačno, če bi prišli do sklepa, da gre nasploh za zmanjševanje vloge subjektivnega faktorja; *zmanjšuje se le prisotnost hierarhičnih elementov* v medsebojnih odnosih znotraj občine. Obenem pa se povečuje število subjektov, ki delujejo na ravni občine.

Da bi lahko bolje razumeli oz. pojasnili dinamiko dogajanja v občini, je treba vključevati vse večjo količino informacij o vse večjem številu relativno osamosvojenih dejavnikov; istočasno pa so nam potrebne tudi informacije o vse številnejših in močnejših vplivih, ki posegajo v to dogajanje z ravni globalne družbe.

Osamosvajanje samoupravnih subjektov na eni strani in procesi samoupravne integracije na drugi strani torej nakazujejo dolgoročne razvojne trende k preseganju zaprtosti, kar istočasno pogojuje preobrazbo od državno administrativnega k samoupravnemu odločanju. Namesto oblastvenega odločanja in dominantnega vpliva maloštevilnih posameznikov se povečuje celokupna količina družbene moči z vključevanjem večjega števila skupin in posameznikov, ki uveljavljajo svoj vpliv na razvojne procese. S tem pa tudi vloga vodilnih subjektivnih sil na ravni občine ni več predvsem v samem *odločanju in razpolaganju* z materialnimi sredstvi, temveč v *povezovanju* različnih samoupravnih subjektov oz. interesov.

4. Spreminjanje vloge subjektivnega faktorja v sistemu samoupravljanja

Normativno institucionalne spremembe so še s svoje strani močno podkrepile samoupravno demokratizacijo v občini, ki je istočasno pomenila tudi zmanjševanje vloge občinskih organov v odločanju, v primerjavi s prvim obdobjem intenzivne decentralizacije. V procesu osamosvajanja gospodarskih organizacij, s formiranjem samoupravnih interesnih skupnosti ipd., je bilo močno zoženo neposredno vpletanje organov občine na ta področja. Tam, kjer je bila v preteklosti prisotna dosti samostojna vloga predsednika skupščine in drugih organov, se sedaj pojavlja večje število samostojnih, samoupravnih subjektov. Namesto nekdanje delitve sredstev iz enega mesta je sedaj v ospredju vprašanje *združevanja dela in sredstev*. Namesto prejšnjega parcialnega obravnavanja vsakega primera in vsa-

kega subjekta posebej gre sedaj bolj za njihovo povezovanje. Od nekdanjega ukazovanja smo prešli k *prepričevanju* zainteresiranih strani. Namesto nekdanje prisile je sedaj v ospredju *usklajevanje*. Namesto dominacije izstopa vprašanje *spodbujanja samostojnosti*. Namesto rednega, neposrednega vmešavanja v operativno reševanje posameznih primerov prihaja le do *izjemnih intervencij* v kritičnih situacijah. Namesto bolj ali manj arbitrarnih odločitev izstopa potreba po *argumentih in analizah*. Namesto črno-belega reševanja alternativ (ali celo neupoštevanja kakršnihkoli alternativ), izstopa potreba po takšni strpnosti, ki naj bi omogočala uveljavljanje pluralizma samoupravnih interesov. Namesto površnega in parcialnega poznavanja se zaostruje potreba za popolnejšim poznavanjem dejanskega stanja – *informiranjem*. S povečevanjem števila subjektov se povečuje tudi potreba za dolgoročnim *planiranjem* samega *načina reševanja* posameznih primerov. To reševanje postaja vse manj osebno, ad hoc, in dobiva značilnosti *splošnih regulativov*.

Čim večje je število subjektov znotraj občine, ki delujejo relativno samostojno in medsebojno povezano, tembolj upravičeno pričakujemo *izvirne rešitve* posameznih vprašanj, manj pa bo šlo za mehanično uporabo splošnih, apriorno opredeljenih vzorcev obnašanja. Medtem ko je bilo v preteklosti značilno dokaj uniformno uvajanje inovacij za vse občine istočasno, ne glede na razlike v stopnji razvoja, se v novih pogojih uvaja vse večja raznovrstnost. Nove kombinacije različnih elementov v posameznih občinah torej vodijo do inovacij, ki so potencialno koristne tudi za druge občine oz. subjekte. Na ta način se tudi v praksi kaže vse večja potreba za proučevanjem, ki naj bi v čim krajšem času določilo oz. preverilo meje možnega posploševanja na številne druge situacije.

Namesto da bi izhajali od apriornega, »na vrhu« opredeljenega modela, pri čemer se vloga zavestnega delovanja po občinah omejuje samo na čim hitrejše razširjanje in prevzemanje takšnega modela, prihaja sedaj do nasprotne situacije. Namesto splošnega vzorca, ki prihaja od zgoraj in od zunaj, brez natančnega poznavanja, kakšna bo sploh možnost njegovega uresničenja v različnih konkretnih razmerah, se sedaj pojavlja drugačno izhodišče. Vse večkrat bo potrebno izhajati *od že uveljavljenih in preverjenih rešitev v praksi posameznih občin*, tako da subjektivni faktor s svojo posredujočo vlogo vpliva na njihovo hitrejše prenašanje tudi na druge situacije.

Vloga subjektivnega faktorja se torej spreminja tudi tako, da se v vse večji meri opira na nove rešitve, do katerih prihaja v sami družbeni praksi, s tem da pospešuje dostopnost pridobljenih izkušenj v eni občini za vse druge relevantne situacije. Takšna praksa torej ne sledi več mehanično določenim intervencijam »od zgoraj«, temveč tudi samostojno ustvarja vse bogatejše in raznovrstnejše *nove rešitve*. Na ta način postaja dinamika razvoja konkretne občine izraz zavestnih prizadevanj, da bi zagotovili čim večjo dostopnost relevantnih izkušenj iz vseh drugih situacij na eni strani

in priznavanje za nove, kreativne rešitve, ki jih terja povsem specifična situacija, dane občine, na drugi strani.⁴

Navzlic temu, da odločanje na ravni občine že predstavlja približevanje dejanskemu življenjskemu kontekstu ljudi, smo imeli v preteklosti še dosti primerov, ko je šlo za odločanje na osnovi enostranskega poznavanja dejanskega stanja. Takšne odločitve so sicer relativno zelo hitro prešle skozi vse stopnje procesa odločanja, vendar so po tem imele relativno kratko »življenjsko dobo«.

V konkretni občini so npr. določili rekreacijska območja, na katerih naj bi gradili vikend hišice. Vendar pa se je šele po določenem času izkazalo, da je bila takšna odločitev povsem formalna in neživljenjska, ko so ugotovili, da bodisi lastniki zemljišča niso pripravljene prodati zemlje potencialnim interesentom bodisi da zaradi drugih razlogov ni bilo interesa za gradnjo na tem območju.

Kot nasproten primer lahko navedemo sedanje urbanistično določanje rekreativnih in stanovanjskih območij, npr. v občini Ljubljana Moste-Polje, ki se opira na neposredno sodelovanje in predloge samih krajevnih skupnosti. Podobno danes že tudi nekateri urbanistični načrti za nove soseske (npr. Fužine v Ljubljani) ne določajo več vnaprej povsem dokončno strukturo stanovanjskih površin. Računa se s tem, da se razmere v času od prvih priprav urbanističnega načrta do začetka same gradnje lahko dosti spremenijo in zato upoštevajo, da je potrebna na začetku le okvirna rešitev, ki omogoča večjo fleksibilnost in pušča različne kasnejše konkretizacije.

5. »Reševanje problemov« ali mobilizacija za razvoj

S povečevanjem števila samoupravnih subjektov in njihovega medsebojnega povezovanja postaja tudi organizacija delovanja subjektivnega faktorja vse bolj zapletena. Če tem spremembam vzporedno ne sledi tudi proces poenostavljanja, standardiziranja in rutiniziranja določenih postopkov, se pojavlja nevarnost, da normativna, formalno-organizacijska in proceduralna vprašanja vse bolj in bolj prekrivajo osrednjo vsebinsko problematiko. V tem smislu se že danes pojavljajo kritične ocene v posameznih občinah, da v delovanju občinskih organov *prevladujejo povsem organizacijska vprašanja*, namesto da bi se ukvarjali z vsebino dejanskih problemov. Ko je potrebno usklajevati različne odloke in predpise, prihaja do ugovorov, češ, »kako bomo mi reševali te formalnosti, ki jih ne razumemo, niti nimamo časa zanje, saj še celo pravniki niso na tekočem s tem«. Tako prihaja v izredno zapletenem delovanju občin-

⁴ Takšen način delovanja je bil npr. že zavestno vpeljan v okviru Zveze kulturno prosvetnih organizacij Slovenije. Tu so prišli do spoznanja, da lahko – namesto s prejšnjimi v naprej trdno določenimi vzorci delovanja, s katerimi so poskušali vplivati »od zgoraj navzdol« – dosežejo dosti večje uspehe s tem, da kot organizacija pospešujejo prenašanje izkušenj iz enega kraja ali občine na druge. Vodstvo te organizacije torej posreduje določene rešitve, ki so že nastale in bile preverjene v praksi. Gre torej za hitrejšo razširjanje že preverjenih rešitev, kar zmanjšuje stopnjo tveganja in povečuje hitrost prevzemanja preverjenih rešitev v drugih relevantnih primerih.

skih organov do neracionalnega zapravljanja ustvarjalnih sil, ki se angažirajo na takšnem prečiščevanju in usklajevanju normativnih, formalno organizacijskih sprememb. Sprejema se veliko število odločitev, ki potem ostajajo formalno v veljavi celo v povsem spremenjenih razmerah.

Takšen način delovanja občinskih organov demotivira delegate in druge občane, da bi se kreativno vključevali v reševanje dejansko najpomembnejše problematike v določenem okolju. Delegati, soočeni z nekakšnim kompleksom normativno organizacijskih vprašanj, postanejo samo kolešček v zapletenem mehanizmu, ne da bi videli polni smisel svojega delovanja. Takšen kompleks se pred delegatom pojavlja kot nekakšno nujno zlo, ki ima svojo lastno logiko in ga je treba reševati, da bi se konec koncev vendarle dokopali do temeljnih življenjskih problemov ljudi v določeni občini.

Tako se pojavlja protislovje: s tem ko delegati in drugi občani prevzemajo nase vse večje število najrazličnejših »pristojnosti«, se dejansko vse bolj in bolj utapljujejo v malenkostih, ne da bi obvladali temeljno vsebino, ki jih zanima. V težko razumljivem spletu normativno organizacijskih sprememb vse bolj prevladuje tisto, kar so že vnaprej pripravile »strokovne službe« oz. upravni organi.

Večina zaposlenih v občinski upravi je angažirana v reševanju bolj ali manj operativnih tekočih nalog. Vloga občinske uprave ostaja še zmeraj povpreč v klasičnih, državnih okvirih – ohranjevanja »reda in miru«, premalo pa je vezana na temeljne razvojne programe občine. Položaj posameznika v občinski upravi je zelo malo odvisen od njegovega dejanskega prispevka k razvojnim ciljem občine.

Ob prevladovanju drobnih, operativnih oz. rutinskih nalog med delavci upravnih služb na ravni občine skorajda ni tistih, ki bi se lahko posvetili bolj temeljnemu strateškemu vprašanju razvoja občine. To pomeni, da konec koncev inercija postane temeljni »kriterij«, na osnovi katerega se ocenjuje upravičenost oz. potrebnost določenega delovanja. Tisto, kar je obstajalo že v preteklem razdobju, se nadaljuje tudi danes in ima določeno zagotovilo, da bo obstajalo tudi v prihodnosti.

Če se na primer v konkretni občini 100 ali 200 zaposlenih upravnih delavcev ukvarja z reševanjem tekočih, operativnih vprašanj, pa je vendarle istočasno težko zagotoviti potrebna sredstva vsaj za nekaj posameznikov, ali pa za začasno delo skupine strokovnjakov, ki bi proučevali temeljne probleme iz dolgoročne perspektive razvoja konkretne občine. V takšnih okoliščinah se zdi razumljivo, da se stalno pojavljajo težnje podaljševanja trendov (gospodarske) rasti iz preteklosti celo tedaj, če gre za dolgoročno povsem neprimerno usmeritev. Inercija in kontinuiteta v odnosu do preteklosti bolj kot pa samostojna ocena trendov razvoja glede na sedanje stanje in potrebe v prihodnosti pogojujejo določanje razvojnih ciljev občine. Razmerje med obremenjenostjo z reševanjem drobnih, vsakodnevnih nalog, na eni strani, in proučevanje možnosti izbora in doseganja alternativnih ciljev na drugi strani, postaja vse bolj nesprejem-

ljivo. Časovni okvir razmišljanja in tekočega, sprotnega delovanja vodilnih subjektivnih sil na ravni občine, redkokdaj prehaja enoletno ali največ petletno plansko obdobje.

Statistični in drugi viri informacij še vedno niso dostopni v tisti meri, da bi jih z lahkoto obvladovali oz. da bi bili tehnično manipulabilni. Namesto za poglobljeno analizo in kot izhodišče za akcijo služijo le kot ilustracija posameznih izsečkov družbenega življenja na ravni občine. Obvladovanje teh virov oz. njihovo obravnavanje je še vedno časovno, stroškovno in kadrovsko zelo zahtevno. Glede na to, da potrebne operacije še niso zadosti rutinizirane (avtomatizirane), se občine v velikem številu primerov odrekajo kompleksnejših analiz dolgoročnejših razvojnih procesov. To pomeni, da se preveč zadržujejo v okvirih trenutno prevladujočih trendov in problemov ter na ravni reševanja posameznega in posebnega. Parcialno poznavanje razvojnih sprememb seveda že samo po sebi močno pogojuje tudi parcialni »doseg« zavestnega usmerjanja teh sprememb.

Določanje razvojnih ciljev dostikrat ostaja na preveč splošni ravni; prikazujejo se posamezni problemi, ki jih je treba rešiti, ne pa tudi sredstva in načini, kako naj bi te probleme prevladali. Namesto da bi zaostriili temeljno oceno okoliščin, ki pogojujejo realizacijo postavljenih ciljev, se pogosto ostaja na ravni opisa zaželjenega stanja. Tudi če ne pride do realizacije cilja, se to praviloma ne jemlje kot zadostni razlog, da bi pristopili k poglobljenejši analizi, temveč se prej še potencirano poudarja pomen že postavljenih ciljev.

Na določenih področjih, kot je npr. urbanizem in stanovanjska izgradnja, se je sedanje delovanje občinske uprave izrazito opiralo le na negativne sankcije. To delovanje ni stimuliralo reševanja problemov na afirmativni način; s svojimi restrikcijami in zahtevnimi standardi je praktično zablokiralo množično pobudo in samopomoč občanov. Tako ni bil dosežen večji red v prostoru, temveč celo nasprotno, prišlo je do množičnih pojavov prostorske dezorganizacije (npr. t. j. »črna gradnja«), ki je občinski organi do sedaj niso bili zmožni prevladati niti s svojim preventivnim niti z represivnim delovanjem.

Tako torej razkrivamo enega od najbolj značilnih primerov »zavestnega delovanja« občinskih organov v tem smislu, da nam kaže kako se je to delovanje v določenih primerih (po svojih posledicah) sprevrglo v pravo nasprotje tistega, kar naj bi dejansko doseglo. Namesto stimuliranja hitrejšega reševanja stanovanjske problematike se je pojavljala *statična koncepcija kontrole* in preprečevanja stanovanjske gradnje, ki je povsem izrinila afirmativni pristop k temu vprašanju:

6. Odločanje in odgovornost

Glede na dolgoročne trende razvoja smo ugotovili, da se vzporedno z intenzivnejšim povezovanjem med ljudmi pojavlja tudi možnost (ki pa

seveda ni avtomatsko že tudi dejstvo!) osamosvajanja vsakega posameznika kot vsebolj razvite osebnosti. Že analiza družbenopolitičnih sprememb v obdobju po revoluciji nam razkriva, kako je potekal proces decentralizacije odločanja in njegovo približevanje konkretnemu posamezniku.⁵ V našem kontekstu se zdi, da vzporedno razkrivamo tako dolgoročne objektivne trende osamosvajanja posameznika kot osebnosti, kot tudi zavestne politične spremembe v smeri decentralizacije in deetati-zacije.

Ob takšnih splošnih tendencah preseneča ugotovitev iz nekaterih občin, ki kaže na pojav – *izogibanja individualne odgovornosti*. Namesto da bi organ oz. posameznik prevzel odgovornost za določeno nalogo, se temu izogne s tem, da prenaša to nalogo v reševanju oz. vsaj potrjevanje višjemu forumu. V tem smislu občinska uprava včasih išče svoje »pokritje« v izvršnem svetu, ki tako dejansko brez potrebe prevzema nase nove naloge. Podobno temu pa tudi izvršni svet prenaša nekatera vprašanja na skupščino občine in jo na ta način še bolj obremenjuje.

S takšnim prenašanjem reševanja posameznih nalog na višje instance se posamezniki (ali določeni organi) na lahek način otresejo odgovornosti in s tem povečujejo kompleksnost in preobremenjenost na ravni kolektivnega odločanja ter zavlačujejo tekoče reševanje skupnih problemov.⁶ Tako torej razkrivamo težnje, ki so v popolnem nasprotju s temeljno razvojno usmeritvijo k osamosvajanju samoupravnih subjektov, kar nedvomno vključuje tudi prevzemanje vse večje odgovornosti. Zato lahko rečemo, da je v dosednji praksi prišlo do pretiranega *obremenjevanja kolektivnega odločanja*. Mehanično prenašanje vsakršnih problemov in nalog na kolektivno raven odločanja zmanjšuje možnosti, da bi s potrebno pozornostjo na tej ravni obravnavali predvsem tiste probleme, pri katerih gre za nujno usklajevanje različnih oz. nasprotnih interesov. Mehanično agregiranje oz. kumulacija najrazličnejših problemov na kolektivni ravni odločanja še zastruje krizo zmotanosti tega odločanja in konec koncev predstavlja zavoro hitrejšemu družbenoekonomskemu razvoju kot tudi razvoju in uveljavljanju osebnosti človeka v procesu odločanja.

Med drugim tu razkrivamo tudi enega od razlogov, zaradi katerih institucionalni mehanizmi odločanja in formalni postopki postajajo preveč zapleteni in absorbirajo preveč kreativne energije samoupravljalcev. Izogibanje individualne odgovornosti se pojavlja tudi v nasprotni smeri, to je tedaj, kadar gre za *konkretizacijo splošnih norm* in za njihovo uporabo v konkretni situaciji. Namesto da bi zakonska določila predstavljala dejansko konkretizacijo ustavnih norm, včasih predstavljajo le enostavno prev-

⁵ V ilustracijo lahko navedemo primer takšne smeri spreminjanja v procesu odločanja znotraj delovne organizacije. V zvezi s proizvodnjo pohištva v tovarni »Meblo« v Novi Gorici se te spremembe med drugim kažejo v naslednjem: neposredno po vojni je ministrstvo na ravni republike odločalo o takšnih konkretnih operativnih vprašanjih kot je npr. določanje količine in vrste lesa, ki ga je treba nabaviti na določenem mestu; kasneje o teh vprašanjih odloča generalni direktor; nato ta problematika preide v »doseg« samostojnega delovanja komercialne službe te delovne organizacije; danes pa isto rešuje posameznik – nabavni referent.

⁶ V ilustracijo navedimo konkreten primer, ko je bilo v eni od občin ugotovljeno, da je brezsmiselno obremenjevati skupščino občine s tem, da mora potrjevati letni odstrel lovskemu društvu, kar bi lahko samostojno opravil izvršni svet skupščine občine.

zemanje oz. ponavljanje teh norm. Namesto da bi odločitev občinske skupščine predstavljala konkretizacijo zakona, dejansko dostikrat predstavlja le ponavljanje njegovih splošnih določb. Tudi samoupravni sporazumi in družbeni dogovori pogosto vsebujejo pretežno splošne deklaracije, manj pa vsebujejo tisto, kar bi zadevne subjekte zares konkretno obvezovalo.

Tako torej ugotavljamo, da odsotnost kreativne vloge subjektivnega faktorja v končni konsekvenci nujno vodi do zaostajanja v reševanju odprtih družbenih vprašanj. *Le samostojna vloga subjektivnega faktorja, v kateri se nenehoma razrešujejo protislovja in nasprotja med uveljavljanjem posebnih in skupnih oz. splošnih interesov, je lahko trajnejše izhodišče v zavestnem obvladovanju razvojnih procesov na ravni občine.*

MARTIN KOŠIR

UDK 355.02(497.1):331.152.1(497.1)

Samoupravljanje in podružbljanje splošne ljudske obrambe

I

Za zasnovu splošne ljudske obrambe in njeno uresničevanje so odločilnega pomena naše bogate izkušnje iz narodnoosvobodilne vojne, v kateri se je potrdilo prepričanje, da je nepremagljivo ljudstvo, ki se bojuje za svojo svobodo: da nobena tehnično in vojaško še tako močna sila ne more premagati ljudstva, ki se bojuje za svoj obstoj in neodvisnost. Potrdila se je ugotovitev, da se lahko v vsakih še tako težkih razmerah in v vseh oblikah boja z ustreznimi bojnimi aktivnostmi doseže ugodno razmerje sil in uspeh. Naša narodnoosvobodilna vojna nam tudi dokazuje, da je moč naroda, ki se v boju naslanja predvsem na lastne sile in lastno odločenost, da se bojuje do zmage, neusahljiva. Uresničevanje zasnove splošne ljudske obrambe zato v sedanjem obdobju, v času, ko človeštvo doživlja izredno hiter razvoj znanosti in tehnike ter obenem krepitev vojaškega dejavnika na svetu, ko se fiziognomija sodobne vojne strategije nenehno spreminja, ne pomeni v bistvu nič drugega kot dosledno in odločno uporabljanje izkušenj iz narodnoosvobodilne vojne, prilagojeno sedanjim razmeram.

Edvard Kardelj je na mednarodnem posvetovanju v pogovoru o participaciji in samoupravljanju v Dubrovniku, septembra 1975 dejal: »Samoupravljanje se je rodilo v času narodnoosvobodilnega boja in

revolucije, razvijalo se je na osvobojenem ozemlju od leta 1941 do konca vojne. Glede na to, da se je osvobojeno ozemlje neprestano spreminjalo, ni bilo možnosti za centralizirano upravljanje z delom, z gospodarstvom. Usmeriti smo se morali na kar največjo iniciativo, samoorganiziranje in samostojno odgovornost vseh delov gibanja in vseh ljudi. Družbeno in politično oblast na osvobojenih ozemljih so kot organi množičnega gibanja prevzeli osvobodilni odbori, tovarne in delavnice pa so prevzemali delavci, ki so v raznih spontanah in organiziranih oblikah skrbeli za delo in upravljanje z njimi.«

V narodnoosvobodilni vojni sta boj in delo slonela na človeku kot borcu in delavcu, na njegovi nenehni pobudi in polni odgovornosti. Takšno »očlovečenje človeka« izhaja že iz predvojne usmeritve Komunistične partije Jugoslavije. Le-ta je že veliko pred začetkom napada na Jugoslavijo videla v vseh širokih delavskih, kmečkih in drugih množicah Jugoslavije tisto silo, brez katere ni možna ne uspešna obramba pred naraščajočo plimo fašističnega militarizma in pozneje tudi ne osvoboditev dežele. Zvesta interesom delavskega razreda se je tudi Zveza komunistov Slovenije s čebinskim manifestom zavzela za svobodno zvezo bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države in za kolektivno obrambo vseh ogroženih narodov pred nastopajočim fašizmom. Tito, bleščeč partizanski komandant in vojskovodja, je strategijo narodnoosvobodilnega boja le še poglobil: najvišji cilji se lahko dosežejo le s popolno enotnostjo in skupnim bojem ljudstva in armade, ki imata enake družbene in politične cilje.

II

Ideja klasikov marksizma o oboroženem ljudstvu se je zato v naših družbenoekonomskih in političnih razmerah po končani II. svetovni vojni in zmagoviti revoluciji začela še hitreje uresničevati. Marx in Engels sta posebej poudarjala, da v proletarski revoluciji nujno prihaja do podružbljanja vojaške sile oziroma do podružbljanja funkcije obrambe in zaščite, tako da se proletariat sam organizira kot vojaška sila, spreminjajoč ob tem vse ljudske množice v oboroženo ljudstvo. Pozneje je tudi Lenin v oboroženem ljudstvu videl ne le organizacijo vojaške sile proletariata v sami revoluciji, temveč tudi trajno rešitev organiziranja funkcije obrambe in zaščite kot revolucionarnih dosežkov, svobode naroda in neodvisnosti socialistične države po zmagi revolucije. Pri tem je Lenin izhajal iz ugotovitve, da je največja moč osvobojenega ljudstva in njegovega delavskega razreda prav v ljudstvu in da je ta moč enaka skupni družbeni moči proletarske države. Vendar se te velike misli v Sovjetski zvezi v obdobju, ki je sledilo po Leninu, niso uresničile v praksi, saj so prevladale povsem drugačne sile in razmere, katerih posledice so nam dobro znane. Klasiki marksizma so v podružbljanju obrambne in samozaščitne funkcije videli

zakonit in naraven proces demokratizacije socialistične družbe kot pot k novemu, naprednemu družbenoekonomskemu in političnemu sistemu, ki pomeni tudi začetek odmiranja države v njenem klasičnem pomenu.

III

Naša praksa uresničevanja ideje o oboroženem ljudstvu je odprla nova obzorja za organiziranje vseh delovnih ljudi in občanov v oboroženo silo, kakršno so videli marksisti. Toda ta praksa se lahko uresničuje le na podlagi določenega družbenoekonomskega in političnega sistema in v okviru tega sistema. Prav zato je v smernicah za obrambo SFRJ pred agresijo zapisano, da je zasnova splošne ljudske obrambe naš razrednosocialni in politični pogled na vojno, na odnose do vojne, na temeljne oblike organiziranja in pripravljanja in na temeljna načela njenega vodenja. Takšen pogled naše družbe izvira iz globokega poznavanja razrednosocialnega bistva naše družbe in njenega položaja v objektivni zunanji sredini, ciljev in smeri našega nadaljnjega razvoja ter realnih možnosti za ohranitev neodvisnosti in obstanka v svetu sodobnih nasprotij. Zato je splošna ljudska obramba integralna in organska funkcija naše samoupravne družbe za obrambo pred agresijo. Sistem SLO je nujna, enotna in celovita oblika organiziranja jugoslovanske samoupravne socialistične družbe za vojno in za obrambo pred vsemi vrstami zunanjih nevarnosti. Z njim je doseženo vključevanje vsega ljudstva, vseh človeških in materialnih virov družbe v obrambo in popolno pa trajno varovanje temeljnih pridobitev naše revolucije in socialistične samoupravne družbe. Ljudska obramba in družbena samozaščita imata enotne idejne, politične in razredne temelje, predstavljata enotni in skupno vodeni samozaščitno-obrambni sistem v akciji.

Zasnova splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite izhaja iz idejnopolitičnih izhodišč organiziranih socialističnih sil z zvezo komunistov na čelu. Zveza komunistov kot vodilna idejna in politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi je najvažnejši pobudnik in nosilec političnih in drugih aktivnosti tudi pri razvoju obrambe in zaščite. Bila je orožje v rokah jugoslovanskih narodov in narodnosti v najbolj usodnih trenutkih naše zgodovine in kot zavestni nosilec teženj in interesov delavskega razreda je tudi danes odgovorna za razvoj obrambnega in samozaščitnega delovanja delovnih ljudi in občanov. V tem pa je podana tudi podlaga za revolucionarno kontinuiteto razvoja obrambe in zaščite.

Z Ustavo SFRJ in v ustavah republik in avtonomnih pokrajin je določeno, da so nosilci celotne družbene moči delovni ljudje in občani. Samoupravni družbenoekonomski in politični položaj človeka, delavca in občana omogoča, da lahko delovni ljudje odločajo in vplivajo na vseh področjih razvoja naše samoupravne socialistične skupnosti. Torej tudi na področju splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Neodtujljiva

pravica delovnega človeka je, da odloča o pogojih in rezultatih svojega dela. Nujna posledica takšne vloge delovnega človeka je zato tudi njegova pravica da rezultate svojega dela varuje sam in skupno z drugimi delovnimi ljudmi v skladu s svojimi in skupnimi potrebami in interesi pred vsemi grožnjami in pritiski. V takšni vlogi delovnega človeka obramba in samozaščita ni več le pravica in dolžnost, ampak potreba, ki je sestavni del vsakodnevnih aktivnosti in delovanja. Zato lahko govorimo o podružbljanju enotnega in nedeljivega sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Samoupravno organizirani delovni človek in občan postaja suveren nosilec obrambe in samozaščite samega sebe in svoje samoupravne družbe – svoje krajevne skupnosti, temeljne organizacije združenega dela in širše družbenopolitične skupnosti.

Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita sta že postali sestavni del samoupravnih pravic, odgovornosti in dolžnosti delovnih ljudi in občanov ter njihovih delovnih in družbenopolitičnih skupnosti in organizacij. Takšne ocene je sprejela tudi Skupščina SR Slovenije ob koncu preteklega leta, ko je obravnavala razvoj in stanje ljudske obrambe in družbene samozaščite v zadnjih letih.

IV

Razumljivo pa je, da podružbljanje obrambnega in samozaščitnega delovanja ni enkratno dejanje, temveč je to proces, ki teče. S tem se uresničujejo tudi strateški cilji razvitega samoupravnega socialističnega sistema. Podružbljanje obrambnih in samozaščitnih zadev teče vzporedno z razvijanjem socialističnega samoupravljanja in socialistične samoupravne demokracije na temeljih oblasti in samoupravljanja delavskega razreda, pravic delovnih ljudi in občanov, bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. Obramba in zaščita se uresničujeta z zavestnim delovanjem delovnih ljudi in občanov, uresničujeta se kot potreba. S tem je ustvarjena možnost, da SLO ne razvijamo šablonsko, po naprej določenih obrazcih, ampak le-ta raste in se razvija iz ustvarjalnih pobud našega delovnega človeka.

Vendar ko ocenjujemo doseženo stopnjo razvoja splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite, vse preradi ocenjujemo le zunanje, pojavne oblike organiziranja za obrambo in zaščito. Izreden razvoj obrambnega in samozaščitnega delovanja smo dosegli prav pri organiziranosti. Večkrat pa pozabljamo na vsebino tega delovanja. Pozabljamo, da mora biti odraz dejanskih potreb, interesov in hotenj, da je naše današnje in jutrišnje delo svobodno, brez vseh groženj in pritiskov. Temu vprašanju moramo posvetiti še več naporov. Prav tako bi bilo nerealno ocenjevati, da se zasnova splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite v procesu podružbljanja uresničuje brez pomanjkljivosti. Zapiranje odločanja o nalogah splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite v ozke stro-

kovne kroge, neupoštevanje dejanskih razmer, interesov in potreb delovnih ljudi in formalno reševanje zadev so najpogostnejše nepravilnosti, ki jih moramo odločno in dosledno odpravljati.

Uresničitev načela »tovarne delavcem« leta 1950, ustave leta 1963 in 1974 so trije pomembni mejniki v razvoju jugoslovanske samoupravne družbe in lahko ugotovimo, da uresničevanje zasnove splošne ljudske obrambe odraža in spremlja doseženo stopnjo razvoja naše samoupravne družbe. Obenem lahko ugotovimo, da uresničevanje in razvoj splošne ljudske obrambe vpliva tudi povratno na notranje tokove v družbi. Ko smo se odločili za pot samoupravnega socializma, smo morali istočasno reševati tudi vprašanja svoje obrambe. V praksi ni bilo mogoče graditi samoupravne družbe, obrambne zadeve pa reševati na star, klasičen ali etatističen način. Z oblikovanjem zasnove splošne ljudske obrambe in z njenim vključevanjem v vsakdanje delo cele družbe smo naredili dokončni in odločilni korak v smeri podružbljanja splošne ljudske obrambe. S tem so se odprle nove poti in možnosti vključevanja vseh dejavnikov družbe v samozaščitne in obrambne zadeve. To je pomenilo, da so družbeni dejavniki, vsi delovni ljudje in občani kot nosilci samoupravnih socialističnih odnosov začeli delovati kot subjekti samozaščitnih in obrambnih priprav. Pravica do varnosti in obrambe je postala sestavni del splošnih pravic in dolžnosti človeka in občana, s tem pa se nenehno krepi tudi odgovornost samoupravne družbe za razvoj splošne ljudske obrambe in samozaščitno-obrambne pripravljenosti sploh.

Družbenopolitične skupnosti so postale neposredni nosilci zadev in organizatorji priprav splošne ljudske obrambe na svojem področju. V vojni vsaka na svojem področju vodijo splošni ljudski odpor, tako oborožen boj kot tudi vse druge oblike odpora. Družbenopolitične skupnosti so tako samostojne nosilke obrambnih priprav in istočasno sestavni del enotnega sistema splošne ljudske obrambe.

V

Z razvojem teritorialne obrambe se je še posebej razširila možnost organiziranja in vključevanja delovnih ljudi in občanov v priprave in usposabljanje za splošni ljudski oboroženi odpor zoper morebitnega agresorja. Z njo se zagotavlja uspešen odpor na celotnem ozemlju naše države. Družbenopolitične skupnosti imajo pravico in dolžnost, da v okviru svojih potreb in možnosti ustanavljajo enote in štabe teritorialne obrambe, kar pomeni najširšo obliko organiziranja ljudstva za oborožen boj in je istočasno tudi izraz samoupravnega organiziranja vojaške sile.

Teritorialna obramba ni in ne sme biti po svoji organizaciji in zasnovi kopija JLA, ker je sicer ne bi niti potrebovali. Biti mora široka vojaška organizacija vsega ljudstva, zasnovana na načelih samoupravljanja in vojaške discipline znotraj samega samoupravnega sistema. Teritorialna

obramba je torej že v svoji zasnovi sestavni del jugoslovanske samoupravne socialistične družbe in njenega neposrednega organiziranja za obrambo in zaščito. Le samoupravljanje lahko dá in ustvari razmere za uresničevanje zamisli o oboroženem ljudstvu in nadaljnje podružbljanje vojaških – obrambnih in samozaščitnih zadev. Pri tem smo dosegli pomembne uspehe.

V SR Sloveniji smo iz bogatih izkušenj narodnoosvobodilnega boja prenesli v skladu z doseženo razvojno stopnjo družbe in današnjimi razmerami tudi organiziranost delovnih ljudi in občanov v narodni zaščiti. Narodna zaščita pomeni najširšo obliko organiziranja, pripravljanja in usposabljanja delovnih ljudi in občanov za opravljanje nalog in aktivnosti družbene samozaščite v miru, v vojni pa predstavlja obliko neposrednega vključevanja v oborožen splošni ljudski odpor. V miru zagotavlja narodna zaščita organiziranje za varovanje družbenega premoženja ter mirno in varno življenje sploh. V dosedanjem razvoju je narodna zaščita upravičila svoj obstoj in postala nepogrešljiv del našega celotnega samozaščitno obrambnega sistema.

Civilna zaščita je postala najširša oblika organiziranosti družbe za zaščito in reševanje življenj ter materialnih dobrin posameznika in vse družbe. Vanjo se vključujejo vse organizacije in dejavnosti, katerih temeljni namen sta zaščita in reševanje. Svoje naloge opravlja že v miru v primeru naravnih in drugih hudih nesreč pa tudi v morebitnih izrednih razmerah. Iz teh nalog izhaja tudi potreba po njenem delovanju v vojni, tako da je sestavni in neločljivi del splošne ljudske obrambe. Učinkovitost civilne zaščite nam najbolje dokazuje njeno delovanje v velikih naravnih nesrečah v zadnjih letih. Pri organiziranju civilne zaščite so bili v zadnjem obdobju doseženi izredni rezultati, vendar pa je še vedno preskromna njena materialna opremljenost.

Tovariš Tito je na XI. kongresu ZKJ ocenil razvoj procesa podružbljanja splošne ljudske obrambe z besedami: »Zadeve splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite se čedalje bolj opravljajo, da tako rečem, z delom in ob delu, postajajo torej del rednih vsakodnevnih dejavnosti in delovnih nalog. Delovni ljudje in občani – samoupravljalci sami organizirajo svojo obrambo in samozaščito v delovnih in družbenopolitičnih skupnostih, na družbene, za to posebej organizirane ustanove, kot so jugoslovanska ljudska armada in varnostne službe, pa prenašajo samo nujne zadeve. Tako v praksi zagotavljamo podružbljanje obrambne funkcije, ki je v drugih družbenih sistemih odtujena od delovnega človeka.«

Zaradi vsega tega postajajo obrambne priprave družbenopolitičnih skupnosti in drugih nosilcev obrambe in zaščite vse razsežnejše in vseobsegajoče. Splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito gradimo ne le kot sistem, ki mora delovati zoper vse zunanje pritiske. Splošna ljudska obramba tudi ni le oborožena sila naše družbe. Kajti moč vojaka in njegovega orožja je kaj skromna, če za njim ne stoji organiziranost

celotne družbe in vseh njenih sestavnih delov. Sistem splošne ljudske obrambe pomeni, da se danes v miru organizira in pripravlja na obrambo in zaščito vsak subjekt naše družbe; temeljne organizacije združenega dela, krajevne skupnosti, druge samoupravne organizacije in skupnosti; skratka vsak del celotnega družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema v okviru redne dejavnosti opravlja tudi samozaščitne in obrambne naloge. In ne le to. Z opravljanjem nalog družbene samozaščite varujemo pridobitve naše družbe, današnji in jutrišnji mirni in varni razvoj tudi pred vsemi družbi škodljivimi dejanji in morebitnimi notranjimi pritiski ter zagotavljamo uspešno delovanje naše družbene skupnosti v obvladovanju izrednih razmer pa tudi v primeru naravnih in drugih hudih nesreč. V tem pa je tudi moč in odpornost našega obrambno zaščitnega delovanja.

VI

Pri graditvi samozaščitnega in obrambnega gibanja smo v tem trenutku dosegli stopnjo, ko moramo usmeriti naše delovanje v prihodnost. Na podlagi idejnopolitičnih izhodišč, zlasti zveze komunistov, in na podlagi resolucije zveznega in republiškega kongresa zveze komunistov ter v skladu z doktrinarnimi usmeritvami tečejo postopki za dopolnitev pravne ureditve splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Manj kot leto dni je minilo, ko so bili pri vseh temeljnih nosilcih ustanovljeni komiteji za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito kot politično operativna telesa, ki spremljajo in ocenjujejo varnostno politične razmere ter usmerjajo, usklajujejo in zagotavljajo učinkovito delovanje celotnega samozaščitno-obrambnega sistema v akciji v skladu z določeno politiko obrambe in zaščite. Prek njih se uveljavlja tudi odgovornost zveze komunistov v tesni povezanosti z vsemi drugimi organiziranimi socialističnimi silami pri razvoju splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Komiteji so že postali nepogrešljiv del našega družbenopolitičnega sistema, kar se je zlasti potrdilo v razmerah v začetku tega leta.

Kot enega izmed temeljnih ciljev moramo v prihodnje zagotoviti, da bo vsak delovni človek in občan usposobljen, da bo v skladu z nastalimi razmerami in potrebami opravljal katerekoli naloge obrambe ali zaščite. Vsak občan mora biti vključen v obrambno in samozaščitno delovanje, imeti mora neko dolžnost – vojaško, delovno, v civilni zaščiti in podobno – toda če potrebe zahtevajo in ni poklican k opravljanju dolžnosti, na katero je razporejen, kot pravimo, mora biti usposobljen, da uspešno opravlja tiste naloge, ki jih zahtevajo trenutne razmere. Takšno delovanje delovnih ljudi in občanov pa bo pomembno okrepilo našo obrambno in samozaščitno pripravljenost. Zelo intenzivne so tudi priprave planskih aktov za naslednje srednjeročno obdobje 1981–1985 in v okviru določanja razvoja svojih dejavnosti kot sestavni del vsi nosilci družbenega planiranja načrtujejo tudi svoje naloge na področju splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite.

Jugoslavija je danes izredno pomemben dejavnik v svetovnem dogajanju. K temu položaju naše države v svetu je največ prispevala naša zunanja politika, ki izhaja iz vseh temeljnih usmeritev naše samoupravne socialistične družbe. In del tega prispevka predstavlja tudi uresničevanje zasnove splošne ljudske obrambe, ki je strategija miru v pravem pomenu besede. Splošna ljudska obramba ne ogroža nikogar, ne razvijamo je zato, da bi kogarkoli ogrozili, čeprav nam nekateri to očitajo. Splošno ljudsko obrambo razvijamo zato, da zavarujemo naše delo, naš svobodni in neodvisni samoupravni razvoj ter bogastvo naše družbe pred vsemi vrstami pritiskov in groženj. In kolikor bolj bomo organizirani, pripravljeni in usposobljeni, toliko večji bo naš prispevek k stabilnosti in varnosti v svetu. Jugoslavija tako postaja izredno pomemben dejavnik miru ne le na širšem območju Sredozemlja, ampak tudi v evropskem prostoru. Mislim, da bistvo takšne vloge splošne ljudske obrambe najbolj odražajo dejstva, da velike sile gradijo svojo strategijo na kopičenju orožja in tehnike vseh vrst, na uničujoči moči najrazličnejših uničevalnih sredstev. Naša strategija pa temelji in izhaja iz človeka; delavca, študenta, kmeta, občana, na njegovi pripravljenosti, da brani svoj jutrišnji razvoj, svoje delo, svobodo in neodvisnost, ter na njegovi sposobnosti, da izbere takšno obliko odpora, zaščite in delovanja, ki bo z množično vključitvijo vsega ljudstva omogočila poraz napadalčeve sile, nasprotnikovega delovanja in obvarovala temeljne pridobitve našega samoupravnega socialističnega razvoja.

Tri desetletja razvoja samoupravne socialistične prakse v jugoslovanski družbi pomenijo tri desetletja podružbljanja obrambnih in samozaščitnih zadev in njihovo prenašanje na delovne ljudi in občane, katerih cilji so enaki ciljem naše samoupravne socialistične družbe, tudi ko gre za vprašanje splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite.

FRANCE VREG

UDK 331.152.1(497.1):659.001.1(497.1)

Samoupravljanje, družbeno komuniciranje in mnenjski pluralizem

Uveljavljanje samoupravne demokracije je zgodovinski proces, ki se je šele začel. Razvija se v »nedrih«³ tradicionalnih pojmovanj socializma, sooča se z ukoreninjenimi težnjami etatizma, raste sredi družbenih protislovij in išče poti razvoja. Kljub skromnim izkušnjam porevolucionarnega

obdobja pa jugoslovanski sistem socialističnega samoupravljanja nedvomno utira nova pota svetovnemu socializmu in zarisuje pluralistično, demokratično vizijo socializma.

Socialistične revolucije so začetek novega zgodovinskega obdobja in pomenijo prehod od razredne, kapitalistične k brezrazredni komunistični družbi. Doslej so nastajale v relativno zaostalih deželah: velika oktobrška revolucija se je rodila v razmerah polfevdalnega carskega absolutizma in začetkov kapitalizma; revolucije v deželah ljudskih demokracij so nastajale na tleh razvitejšega kapitalizma ob skromni demokratični parlamentarni tradiciji; kitajska revolucija in revolucije drugih azijskih in latinsko ameriških dežel so vznikle na tleh zaostalosti dežele in nerazvitosti proletariata, v zavezništvu s kmečkim slojem in drugimi sloji. Vse pa so več ali manj »obtičale« na ravni državnega socializma in se razvijale na tleh državne lastnine in kapitala, v okvirih državnoplanskega gospodarstva in v pogojih političnega sistema državopartijskega socializma.

Jugoslovanska zveza komunistov ni mogla v uveljavljeni obliki državnega socializma videti možnosti uresničenja Marxove vizije »asociacije svobodnih proizvajalcev«, svobodne družbe samoupravljalcev. Uveljavila je integralni sistem samoupravljanja, v katerem delovni človek odloča o pogojih in rezultatih svojega dela in upravlja družbo. To seveda ne pomeni, da je samoupravljanje samo po sebi cilj, samoupravna družba pa novo zgodovinsko obdobje v zgodovini človeštva. Zveza komunistov je opredelila zgodovinsko mesto samoupravljanja kot »prehodno etapo« oziroma kot razvojno fazo v prehodu od kapitalizma prek začetnih oblik socializma h komunizmu kot združenju svobodnih proizvajalcev.

Tako je odprla nove možnosti razvoja socialistične družbe; namesto državnega socializma kot uveljavljene, petrificirane oblike je razvila alternativno obliko s političnim sistemom socialističnega samoupravljanja. Današnja zasnova socialističnega samoupravljanja z delegatskim sistemom kot sestavnim delom ponuja nekaj bistvenih alternativnih rešitev, ki se v osnovi razlikujejo od ideologije državnega socializma. Predvsem gre za temeljno družbeno bistvo jugoslovanskega socializma, namreč da izhaja iz potreb in interesov delovnega človeka, ne pa iz »posebnih interesov«, ki jih poseblja država ali partija. Samoupravno demokracijo gradi delovni človek sam, ne pa kdo drug, država ali partija v imenu človeka in v imenu delavskega razreda.

Zato je temeljni postulat samoupravne demokracije ravno oblikovanje integralnega sistema samoupravljanja, ki je sistem samoodločanja delovnih ljudi v temeljnih organizacijah in skupnostih in sistem odločanja delovnih ljudi kot nosilcev oblasti v delegatsko skupščinskem sistemu.¹ V tem sistemu postaja država vse bolj instrument delovnih ljudi in se ne more spreminjati v odtujeni center družbene moči. Delovni človek sam

¹ Edvard Kardelj je opozoril, da pri nas pogosto gledamo na delegatski sistem samo kot na nosilca sistema oblasti, zanemarjamo pa, da je hkrati tudi eksponent samoupravnih skupnosti in njihovega samoupravnega odločanja. Glej E. Kardelj, *Smeri razvoja...* Druga dopolnjena izdaja, ŽZP Komunist, Ljubljana 1978, str. 173 in 174.

odloča o pogojih in rezultatih svojega dela, obvladuje vse procese družbene reprodukcije, hkrati pa z novim sistemom obvladuje tudi odtujene centre ekonomske, finančne in državne moči.

V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je nedvomno povsem izviren tudi koncept pluralizma samoupravnih interesov, ki na povsem specifičen način razrešuje zapleteno problematiko izražanja sinteze često protislovnih interesov družbenih skupin. Temeljna značilnost tega sistema je v tem, da gre za pluralizem *samoupravnih interesov*, ki se izrazijo v procesu dela in upravljanja družbe, hkrati pa tudi za proces *integracije interesov* v smeri družbenega spreminjanja in razvijanja. Gre za dialektično enotnost artikulacije množstva interesov in integracije parcialnih interesov v družbeni interes, za povezanost dela in politike, za dialektično zvezo med interesi združenega dela in političnimi cilji socialističnega samoupravljanja.

Mnogi teoretiki upravičeno opozarjajo na dialektično enotnost protislovij v tem celovitem procesu: če bi absolutizirali proces artikulacije različnih interesov, bi hranili proces dezintegracije družbe v smeri razraščanja različnih parcialnih, lokalističnih, regionalnih interesov, subjektivnih, pristranskih, samozadostnih stališč, sektaških pogledov in segmentalističnih, »egoističnih« konceptij družbenega razvoja; če bi hipostazirali procese integracije – brez procesov avtentičnega izražanja interesov temeljne ljudske ravnine, bi fetišizirali nekakšne višje, skupne, družbene interese, utelešene v močni državi, v unitarističnem pojmovanju družbene skupnosti, kar bi se lahko brž sprevrglo v mitologijo o nekem skrivnostnem, višjem državnopartijskem socialističnem interesu.

Zato imajo v procesu izražanja in integracije interesov izjemno pomembno vlogo subjektivne sile (vključno komunikacijski sistemi, znanost, kultura in drugi oblikovalci družbene zavesti), ki morajo v celoten proces vnašati kritično analizo, osvetljevati različne potrebe in interese v luči razvoja, kazati na razredne in historične perspektive, dosepati poznavanje in priznavanje tistih družbenih interesov, ki morajo v procesu demokratičnega delegatskega odločanja dobiti svojo legitimnost. Da bi ta proces dejansko bil sestavina samoupravne demokracije, morajo subjektivni dejavniki v okviru družbenopolitičnih organizacij, množičnih občil, znanosti in kulture sprožiti ljudske pobude, tok delegatskih stališč in mnenj, odpirati kanale institucionalne in neinstitucionalne komunikacije, gojiti javno razpravo in kritično polemiko ter tako aktivirati vse »pore« leninskega spoznavnega procesa ljudskih množic.

Ta živa reka ljudskega političnega komuniciranja – v sferi dela in v sferi upravljanja – se ne odvija v nedrih klasičnih strank in se ne politizira v korist strankarskih ciljev; zato se bistveno razlikuje od političnega komuniciranja v meščanskem sistemu političnega pluralizma, pa tudi od tako imenovanega »večstrankarskega sistema neantagonističnega značaja« v deželah ljudskih demokracij. Nič skupnega nima z etatistično enosmerno komunikacijo v socialističnih monosistemih.

V socialističnem samoupravljanju obstaja sistem družbenega mnenjskega pluralizma, ki nenehno in neposredno izraža ljudska mnenja, jih prek samoupravnih, delegatskih, medosebnih in množičnih kanalov pošilja v sfero javne razprave, kjer mnenja in stališča (osvobodjena političnosti in politizacije) presegajo svojo subjektivnost in parcialnost in preraščajo v skupno, družbeno mnenje, v programski in vrednostni projekt samoupravne skupnosti.

Publicistična sporočilna struktura se polni s stališči, mnenji in interesi konkretnih ljudi in družbenih skupin na različnih interesnih področjih. Množična občila lahko vse bolj odražajo vso zapletenost in konfliktnost mnenjskega in interesnega pluralizma. Izostri se temeljni problem demokratičnega interesnega pluralizma: kako dosežati sintezo stališč in integracijo interesov. Kako presegati številne parcialne interese in uveljavljati splošni družbeni interes. Vedno težje je opravljati integracijsko komunikacijsko funkcijo; množična občila morajo namreč prispevati v skupnem procesu vseh subjektivnih sil k integraciji in politični sintezi stališč in interesov.

Pluralizem samoupravnih interesov in mnenj

Jugoslovanski marksisti so zelo zgodaj razvili teorijo o družbenopluralistični strukturi socialistične družbe. Zavrnili so pojmovanje, da je socialistična družba nekonfliktna, interesno nediferencirana, harmonična družba, v kateri obstaja enovita socialistična zavest in poenoteno socialistično javno mnenje. Teoretično so utemeljili koncepcijo pluralizma samoupravnih interesov in tako priznali legitimnost nasprotujočih si interesov znotraj socialistične družbe. Edvard Kardelj je pronicljivo analiziral diferenciacijo interesov, ki se izražajo na različnih interesnih področjih kot parcialni interesi raznih samoupravnih subjektov ali državnih organov. Pojavljajo se v samem delavskem razredu, v združenem delu, v sistemu družbene reprodukcije, na raznih področjih ustvarjanja, v znanosti, v kulturi, na področju ideologije. Pluralizem družbenih interesov odseva tudi v sferi zavesti in se pojavlja kot »pluralizem idejne, znanstvene in politične misli«, kot izraz »gibanja družbene zavesti« in kot tak je tudi »organski del demokratičnega odločanja samoupravnih subjektov«.²

V taki koncepciji pluralizma interesov se kot »arbitr« ne more pojavljati država kot v sistemu državnega socializma, niti ne more biti predmet politizacije interesov, sredstvo strankarskih spopadov kot v meščanski demokraciji. Če prepustimo razreševanje interesov državi, strankam, razredom, se te pojavljajo kot odtujeni centri moči; usklajevanje interesov ni prepuščeno delovnim ljudem, marveč predstavnikom, oligarhičnim vrhovom ali razredni eliti.

² Edvard Kardelj, *Smeri razvoja ...*, prav tam, str. 119.

V koncepciji interesnega pluralizma je dobila legitimnost tudi misel, da »socialistična družba zahteva določeno obliko političnega pluralizma«. ³ Povsem jasno je, da tu ni mišljen večstrankarski sistem zahodne demokracije niti socialistični »večstrankarski« sistem neantagonističnega značaja ljudskih demokracij. Mišljene so »specifične družbenopolitične organizacije, ki lahko kot *diferencirano organizirana socialistična zavest*« ⁴ vplivajo na razreševanje nasprotij in integracije parcialnih interesov. Pri tem so mišljene današnje in prihodnje družbenopolitične organizacije, ki bodo še popolneje odražale ves spekter raznovrstnih interesov v sferi dela in zavesti. To pa nikakor ne pomeni, da je nujno vse interese, ki vznikajo na različnih področjih družbenega življenja, prevajati v sfero politike in jih tam razreševati. Integralni sistem samoupravljanja omogoča neposredno usklajevanje in razreševanje interesov z metodo samoupravnega sporazumevanja.

Diferencirana in konfliktna struktura socialistične družbe bo v razvojnem spreminjanju bržčas nenehno »porajala« pluralizem nasprotnih si interesov, bodisi v sferi združenega dela, v sferi »oblasti«, na področju usklajevanja nacionalnih interesov ali v sferi ideologije. Diferenciranost socialistične družbe v sferi materialne proizvodnje odseva tudi v sferi zavesti in bo tako ali drugače odsevala tudi v prihodnje. Pluralizem protislovnih interesov se pojavlja (»odseva«) v vseh oblikah družbene zavesti, od politično pravne, moralne, znanstvene, do umetniške in filozofske. Očitno je, da moramo govoriti o »pluralizmu socialistične politične misli«, ki je »še kako navzoč v našem sistemu samoupravne demokracije«. Očitno pa je tudi, da v naš prostor vdirajo tudi drugi, nesocialistični sistemi politične misli. Opraviti imamo s pluralizmom misli in idej na področju kulture in znanosti, filozofije in umetnosti.

Javnost socialistične samoupravne družbe ni kaka idealna socialistična harmonična javnost, ampak je družbeno-politično strukturirana skupnost, ki temelji na boju mnenj, na soočanju stališč, interesov, na kritiki družbene prakse. V javnosti se oblikuje mnenjski pluralizem, ki temelji na protislovnih si političnih koncepcijah socializma, na estetskih, filozofskih in znanstvenih idejah različnih šol in pristopov, na različnih filozofijah, verah in kulturah.

Bistvo samoupravne demokracije je ravno v tem, da boj mnenj in svobodo alternativ smatra za sestavni del demokratičnega odločanja ljudskih množic. Mnenjski pluralizem je sestavni del artikulacije stališč in interesov temeljne samoupravne ravnine v vseh oblikah družbenega komuniciranja in mnenjskega procesa. To je široka reka mnenj in stališč, političnih predlogov in »ljudske volje«, ki se preliva po institucionalnih in neinstitucionalnih kanalih. To je proces oblikovanja ljudskega javnega mnenja v vseh svojih spontanah in stihijnih razsežnostih in demokratičnih možnostih izražanja. To pa je tudi proces racionalizacije, objektivizacije

³ Edvard Kardelj, *Smeri razvoja...*, prav tam, str. 119.

⁴ Edvard Kardelj, *Smeri razvoja...*, prav tam, str. 119.

in podružbljanja mnenj posameznikov, parcialnih in partikularističnih interesov ter političnih pogledov. Opraviti imamo s svojevrstno dialektiko prehajanja protislovnih mnenj in interesov posameznikov v obče mnenje samoupravne skupnosti na temelju socialističnih samoupravnih vrednot in družbenih ciljev.

Soočanje protislovnih in nasprotujočih si stališč in interesov lahko preraste v družbeni konflikt; zato moramo politični proces usklajevanja interesov nujno graditi na temelju dialektike med spontanostjo zavesti posameznikov (skupin) in med organizirano zavestjo subjektivnih sil kot družbenih nosilcev razvojnega spreminjanja. Javno mnenje ni nič drugega kot izraz interesov razredov, slojev, skupin in drugih interesov, ki realno obstajajo v socialistični samoupravni družbi. Ti protislovnih interesi obstajajo in bodo obstajali, ker so izraz družbene diferenciacije in protislovij v družbenoekonomski bazi. Gre za realna protislovja, za protislovja, v katerih živimo. Predvsem gre za materialne, ekonomske oblike protislovij, ki imajo svoje objektivne vzroke; za protislovja v družbenoekonomski bazi. Ta protislovja se odsevajo v političnem sistemu, v družbenopolitičnih odnosih (kot artikurirani ali kot latentni interesi). Pogosto smo priča javnega nastopa agresivnih parcialnih interesov, ki interese skupine razglašajo za družbene interese in jih pri tem utemeljujejo s povsem političnimi argumenti in cilji. Prav taki »politizaciji« interesov se morajo subjektivne družbene sile in družbena občila energično upreti. Taka »politizacija« interesov spreminja protislovja v družbenoekonomski bazi v politična protislovja in v politične konflikte.

Najbrž je tudi iluzorno gojiti upanje, da je mogoče take ekspanzionistične, agresivne materialne, pa tudi družbeno statusne ali politično gratifikacijske interese (zlasti če temeljijo na različnih pojmovanjih socialističnega samoupravljanja) uskladiti, »pomiriti« ali definitivno razrešiti. Očitno se bodo reproducirali daljše obdobje. Zato pa je treba uveljaviti javno polemiko in politično komunikacijo kot trajen, demokratičen sistem razreševanja interesov, usklajevanja različnih stališč in depolitizacije interesov.

Jugoslovanska federativna skupnost je družba z izrazitim množtvom interesov, ki izhajajo iz družbene diferenciacije, neenakomerne gospodarske razvitosti, kulturne, verske in nacionalne diferenciacije. Poleg tega se jugoslovanska samoupravna demokracija rojeva v deželi, ki je zanjo značilna srednja stopnja razvitosti in politično kulturna dediščina polfevdalnih, monarhistično absolutističnih tradicij zgodovinske preteklosti. Zato se v jugoslovanski družbi pogosto pojavi ostrina interesnih spopadov, ki na videz presega možnosti razreševanja prek samoupravnih mehanizmov. To pa ne pomeni, da bi se morala pojaviti država kot arbiter, ki bo z močjo »oblasti« razreševala interesni konflikt. Arbitriranje države lahko vodi ponovno v oživljanje odtujenih centrov družbene moči, ki bi se spet pojavljali v obliki državno-politične ali tehnokratske birokracije (kot poseben sloj) in ki bi dušili samoupravno demokracijo.

Družbenopolitične organizacije na čelu z Zvezo komunistov morajo ne le najbolj pristno izražati interese delavskega razreda in delovnih ljudi, marveč imajo tudi odločujočo vlogo pri razreševanju interesnih nasprotij in konfliktov, pri sprejemanju takih odločitev, pri katerih bo pri oblikovanju skupnih in splošnih interesov družbe vedno prevladal dolgoročni interes socialistične družbe.

Kardelj je že zelo zgodaj uveljavil misel, da je socialistična zveza širok vseljudski parlament; v njej se bije aktivna borba mnenj o perečih vprašanih družbenega napredka; v njej se ljudje organizirajo v mnenjskem procesu za reševanje konkretnih družbenih vprašanj, ne pa za politične spopade, kot v meščanskih strankah.

V svojem poslednjem, kapitalnem teoretičnem delu *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* Kardelj k subjektivnemu faktorju poleg zveze komunistov, družbenopolitičnih in družbenih organizacij, prišteva tudi »državne organe, znanost, strokovne službe in vse druge organizirane faktorje idejnega, političnega, strokovnega, materialnega, znanstvenega, kulturnega in etičnega ustvarjanja«. ⁵ Subjektivni faktor so torej vse institucionalne sile socialistične družbe, ki sodelujejo v socializacijskem procesu in ki oblikujejo socialistično samoupravno družbeno zavest.

Vendar tudi ob tej formulaciji ne spregleda ustvarjalne vloge ljudskih množic in spontanega procesa oblikovanja ljudskega mnenja. V pojem subjektivni faktor vključi »čeprav ne na zadnjem mestu ... tudi spontano socialistično zavest, iniciativo in akcijo najširših množic ljudstva kot izraz elementarnih družbenih hotenj delovnega človeka in njegovih izkušenj«. ⁶ Vsi ti skupaj tvorijo socialistično in demokratično ustvarjalno silo družbe, ki se mora svobodno in v polni meri izraziti ne glede na ideološke, verske ali svetovnonazorske razlike.

Socialistično samoupravno javno mnenje torej vključuje mnenja vseh delovnih ljudi in občanov, ne glede na ideološke in druge različice; oblikuje se v boju mnenj, v procesu spopadanja večinskega in manjšinskega mnenja. Javnost je socialistična javnost, vendar ne pojmovana v smislu sovjetske homogene socialistične javnosti. Javnost je v delih jugoslovanskih teoretikov pojmovana tako kot pri Marxu, v smislu konkretnega nosilca javnega mnenja ljudskih množic, v vlogi družbenega kritika in nadzora nad delovanjem vlade. Kardelj opozarja že zelo zgodaj, da mora biti celotno delo organov družbenega in državnega upravljanja do tiste mere javno, da bo »pod nenehnim nadzorstvom javnega mnenja, se pravi našega socialističnega javnega mnenja«, hkrati pa opozarja, da mora biti zagotovljeno neposredno sodelovanje najširših delovnih množic. ⁷

⁵ E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema ...*, Druga dopolnjena izdaja, ČZP Komunist, Ljubljana 1978, str. 206.

⁶ E. Kardelj, *Smeri razvoja ...*, prav tam, str. 206.

⁷ E. Kardelj, Referat na seji zveznega odbora SZDL, 18. septembra 1953, *Problemi naše socialistične graditve*, Knjiga IV, DZS, Ljubljana 1960, str. 37–39.

Bolj ko se je razvijalo delavsko samoupravljanje in so se že kazali obrisi delegatskega sistema, bolj se je koncepcija javnega mnenja v tradicionalnem smislu kot izražanje mnenj delovnih ljudi umikala koncepciji neposredne in posredne delegatske artikulacije mnenj, stališč in interesov ter njihove integracije v okviru institucionalnih mehanizmov samoupravljanja. Funkcija javnega mnenja je poudarjena še v ustavi iz 1963. leta, medtem ko ustava iz leta 1974 ne govori več eksplicitno o javnem mnenju. Očitno je, da so tvorci zadnje menili, da z delegatskim sistemom že omogočamo artikulacijo javnega mnenja primarno prek institucionalnih kanalov.

Pri tem ne gre prezreti bistvene novosti zadnje ustave, namreč, da zveza komunistov in vse družbenopolitične organizacije neposredno vstopajo v delegatski sistem in svoj vpliv izvajajo prek družbenopolitičnih zborov skupščin. To pomeni, da se artikulacija javnega mnenja, spopad političnih mnenj, ki se je odvijal v okviru Socialistične zveze, sintetizira z artikulacijo v delegatsko skupščinskem sistemu. Socialistična zveza se iz družbenopolitične organizacije transformira v pravi ljudski »parlament«, ki voljo ljudskih množic uveljavlja kot enakopraven skupščinski dom.

Če se v meščanskem parlamentarnem sistemu javno mnenje lahko uveljavi več ali manj samo kot politizirano mnenje parlamentarne manjšine oziroma strankarske opozicije, pa javno mnenje v sistemu socialističnega samoupravljanja dobi status artikulacije mnenj demokratičnih ljudskih množic, ki v nepolitizirani obliki izrazijo svoje odločitve v delegatsko skupščinskem sistemu.

Očitno je torej, da teoretiki političnega sistema socialističnega samoupravljanja javnost pojmujejo kot skupnost delovnih ljudi in občanov, ki imajo možnost, da skozi številne institucionalne kanale izrazijo svojo voljo, oblikujejo odločitve in se vključujejo v demokratične mehanizme samoupravljanja in družbenega odločanja. Mnenjski proces je boj različnih mnenj in stališč; enotnost mnenja nastaja tako, da se iz manjšinskih mnenj oblikuje večinsko mnenje, ki preraste v konsenz. Mnenj manjšine ni mogoče zanemarjati; ves čas mora spremljati stališče večine, kajti ob nenehnem preverjanju se morda v manjšinskem mnenju pokaže zrno resnice in tako se manjšina počasi vključuje v večino, nastaja soglasno mnenje.⁸

Družba se ne deli več na večino na oblasti in na manjšino v opoziciji kot v parlamentarnem sistemu, marveč se javnost strukturira glede na konkretno problematiko samoupravnega oziroma družbenega odločanja. Javno mnenje ni več element v borbi za oblast, marveč sredstvo za oblikovanje samoupravnih odločitev.

Politično javno mnenje se v meščanskem sistemu kristalizira v skupinskih mnenjih političnih strank in kot tako vstopa v politični proces. Večinsko javno mnenje ponavadi »organizira« večinska stranka, ki je na

⁸ Anton Vratuša, »Samoupravljanje in nevrščenost imata korenine v naši revoluciji«, Pogovor J. Štularja z A. Vratušo o Kardelju, »Delo«, 13. februarja 1979, str. 7.

oblasti in ima tako tudi na razpolago sredstva za oblikovanje javnega mnenja. V meščanskih sistemih so javna komunikacijska sredstva ponavadi v rokah monopolističnih korporacij; tako so ona oblikovalec javnega mnenja ne glede na to, katera meščanska stranka je na oblasti. V vsakem primeru je javno mnenje glavni instrument politične stranke, da z njegovo pomočjo obvladuje družbeno zavest in uveljavlja svoje strankarsko-razredne interese.

V sistemu socialističnega samoupravljanja družbenopolitične organizacije niso sredstvo političnega boja za oblast; zato tudi ne morejo in ne smejo odražati parcialnih skupinskih političnih interesov. Ker ne obstajajo razredna nasprotja, družbenopolitične organizacije tudi ne artikulirajo razrednih antagonizmov. Očitno pa je, da se v socialistični zvezi pogosto porajajo tendence, da se interesi socialnih skupin politizirajo; kažejo se kot politična stališča – ponavadi pod plaščem socialnega interesa. Družbenopolitične organizacije se tako nenehno soočajo s še nepreseženimi poskusi politizacije interesov, ki so rudimentarni ostanek tradicionalnega političnega pluralizma.

Zato se tudi v tem okviru najbolj pogosto kažejo težnje, da se politizirajo problemi, ki so predmet razprav javnega mnenja. Nasploh je izražanje mnenja v okviru družbenopolitičnih organizacij predvsem izražanje političnega javnega mnenja. Kadar pa tako politično javno mnenje kaže tendenco, da se spremeni v instrument političnega boja, seveda preseže idejo o SZDL kot o vseljudskem parlamentu in postane sredstvo rudimentarnih hotenj o političnem boju za oblast.

Ker so družbenopolitične organizacije »specifična oblika interesne organiziranosti delovnih ljudi in občanov na področju, kjer se ti interesi izražajo v obliki ideologije, politike, znanosti, kulture, etike in podobno«,⁹ tudi politično javno mnenje na tem interesnem področju odraža pluralizem neantagonističnega značaja. To pomeni, da je javno mnenje v okviru SZDL in drugih organizacij izraz različnih mnenj posameznikov, skupin in političnih subjektov. To je mnenjski pluralizem na temelju interesnega pluralizma, ne pa mnenjski pluralizem v okviru večstrankarskega sistema, kjer je sredstvo političnih spopadov v boju za oblast.

Jugoslovanska javnost kot konkretna skupnost posameznikov, socialnih skupin, političnih subjektov »obstaja« tako v okviru institucionalnih oblik kakor tudi izven teh oblik. To pomeni, da so potencialno vanjo vključeni vsi občani, tudi tisti, ki so občasno pasivizirani. Jugoslovansko javnost sestavljajo tako člani SZDL kakot tudi nečlani SZDL ali drugih družbenopolitičnih organizacij. Mnenjski pluralizem jugoslovanske javnosti oblikuje tako tista večina članov SZDL, ki sprejema vrednote socialističnega samoupravljanja, kakor tudi tiste manjšinske mnenjske skupine, ki v okviru socializma »gojijo« etatističnobirokratsko ali pa liberalno nacionalistično ideologijo. Sestavni del mnenjskega pluralizma

⁹ E. Kardelj, *Smeri razvoja...*, prav tam, str. 209.

so tudi mnenja rudimentarnih skupin pristašev nemarksističnih ideoloških gibanj, verskih združenj, etičnih skupin in drugih. V jugoslovanski mnenjski prostor pa vdira tudi tuja politična propaganda, vplivi sovražnih emigrantskih in ideoloških komunikacijskih sistemov.

Socialistična zveza je demokratični prostor za soočanje vseh mnenjskih odtenkov posameznikov in skupin jugoslovanske javnosti, ki želijo tvorno sodelovati, ki spoštujejo »pravila igre« demokratičnega urejanja problemov in delijo vrednote socialističnega samoupravljanja. Tako odprta socialistična zveza omogoča, da se »elementi političnega pluralizma, ki so še navzoči v naši družbi, izrazijo na takšen demokratičen način, ki je v skladu z demokratičnim političnim sistemom samoupravnega pluralizma in ki s tem prispeva tudi k stabilnosti sistema«. ¹⁰

Edvard Kardelj opozarja, da je socialistična zveza tudi ena izmed najpomembnejših oblik demokratične koncentracije, integracije in sinteze tistih političnih interesov, ki se izražajo v samoupravnih skupnostih in njihovih združenjih kot oblika ali del njihovih samoupravnih interesov.

Tako postaja socialistična zveza izraz političnega samoupravljanja delovnih ljudi in občanov na posameznih področjih družbenega življenja; kot taka je institucionalni instrument artikulacije in integracije političnih stališč in interesov v preseženi obliki politizacije interesov. Kot taka je tudi institucionalni prostor za artikulacijo javnega mnenja delovnih ljudi in občanov: ta prostor sestavljajo tako družbenopolitične in družbene organizacije s sredstvi interpersonalne komunikacije kakor tudi celoten sistem družbenih občil, ki v procesu podružbljanja postajajo vse bolj sredstvo artikulacije in integracije stališč interesov delovnih ljudi in občanov.

V tem smislu je javno mnenje socialistične zveze tudi politični izraz mnenj in interesov, ki jih delovni ljudje komunicirajo prek delegatsko-skupščinskega sistema. Lahko bi rekli, da je funkcija socialistične zveze v tem, da politično sintetizira stališča in interese, ki se oblikujejo v delegatskem skupščinskem sistemu, pa tudi v drugih oblikah samoupravne organiziranosti. V tem ima podobno funkcijo, kot jo imajo v pozitivnem smislu tudi stranke v sistemu meščanskega parlamentarizma. ¹¹

Kljub svoji odprtosti in vseljuskosti pa socialistična zveza s svojimi institucionalnimi kanali ne more zajeti vseh oblik in izrazov oblikovanja javnega mnenja. Raziskave javnega mnenja kažejo, da številna mnenja posameznikov in skupin najdejo svojo javno artikulacijo bodisi skozi raziskave javnega mnenja ali skozi druge neformalne ali formalne kanale. Te neinstitucionalne oblike izražanja javnega mnenja sestavljajo pomembno, včasih celo izrazito ali prevladujoče, dominantno javno mnenje v celotnem *sklopu* javnega mnenja globalne družbe.

Nenehno spontano izražanje volje ljudskih množic, spopadanje različnih mnenj diferencirane družbe, težnje k politizaciji stališč in interesov so

¹⁰ E. Kardelj, *Smeri razvoja ...*, prav tam, str. 224.

¹¹ Primerjaj E. Kardelj, *Smeri razvoja ...*, prav tam, str. 229.

trajen izziv socialistični zvezi, da odpira institucionalne kanale za vso široko artikulacijo mnenj delovnih ljudi in občanov in tvorbo politično sintetizira interesno in politično diferenciran kompleks javnega mnenja.

To ne pomeni, da so javnemu mnenju v sistemu socialističnega samoupravljanja na voljo samo institucionalni kanali družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in raznih združenj ter društev. Artikulacija mnenj in stališč se odvija na različnih interesnih področjih v temeljnih samoupravnih organizacijah, v interesnih skupnostih, v krajevnih skupnostih, v družbenopolitičnih skupnostih, na številnih sestankih, zborih, srečanjih, posvetih, ki jih nudi izredno razvejan sistem jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja. Ta sistem je tako razvit, da lahko aktivira velike segmente javnosti in vključuje izjemno veliko število delegatov. Nobena druga aktivna javnost v svetu ni tako velika, nobena druga oblika politične participacije v svetu ni tako intenzivna in avtentična. Dane so dejanske možnosti, da se tudi spontani, stihijski tokovi javnega mnenja prelivajo skozi institucionalne mehanizme in kanale, zbirališča javnega mnenja in žarišča odločanja.

Delegatsko komuniciranje in odločanje

Raziskave o uresničevanju in delovanju delegatskega sistema v Sloveniji so pokazale, da so delovni ljudje in občani z zaupanjem sprejeli novi sistem. Pri vseh je porastel občutek, da imajo večje možnosti izraziti svoja mnenja o perečih problemih v svoji delovni organizaciji ali krajevni skupnosti. Razlike pa so nastajale glede na stopnjo razvitosti področja. To dokazuje, da je stopnja družbene participacije močno odvisna od ekonomske, kulturne in komunikacijske razvitosti področja in da še tako napredna zakonodaja ne more sama po sebi doseči predvidene politične maksimalizacije. V raziskavi smo ugotovili, da je mnenjska aktivnost tem večja, čim višja je stopnja izobrazbe (in znanja), čim večja je vključenost v samoupravne organe ali v delegatski sistem, čim širša je dejavnost v družbenopolitičnih organizacijah (izvoljeni v dva ali več organov ali organizacij), čim višji položaj ima kdo na delovnem mestu (vodilni in vodstveni) in čim višja je stopnja komunikacijske aktivnosti (izpostavljenost javnim občilom). Največjo pogostost izražanja mnenj kažejo člani ZK, vendar tudi med nečlani ni izrazitega upada glede mnenjske aktivnosti.¹²

V slovenskem raziskovalnem projektu o delovanju delegatskega sistema smo predpostavko o povečani artikulaciji mnenj, stališč, potreb in interesov povezali z večjo možnostjo reševanja osnovnih problemov v

¹² Mnenjska pasivnost se močneje kaže pri ljudeh z nizko izobrazbo in slabo seznanjenostjo s problemi, pri nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcih, pri gospodinjah v mestu in kmečkem sloju na vasi ter pri religioznih; slabo aktivnost smo zasledili še pri starejših občanih, pa tudi pri mlajših občanih pod 30 let; to je razkrivalo premajhno vključenost mladih v prvem mandatnem obdobju delegatskega sistema. – Glej: France Vreg: *Temeljna družbena ravnina in oblikovanje stališč in interesov*, v: *Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu*, (ured. F. Vreg), zvezek 29, CSND, Univerzum, Ljubljana, 1978, str. 35–49.

temeljnih organizacijah in skupnostih. Potrdili smo spoznanje, da je dejavno vedenje ljudi v neposredni zvezi z možnostjo samoupravnega odločanja v družbeni akciji. Čim večja je možnost neposrednega odločanja pri razreševanju problemov, tem večja je motivacija ljudi za spoznavno artikulacijo problemov, za obveščenost, za iskanje dodatnih informacij in znanja, za vključevanje v proces soočanja mnenj, usklajevanja predlogov, sprejemanja odločitev in nadzor nad izvajanjem sklepov.

Ljudje nasploh kažejo največje zanimanje za tiste probleme, ki jih neposredno osebno zadevajo. Osebni interes je povezan s potrebo po iskanju dodatnih informacij in z razvijanjem dejavnega komunikacijskega vedenja. Motiviranost za razreševanje problemov krepi tudi človekovo mnenjsko aktivnost in hotenje po vključevanju v procese odločanja. Osebni interes posameznika je povezan s spoznavno artikulacijo problemov delovne organizacije ali širše skupnosti: in obratno: v opredeljevanju »interesov« širše skupnosti se zrcalijo interesi posameznikov. Stopnja osveščenosti glede temeljnih problemov je zato različna v posameznih organizacijah ali skupnostih.

Udeležba na zborih in aktivnost na zborih sta v neposredni zvezi z možnostjo odločanja o osnovnih problemih samoupravne organizacije ali skupnosti. Zbori so neposredna oblika odločanja delovnih ljudi v delegatskem sistemu. Zborov delavcev se je redno udeleževalo 50% delavcev, občasno pa še dodatnih 32%. Zborov občanov se je udeleževalo kakih 25% občanov, občasno pa še dodatnih 16,3% (skupno kakih 42% občanov); medtem ko je v prejšnjem odborniškem sistemu bil odstotek udeležbe precej nižji (15–20%).

Delavci so se razmeroma številno udeleževali zborov delavcev, saj so odločali o neposrednih osebnih, delovnih in življenjskih interesih, o uspehu in neuspehu delovne organizacije, kar spet neposredno zadeva delavce same. Stopnja aktivnosti pa je bila v povprečju nižja kot na zborih občanov. Kot vzroke neaktivnosti na zborih so delavci in občani navajali predvsem slabo poznavanje problemov, nevedščino javnega nastopanja in splošno neznanje.¹³

Tok pobud iz temeljne samoupravne ravnine je bil v prvem mandatsnem obdobju skromen (anketiranje je zajelo triletno obdobje). Samo 17,9% občanov je izjavilo, da je kdajkoli dalo pobudo, pripombo ali stališče (pobudo smo definirali širše). Velika večina 81,2% pa ni nikoli dala pobud, stališč ali predlogov. Občinske skupščine in skupščine SIS pa je doseglo še manjše število pobud: samo 7,9% občanov; 46,7% delegatov za zbor KS in 39,9% delegatov SIS izjavlja, da je njihovo pobudo delegacija prenesla v občinsko skupščino. Še manj pobud za občinsko skupščino so dajali delavci iz OZD in njihovi delegati.

V prvem mandatsnem obdobju pa smo ugotovili izjemno povečanje različnih oblik aktivnosti javnosti, s tem v zvezi pa tudi porast aktivnega

¹³ France Vreg, Temeljna samoupravna ravnina: procesi komuniciranja in delegatskega odločanja, v: Delegatski sistem v Sloveniji (uredil F. Vreg), zvezek 43, CSND, Univerzum, Ljubljana 1979, str. 11–39.

sloja prebivalstva. Najaktivnejši stabilni sloj se je z novim delegatskim sistemom okrepil s številnimi člani delegacij za zборе skupščin družbenopolitičnih skupnosti, za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ter za različne druge organe družbenega upravljanja, na primer v javnih občinah, v kulturnih, znanstvenih, socialnih in drugih institucijah. Delovni ljudje v javnosti so dobili nove možnosti neposrednega odločanja; številne delegatske povezave pa jim približujejo ravni odločanja v občinskih, republiških in zveznih družbenopolitičnih skupnostih.

Predpostavka delegatskega sistema je bila tudi v tem, da se usklajevanje stališč začne že v temeljni družbeni ravnini. To je med najtežjimi problemi slehernega političnega sistema. V meščanskih sistemih se usklajevanje in konsenz ponavadi dosega v strankinih vrhovih, nato pa se o tem obvešča strankino članstvo in temeljna družbena ravnina. Nasprotno pa je cilj delegatskega sistema, da se razprava o problemih in odločanje prenašajo na čim nižje ravni in da se usklajevanje stališč in interesov začne že v sami delegatski bazi.

Pri nas so možnosti in družbena praksa, da se stališča usklajujejo med krajevnimi skupnostmi in delovnimi organizacijami neposredno v temeljni ravnini. Zbori v občinski skupščini pa prek delegatov opravljajo ustavno predviden proces usklajevanja stališč in interesov. Predlog usklajenih stališč naj bi praviloma spet šel v potrditev temeljni družbeni ravnini. To bi bil idealen model doseganja konsenza v temeljni družbenopolitični skupnosti.

Rezultati raziskave pa kažejo, da še ni uveljavljen proces usklajevanja stališč med delavci različnih delovnih organizacij; še manj pa so delavci seznanjeni s stališči krajevne skupnosti o vprašanih, o katerih sklepa občinska skupščina. Prav tako je nizka stopnja seznanjenosti občanov s stališči drugih krajevnih skupnosti o vprašanih, o katerih odločajo v občinski skupščini ali skupščinah SIS. Zato je težko govoriti o procesih usklajevanja stališč in interesov neposredno v temeljni družbeni ravnini, saj se pretežno odvija na ravni družbenopolitičnih skupnosti.

Odločanje je demokratično takrat, kadar so v proces odločanja enakopravno vključeni vsi subjekti odločanja, kadar so predstavljeni vsi člani celotne družbe in enakopravno upoštevani njihovi interesi. Družbena neenakost je prav tu najbolj opazna in je lahko najbolj žgoča. Družbena neenakost se ne kaže le v tem, da nekatere socialne kategorije še niso enakopravno vključene v proces odločanja; neenakost se kaže tudi v tem, da niso pritegnjene v proces odločanja vse različno razvite temeljne samoupravne skupnosti. Prav tako so lahko zapostavljene različne gospodarske panoge. Pogosto imamo opravka z neenakostjo v okviru družbenih dejavnosti (zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo in drugo). Problem neenakosti je zlasti občutljiv na področju narodov in narodnosti, bodisi v okviru republik in pokrajin, ali pa med republikami in pokrajinami.

Problem demokratičnosti procesa odločanja je zato problem enakopravnega vključevanja v proces odločanja vseh subjektov in interesov,

vseh stratifikacijskih in strukturnih sestavin globalne družbe. Razumljivo pa je, da je kriterij usklajevanja in povezovanja interesov konkretni in zgodovinski interes delavskega razreda in delovnega človeka nasploh.

Z raziskavo smo ugotovili tudi, da je stopnja vključevanja v procese odločanja tem višja, čim bolj so vse faze procesa javne in čim manj so prepuščene osamosvojenim centrom odločanja. To nas je vodilo k spoznanju, da je proces demokratičnega samoupravnega odločanja tudi oblika soočanja samoupravnih sil s tendencami formalizacije samoupravnih odnosov.

Delegatski sistem se sooča s pojavi državnobirokratskih, tehnobirokratskih in skupinsko-lastniških teženj upravljanja in razpolaganja s sredstvi družbene reprodukcije. Birokratske družbene sile skušajo proces »samoodločanja« delovnega človeka spreminjati v proces formalne demokracije. Delovni ljudje so pogosto zaznavali procese formalizacije delegatskega odločanja v delovni organizaciji, v krajevni skupnosti in v skupščinah občin oziroma skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti. Ugotavljali so tudi, da se subjektivne sile niso dovolj dejavno zoperstavljale pojavom formalizacije.¹⁴

Komunikacijske tehnobirokratske-odločevalne vertikale, ki so oddvojene od delegatsko-skupščinskih komunikacijskih vertikal, potekajo od izvršilnih (poslovodnih) organov v temeljnih organizacijah in skupnostih prek izvršilnih in upravnih organov na občinski ravni do izvršilnih in upravnih organov (sekretariatov) na republiški in zvezni ravni. Ta osamosvojenjena odločevalna komunikacija je lahko odločujoča v procesu odločanja. Kjer so te tendence žive, je delovni človek odrinjen od odločanja o rezultatih svojega dela, kar često rojeva tudi pasivizacijo delegatskih struktur.¹⁵

V okviru procesov politične socializacije smo skušali odkriti dejavnike, ki najbolj vplivajo na družbenopolitično aktivnost javnosti. Tako v javnosti občanov v krajevnih skupnostih kot v populaciji delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela delavci in občani sodijo, da so najvažnejši dejavnik aktivizacije družbena občila: tisk, televizija in radio. Naslednji dejavnik politične aktivizacije so družbenopolitične spodbude, ki jih človeku daje delovno okolje v procesu dela. Na tretjem mestu je šola s celotnim vzgojnim procesom. Na četrtem mestu pa so neformalni stiki v okviru družine in tovariških odnosov, pri čemer pa so občani

¹⁴ Družbenopolitične organizacije imajo različen vpliv na odločanje v krajevni skupnosti; njihova moč se je porazdelila takole: občani menijo, da ima največji vpliv osnovna organizacija ZK (36,1%, velik in zelo velik vpliv), zatem pa krajevna organizacija socialistične zveze (30,6%); sledi krajevna organizacija zveze borcev (22,8%), najmanjši vpliv pa ima zveza socialistične mladine (16,3%). V temeljnih organizacijah združenega dela je vpliv zveze komunistov še bolj naglašen, tu je tudi večje število članov zveze komunistov; delavci menijo, da je vpliv ZK precejšen (46,9% velik in zelo velik); zveza sindikatov ima srednje močan vpliv (32,5%), kar pomeni, da še vedno ni našla svoje lastne identitete in specifične funkcije; zveza mladine pa ima najmanjši vpliv (14,9), torej tudi najmanjši vpliv na odločanje v TOZD in v delegatskem sistemu v občini.

¹⁵ Podobno glej Josip Županov, *Distribucija utjecaja u delegatskom sistemu u općini*, v: *Teorija i praksa delegatskog sistema*, FPN, u Zagrebu, Zagreb 1979, str. 295–312; Županov ugotavlja, da je bila pred ustavno reformo distribucija vpliva v delovnih organizacijah izrazito oligarhijska, sedaj pa v fazi iniciative teži k poliarhijskemu tipu, v fazi končne odločitve pa k demokratičnemu tipu. O nevarnosti tehnokratizma eksplicitno govori tudi Dušan Bilandžić v uvodnem razmišljanju ob poročilih rezultatov raziskovalnega projekta o delegatskem sistemu na Hrvaškem (v istem zborniku).

družino ocenili kot faktor spodbude, pa tudi kot faktor zaviranja družbenopolitične aktivnosti.

Da bi mogli pravilno oceniti vlogo družbenih občil kot virov informacij za odločanje, naj opozorim, da občani med vsemi institucionalnimi kanali obveščanja najvišje cenijo prav družbena občila, med njimi pa najbolj televizijo, zatem šele sledi zbor občanov. Če bi sešteli odstotke vseh javnih občil (glede na prvi rang), bi lahko ugotovili, da so občani na prvo mesto postavili družbena občila s 34%, od tega je 18% lokalnih in regionalnih občil, 16% pa republiških. Na drugem mestu so bili neformalni stiki (22%) in na tretjem mestu institucionalni medosebni in skupinski stiki (17%).

To nedvoumno dokazuje, da so družbena občila daleč na prvem mestu kot vir informacij o delegatskem sistemu in odločanju v njem. Med njimi imajo rahlo prednost občinska in regionalna občila, ki prinašajo lokalne vesti o problematiki KS, DO in občine (in ki so na interesni strukturi občinstva tradicionalno na prvem mestu). Na drugem mestu so republiška občila: televizija, radio Ljubljana in »Delo«, ki dajejo usmerjajoče informacije in celovito podobo dogajanj. Indok informacije še niso razvite v vseh občinah, zato tudi v republiškem povprečju nimajo pomembnejše vloge.¹⁶

Družbena občila so tako lahko prostor, kjer se izražajo in integrirajo samoupravni interesi, kjer se odrazi celoten spekter mnenjskega pluralizma samoupravljalne javnosti. Vendar ta prostor ni »objektivistično« nevtralen, marveč je »arena« demokratične javnosti, tribuna resnice, je javni tribunal, kjer v luči javnosti presegamo egoistične parcialne interese, je vrednostni prostor oblikovanja skupnih interesov in družbenih ciljev. V tem je verjetno tudi globlji človeški smisel obstoja družbenih občil.

Delegatska razmerja odpirajo nove demokratične kanale neposredne artikulacije avtentičnih interesov delavcev in občanov. Nedvomno so ljudje že v tem obdobju zaznali prednosti delegatskega sistema. Med pozitivnimi vrednotami zato na prvem mestu navajajo večje možnosti izražanja stališč in povečan vpliv delavcev na odločanje. Tem vrednotam sledi sodba, da delegacija bolje pozna konkretne probleme delovne organizacije in krajevne skupnosti, kot pa je to omogočal prejšnji, odborški sistem. Menijo tudi, da se v delegatskem sistemu problemi rešujejo bolj demokratično.

To dokazuje, da so ljudje doumeli bistvo novega sistema: delegatski sistem omogoča, da vsak delovni človek v resnici sam odloča o pogojih in rezultatih svojega dela na vseh interesnih področjih in na vseh ravneh družbenega odločanja; hkrati pa uspešno preprečuje nastajanje novih centrov odtujene družbene moči, ki so se pojavljali v prejšnjih obdobjih samoupravljanja in pred katerimi ni povsem imun tudi delegatski sistem.

¹⁶ Več o tem: F. Vreg, *Temeljna družbena ravnina in oblikovanje stališč in interesov*, prav tam, str. 25–28.

Samoupravljanje in neuvrščenost

I

S stališča jugoslovanske socialistične prakse in njene teoretične utemeljitve nedvomno obstaja tesna povezanost, celo medsebojno pogojevanje, med družbenopolitičnim ustrojem v smislu *samoupravljanja* po eni in zunanjepolitično dejavnostjo *neuvrščene* Jugoslavije po drugi strani. Zdi se, da je povezanost med samoupravljanjem in neuvrščenostjo v primeru Jugoslavije tako samoumevna, da je ne navajamo samo kot empirično potrditev aksioma o zunanji politiki kot nadaljevanju notranje in obratno, marveč da skorajda podlegamo skušnjavi, razumevati ta primer kot neke vrste *paradigmo*, ki bi mogla biti veljavna tudi za druge subjekte v mednarodnem prostoru. Ali povedano drugače: načelna usmeritev samoupravljanja v prid osvobajanja človeka se sklada z načelno opredeljitvijo v gibanju neuvrščenosti, namreč, da iz mednarodnih odnosov izkoreninijo polarizacijo na tiste, ki so trajni politični subjekti in one, ki jim je prisojena vloga »objektov« zgodovine oziroma trajnih političnih objektov.

Če bi tem vsebinsko identičnim in po njihovi družbeni relevantnosti vsekakor enakovrednim elementom, ki so skupni tako samoupravljanju kot neuvrščenosti dodali še zavzemanje za to, da naj bi v družbenih odnosih neposredni proizvajalec vse bolj postajal gospodar svojega dela in s tem tudi svojega družbenega položaja, kar je najpomembnejši postulat samoupravljanja kot kompleksnega družbenega sistema in družbenega odnosa, hkrati ko v gibanju neuvrščenosti eksplicitno postavljajo zahtevo po samostojnem razpolaganju z lastnimi sredstvi in viri slehernega subjekta v mednarodni skupnosti, bi s tem identifikacijo prvin, ki povezujejo obe gibanji, razširili. Korak dalje v raziskovanju medsebojne povezanosti obeh procesov bi bila slejkoprej ugotovitev, da je združevalni faktor obeh v težnji po ukinjanju sleherne eksploatacije – program novega mednarodnega ekonomskega reda, kot ga interpretirajo v gibanju neuvrščenosti, bi v svoji realizaciji dejansko pomenil ukinitvev kapitalskih odnosov na svetovnem trgu in prerazdelitev svetovnega »nacionalnega« proizvoda, kar velja potrditi kot revolucionarni program, kot revolucionarno akcijo, namenjeno realizaciji revolucionarnega upravljanja.

Ko ugotavljamo nekatere elemente, ki so po našem mnenju skupni samoupravljanju in neuvrščenosti, pa smo praktično komajda »uvedli« razpravo, in to na najmanj zahtevnih točkah. Dejansko se na višji ravni razprave pojavlja cela vrsta vprašanj, na katera velja odgovoriti. Tako na primer: teoriji in praksi samoupravljanja je inherentno apostaziranje

idealov občečloveškega značaja, s tem v zvezi relativne povezanosti splošnih, skupinskih in osebnih interesov in konsekventno temu potreba po razumevanju *celote* družbenih procesov. Do kolikšne mere to velja za neuvrščenost kot idejo, pa tudi kot gibanje in mednarodnopolitično prakso? Nadalje: cilj, ki si ga zastavljamo s samoupravljanjem in ki tudi rabi kot merilo za racionalno odločanje v procesih upravljanja, je *ukinitev vseh oblik izkoriščanja ljudi, dominacije nad njimi in manipulacije z njimi*, je osvobajanje slehernega posameznika za polno in bogatejše življenje v skupnosti, je njegovo usposabljanje za ustvarjalno svobodo, je v skrajni posledici ukinitve dvojnosti v smislu javne in privatne eksistence človeka.

Uresničevanje tega cilja je tesno povezano s spreminjanjem politike, s preseganjem njenega prakticizma in pragmatizma, z naraščajočo skladnostjo med njo in moralnimi normami. Na takšnih osnovah je moč, med drugim, ustvarjati politično mobilizacijo ljudi ne da bi se zatekli k instrumentom voluntarizma, improvizacije in k cenanim ritualom. Z usmeritvijo k temu cilju se uveljavlja samoupravljanje kot odnos, ki ne vsebuje samo politične in ekonomske razsežnosti, marveč se v njem izraža *celota družbenega življenja*. Tako se pojavlja dejansko že na črti »povratka« k izvorni kategoriji družbe kot zgodovinske totalitete z osnovno predpostavko ukinitve tistih meja za politično emancipacijo, o katerih se je izrazil K. Marx z besedami, »da je država lahko svobodna država, da pa ni vselej svoboden tudi človek.«¹

Ko tako opredeljujemo prvine samoupravljanja, se vse bolj zavedamo težav na poti nadaljnjega in natančnejšega določanja skupnih točk z neuvrščenostjo. Če ne prej, tedaj se v tej fazi »identifikacije« soočimo s pomembno okoliščino, *da se neuvrščenost pojavlja in uveljavlja v mednarodnem prostoru kot specifični organizaciji družbe*, kjer so spoznavanju realnih možnosti za uresničevanje ciljev, in to na podlagi objektivne kritične analize, postavljene številnejše materialne in nematerialne pregrade, kot to velja za skupnosti, organizirane v državi. Ali še določneje povedano: ko smo soočeni z vprašanjem realizacije idej(e) neuvrščenosti v mednarodnem prostoru, tedaj velja upoštevati *modifikacije zakonitosti družbenih gibanj* v njem spričo še neomajane osnove, na kateri počiva obstoječi mednarodni red, tj. v *teritoriju utemeljene suverenosti*. Tudi če se bodo v prihodnosti trendi h krepitvi medsebojne odvisnosti in integracije sveta razvijali s tolikšno silovitostjo kot doslej – in objektivni pogoji za to obstajajo – je s fenomenom suverenosti in iz nje izpeljanim sklicevanjem na »nacionalni interes« računati kot z relevantno kategorijo.

Ne kaže zanemarjati dejstva, da prihaja tudi v procesu samoupravljanja do dvojnosti med proklamiranimi principi in programom po eni in njihovo realizacijo po drugi strani, dvojnostjo, ki krni ta projekt in ki jo prepogosto razlagajo z razlogi objektivnega značaja. Prav tako je nedvomno, da ostaja na sedanji stopnji razvoja tega procesa nerazrešena še

¹ K. Marx, O jevrejskom pitanju, Kultura Beograd, 1957, str. 29.

vrsta vprašanj, ki sodijo v ta projekt, kot npr. preseganje protislovja med centralizacijo in decentralizacijo, deprofesionalizacija političnih funkcij v širšem kontekstu ukinitve politične alienacije, stvarna demokratičnost kandidacijskega, pa tudi volilnega postopka, mesto, ki ga naj ima javna družbena kritika in pa znanost v družbenih in političnih gibanjih itd. Vendar bi se kljub temu veljalo vprašati: ali dosežena stopnja samoupravljanja *kot kompleksnega družbenega sistema in družbenega odnosa* inherentno pogojuje opredelitev za neuvrščenost in obratno, ali neuvrščenost in v njej zaznavno razmerje med *idejo in prakso* pogojuje opredelitev za samoupravljanje. Na prvi del vprašanja odgovarjamo pritrdilno, medtem ko na drugi del zanikalno, sklicujoč se predvsem na specifičnosti gibanj v mednarodnem prostoru.

Naše insistiranje na specifičnostih gibanj v mednarodnem prostoru, ki v večji meri vplivajo na razmerja med idejo in prakso neuvrščenosti, kot bi to moglo veljati za gibanja znotraj posameznih družb, ko gre za razmerja med idejo in prakso samoupravljanja, pa ne velja razumeti kot implicitno podcenjevanje možnosti za »aktivizem« tistih subjektov v mednarodni skupnosti, *ki na univerzalni ravni* delujejo v smeri afirmacije politične in ekonomske emancipacije. Tako kot samoupravljanje v smislu dolgoročnega zgodovinskega procesa tudi na sedanji stopnji razvoja ni rezultat nekakšne objektivne determiniranosti, marveč spoznavanja in izkoriščanja realnih možnosti s strani zavestnih subjektivnih sil, *tako to ni tudi neuvrščenost*, če jo naj obravnavamo *kot korelat samoupravljanja v mednarodnem prostoru*, kot emanacijo težnje po politični in ekonomski emancipaciji »zunaj obstoječega mednarodnega reda«. Zatorej mora biti »aktivizem zavestnih subjektivnih sil,« tj. *gibanja* neuvrščenosti, slejko prej obrnjen k realizaciji *ideje* neuvrščenosti, da bi bila narodnopolitična praksa njen avtentični izraz.

II

V letu 1947 je sodobna mednarodna skupnost štela 59 subjektov mednarodnega prava, držav, medtem ko se je 1970 to število povzpelo že na 127. Poglavitni razlog za več kot enkratno povečanje tega števila je iskati v razpadu kolonialnega sistema in nastanku novih držav na azijskem in afriškem kontinentu. Če bi uporabljali OZN kot ogledalo, iz katerega odsevajo spremembe v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih, bi lahko v zvezi s tem ugotovili, da se prvokrat v mednarodni skupnosti in v svetovni mednarodni organizaciji pojavi in uveljavi skupina držav, ki so tako politično in vojaško kot tudi ekonomsko šibke, vendar poskušajo vzlic temu uveljaviti svoja stališča nasproti bogatim in močnim državam, pa naj gre za globalna vprašanja svetovnega miru in mednarodne varnosti ali pa za vprašanja ekonomskega razvoja.

Ob tem so se številni analitiki mednarodnega pojavnega vpraševali, ali imamo opraviti zgolj z neko prehodno situacijo, s posebnimi okoliščinami

efemernega značaja ali pa že gre za pojav dolgoročnega pomena, ki ga je, med drugim, moč pripisati relativni »nemoči« t.i. sil velikank, da bi mogle svojo vojaško in ekonomsko premoč prevesti v politično vplivanje oziroma politični pritisk, s posledico, da morajo v vse večji meri pristajati na demokratizacijo mednarodnih odnosov.² Pojav novoosvobojenih držav v mednarodnih vladnih organizacijah v letih 1945–1965 je nekaterim piscem z območja mednarodnih odnosov ponujal primerjavo s tokovi v obdobju 19. stoletja, ko so stranke delavskega razreda, pa tudi »ljudske« stranke, v vse večjem obsegu zasedale mesta v parlamentih zahodnoevropskih držav ter vstric s politično enakopravnostjo terjale tudi ekonomsko enakopravnost. V tej zvezi se vprašujejo, če se ta proces danes ne ponavlja, vendar za razliko z 19. stoletjem *na univerzalni ravni*, ko novoosvobojene države Azije in Afrike, skupaj z nekaterimi drugimi državami, zlasti pa Jugoslavijo, zahtevajo prerazdelitev svetovnega proizvoda, »pravično povračilo« za njihovo delo in njihove proizvode, *pravico na razvoj v slehernem oziru?*

Izjemno mesto v uveljavitvi novoosvobojenih dežel Azije in Afrike ima gibanje neuvrščeniosti. Čeprav se je formalno konstituiralo šele na prvi konferenci neuvrščeni držav v Beogradu 1961., se je kot *ideja* pričela oblikovati že davno prej. V mislih imamo neuvrščeniosti inherentno zavračanje imperializma in kolonializma, ki se je konstituiralo v narodnoosvobodilnih gibanjih že kmalu po koncu prve svetovne vojne. V specifičnih okoliščinah nastajanja blokovskih struktur kot izraza konfrontacije med vodilnimi silami že razpadajoče antifašistične koalicije pa je idejo neuvrščeniosti na izrecen način izrazil tedanji podpredsednik novoustanovljene vlade Indije in vršilec dolžnosti zunanjega ministra J. Nehru, ko je bistvo zunanjepolitične usmeritve Indije obrazložil takole: »Predlagamo, da se kolikor je le mogoče držimo stran od politike sile posameznih skupin, ki si stojijo nasproti, kar je v preteklosti pripeljalo do svetovnih vojn in kar bi znova moglo pripeljati do uničenj, vendar v še širšem obsegu.«³ Tako iz navedenih besed Nehruja, kot tudi iz številnih drugih izjav vodilnih azijskih in afriških držav ter Jugoslavije je moč razbrati, da je bil obstoj blokovskih struktur hkrati z zavračanjem udeležbe v njih, bistvenega pomena za razvoj gibanja neuvrščeniosti. Vendar pa neuvrščeniosti *kot ideje* ne moremo omejevati zgolj na reakcije zoper blokovske strukture, čeprav sam izraz »neuvrščeniost« v neki meri navaja na to. Kot ideja in v določenem smislu tudi ideologija,⁴ neuvrščeniost takšno pozicijo daleč prerašča, kar je mogoče dokazovati tudi z nekaterimi njenimi vsebinskimi prviniami *v smislu univerzalnosti*, ali kot nekateri pravijo

² Tako je – med drugim – razumeti – J. Burtona v delu *International Relations: A General Theory*, Cambridge University Press 1965, ko uporablja izraz »univerzalna demokracija«.

³ J. Nehru's Speeches, Vol. 1 (September 1946 – May 1949) Government of India, Ministry of Information and Broadcasting, str. 2.

⁴ V tej zvezi se vprašujemo, kaj naj pomenijo formulacije, kot »vdor ideologije« v neuvrščeno gibanje, ki jih pogostoma zasledimo v našem prostoru. Dasi razumemo njihovo ost, menimo, da so skrajno neprecizne in tudi zavajajoče v smer razmišljanja, da je neuvrščeniost v skrajni posledici le določen tip zunanjepolitične strategije nasproti tipu zaveznitva, kar seveda ni točno.

»filozofija neuvrščeniosti je v težnji po plemenitih idealih enotnega sveta«. ⁵ Tu so tudi vzroki za njeno prostorsko razširjanje.

Pogostoma – in to upravičeno – opredeljujejo azijski in afriški nacionalizem kot enega poglavitnih dejavnikov za skupinsko identifikacijo držav azijskega in afriškega kontinenta, ki so se opredelile za gibanje neuvrščeniosti. V tej zvezi poudarjajo, da se ta nacionalizem razlikuje od »nacionalizmov« evropskega tipa, čemur bi dodali, da azijski in afriški nacionalizem nimata istega pomena kot ga je imela ideja »nacije« v francoski revoluciji. Medtem ko je tedaj šlo za to, da bi narod osvobodili oblasti absolutnega monarha, je za nacionalizem azijskega in afriškega tipa značilno, po eni strani težnja, doseči *politično emancipacijo* oziroma *politično neodvisnost*, po *drugi strani pa razvoj*. Ko gre za prvo težnjo, tj. doseči *politično emancipacijo*, jo moramo – vsaj ko gre za obdobje pred *formalno emancipacijo* – razumeti kot protest, kot zavračanje, kot revandikacijo zoper kolonialno situacijo⁶, kar neizbežno spremlja potrditev avtonomne identitete slehernega naroda oziroma države. Kar zadeva drugo težnjo, je ideologijo azijskega in afriškega nacionalizma razumeti kot izraz »pravice na razvoj«, ki izhaja iz pojava nerazvitosti kot posledice kolonializma in za katero je prav tako mogoče reči, da je postala eden od konstitutivnih faktorjev za gibanje neuvrščeniosti, in to zaradi tega, ker se izraža v vedno višji stopnji zavesti narodov azijskega in afriškega kontinenta o podrejenem položaju v mednarodni skupnosti, v katerega so bili potisnjeni z nasilno integracijo v strukturne potrebe svetovnega kapitalističnega centra.⁷

Povezovanje neuvrščeniosti kot *ideje* z nacionalizmom azijskega in afriškega izvora tako v smislu zavračanja »kolonialne situacije« kot tudi eksplicitno izražene »pravice na razvoj« z vsemi njenimi ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi razsežnostmi, bi moglo rabiti kot argument tistim, ki neuvrščeniost razlagajo kot *mednarodni subsystem*, vendar z dovolj jasno izraženimi geografskopoličnimi mejami. Ali drugače povedano: neuvrščeniost naj bi na ta način razumevali predvsem kot azijskoafriški

⁵ V tem smislu glej Narasimha Rao, ministar inostranih poslov Indije v: Vernost principima i ciljevima nesvrstano-
sti, Mednarodna politika št. 724/1980, str. 6.

⁶ V tej zvezi pravi J. Buchman: »Koncept nacionalizma, ki ga aplicirajo v Afriki, je različen od v Evropi na splošno sprejete definicije, kajti le-ta izhaja iz obstoja »nacije«, njenih meja, ki so dovolj natančno oločene in kjer gre za prizadevanja ustvariti lastno politiko ter konstituirati sistem nacionalne države. V negroafriškem kontekstu ta definicija ni uporabna, razen če ne ugotovimo, da imamo opraviti z nacionalizmom »brez nacije«. Vendar pa to velja predvsem za nacionalizem pred neodvisnostjo; Že nekaj časa nazaj pa je rojevanje nacionalizma moč ugotavljati v različnih državah, in to v njegovi klasični podobi.« J. Buchman, L'Afrique noire indépendante, Libr. Gen. de Droit et Jurisprudence, Paris, str. 105.

Isti pisec piše o tem, kako prihaja problem razvoja v ideologijo nacionalizma: »Osveščanje o revščini, predvsem pa odpor proti bogastvu razvitih držav, o ne samo velikanskem, marveč tudi vse bolj naraščajočem pomenu ekonomske neenakosti, o konstantnem povečanju razlik, osveščanje o možnostih razvoja, ki jih daje tehnologija in – na samem začetku tega osveščanja – o neizogibnosti revščine, osveščanje o odgovornosti zahodnih držav in liberalizma za to bazično neravnotežje. Tako se ta začetni občutek revščine, ki je bil porojen v prvem valu osveščanja, vse bolj spreminja v drugi val, to pa je v občutek krivice in nato v željo in končno v revandikacijo o potrebi spremembe in razvoja, kar bi mogli združiti z zahtevo po »niveliranju« svetovnih pogojev (besedo »niveliranje« je uporabil Nehru)«. J. Buchman, op. cit. str. 114.

⁷ Uvajanje momenta »razvoja« v politično bitko na svetovni ravni, do katere je prišlo s procesom politične emancipacije, je G. Myrdal obravnaval takole: »Dejstvo, da zelo močni emocionalni elementi povezujejo napore za ekonomski razvoj z bojem za nacionalno politično neodvisnost, je zelo velikega pomena, kajti v tem obstoja razlika med zgodovinskim procesom industrializacije, kot je potekal v danes razvitih državah, in današnjimi naporji za razvoj. Obstoj političnega napora, namenjenega ekonomskemu razvoju, je nov pojav, ki je značilen za današnje obdobje. Aspiracije za ekonomski razvoj niso himera ekonomista, marveč so politična sila velikanske moči, ki je v sodobnem svetu ne bo mogoče ustaviti.« G. Myrdal, Une économie internationale, Paris, 1958.

pojavn ali pa tudi kot izraz t.i. trikontinentalizma, če mimo Azije in Afrike vključimo vanjo tudi Latinsko Ameriko. Takšna stališča so se večkrat pojavljala in se v raznih oblikah pojavljajo tudi še danes. Po našem mnenju neuvrščenosti kot ideje ni moč omejevat na azijskoafriški prostor, kar vsebuje številne elemente univerzalnega pomena, bodisi da jih ugotavljamo kot »reproduciranje« ideje politične amancipacije iz obdobja 19. stoletja *bodisi da jih štejemo kot neizbežne sestavine družbenih in političnih procesov tudi v deželah, ki ne pripadajo gibanju neuvrščenosti.*

V »Zgodovinskih koreninah neuvrščenosti« je E. Kardelj na številnih mestih eksplicitno opozarjal na *univerzalni pomen neuvrščenosti kot ideje.* Tako ga je – med drugim – razumeti, ko pravi na strani 45, »da gibanje neuvrščenosti objektivno tj. neodvisno in ideologije in zavesti v tem gibanju, krepi tista spoznanja in tiste sile v vseh deželah, velikih in majhnih, blokovskih in neblokovskih, ki se vse bolj zavedajo, da človeštvo ne more rešiti sedanjih problemov po poti klasičnega imperializma, sodobnega ekonomskega in političnega hegemonizma, blokovske delitve sveta ali z vsiljevanjem enega ali drugega sistema od zunaj, temveč samo po poti enakopravnosti in enakopravne odgovornosti vseh narodov.«⁸ Ali na drugem mestu: »... nacionalni odpor zoper vlogo in moč sile, ki raste iz tehnostrukture monopolnih proizvodnih in mednarodnih odnosov, ni samo izraz nacionalnega interesa, temveč tudi eden od bistvenih pogojev za hitrejši, tj. čimmanj oviran razvoj proizvodjalnih sil v svetu...«⁹ In dalje: »... politika neuvrščenosti kot najmočnejši izraz odpora zoper neokolonijalizem, ekonomski monopolizem, politični hegemonizem...«, »postavitev pozitivnega in konstruktivnega programa, ki ustreza dejanskim dolgoročnim interesom *vseh narodov, ne pa samo neuvrščenih*«. (podčrtal V. B.)¹⁰

Za raziskovanje povezovalnih točk med samoupravljanjem in neuvrščenostjo so dragocene misli, ki jih je izrekel E. Kardelj v pozdravnem govoru ob priliki otvoritve okrogle mize Mednarodnega združenja za politične vede leta 1975 v Dubrovniku. Ko je govoril o tem, da tema o vplivu samoupravljanja in participacije na razvoj sodobnih političnih sistemov priteguje pozornost številnih znanstvenikov iz cele vrste držav, je bistvo tega pojava zastavil takole: »... Kako v času, ki zahteva veliko koncentracijo proizvodjalnih sredstev, veliko notranjo družbeno centralizacijo, transnacionalno integracijo dela in veliko medsebojno odvisnost narodov, to je višjo stopnjo integracije družbe in človeštva kakor sploh kdaj, kako torej v takih razmerah zagotoviti svobodo človeka pri njegovem delu in ustvarjanju, s tem pa tudi pri upravljanju družbe? Ideja in praksa samoupravljanja, in sicer – ne bi se bal kljub sodobni kritiki institucionalizacije uporabiti prav to besedo – institucionaliziranega samoupravljanja v smislu kompleksnega družbenega sistema, dajeta po

⁸ E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, Ljubljana 1977, str. 45.

⁹ E. Kardelj, op. cit. str. 30.

¹⁰ E. Kardelj, op. cit. str. 19.

mojem mnenju odgovor na to vprašanje, ker spreminjata ustvarjalno svobodo človeka in ljudstva v spodbudo k integraciji proizvodjalnih sil in človeštva, s tem pa tudi pogojujeta ta proces integriranja s to svobodo».

V istem nagovoru je E. Kardelj tudi ugotovil, »da ustvarja socialistično samoupravljanje možnosti, da postaja svoboda človeka svoboda ustvarjalca, ki v čedalje večji meri razpolaga s pogoji, sredstvi in rezultati svojega dela in življenja, na tej podlagi prevzema odgovornost glede enakih pravic drugega človeka ter s tem neposredno vpliva na vsa področja družbenega upravljanja. Tako postaja socialistično samoupravljanje velika pravica, vendar tudi velika odgovornost. Tak družbeni položaj človeka spodbuja hkrati, da se nadalje demokratizira in humanizira človekovo družbeno okolje.«¹¹ (podčrtal V. B.)

Menimo, da bi mogli vsaj v nekaterih elementih takšnega razumevanja socialističnega samoupravljanja, mutatis mutandis, videti usmeritve, ki so inherentne neuvrščenosti kot ideje. To bi veljalo npr. za pravico slehernega naroda, slehernega subjekta v mednarodni skupnosti, da razpolaga »s pogoji, sredstvi in rezultati svojega dela in življenja«, kot tudi za potrebo zavedanja o enakih pravicah drugih subjektov. Slednje bi praktično pomenilo, da neuvrščenosti oziroma neuvrščeni državam ne kaže odrekati pravice na uresničevanje t.i. nacionalnih interesov s pogojem, da se le-te zavedajo »ideala enotnega sveta« ter se zavoljo tega v mednarodnih odnosih obnašajo tako, da je razumevanje njihovih nacionalnih interesov v skladnosti z interesi drugih držav oziroma je z njimi komplementarno. V skrajni posledici vidimo povezovalni (združevalni) faktor samoupravljanja in neuvrščenosti v univerzalnosti težnje po demokratizaciji in humanizaciji človekovega družbenega okolja.

Ne bi bilo težko najti izjav odgovornejših državnikov in pomembnejših piscev iz Azije in Afrike, ki so zavračali oziroma ki zavračajo regionalno subsistemsko omejevanje neuvrščenosti na omenjena področja. Kot izjemen primer zanje navajamo stališče nekdanjega tesnega Naserjevega sodelavca H. Hejkala, ki ga je izrazil v zvezi s t.i. afero Čombe, do katere je prišlo na drugi konferenci neuvrščeni držav v Kairu leta 1964. Tedaj je v političnem komitetu te konference več delegacij zavrnilo polnomočja predstavnika Konga, tedanjega predsednika vlade M. Čombeja, spričo vloge, ki jo je imel po osvoboditvi te dežele in še posebej pri fizični likvidaciji prvega predsednika vlade Konga P. Lumumbe. Ko je H. Hejkal polemiziral s stališči nekaterih drugih delegacij, ki bi jih mogli razumeti kot »legalistične«, je zapisal, »da je ta konferenca nekaj drugega, kot so afriške ali arabske konference na vrhu. V teh primerih gre za mednarodne organizacije. Sleherni država ima glede na pripadnost določeni regiji pravico na polno in brezpogojno članstvo ter neomejeno predstavljanje. Medtem pa članstvo v neuvrščeni subsistemu ni omejeno na geografsko opredeljene kriterije, kar daje podporo našemu stališču o potrebi subjek-

¹¹ E. Kardelj, Pozdravni govor ob otvoritvi okrogle mize Mednarodnega združenja za politične vede, Dubrovnik od 9. do 13. septembra 1975, Teorija in praksa št. 10/1975 str. 947-954.

tivno sociopsihološke razmejitve za ta sistem, dodatno k njegovi geografski lokaciji. Konferenca neuvrščenih držav se razlikuje od azijskoafriških vrhunskih konferenc po tem, da so le-te konference določenega geografskega regiona. Slehera mednarodna entiteta, ki je situirana znotraj kakega geografskega regiona, ima pravico sodelovanja, in to brez vprašanj ali komplikacij. *Vendar pa neuvrščenost ni izraz kakega geografskega prostora, marveč izraz neke ideje in refleks nekega principa. Pripadnost ideji in pripadnost principu daje pravico članstva na konferenci neuvrščenih.* (podčrtal V. B.). Konsekventno temu je mogoče reči kongoškemu predsedniku: predstavnik, ki ga pošiljate, da bi sedel skupaj z nami, ne predstavlja niti ideje, niti principa...¹²

Ni težko odgovoriti na vprašanje, za kakšno idejo(e) oziroma za kakšen princip gre. Predvsem so to ideje in principi v imenu katerih so dežele azijskoafriškega prostora dosegle politično emancipacijo, tj. spoštovanje suverenosti in teritorialne integritete, enakopravnosti, samoodločbe, nevmešavanja v notranje zadeve itd. in ki so tudi danes bistvenega pomena zanje, naj gre za utrjevanje njihove nacionalne neodvisnosti in avtonomne identitete ali pa za utrjevanje pravice na svobodno izbiro notranjega družbenega in političnega sistema oziroma *pravico na razvoj*. Spričo reproduciranja klasičnih prijemov imperializma, dopolnjenega z novokolonializmom in spričo pojava novih oblik hegemonizma pa je na dlani, da aplikacija teh idej in teh principov ne more biti relevantna samo za neuvrščene države.

Na to je opozoril – med drugim – tudi predsednik Tito, ko je po povratku s četrte konference neuvrščenih držav v Alžiru govoril o njenih rezultatih. Takrat je dejal: »... Toda povečanje števila držav udeleženk ni edino merilo za to, kako močno se je uveljavila v svetu politika neuvrščenosti. Še pomembneje je – kar se je pokazalo na konferenci – da se je razvil in utrdil koncept neuvrščenosti, ki je pognal globoke korenine v zavesti milijonov ljudi in številnih narodov v vseh delih sveta. Po svoji vsebinskosti in širini pogledov je razprava, v celoti vzeto, pokazala, da neuvrščenost ne gledajo več le kot na sredstvo varstva lastnih koristi in kot na pot za premagovanje razcepljenosti v bloke, marveč kot na politiko, ki se bojuje za demokratizacijo mednarodnih odnosov sploh, za odnose med državami in narodi na enakopravni ravni in demokratičnih temeljih. Postala je dinamičen dejavnik, ki mobilizira čedalje širše sile in jih poganja v akcijo in boj za neodvisnost in enakopravnost, proti kolonijalizmu in rasnemu razlikovanju, proti vsakršni dominaciji in vmešavanju v notranje zadeve drugih držav, za urejanje perečih mednarodnih problemov, za pospeševanje mednarodnega sodelovanja, za mir in napredek v svetu...«¹³

¹² Citirano po B. Korany, *Social Change, Charisma and International Behaviour: Toward a Theory of Foreign Policy Making in the Third World*, str. 161.

¹³ J. Broz Tito, Izjava po vrnitvi z alžirske konference dne 10. septembra 1973 v Beogradu, Jugoslavije v boju za neodvisnost in neuvrščenost, DZS, Ljubljana 1977, str. 353.

Kot *ideja* je neuvrščeno nadaljevanje procesa politične emancipacije iz obdobja 19. stoletja v specifičnem izrazu antiimperializma in antikolonializma. Blokavska koncentracija z v njej inherentno politiko sile in dominacije je dala spodbudo za nastanek in razvoj njenega protislovja v *gibanju* neuvrščeno, katerega cilji in program predstavljajo nadaljevanje in kristalizacijo ciljev in programa politične emancipacije iz obdobja 19. stoletja v artikulaciji nacionalizma kot pravice na politično emancipacijo in na razvoj, v zavzemanju za spoštovanje suverenosti in teritorialne in politične integritete, za enakopravnost in nevmešavanje v notranje zadeve, v zavzemanju za mir kot pogoj svobodnega razvoja slehernega naroda, v težnji preseči posledice kolonialne situacije in dominacije. Ti elementi na kumulativen način ustvarjajo faktor skupinske identifikacije neuvrščeno držav, hkrati pa je v njih izražen tudi program, namenjen političnemu in ekonomskemu preurejanju obstoječih mednarodnih odnosov.

Neuvrščeno je v sodobni mednarodni skupnosti širok okvir za politično grupiranje in organiziranje na internacionalni in transnacionalni ravni, za katera so preverljive značilnosti političnega gibanja, tj. težnja po spremembi obstoječega stanja (kritika obstoječega stanja) v mednarodni skupnosti, zavzemanje za spremembe, skladnost globalnih interesov njenih članov, ki se izraža v akceptiranju ideje neuvrščeno in določena sposobnost uresničevanja programa na podlagi organiziranja, ki se v zadnjem obdobju manifestira v višjih stopnjah institucionalizacije.

Zveza med idejo in gibanjem je podana v t.i. splošni orientaciji gibanja in njeni funkciji.

Neuvrščeno je mednarodnopolitična praksa, za katero se opredeljujejo zlasti majhne in srednje države in – v sedanjem obdobju – posebej nerazvite države oziroma dežele v razvoju. Glede na konfiguracije v predhodnih mednarodnih sistemih in mesto, ki so ga v njih imele majhne in srednje države, je neuvrščeno kot mednarodnopolitična praksa »novim« v mednarodnih odnosih, ki ga karakterizirajo naslednji bistveni elementi: težnja po spreminjanju odnosov v mednarodni skupnosti, kolektivna akcija in *idejno utemeljevanje* te akcije, aktiven odnos do temeljnih vprašanj v mednarodni skupnosti.

Dasi je neuvrščeno *tudi* politika nacionalnih interesov, je predpostavka zanjo določena skladnost oziroma komplementarnost z interesi drugih subjektov na črti razumevanja enotnega sveta in medsebojne odvisnosti.

Pojav samoupravljanja in zavzemanje zanj razumemo – med drugim – kot reakcijo na deformacije v socializmu oziroma na razumevanje socialističnega sistema predvsem kot instrumenta za razvoj, kot reakcijo na pojav in uveljavljanje birokratizma, monopolizma in tehnokratizma kot sil »zunaj družbe«. S težnjo preseganja teh pojavov in z utemeljevanjem

človeka kot subjekta sleherne resničnosti je samoupravljanje univerzalno kot *ideja* in kot *gibanje*. Raziskovanje zvez med samoupravljanjem in neuvrščенostjo je plodonosno predvsem na tej ravni, tj. na ravni univerzalnosti enega in drugega pojava, ko gre za demokratizacijo in humanizacijo človekovega družbenega okolja.

BOGDAN KAVČIČ

UDK 331.152.1.001.1(497.1)

Nekateri novi in stari problemi samoupravne prakse

Slabi rezultati gospodarjenja s sredstvi v zadnjih letih so v novejšem času nedvomno v središču družbenega zanimanja. Niso le predmet razprav v samoupravnih in drugih organih, temveč takorekoč vsakega občana. V začetku smo se pritoževali, ker je bilo treba turško zamenjati s čajem ali sokom. Vendar se je kasneje pokazalo, da je pranje brez pralnih praškov mnogo resnejši problem; še hujši problem pa so mrzla stanovanja zaradi pomanjkanja kurilnega olja itd. Vse to ponovno načenja staro vprašanje o gospodarski uspešnosti samoupravljanja.

Na dlani je, da se samoupravni socializem lahko v svetu afirmira le, če bo dajal oziroma omogočal višjo kakovost življenja kot druge družbene ureditve. To, kar danes dela Jugoslavijo v svetu zanimivo, posebej pa v deželah v razvoju, je tudi hiter gospodarski razvoj in sorazmerno visoka raven zadovoljevanja potreb delavcev. Prav tako je na dlani, da je bil dosedanji samoupravni razvoj Jugoslavije tudi gospodarsko uspešen. Zato namen tega prispevka ni dajati odgovore na že odgovorjena vprašanja, temveč opozoriti na nekatere ovire še uspešnejšemu samoupravnemu razvoju. Takšen razvoj nam je potreben, pravzaprav smo se na hiter razvoj že navadili, morda bi smeli reči, da se nam je od uspehov nekoliko zameglil jasen pogled na družbene pogoje razvoja v prihodnje. Samoupravljanje tudi nudi družbene možnosti za sproščanje ustvarjalne energije najširših množic, to pa je dejavnik, ki je že v dosedanji naši zgodovini dokazal, da takorekoč ni ovir, ki jih ne bi mogel premagati.

Seveda pa se ustvarjalna energija množic ne spreminja avtomatično v dobre gospodarske rezultate. Treba se je ustrezno organizirati, ustvariti potrebne pogoje, mobilizirati, usmeriti itd. Predvsem pa natančno vedeti, kdo oziroma kaj je »sovražnik«, ki ga je treba premagati. Menim, da je med »sovražnike« treba prišteti tudi dileme, ki so obravnavane v nadaljevanju.

1. Koliko in kaj delamo

V načelu je jasno, da je treba bolje delati, narediti v istem času več in z manjšimi stroški. Pri tem pa v večini organizacij združenega dela niti ne vedo, koliko sploh delajo. Enostavno ni ustreznih evidenc. Ko smo v neki delovni organizaciji približno izmerili prisotnost na delu, se je pokazalo, da v povprečju vsak dan sploh ni prisotnih na delu približno četrtnina delavcev. Ker je odsotnost večine plačana odsotnost, pomeni, da morajo trije delavci ustvarjeni rezultat deliti še s četrtem, ki ga ni.

Takšno »poprečno« gledanje na problem seveda še nič ne pomeni. Redni dopusti, porodniški dopusti, vojaške vaje itd. pomenijo vnaprej dogovorjene in plačane odsotnosti. Jasno je, da je bolnemu delavcu treba zagotoviti, da se pozdravi. Toda očitno ni lahko razločevati prave bolezni od »bolezni«. Zakaj bi sicer v organizacijah, kjer denarno kaznujejo vsako neprisotnost na delu imeli bistveno manj bolnih? Ali pojav, ki smo ga opazili v isti organizaciji: ukinitve »kazni« za neprisotnost na delu je v trenutku dvignila odsotnost zaradi bolezni. Nadalje, kako obravnavati »plave«, polurne ali eno do dveurne izostanke, prepozno prihajanje, prezgodnje odhajanje itd. Večina organizacij sploh nima evidence, koliko je takih pojavov. Če bi imeli podatke in če bi izgubljene delovne ure pomnožili s ceno delovne ure, bi se verjetno zamislili. Sploh pa je v zavesti delavcev še mnogo premalo prisotno spoznanje, da za odsotnega morajo delati drugi. Če je v zasebnolastniškem podjetju odsotni delavec s tem oškodoval lastnika, tega v samoupravni organizaciji združenega dela ni več. Odsotnost delavca gre na račun drugih delavcev. Seveda kritiziramo le odsotnost iz neopravičenih razlogov. Kaže pa, da je pojem »opravičenost« postal preveč raztegljiv.

Nadaljni problem, enako pomemben ali še pomembnejši je, koliko prisotni delavci delajo in kaj delajo. Tudi o tem so podatki, ki so na razpolago, zelo pomanjkljivi. Opravljene so bile le posamezne raziskave. Ena takih raziskav je na primer pokazala, da v delovni organizaciji delavci zgubijo desetino vsega delovnega časa zaradi tehničnih razlogov: pokvarijo se stroji, zmanjka energije, rezervnih delov, surovin, zatakne se transport itd. Že če bi te zastoje zmanjšali za polovico, bi se rezultat dela opazno povečal. Takšne zastoje seveda delavci dobijo plačane. Vendar je jasno, da jih ne plača »podjetje«, ampak delavci sami.

Še večji strošek pa so delavci, ki pravzaprav v organizaciji nič ne delajo, ali vsaj nič takšnega, kar bi imelo posredni pozitivni učinek na proizvodnjo in novoustvarjeno vrednost.

Naslednji vidik razmetavanja z delovnim časom je, da določeno vrsto dela opravljajo delavci, ki zanj niso usposobljeni. Tako je pri nas dokaj razširjen pojav, da se z organizacijo dela ukvarjajo strojniki; s kadrovanjem pravniki itd. Znana je teza o birokratizaciji družbe, nastala na podlagi izračunov, koliko je pri nas v primerjavi z drugimi deželami pravnikov, upravnih delavcev itd. Vendar to nikakor ni problem damo

enega profila. Večinoma zlasti strokovnjaki s fakultetno izobrazbo tožijo, da se le manjši del svojega delovnega časa ukvarjajo z delom, za katerega so se usposobili. Je to predvsem problem razporejanja na delo ali tudi usposabljanja za delo? Nekaj je gotovo: delo, za katerega delavec ni usposobljen, opravi slabše in počasneje (= dražje).

Nekaj je gotovo: proizvodnosti dela pri nas v večini primerov ni mogoče povečevati več s povečevanjem intenzivnosti dela tistih, ki dejansko delajo, temveč s povečevanjem vseh dejavnikov, ki povečujejo družbeno delovno učinkovitost in ki zmanjšujejo delež plačanega ne-dela. Pri tem ne gre pozabiti, da je odgovornost strokovnjakov in poslovnih delavcev za urejanje teh problemov večja, kot pa odgovornost drugih delavcev.

2. *Beg iz proizvodnje*

Ta problem srečujemo v zadnjih letih vse pogosteje obravnavan z različnih zornih kotov. Primer razvitih družb kaže, da se na višji stopnji razvoja poveča tudi delež neproizvodnih delavcev. Potemtakem je v družbi kot celoti tudi pri nas pričakovati povečanje zaposlenih v družbenih dejavnostih, če jih ni seveda že sedaj toliko preveč, da še nekaj časa produktivnost proizvodnega dela ne bo opravičevala povečanega deleža zaposlenih izven teh proizvodnih dejavnosti. Ostaja pa trajno odprto vprašanje, katero neproizvodno delo je resnično družbeno potrebno in koristno.

Moj namen je opozoriti na drugi vidik problema: na pomanjkanje delavcev za nekatere proizvodne poklice in na prehajanje že zaposlenih iz proizvodne v neproizvodno dejavnost. To je tako rekoč problem življenjskega pomena za cele panoge dejavnosti. Gradbeništvo in rudarstvo se v Sloveniji recimo verjetno najbolj izrazito srečujeta z njim. V gradbeništvu v Sloveniji skoraj ni več zidarjev, betonerjev, železokrivcev itd., ki so Slovenci. Trdijo, da v premogovnikih ne dobijo več kopačev in podobnih profilov. Že leta 1964 smo na primer v Velenju ugotavljali, da starši rudarji za svoje otroke sploh ne načrtujejo, da bi bili še rudarji. Nedavno je bilo po radiu slišati podatek, da je v tej in tej tovarni toliko in toliko delavk v proizvodnji, ki so že končale srednjo administrativno šolo in čakajo, če bo kakšno prosto mesto v administraciji. Iz skupnosti za zaposlovanje poročajo o povpraševanju predvsem o »čistih« proizvodnih poklicih. Razpis štipendij dokazuje pomanjkanje proizvodnih poklicev v združenem delu. Itd.

Problem prav gotovo ni rešljiv na ta način, da bi mladim generacijam, ki se še šolajo, vsiljevali, v kateri poklic naj gredo, kot so si nekateri predstavljali. Verjetno gre za dvojce: za vrednotenje proizvodnega dela v družbi in za delovne pogoje v proizvodnji.

Verjetno ni pretirano reči, da je delo v proizvodnji materialno in moralno podcenjeno, oziroma da je delo izven materialne proizvodnje moralno in materialno precenjeno. Pri tem imam v mislih obe področji kot celoti, disproporci pa so tudi znotraj. Če so podatki Službe družbenega knjigovodstva o osebnih dohodkih na pogojnega delavca točni, potem je hipoteza potrjena. Družbene dejavnosti prednjačijo pred gospodarstvom, na vrhu so upravne dejavnosti, politične organizacije, igre na srečo in podobno. Kadar delamo mednarodne primerjave o produktivnosti, jih navadno delamo za proizvodno dejavnost. Do kakšnih zaključkov bi prišli, če bi primerjali učinkovitost administracije bodisi v organizacijah združenega dela bodisi javne uprave?

Gornji vidik se nedvomno povezuje in prepleta s pogoji dela. Pogoji dela se seveda zboljšujejo tudi v neposredni proizvodnji, vendar premalo glede na neproizvodne dejavnosti tudi v organizacijah združenega dela. Delo v neposredni proizvodnji je ponavadi mnogo bolj fizično naporno, normirano, tempo dela je določen s strojem, delo je umazano, opravljati ga je treba v neugodnih klimatskih pogojih, pojavlja se velik hrup, vibracije, nevarnost poškodb, strupeni plini, nesreče s smrtnim izidom, monotonija, kratke in v neskončnost ponavljajoče se delovne operacije itd. Nasproti temu pa je delo v pisarni fizično manj naporno. Le redko je normirano, delavec si v znatni meri sam določa tempo dela, delo ni umazano, klimatski pogoji so dokaj konstantni, ni hrupa, vibracij itd. Obenem pa je delo v pisarni enako ali celo bolje plačano. Dosegli smo že tolikšni nivo osebnega in družbenega standarda, da majhne razlike v osebnih dohodkih nimajo več pomembnejšega vpliva na izbiro dela. Delavka s tekočega traku v neposredni proizvodnji bo brez pomišljanja šla v pisarno tudi za manjše plačilo.

Izboljševanju delovnih pogojev in tehnologije v neposredni proizvodnji je bilo nedvomno posvečene premalo pozornosti in izboljšav je bilo premalo. Kdor ne verjame, naj samo pogleda, v kakšnih pogojih delajo recimo proizvodni delavci v železarstvu, premogovništvu, kovinski predelovalni industriji itd. Imen tovarn, kjer bi se o tem lahko prepričali, namenoma ne navajam, da jim ne bi delal krivice, saj tiste, ki jih poznam, verjetno niso nikakršne izjeme. Problem ni le v vrednotenju dela neposrednih proizvodnih delavcev nasproti delavcem v administraciji (ter gospodarstva nasproti nekaterim dejavnostim v družbenih službah), ampak je v znatni meri tudi tehnološki problem. Premalo smo investirali v tehnologijo in preveč v zidove. Tudi v novih tovarnah je delo v neposredni proizvodnji pogosto prav tako nepriljubeno kot v starih.

Dokler je bilo delavcev dovolj in je bilo težko najti zaposlitev, je bilo vsako delo »dobro«. Sedaj pa je vsaj v Sloveniji že drugače. Zaposlenost je praktično popolna, cena delavca raste. Razumljivo je, da bodo delavci migrirali v privlačnejše dejavnosti. Z administrativnimi ukrepi, ne da bi spremenili delovne pogoje (tehnologijo) in družbeno vrednotenje dela v neposredni proizvodnji, tega ne bo mogoče preprečiti. Prav gotovo pa tudi

ne samo z drugačnim vrednotenjem tega dela. Na takšni stopnji družbenega razvoja, kot smo ga že dosegli, bi bile le zelo velike razlike v osebnih dohodkih dovolj močen stimulator. Takšnih pa si ni mogoče privoščiti ob sorazmerno nizki produktivnosti dela.

3. Planiranje, tehnologija in zaposlovanje

Problem ustrezne tehnologije nikakor ni enostaven. Posebej ne zato, ker smo pretežno vezani na uvoz tehnologije in ne izkoriščamo niti razpoložljive domače »pameti«: patentov, inovacij itd. Imamo namreč tudi zelo moderno tehnologijo, pa bi jo vseeno morali kritično vrednotiti. Lepo je na primer slišati, da v tej in tej tovarni konfekcije razpolagajo z najmodernejšo tehnologijo, da dosegajo evropsko produktivnost in da takorekoč vse izdelke izvozijo. Druga plat medalje, ki pa jo manj poudarjamo, pa je, da na primer iz iste tovarne večina delavk ne dočaka normalne starostne upokojitve, ampak se morajo predčasno invalidsko upokojiti. Torej najmodernejša tovarna – invalidov. Ta plat moderne tehnologije oziroma takšna moderna tehnologija prav gotovo ni sprejemljiva za socializem.

Zlasti pri planiranju razvoja v naslednjem desetletju bi morali v gospodarstvu računati s kvalitativno novo situacijo, ki je nastala ob praktično polni zaposlenosti v Sloveniji. Že sedaj zaposlujemo kakih sto tisoč delavcev iz drugih republik. Vendar tudi druge republike že v naslednjih letih načrtujejo polno zaposlenost doma. Torej tudi zaposlovanja iz drugih republik ne bo mogoče povečevati, čeprav tudi to ni poceni. Drugače rečeno, realno je računati le na naravni prirastek in na delavce, ki bi se sprostili z večjo stopnjo avtomatizacije. Vendar kaže, da to spoznanje pri načrtovalcih nikakor ne prodre. Le izjemoma v Sloveniji najdemo organizacijo združenega dela, ki v prihodnjem petletnem obdobju ne načrtuje pomembnega povečanja števila zaposlenih. Tipičen je primer velike tovarne, ki že danes ne dela s polno kapaciteto, ker nima dovolj delavcev. Pa vendar načrtujejo v prihodnjih letih, da bodo zaposlili še skoraj tisoč novih delavcev. Kje jih bodo dobili – še ne vedo.

Drugače rečeno, kadrovskih načrtov ob načrtovanju razvoja sploh ni ali pa so nerealni.

Takšno načrtovanje razvoja odkriva še drugo slabost. Pomeni, da predvideva tehnologijo, ki je delovno intenzivna. Ob ceni dela, kakršna je pri nas že danes in ki bo verjetno še rasla, to pomeni proizvodnjo, ki ne bo konkurenčna s podobno proizvodnjo v deželah v razvoju, kjer je cena dela še vedno bistveno nižja kot pri nas in v razvitem svetu sploh. Odkriva naslanjanje na tujo tehnologijo, ki jo razvite dežele preseljujejo v nerazvite. Če se na ta problem ne bomo pravočasno pripravili, bomo v bližnji prihodnosti doživeli še hujše gospodarske težave, kot so sedanje. Naša proizvodnja bo predraga, da bi bili konkurenčni na tujih trgih; domače tržišče pa je za masovno proizvodnjo daleč premajhno.

4. Samoupravno odločanje

Izven dvoma je, da samoupravni odnosi napredujejo, da se uspešno uveljavljajo na vseh področjih družbenega življenja. Še vedno pa so nekatere ovire in dileme.

Ena izmed njih je zopet povezana s tehnologijo. Gre za vprašanje, koliko se je samoupravni položaj delavca uspel integrirati v delovni proces. Koliko dela in naloge, ki jih delavec opravlja na delovnem mestu, dopuščajo oziroma vsebujejo samoupravljanje; ali pa mora delavec prenehati z delom, da bi lahko upravljal in upravlja le »izven« delovnih del. Problem je zapleten in nanj najbrž še ne znamo v celoti odgovoriti. Prav gotovo pa ni sprejemljiv paralelizem: na eni strani delo, na drugi upravljanje. Na eni strani tehnološko pogojena hierarhija in podrejenost delavcev, na drugi strani pa enakopravnost pri upravljanju.

Raziskave niso potrdile hipoteze, da tisti delavci, ki so v delovnem procesu v manj aktivnem položaju (enostavne, ponavljajoče se operacije), to nižjo aktivnost nadomestijo z aktivnejšo udeležbo v upravljalnem procesu. Obratno se je pokazalo, da so tudi v upravljalnem procesu aktivnejši tisti delavci, ki opravljajo bolj raznoliko, bolj kreativno, nemonotono delo. Skratka delo, ki od njih terja in jim omogoča večjo ustvarjalnost, ki spodbuja njihovo iniciativnost. Drugače rečeno, že sama vsebina delovnih nalog vpliva na oblikovanje osebnosti delavca, na širino njegovih interesov znanj itd.

Dejanski vpliv delavcev na samoupravne odločitve se nedvomno povečuje. Širi se delež delavcev, ki pri odločanju dejansko sodelujejo, in obenem se vpliv delavcev vse bolj kaže na pomembnih odločitvah. Seveda pa je za resnično odločanje potrebno zadostno znanje. Ni pretirano kritično, če rečemo, da pri znatnem delu delavcev ta pogoj še ni v zadostni meri izpolnjen. Ker se odločanje vse bolj dosledno povezuje tudi z odgovornostjo za odločitve, odgovornostjo za to, kakšne bodo posledice takšne ali drugačne odločitve, se bomo še srečevali s problemom nesprejemanja funkcij oziroma izogibanja odločanju. To se posebej vidi, kadar so predlogi odločitev pripravljani v alternativah. Takrat je nervoza tistih, ki nimajo potrebnega znanja za ocenitev ustreznosti alternativ, pri odločanju še večja. Verjetno bi ta vidik lahko upoštevali tudi pri pojasnjevanju problema nesklepčnosti delegatskih organov.

Še vedno je aktualen tudi problem porabljenega časa za odločanje. Na eni strani so nedvomne prednosti odločanja z osebnim izjavljanjem: možnost izražanja vseh interesov, večja identifikacija z odločitvijo, razrešitev konfliktov, povezanih z odločitvijo, doslednejše izvajanje odločitve, zagotovitev vpliva vseh prizadetih na temeljne odločitve itd. Na drugi strani pa takšno odločanje zahteva več časa. Znani so izračuni, kot na primer: če dvatisočlanski kolektiv za zbor(e) delavcev porabi le dve uri na mesec, je to štiri tisoč ur, kar ob ceni ure din... zneso toliko in toliko itd. S tem je povezano vprašanje, kdaj naj bodo zbori delavcev, med

delovnim časom ali po delovnem času. Če so med delovnim časom, koliko trpi proizvodnja (kolikšen je strošek), če so po delovnem času, pa je vprašanje udeležbe oziroma nevarnost, da bodo cele skupine delavcev odrinjene od odločanja (npr. tisti, ki se na delo vozijo z javnimi prometnimi sredstvi ali tovarniškimi avtobusi itd.).

Najbrž ni dovolj, če ta problem odpravimo z zamahom roke, češ – samoupravljanje tudi nekaj stane. Seveda je vsako upravljanje strošek, sestavina cene izdelka. Vprašanje je, kolikšen je lahko ta strošek glede na vključevanje v mednarodno delitev dela in tržno blagovne odnose. Problem je verjetno rešljiv le na specifičen način v posameznem primeru, upošteva vsebino odločitve, razmere med delavci itd. Nedvomno pa drži, da smo pri sestankovanju še vedno skrajno neracionalni. Med drugim tudi zato, ker je za mnoge sestankovanje lažje kot pa delo in ker smo premalo pozorni do rezultatov sestankov.

V neki tovarni so mi pripovedovali tole: Ko so sklicevali zbere delavcev ob 11. uri dopoldne, so se prav tako končevali približno ob dveh kot sedaj, ko jih sklicujejo ob enih. Komentar najbrž ni potreben.

Raziskave so pokazale, da bi glede na današnje razmere in glede na dano strukturo zaposlenih smeli sestanki trajati približno eno uro, udeleženci pa naj bi dobili za sestanek gradivo v obsegu največ 15 tipkanih strani. Takšni sestanki so zaenkrat še izjeme. V Delu smo lahko prebrali, da so delegati samo za eno sejo zbora združenega dela skupščine BiH dobili 89 gradiv na 1513 straneh, njihovi tovariši v istem zboru hrvaškega sabora pa so za pet sej morali prebrati 357 gradiv na 3870 straneh (Delo, 10. 4. 1980, str. 6). To so nedvomno ekstremne številke. Vendar je tudi res, da zbori delavcev, sestanki delavskega sveta itd. trajajo po tri do pet ur itd. Nekateri pravijo, da je problem sestankovanja tako resen, da bi morali določiti maksimum števila in porabljenega časa, ki ga od posameznika smemo zahtevati v določenem času. Pravijo, da bi to morali storiti tudi iz zdravstvenih razlogov...

Nedvomno bo treba sestanke racionalizirati. Verjetno z boljšo pravico, boljšim usmerjanjem, vodenjem, spoznavanjem vrednosti porabljenega časa, poenostavitvijo postopkov itd. Premalo izkoriščena smer reševanja problema preštevilnih in predolgih sestankov so samoupravne delovne skupine. Z naraščanjem števila delavcev v skupini hitro narašča število možnih interakcij in s tem verjetna dolžina sestanka. Mnoge v bistvu rutinske odločitve bi lahko prepustili delovnim skupinam. To so majhne skupine delavcev, ki delajo skupaj, se medsebojno poznajo – 10 do 25 delavcev. Sestanki takšnih skupin bodo prav gotovo krajši kot pa velikih skupin (cel TOZD) in tudi uspešnejši, učinkovitejši. Odločitev v takšni skupini je blizu delavcem, zanje pa porabijo tudi manj časa kot v velikih skupinah. Tudi obstoječa zakonodaja daje dovolj prostora za krepitev delovnih skupin. Pomembnejše, enkratne in interesno heterogene odločitve pa seveda ni mogoče sprejemati v takšni obliki.

Zaenkrat ni mogoče, da bi se sestankom odpovedali. Samoupravno odločanje je kolektivno odločanje, kolektivna mora biti tudi udeležba pri odločanju. Da bi jih lahko skrajšali in povečali njihovo učinkovitost, pa bo potrebno več dobre volje, discipliniranosti, znanja in organiziranosti.

5. Motivacija za delo, delovna disciplina

V zadnjih letih se ponovno in morda v nekoliko bolj zaostreni obliki srečujemo s pojavi, ki jih lahko razvrstimo pod oznako »pomanjkljiva motivacija za delo«. Organizatorji dela v organizacijah združenega dela tožijo, da »nihče noče več delati«, delavci pripominjajo, da »se ne spleča delati«, v trgovinah ni izdelkov, ki jih sicer v zadostni količini izdelujemo doma in iz domačih surovin itd. Analiza inovacijske dejavnosti v organizacijah združenega dela kaže tako porazne rezultate, kot da smo »najneumnejši med razvitimi« itd. Nekateri trdijo, da delo ni več takšna vrednota, kot je bila do nedavnega, temveč da nas je osvojila »filozofija uživanja«, ki je že mnoge družbe spravila v propad itd. Spet drugi navajajo kot temeljni razlog neustrezne motivacije za delo dejstvo, da je večina povečanega dohodka organizacije združenega dela v zadnjih letih bila posledica zviševanja cen, ne pa izboljšanja produktivnosti in poslovanja. To pa nujno usmerja delavce k zahtevam po višjih cenah, ne pa k boljšemu delu.

Priča smo torej novim spremembam v položaju delavca, ki se zrcalijo tudi v njegovem odnosu do dela. Ali gre za »vrtoglavo zaradi prehitrega in prelahkega uspeha«, za zadovoljevanje potreb brez večjega napora? Analizirali bomo nekatere vidike tega problema.

Delitev po delu ni rešila problema v celoti. Morda ga bo v večji meri, ko bo dosledneje izvedena. Sicer pa motivacijske vloge denarja ne gre precenjevati. Delavci seveda delajo za plačilo, ki ga smatrajo za normalen ekvivalent vložnemu delu. Sicer pa denar deluje kot močna vzpodbuda le, če je živlenski standard nizek (težave že pri zadovoljevanju primarnih potreb), če so razlike v plačevanju (razponi) veliki, učinki pa se navadno kažejo le kratek čas. Delitev po delu je nujno izvesti, da bodo delavci delitev ocenili kot pravično; kot vzpodbuda za delo pa samo to še ni dovolj. Bistveno je delovno počutje delavca, delovni pogoji, sodelavci itd.

Eno izmed nevarnosti, s katero se v sodobnosti srečujemo, je pravgotovo »negativni egalitarizem«. Gre za pojav, ko je povprečnost standard. Vsaka nadpovprečnost je nezaželjena, je »nesocialistična«. Povprečje pa se pravzaprav prilagaja podpovprečnim, najnižji ravni delovnega dosežka. V delovnih organizacijah se to vidi kot kritično obravnavanje tistih, ki dosežejo nekaj več. Sumljivi so delavci, ki zaslužijo več, ki zahtevajo nadomestilo za inovacijo, ki se nadpovprečno trudijo itd. Kritična analiza ni usmerjena na najslabše, na podpovprečne, na tiste, ki jih je treba solidarnostno podpirati. Ti so nekako nedotakljivi, takšni delavci postanejo »standard«. V najboljšem primeru gre za razmere, v katerih se »nič

ne zgodi«, če delavec dobro opravi svoje delo, in še manj, če delo slabo, podpovprečno opravi. In ker delati za večino delavcev v sedanjih delovnih pogojih še ne predstavlja notranjega zadovoljstva, je realno, da bodo reagirali z manj dela, s podpovprečnostjo. Saj je na tak način njihova enota dela več vredna.

Ideološka podlaga takšnega ravnanja je izkrivljenje načela enakosti vseh v socializmu. Takšno izkrivljanje dokaj naravnost vodi v družbeno stagnacijo in zaostajanje. Že klasiki marksizma pa so kot objektivno napreden opredeljevali tisti način proizvodnje, ki povečuje produktivnost človekovega dela. Vrednota enakosti v socializmu ne more pomeniti odsotnosti vsakega tekmovanja, saj to v bistvu pomeni tekmovanje v negativno smer – kdo bo naredil manj. Nasprotno, tekmovanje daje standarde za presojo uspešnosti, spodbuja in usmerja energijo udeležencev in izloča dobre oziroma slabe. Te prednosti tekmovanja bi morali tudi v samoupravni socialistični družbi bolj izkoristiti, saj sicer daje samoupravljanje idealne možnosti, da delavci sami in v celoti kontrolirajo pogoje tekmovanja. To pa je pogoj, da se tekmovanje ne izrodi v konflikt. Tekmovanje seveda ne sme voditi v to, da eden pridobi lahko le na račun drugega (kot na primer pri povečevanju obsega dejavnosti v visokem šolstvu ob fiksni vsoti razpoložljivega denarja), ampak mora biti urejeno tako, da lahko pridobi vsak, ki doseže določeno normo.

Motivacijo za delo delavcev v organizacijah združenega dela zmanjšuje tudi obstoj vzporednega vira pridobivanja dohodka oziroma sredstev za življenje posameznika. To je delo izven delovnega razmerja: »fuš«, honorarno delo itd. Ni natančnih podatkov, koliko zaposlenih pridobitno dela še tudi izven svoje organizacije združenega dela, vendar odstotek prav gotovo ni majhen. Pri tem ne gre le za vzajemno pomoč (jaz ti popravim televizor, ti pa meni vodovodno pipo ali kaj podobnega). Gre za čisto pridobitno dejavnost. Temeljni stimulator takšne dejavnosti je dejstvo, da je takšno delo za delavca več vredno kot delo v organizaciji, kjer je zaposlen, za potrošnika pa cenejše. In ta razlika ni majhna. Če je na primer delovna ura priučenega delavca v OZD zanj vredna kakih 35 din, potem je takšna ura popoldne vredna zanj več kot 100 din. Povsem razumljivo je, kje se mu osebno bolj splača delati. Dokler ta problem ne bo urejen, ni pričakovati drugačnega obnašanja. Rešitev pa seveda ni v prepovedi, kaznovanju itd., temveč v ustreznih družbenoekonomskih odnosih. Obenem pa je treba tudi priznati, da problem ni enostaven in lahko rešljiv.

S takšnimi problemi se ne srečujemo samo na ravni organizacij združenega dela, temveč tudi v družbi kot celoti. Ilustrativen primer so povprečni, neselektivni stabilizacijski ukrepi, ki bodo poleg dobrih rezultatov prinesli tudi marsikatero škodo.

V zvezi s problematiko motivacije je treba omeniti še konflikte in neusklajenost interesov. Če bi rekli, da je bila prva faza v uresničevanju pluralizma samoupravnih interesov oblikovanje in osveščanje interesov,

potem smo to fazo verjetno že uresničili. Zatika pa se pri usklajevanju interesov. Zatika zaradi premajhnega zavedanja o nujnosti usklajevanja različnih interesov in na drugi strani zaradi konfliktnosti interesov samih. Konflikti se kažejo tako med kratkoročnimi in dolgoročnimi, osebnimi in skupinskimi oziroma skupnimi interesi. Recimo: skupni interes družbe kot celote in vseh delavcev v tozdu je, da bi stroji delali v dveh izmenah. Vendar se zatakne pri vprašanju, kdo bo delal v drugi izmeni (popoldne), saj bi bil vsak rad popoldne prost. Ali: proizvodnja zahteva, da naj vzdrževalna dela opravijo takrat, ko stroji ne delajo – ponoči, v soboto in nedeljo. Vzdrževalci pa bi bili radi ponoči, v soboto in nedeljo prav tako prosti kot drugi delavci. Ali: v proizvodnem postopku je neka faza, ki je nevarna za poškodbe, podaljšuje delovni proces, zahteva dodatne stroške – obenem pa je že izdelan postopek, kako to odpraviti s sorazmerno majhno investicijo. Pa vendar se nič ne zgodi: delavci nimajo neposredne možnosti, da bi izboljšavo izvedli, pristojni in odgovorni pa tega še niso spoznali kot nujno (čeprav ne zanikajo potrebnosti).

Ni dovolj, da ima vsaka skupina lahko svoj lastni interes. Treba bo še dosledneje izgrajevati odnose, da bo vsaka takšna skupina tudi lahko dosegla obravnavanje svojih predlogov, odločitev in izvajanje odločitev. Kolikor so interesi različni, vendar njihovo usklajevanje ne more izhajati iz domneve, da jih ni mogoče uskladiti, niti da je to naloga koga drugega, ne pa konkretnih delavcev v konkretni organizaciji. Morda so interesi celo manj različni in nasprotni, kot so videti na prvi pogled. Pluralizem tudi ne pomeni, da mora vsakdo imeti poseben interes. Nasprotno, krepiti bo treba skupne elemente, skupne prvine različnih interesov ter te usklajevati na samoupravni način. Vendar je treba upoštevati, da ima kompromis kot rezultat usklajevanja lahko predvsem negativne prvine konstitutivnih predlogov; da kompromis ne pomeni nujno kombinacije pozitivnih lastnosti različnih predlogov. Navadno si je težje izboriti rešitev, ki je pozitiven kompromis.

Problem usklajevanja interesov in pasivizacije je verjetno trajnejši problem, ki bo še dolgo prisoten tudi v organizacijah združenega dela. Samoupravljanje nudi večjo možnost kot drugi načini upravljanja, da se tem tendencam upremo in jih sproti premagujemo. To ni samo možnost, je obenem tudi obveznost. Obveznost vseh delavcev, ne le poslovnih organov in delegatov ter vodstev družbenopolitičnih organizacij, čeprav prav ti lahko največ storijo pri oblikovanju ustvarjalnega ozračja in sproščanja ustvarjalne energije vseh delavcev.

Sklep

Ni bil namen tega sestavka »soliti pamet« podolgem in počez. Namen je bil le prispevati k zavedanju, k osveščenosti o nekaterih dilemah in problemih, ki imajo pomemben vpliv na razvoj samoupravnih odnosov

oziroma na oblikovanje ustreznih družbenih pogojev za širše in polnejše uveljavljanje samoupravljanja. Spoznanje, da nekaj je problem, je prvi korak k njegovemu reševanju. Naj končam z mislijo, da bi k reševanju obstoječih samoupravnih dilem lahko mnogo več prispevala tudi znanost.

ANDREJ CETINSKI

UDK 331.152.1(497.1):33.001.1(497.1)

Nekaj o vzrokih za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev

Malo je stvari, ki bi jih v našem ekonomskem življenju v zadnjih letih tako pogosto omenjali, kot je ravno združevanje dela in sredstev. Razlogov za to je več. Eden osrednjih je gotovo v spoznanju, da je s kvalitetnimi oblikami združevanja sredstev možno učinkovito razreševati nasprotja med skupinskimi in splošnimi interesi pri upravljanju z družbenimi sredstvi, kar drugače povedano pomeni, da je združevanje dela in sredstev oblika, prek katere se naj praktično uresničuje družbeni značaj proizvodnih sredstev. V tem smislu je to združevanje tudi alternativa, ali bolje rečeno, nasprotje tehnokratskega oziroma administrativnega upravljanja z družbenimi sredstvi, in od učinkovitosti njegovega praktičnega uveljavljanja je prav gotovo v pomembni meri odvisen prihodnji razvoj samoupravljanja. Pri združevanju dela in sredstev torej ne gre samo za finančno-tehnične zadeve, pač pa je njegova bistvena vsebina v urejanju najbolj občutljivih družbenoekonomskih odnosov.

Ob tem, da se mu priznava izjemen družbeni pomen, pa se po drugi strani splošno ugotavlja, da se združevanje dela in sredstev v praktičnem življenju razmeroma počasi uveljavlja. To je po eni strani presenetljivo, po drugi strani pa seveda spodbuja k razmišljanju, kje so vzroki za to.

Pri združevanju sredstev se še vedno iščejo najbolj ustrezne praktične rešitve. To velja v nemajhni meri za ugotavljanje udeležbe v skupnem dohodku, za oblike vračanja združenih sredstev, pa tudi nekatera druga vprašanja strokovno še niso povsem dorečena. O vseh teh problemih je zanimivo razpravljati. Tudi v tem sestavku se bomo z njimi ukvarjali, vendar na nekoliko specifičen način. Združevanje sredstev želimo namreč obravnavati predvsem z vidikov, ki so zanimivi pri odkrivanju dejavnikov, ki ga v tolikšni meri zavirajo, da se v konkretni praksi ne uspe v zaželenem obsegu razviti. Menimo namreč, da je poznavanje teh dejavni-

kov nujen pogoj za to, da se bomo združevanja sredstev lahko lotevali na način, ki obeta primeren uspeh.

O vzrokih, zakaj združevanje sredstev ne zaživi, se sicer v zadnjem času na sploh kar veliko razmišlja. V tej zvezi se omenja več dejavnikov, ki brez dvoma združevanje zavirajo. Med njimi se na prvo mesto največkrat postavlja nizka akumulativna sposobnost gospodarstva, ki naj bi OZD enostavno ne dopuščala, da združujejo svojo akumulacijo z drugimi. Čeprav je skromna akumulacija lahko ovira pri združevanju sredstev, se vendar ne bi smeli zadovoljiti z oceno, da je njen pomen ključen. Če namreč ravnamo tako, potem smo združevanju sredstev izbrali nič kaj ugodno perspektivo, saj naj bi se uveljavilo šele po tem, ko se bo akumulativna sposobnost gospodarstva bistveno popravila. Ker pa so izgledi za večjo akumulacijo v gospodarstvu v bližnji prihodnosti precej megleni, bi to pomenilo, da se nam odmika tudi čas, ko bodo ustvarjeni pogoji za polno afirmacijo združevanja sredstev.

O povezavi med združevanjem sredstev in akumulativnostjo gospodarstva bi bilo verjetno smiselno razmišljati še na nek drugi način. Sprejemljiva se nam namreč zdi trditev, da je eden od pomembnih vzrokov za nizko učinkovitost našega gospodarstva in s tem tudi za njegovo skromno akumulativnost v neustreznih oblikah finančnega nalaganja akumulacije, ki sedaj pri nas prevladujejo. Združevanje dela in sredstev naj bi zato kot kvalitetna oblika nalaganja akumulacije delovala kot dejavnik, ki pomembno pospešuje učinkovitost gospodarstva, torej tudi njegovo sposobnost neposrednega akumuliranja. Ne gre zato čakati, da bodo s povečanjem akumulativne sposobnosti gospodarstva ustvarjeni pogoji za hitrejšo uveljavljanje združevanja sredstev, pač pa je treba združevanje dela in sredstev pospeševati zato, da se bo povečala učinkovitost gospodarstva.

Temeljne razloge za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev je torej treba iskati drugod in ne samo v nizki akumulaciji. Ker naj bi združevanje dela in sredstev nadomestilo kredit kot prevladujočo obliko finančne naložbe, je verjetno primerno uporabiti vsebinske razlike med eno in drugo obliko kot izhodišče pri razčlenjevanju vzrokov za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev. Mogoče smo lahko še bolj konkretni in si za nadaljnjo analizo opredelimo delovno hipotezo o temeljnem vzroku za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev, ki jo bomo potem poskusili dokazati. Hipoteza je dokaj splošna in se glasi: *temeljni vzrok za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev je v okoliščinah, zaradi katerih dajejo gospodarski subjekti pri finančnem nalaganju akumulacije prednost kreditu pred združevanjem dela in sredstev.*

V nadaljevanju sestavka se bomo torej ukvarjali predvsem z analizo pravkar navedene hipoteze. Začnemo pa lahko tako, da poskusimo opredeliti kvalitetne razlike med kreditom in združevanjem dela in sredstev kot dvema oblikama finančnega nalaganja sredstev.

Kredit in združevanje dela in sredstev kot dve pojavnosti obliki finančnega nalaganja akumulacije

Najprej naj povemo nekaj o nalaganju akumulacije nasploh. OZD namreč lahko ustvarjeno akumulacijo, le ta je razlika med prihodki in odhodki v zvezi z enostavno reprodukcijo, same investirajo (v osnovna sredstva ali zaloge) ali pa jo finančno naložijo. S finančno naložbo pri tem vsebinsko razumemo prenos akumulacije (neposredno ali posredno prek finančnih investicij) na tiste OZD, ki jo investirajo. Finančno nalaganje akumulacije je v veliki meri objektivno pogojeno in brez njega skladen in optimalen gospodarski razvoj praviloma ni možen. Obseg potrebnega finančnega nalaganja akumulacije je odvisen od več dejavnikov, eden pomembnih je organiziranost gospodarstva: če je gospodarstvo organizirano v velike sisteme, potem je potreben obseg finančnega nalaganja manjši in obratno.

Finančne naložbe se uresničuje predvsem v treh pojavnih oblikah. Te so:

a) *Depozit*: Ta se uporablja samo pri nalaganju sredstev v banke. Največkrat gre pri tem za depozite na vpogled, to so denarna sredstva na žiro računu in drugih računih, ki jih OZD vodijo (združujejo) v korist bank. Tudi hranilna vloga je vsebinsko oblika depozita.

b) *Kredit*: Uporablja se predvsem pri nalaganju bančnih sredstev (ki so pretežno zbrana v obliki depozitov), pa tudi drugod (naložbe ene OZD v drugo).

c) *Skupna naložba*: To obliko v glavnem istovetimo, kot bomo kasneje videli, z združevanjem dela in sredstev. Z njo naj bi se nadomestil en del kreditnih naložb in je načeloma uporabna povsod tam, kjer se uporablja dolgoročni kredit.

Finančne naložbe se med seboj razlikujejo po večjih vidikih. V konkretnem primeru nas zanimajo predvsem naslednji: a) *Ročnost finančne naložbe*. Glede tega jih lahko razvrstimo v: 1. naložbe na vpogled (bančni depoziti); 2. kratkoročne naložbe (običajno z rokom vračila do 1 leta); 3) srednjeročne naložbe (običajno do 3 let) in 4. dolgoročne naložbe.

b) *Rizičnost finančne naložbe*. Po tem kriteriju lahko naložbe delimo v tri skupine, in sicer: 1. naložbe z minimalnim rizikom ali brez rizika (predvsem depoziti na vpogled v bankah); 2. naložbe z rizikom, ki je v blagovno-denarnih (komercialnih) odnosih običajen (predvsem krediti); 3. naložbe z veliko stopnjo rizika, še predvsem glede dohodka, ki ga prinašajo (skupne naložbe).

c) *Upravljanje sredstev v času trajanja finančne naložbe*. S tega vidika delimo naložbe v dve skupini: 1. finančne naložbe, pri katerih sredstva v času trajanja naložbe samostojno upravlja subjekt, ki jih poslovno uporablja; 2. finančne naložbe, pri katerih se upnik (to je subjekt, ki sredstva finančno nalaga) v času njihovega trajanja ne odpove-

duje upravljanju z njimi, pač pa jih upravlja skupaj s subjektom, ki jih uporablja.

Na podlagi možnih karakteristik finančnih naložb, ki smo jih navedli, sedaj lahko določeneje opredelimo, kdaj dobi kaka konkretna finančna naložba značaj združevanja dela in sredstev. Odločujoče pri presoji tega je upravljanje s sredstvi finančne naložbe (torej kriterij, ki smo ga navedli pod c). Z združevanjem dela in sredstev je namreč treba *razumeti tiste finančne naložbe, pri katerih se subjekt finančnega nalaganja v času trajanja naložbe ne odpoveduje upravljanju z naloženimi sredstvi*. Poglejmo si konkretnije, katere so oblike finančnih naložb (depozit, kredit, skupna naložba) in v katerih primerih pridobijo karakteristiko združevanja dela in sredstev.

Najprej nekaj o depozitu. Za depozit smo rekli, da je oblika, ki se uporablja samo pri združevanju sredstev v bankah. Na njegovi podlagi pa se v naših bankah običajno tudi pridobi že pravica upravljanja, kar pomeni, da depozit največkrat nosi značilnosti združevanja dela in sredstev. Predvsem v tem smislu se v samoupravnih splošnih aktih bank in tudi v bančni zakonodaji nenehno srečujemo s kategorijo » združevanje dela in sredstev«.

Hkrati pa ne gre prezreti, da je depozit finančna naložba, ki je ne štejejo za kvalitetno. (Kvaliteto naložbe, gledano družbenoekonomsko, presojamo namreč prevsem glede na stopnjo rizika, ki je z naložbo povezana in ta je pri depozitu praviloma najmanjša). Zato tudi tokrat, ko pravimo, da se združevanje dela in sredstev uveljavlja počasi, ne mislimo na depozite (obseg teh je prej prevelik kot preskromen), pač pa na druge, bolj kvalitetne oblike.

Naslednja, (po stopnji rizika) bolj kvalitetna oblika finančne naložbe je kredit. Za kredit velja, da je naložba, ki ima najbolj izrazite komercialne značilnosti. Z njo namreč upnik praviloma za naprej dogovorjen čas in za naprej dogovorjeno ceno odstopa (daje v najem) finančna sredstva skupaj s pravico uporabe in upravljanja z njimi. Zato kredit največkrat nima obeležij, ki so značilna za » združevanje dela in sredstev« in ga tudi v praksi jemljemo kot tipično naložbo, ki je nasprotje » združevanja dela in sredstev«.

Tretja oblika finančne naložbe je skupna naložba. To smo opredelili (prejšnja točka c) kot naložbo z veliko stopnjo rizika. Takih naložb pa se ekonomski subjekti na podlagi lastne odločitve praviloma udeležujejo samo v primeru, če je izpolnjen vsaj eden od naslednjih dveh pogojev: 1. pričakovana (potencialno možna) donosnost naložbe je nadpovprečno visoka; 2. subjektu finančnega nalaganja je zagotovljeno soupravljanje poslovanja, v katerem se njegova sredstva uporablja, s čimer je stvarni riziko (odgovornost) nevtraliziran z ustrezno pristojnostjo. Slej ko prej lahko domnevamo, da se ekonomski subjekti za skupne naložbe zaradi njihove rizičnosti ne bodo odločali, če jim ni zajamčena pravica upravljanja s finančno naloženimi sredstvi. Zato lahko rečemo, da ima skupna

naložba tipične značilnosti družbenoekonomske kategorije »združevanje dela in sredstev«. Kadar govorimo o »združevanju dela in sredstev«, mislimo torej predvsem na skupno naložbo in v praksi jo največkrat celo povsem istovetimo z »združevanjem dela in sredstev«. Tudi v nadaljevanju tega sestavka bomo v večini tako ravnali, torej bomo namesto o »združevanju dela in sredstev« govorili kar o skupnih naložbah.

Na začetku tega poglavja smo omenili tri vidike ocenjevanja finančnih naložb. Poglejmo sedaj, kako se po teh vidikih razlikujeta kredit in skupna naložba:

a) *Ročnost*. Kredit je lahko kratkoročen, srednjeročen ali dolgoročen, skupna naložba pa je praviloma samo dolgoročna. Med eno in drugo obliko so torej v ročnosti nekatere razlike, ki pa niso bistvene v tem smislu, da bi lahko bile razlog za počasno uveljavljanje skupnih naložb.

b) *Rizičnost*. Stopnja rizičnosti je pri kreditu običajna in se giblje v okvirih, ki je v blagovnih oziroma komercialnih odnosih normalna. Pri skupni naložbi je stopnja rizika zelo visoka in v tem pogledu se bistveno razlikuje od kredita.

c) *Upravljanje sredstev v času trajanja finančne naložbe*. Kredit je tipično komercialno razmerje in pri njem se upnik upravljanju sredstev v času trajanja finančne naložbe odreka. Skupna naložba pa je nasprotno smiselna in možna le v primeru, če je upniku zagotovljeno, da tudi v času trajanja naložbe sodeluje pri upravljanju poslovanja, v katerem se njegova finančno naložena sredstva uporablja. Glede upravljanja se torej kredit in skupna naložba tudi bistveno razlikujeta, kar pa je v glavnem pogojeno že z razliko, ki je med njima glede rizičnosti.

Vidimo torej, da je v rizičnosti in v upravljanju sredstev osrednja razlika med kreditom in skupno naložbo. To pa so tudi že smeri, ki jih je smiselno analizirati zaradi odkrivanja vzrokov, spričo katerih dajajo gospodarski subjekti pri finančnem nalaganju akumulacije kreditu prednost.

Med kreditom in skupno naložbo pa je še ena, bolj formalna razlika, ki utegne biti včasih zelo pomembna, ko izbiramo med njima. Kredit je glede izvedbe in spremljanja njegove takoče usode zelo enostavna oblika, skupna naložba pa nasprotno razmeroma zahtevna. Izvedba skupne naložbe in njeno tekoče spremljanje je namreč povezano z obsežnimi strokovnimi, administrativno-tehničnimi ter drugimi opravili, kar zahteva veliko angažiranje strokovnega dela in stroškov nasploh. V stroškovnem pogledu ima torej kredit veliko prednost pred skupno naložbo, ki pa ni nujno odločilna, saj je s primernimi organizacijskimi prijemi pri skupnih naložbah možno problem stroškov v precejšnji meri omiliti.

Nekateri konkretni vzroki za počasno uveljavljanje skupnih naložb

Ko govorimo o »združevanju dela in sredstev« oziroma o skupnih naložbah, imamo predvsem v mislih neposredno prenašanje akumulacije

iz OZD, ki imajo finančne presežke, na tiste OZD, ki bi naj takó pridobljeno akumulacijo investirale. Tako pojmovane skupne naložbe naj bi torej vsaj deloma nadomestile sedaj prevladujoča kreditna razmerja. V tej zvezi pa je treba najprej določneje opredeliti nekatere stvari, ki se nanašajo na sedanja kreditna razmerja in zakaj je tako.

Z ugotavljanjem relacij, na katerih so kreditna razmerja predvsem razvita, pravzaprav ni težav. Splošno znano je namreč, da se večina kreditnih razmerij vzpostavlja med bankami in OZD, razmeroma malo pa jih je neposredno med OZD. Bolj zanimivo pa je, kje so vzroki za tako njihovo alokacijo.

Najprej si oglejmo. čemu naj pripišemo, da OZD praviloma nerade pristajajo na finančne naložbe, pa čeprav gre za kredit. Do neke mere so pri tem izvzeti kratkoročni krediti. Deloma bi to lahko pojasnili s povprečno skromno akumulativnostjo gospodarstva, deloma morda tudi z nekaterimi formalnimi ovirami, ki se pri takih naložbah pojavljajo. To pa ne more biti zadostno pojasnilo. Menimo namreč, da je temeljni razlog za nenaklonjenost finančnemu nalaganju akumulacije v obliki kreditov v naših OZD v negativni realni obrestni meri, s katero se srečujemo zaradi tega, ker je stopnja inflacije pri nas dolgoročno gledano višja od običajne nominalne obrestne mere. Ob negativni realni obrestni meri je seveda materialna motivacija za finančno nalaganje akumulacije tudi negativna, kar pomeni, da OZD težijo predvsem za tem, kar je nasprotje finančnega nalaganja, to pa je zadolževanje. Obrestna mera kot realna kategorija torej tudi v naših razmerah pomembno usmerja finančno obnašanje OZD, pa ne samo, ko gre za kredit, ampak vsaj posredno tudi v primerih, ko gre za druge oblike naložb.

Drugače kot v primerih, ko gre za neposredna kreditna razmerja med OZD, pa vpliva negativna realna obrestna mera na kreditna razmerja na relaciji banka – OZD. V tem primeru namreč ne deluje kot zavora, temveč prej kot spodbuda za širjenje kreditnih plasmajev. Poglejmo si to nekoliko поблиže.

Obseg bančnih kreditov je odvisem od ponudbe kreditov in povpraševanja po njih. Ker je cena kreditnih sredstev negativna, je povpraševanje po njih zelo veliko, praktično neomejeno. Na strani povpraševanja torej obrestna mera pri nas ne deluje kot zavora pri povečevanju obsega bančnega kreditiranja, temveč je njen vpliv prej obraten.

Kaj pa na strani ponudbe? Negativna obrestna mera bi zmanjševala ponudbo bančnih kreditov, če bi bile banke zaradi nje materialno prizadete. To pa niso, saj s krediti ne posojajo lastne akumulacije, temveč sredstva drugih, ki so jih zbrale predvsem v obliki depozitov družbenopravnih oseb in pa kot hranilne vloge. Negativna realna obrestna mera zato lahko vpliva na ponudbo bančnih kreditov le posredno, in sicer tako, da znižuje v bankah obseg depozitov in hranilnih vlog. Pa tudi v tem pogledu je njen vpliv zanemarljiv. Gibanje depozitov družbenopravnih oseb v bankah namreč pri nas ni pretežno ekonomsko pogojeno, ampak se

usmerja z najrazličnejšimi neekonomskimi (dostikrat administrativnimi) prijemi in je v tem smislu tudi neodvisno od realne obrestne mere. Pri hranilnih vlogah pa je občanom dana možnost, da se škodi, ki jo povzroča negativna obrestna mera, izognejo na ta način, da varčujejo v devizah, kjer lahko celo računajo z visoko realno obrestno mero. (Ta pa dohodka bank tudi ne obremenjuje).

Povrnimo se sedaj k združevanju dela in sredstev oziroma k skupnim naložbam. Družbena ambicija je, kot smo rekli, da naj bi skupne naložbe v večji meri nadomestile kredit, kar pomeni forsiranje ene (višje) kvalitete oblike finančnih naložb na račun druge (nižje). Pri tem pa največkrat prezremo, da želimo skupne naložbe razvijati predvsem na relaciji OZD – OZD, kreditna razmerja pa obstajajo predvsem na relaciji banka – OZD. Na relaciji OZD – OZD danes na sploh ni veliko dolgoročnih finančnih razmerij, torej tudi kreditov ne, in zato na tej relaciji tudi objektivno ni veliko prostora za skupne naložbe. S tem pa smo že prešli do enega od zanimivih pojasnil, zakaj se skupne naložbe počasi uveljavljajo.

Če hočemo s skupno naložbo v večji meri nadomestiti kredit, potem je to možno storiti predvsem na tistih relacijah, kjer obstaja največji del kreditnih razmerij, to pa je na relaciji banka – OZD. Skupnih naložb na tej relaciji je sicer že kar precej, vendar so praktično pri vseh udeležene samo interne banke. Kreditna razmerja pa so nasprotno razvita predvsem na relaciji temeljna banka – OZD in tu je torej največ prostora za uveljavljanje skupnih naložb. Žal pa banke kažejo razmeroma malo pripravljenosti, da bi vsaj en del svojih kreditnih razmerij nadomestile s skupno naložbo. Verjetno v Jugoslaviji ni še niti enega primera, da bi bila temeljna banka aktivni udeleženeec skupne naložbe. Kje so vzroki za tako rezervirano obnašanje bank?

Menimo, da ni resnejših formalnih zadržkov, da temeljne banke ne bi mogle biti udeležene skupnih naložb. Svojo udeležbo v teh naložbah bi lahko uresničevale vsaj na dva načina. Enkrat tako, da bi en, za začetek manjši del svojih dolgoročnih kreditnih plasmajev enostavno nadomestile s skupnimi naložbami. Druga oblika pa bi bila v tem, da se temeljna banka vključi kot posrednik med OZD, ki sredstva nalagajo v obliki skupne naložbe, in pa OZD, ki ta sredstva uporabljajo (investitorji). V razmerju do OZD – investitorja bi temeljna banka torej lahko bila aktiven nosilec skupne naložbe, vendar bi to vlogo opravljala na račun tistih OZD, ki so v njej za ta namen izrecno združile sredstva. Na tak način se skupne naložbe uresničuje tudi v okviru internih bank.

Vsekakor je zanimivo, zakaj temeljne banke zavračajo svojo udeležbo v skupnih naložbah. Pojasnilo je verjetno treba iskati predvsem v prednostih, ki jih ima zanje kredit v primerjavi s skupno naložbo. Prednosti kreditov pa je očitno več. Poskušajmo v tej zvezi navesti nekaj misli.

Na prvo mesto smemo verjetno postaviti rizik. Pri kreditu je v naših razmerah rizik tako neznaten, da ga praktično lahko zanemarimo. Pri

skupni naložbi pa je precej drugače. Rizik zastopa pri njej glede vračila naloženih sredstev in glede dohodka, ki ga naložba prinaša.

Glede vračila naloženih sredstev je tudi pri skupni naložbi rizik verjetno manj problematičen, čeprav je nesporno večji kot pri kreditu. Skupna naložba se glede vračila namreč razlikuje od kredita predvsem v tem, da je pri kreditu vračilo v naprej časovno nedvoumno opredeljeno, medtem ko je pri skupni naložbi vračilo največkrat v nemajhni meri odvisno od uspešnosti poslovanja; če namreč skupno poslovanje ekonomsko ni dovolj uspešno, potem utegne to biti zadosten vzrok za časovno odlaganje vračila sredstev. Predvsem pa je treba računati s tem, da bo pri skupni naložbi povprečen čas vračila sredstev praviloma daljši kot pri kreditu. Neprimerno bolj rizična pa je skupna naložba glede dohodka, ki ga prinaša. Za kredit vemo, da prinaša v naših pogojih (gledano s stališča banke, ki na glavnici zaradi inflacije ničesar ne izgublja) razmeroma visok in predvsem zanesljiv dohodek v obliki obresti. Pri skupni naložbi pa je nasprotno velika verjetnost, da bo povprečni dohodek, ki ga prinaša, manjši. Poglejmo, kaj govori v prid tej domnevi.

Najprej je treba upoštevati, da začne skupna naložba prinašati dohodek šele potem, ko je investicija, ki se financira z združenimi sredstvi, zaključena. V času izvajanja investicije torej skupna naložba ne prinaša ničesar, medtem pa je pri kreditu obrestna mera tudi v tem času praviloma enaka, kot je potem, ko je investicija zaključena (interkalarne obresti). Če vzamemo, da je čas izgradnje večjih investicijskih objektov vsaj dve leti, čas odplačila kreditov pa povprečno recimo 6 let, postane očitno, koliko bi banke izgubile na dohodku, če v času črpanja kreditov ne bi zaračunavale obresti. S tako izgubo pa morajo pri skupni naložbi avtomatično računati.

Dohodkovno pa je v primerjavi s kreditom skupna naložba rizična še predvsem tudi zaradi tega, ker si je težko obetati, da bo sploh prinašala relativno (glede na naložena sredstva) tako visok dohodek, kot ga zagotavlja običajna obrestna mera. Obresti imajo namreč pri delitvi dohodka prednost pred vsemi družbenimi obveznostmi in tudi osebnimi dohodki, skupna naložba pa je nasprotno pri delitvi glede vrstnega reda potisnjena prav v ozadje, saj se z udeležbo v skupnem dohodku vsebinsko participira na čistem finančnem izidu, torej na tistem delu dohodka, ki ostane potem, ko je večina ostalih udeležencev pri delitvi zadostila svoje potrebe. Akumulativnost, kakršno uresničuje v zadnjih letih gospodarstvo, ne daje resnih obetov, da bi bila relativna udeležba v dohodku lahko v povprečju vsaj približno tako visoka kot obrestna mera. Še slabše pa je pri novih, večjih investicijskih objektih, pri katerih je že kar pravilo, da ustvarjajo v prvih letih poslovanja izgubo, s čimer se dohodkovni rizik samo še povečuje.

Dohodkovna rizičnost je torej pri skupni naložbi tako velika, da ne preseneča, če jo banke niso pripravljene prevzeti. Pravzaprav tega niti niso sposobne storiti, saj ob stroških, ki v njihovem poslovanju sedaj nastajajo, nimajo nobenih takih rezerv, ki bi jih lahko uporabile za kritje

izpada prihodkov, ki bi verjetno nastal, če bi en del kreditnih naložb zamenjale skupne naložbe. Tako se vsaj kaže, če stvari ocenjujemo kratkoročno.

Po drugi strani pa je seveda tudi res, da rizik za banke odpade, če se skupne naložbe udeležijo kot posrednik med OZD, ki sredstva združujejo, ter med OZD-investitorjem. Vendar tudi takih primerov sodelovanja bank (izjema so interne banke) pri skupnih naložbah v praksi ni zaslediti, kar poraja domneve, da so poleg rizika še drugi razlogi, ki banke odvrčajo od skupnih naložb.

Eden od takih razlogov pa je prav gotovo v problematiki, ki se pri skupnih naložbah pojavlja v povezavi z upravljanjem. Skupno poslovanje, ki se organizira na podlagi združevanja dela in sredstev, upravljajo namreč skupaj delavci, ki združujejo živo delo, in delavci, ki združujejo sredstva. Kako organizirati tako skupno upravljanje, da bo učinkovito in obenem tudi tehnično oziroma stroškovno gledano primerno racionalno, je še v veliki meri odprto vprašanje, saj ustreznih rešitev v tej zvezi v praksi za sedaj ni opaziti.

Poglejmo nekatere konkretne probleme, ki se pojavljajo pri upravljanju skupnega poslovanja, ki ga organiziramo na podlagi združevanja dela in sredstev. Kot oviro pri tem lahko na prvo mesto postavimo pogosto, če že ne splošno prisotno prepričanje, da se samoupravljanje odraža predvsem tudi v pravici OZD, da so pri sprejemanju svojih poslovnih odločitev povsem samostojne in v tem smislu naj tudi sovlagateljem ne bi bilo možno priznati realnih pravic soodločanja pri pomembnejših zadevah skupnega poslovanja. Gre skratka za znano zaprto podjetniško obnašanje, ki se v gospodarstvu do tolikšne mere tolelira oziroma sprejema kot nekaj normalnega, da te splošne »vrednote« nihče ni pripravljen resno ogroziti. Če ta domneva vsaj približno ustreza stvarnim razmeram, potem iz nje izhaja sklep, da zaenkrat sploh ni izhodiščnih pogojev za to, da bi se pri skupnih naložbah lahko organiziralo kvalitetno in učinkovito skupno upravljanje. Brez skupnega upravljanja pa seveda tudi skupnega prevzemanja rizika ne more biti. Lahko bi rekli tudi še drugače: ker manjka splošne pripravljenosti, da se skupno poslovanje, organizirano na podlagi združevanja dela in sredstev, tudi skupno upravlja, je s tem izostal bistveni predpogoj za to, da skupne naložbe sploh lahko zaživijo kot kvalitetna oblika finančnega nalaganja akumulacije. To je po našem mnenju še en in celo zelo pomemben razlog, s katerim si lahko v veliki meri razložimo, zakaj se združevanje dela in sredstev na sploh tako počasi uveljavlja.

Poleg tega, da že v načelu manjka potrebna pripravljenost, pa se pri uveljavljanju skupnega upravljanja pojavljajo tudi drugi problemi. Eden takih je povezan s informacijami, ki so potrebne za kvalitetno skupno odločanje. Če te informacije pripravlja OZD-investitor sama, potem lahko domnevamo, da bodo neredko enostranske, in na podlagi kvalitetnega skupnega odločanja ne bo možno uresničevati. Sovlagateljem je zato treba omogočiti, da preverjajo informacije, ki jih za skupno odločanje

pripravlja OZD-investitor, oziroma da si samostojno oskrbijo dodatne informacije o skupnem poslovanju, ki jih smatrajo za potrebne ali koristne. To pa seveda pomeni, da si morajo sovlagatelji organizirati ustrezno pot, po kateri bodo reševali svoje potrebe po informacijah. Ena izmed takih oblik, ki bo praktično vedno potrebna, je finančni nadzor nad skupnim poslovanjem, ki ga za račun sovlagateljev ali vseh udeležencev skupnega poslovanja opravlja ustrezno organiziran organ, za katerega pa bi naj veljalo, da je resnično visoko strokoven in po možnosti tudi kolikor mogoče nevtralen. Takih ali podobnih strokovnih organov pa pri skupnih naložbah skoraj ne poznamo, na podlagi tega pa lahko domnevamo, da skupno upravljanje takih naložb prej ni dovolj učinkovito, vsaj za sedaj.

Naslednji problem, ki se pojavlja pri skupnem upravljanju skupnega poslovanja na podlagi združevanja dela in sredstev, je povezan z organi upravljanja. Pri združevanju dela in sredstev v bankah določa zakon skupni organ upravljanja (zbor banke), pri združevanju dela in sredstev v OZD pa naj ne bi bilo takega skupnega organa. Zakon sicer pri teh naložbah dopušča skupen organ, ki pa lahko opravlja le strokovne in usklajevalne naloge, nima pa pravice sprejemati nobenih upravljalških odločitev. Te so v celoti v pristojnosti organa upravljanja OZD-investitorja ter organov upravljanja OZD-sovlagateljev. Zakon torej predvideva, da se skupno upravljanje skupnega poslovanja uresničuje prek večjega števila organov upravljanja (najmanj dva taka organa sta, eden je delavski svet OZD-investitorja, drugi pa delavski svet OZD-sovlagatelja, če gre samo za enega sovlagatelja), kar sicer lahko smatramo kot dosledno samoupravno, je pa po drugi strani vprašljivo, če je vedno lahko tudi dovolj učinkovito. Kadar gre za to, da naj bi se banka s svojimi sredstvi pojavila kot sovlagatelj, pa so problemi pri skupnem upravljanju še večji, saj obstajajo nekateri dvomi glede tega, če sme organ upravljanja v bankah sploh sprejemati upravljalške odločitve iz naslova skupnih naložb iz bančnih sredstev.

Vidimo torej, da se v zvezi s skupnim upravljanjem skupnega poslovanja na podlagi združevanja dela in sredstev pojavljajo resni problemi, ki jih lahko štejemo kot tehtne vzroke za počasno uveljavljanje skupnih naložb. Ti problemi pa ne odvrtaajo samo bank od skupnih naložb, temveč v enaki meri tudi OZD. Za OZD je ta problematika še celo bolj kočljiva, in sicer predvsem zato, ker imajo praviloma veliko manjše možnosti organizirati učinkovit (finančni) nadzor nad skupnim poslovanjem, kot je to pri bankah. Banke kot specializirane finančne organizacije so namreč za izvajanje takega nadzora že po svoji naravi zelo primerne in to je med drugim eden izmed razlogov, zaradi katerega naj bi bile banke pri skupnih naložbah več ali manj vedno prisotne, če ne drugače, pa v svojstvu finančnega posrednika.

V začetku tega poglavja smo videli, da so kreditna razmerja razvita predvsem na relaciji temeljna banka – OZD, relativno malo (vsaj dolgoročnih) pa jih je na relaciji OZD – OZD. Če hočemo torej s skupnimi

naložbami vsaj delno nadomestiti kreditna razmerja, potem je to treba storiti predvsem na tistih relacijah, kjer le ta obstajajo. Povedano z drugimi besedami to pomeni, da imajo predvsem banke možnost, da aktivirajo proces uveljavljanja kvalitetnejših oblik finančnega nalaganja akumulacije. V nadaljevanju našega razmišljanja pa smo videli, da banke niso prav z ničemer motivirane, da bi vsaj en del svojih kreditnih naložb pretvorile v skupne naložbe. Da pa pri preobrazbi finančnih razmerij vendarle ne bi stale ob strani, so ponudile drugo, v nekem smislu zanimivo rešitev. Njeno bistvo je v tem, da banka kredita ne odobri investitorju, pač pa kaki drugi zainteresirani OZD, ki pa potem taka sredstva vloži v poslovanje investitorja v obliki skupne naložbe. Posredno naj bi se torej kredit po tej poti vendarle preoblikoval v bolj kvalitetno finančno razmerje. Poglejmo, kakšni so obeti, da se ta pot preobrazbe kreditnih razmerij pomembneje uveljavi.

Prej smo ugotavljali, da banke verjetno zavračajo neposredno udeležbo v skupnih naložbah predvsem zaradi dveh razlogov. Enkrat zato, ker je skupna naložba v primerjavi s kreditom povezana z bistveno večjimi dohodkovnimi riziki, drugič pa zato, ker ne vidijo možnosti, da bi lahko bile na racionalen in učinkovit način udeležene v upravljanju skupnega poslovanja, kar je eden bistvenih pogojev za to, da kako finančno razmerje sploh dobi značilnost »združevanje dela in sredstev«. S tem ko banka odobri kredit OZD, ki naj gre namesto nje v sovlaganje, pa prenese na táko OZD seveda tudi ves dohodkovni riziko skupaj z vso problematiko skupnega upravljanja. Poskušajmo razmisliti o tem, kaj lahko spodbudi OZD, da ob takih pogojih vzame pri banki kredit in vstopi z njim v skupno naložbo.

Najprej si oglejmo, kako je z dohodkovnim motivom. Za kredit, ki ga najame pri banki, bo OZD-sovlagatelj plačal obresti, ki bodo morda za eno ali dve točki nižje od običajne obrestne mere. Ali pa bo dobila OZD za te obresti ustrezno kompenzacijo v obliki udeležbe v skupnem dohodku v poslovanju, v katerega je sredstva kredita finančno naložila? Menimo, da praviloma ne. Odgovor bi namreč lahko bil pritrdilen le, če bi bil pričakovani »donos« skupne naložbe v povprečju vsaj tako visok, kot ga pri kreditu predstavljajo obresti. Tega pa ni moč pričakovati, saj bi sicer tudi za banko skupne naložbe ne pomenile dohodkovnega rizika. Kar zadeva neposredni dohodkovni riziko, je torej OZD-sovlagatelj v enakem položaju, kot je banka.

Po drugi strani pa je res, da lahko OZD-sovlagatelj na račun skupne naložbe uveljavlja nekatere druge interese, ki so za banko manj zanimivi. Pri tem mislimo na oskrbo s kritičnimi surovinami in podobno. To je brez dvoma dejavnik, ki lahko vzpodbuja združevanje dela in sredstev, vendar si ne smemo delati utvar, da je tako splošen, da bi se na njegov račun lahko izvajal obsežnejši proces preobrazbe kreditnih odnosov v kvalitetnejše oblike. Ne smemo namreč prezreti, da je naše gospodarstvo za sedaj predvsem tržno naravno in je zato cena blaga in sposobnost plačila te cene

osrednji kriterij, ki naj odloča o tem, ali se bo proizvajalec lahko tržno oskrboval s kakim blagom (surovino) ali ne. Skupna naložba kot pogoj za oskrbo s surovinami bo zato omejena samo na nekatere izjemne primere (energija, nekatere ključne surovine), pa še ti se bodo urejali prek širših družbenih mahanizmov. Na oskrbi s surovinami kot motivaciji zato tudi ni mogoče graditi skupne naložbe kot splošne oblike finančnega nalaganja akumulacije.

Če pa OZD na račun oskrbe s surovinami tudi že uveljavi materialni interes in je torej glede tega na boljšem, kot je lahko banka, pa ima banka po drugi strani prednost pri vračilu v obliki skupne naložbe naloženih sredstev. Če je namreč banka neposreden udeleženec skupne naložbe in investitor združenih sredstev ni sposoben vrniti v normalnih rokih, bo imela banka zaradi tega manjša razpoložljiva sredstva za nove kreditne naložbe, v ničemer pa ne bo prizadet njen razvoj kot gospodarskega subjekta. Če pa nasprotno vstopi OZD s sredstvi iz bančnega kredita v skupno naložbo in investitor takih sredstev ni sposoben vrniti v rokih, v katerih zapade kredit, potem bo OZD-sovlagatelj kredit vračal v breme svoje akumulacije. To pa zanjo pomeni materialno žrtev, ki lahko prizadene tudi njen razvoj.

Kakorkoli torej razmišljamo, prihajamo vendarle do ugotovitve, da rizičnost skupne naložbe za OZD-sovlagatelja ni nič manjša, kot je v primeru, če se skupne naložbe udeleži banka neposredno. Z vidika rizika torej tudi ne deluje potrebna motivacija, da bi OZD pri bankah najemala kredite ter tako pridobljena sredstva potem finančno nalagale v obliki skupnih naložb.

Drugi domnevni razlog, ki banke odvrta od skupnih naložb, je, kot rečeno, v tem, da za sedaj ne vidijo možnosti za učinkovito uresničevanje soupravljalških pravic pri skupnem poslovanju. Povprečna OZD pa je v tem pogledu še v slabšem položaju, saj se glede tega srečuje najmanj z enakimi problemi kot banka. Torej deluje ta problem tudi z vidika OZD kot negativna motivacija za sovlaganje.

Zaključek našega razmišljanja je torej, da si ne moremo obetati večjega razmaha združevanja dela in sredstev, če ga bomo snovali na skupnih naložbah, ki jih OZD izvajajo na podlagi sredstev, pridobljenih s krediti. Primeri, ko so OZD materialno motivirane za take naložbe, so namreč izjemni, na izjemah pa splošen proces ne more sloneti. Ker pa se ta vrsta naložb v praksi kljub vsemu močno podpira (med drugim jo forsirajo banke, verjetno tudi zato, da še zmanjšujejo rizičnost kreditnih naložb pri večjih investicijah, ki vsaj v prvih letih skoraj praviloma prinašajo izgube) in se jo OZD včasih skoraj vsiljuje, se bo vsebinsko izrodila v tem smislu, da bo glede rizika in upravljanja vedno bolj podobna kreditu. Primerov takih deformacij je v praksi možno najti že precej, največkrat pa se pojavljajo v obliki skupnih naložb po načelu »daj – dam«: A vloži v poslovanje B znesek X v obliki skupne naložbe, B pa

izvede naložbo v isti višini in ob enakih pogojih v obratni smeri; eden in drugi pa finančno krijeta del naložbe z bančnim kreditom.

To je torej bilo nekaj misli o vzrokih, zakaj se združevanje dela in sredstev tako počasi uveljavlja. Ocene, ki smo jih navedli, utegnejo biti za marsikoga problematične, če že ne nesprejemljive. To seveda ni nič nenavadnega, saj je pri urejanju družbenih razmerij (in finančna razmerja so pojavna oblika družbenih razmerij) zelo pogost pojav, da se iste probleme ocenjuje z zelo različnimi pa tudi nasprotujočimi ocenami. V tem načeloma tudi ni nič slabega, saj je konfrontacija različnih pogledov zelo primerna podlaga pri iskanju rešitev, ki jih v konkretnih družbenih prilikah potem lahko jemljemo kot splošno sprejemljive in s tem tudi pravilne.

Seveda pa ne mislimo, da so stvari, ki smo jih navedli, edini dejavniki, ki zavirajo združevanje dela in sredstev. Teh je namreč še več, vendar jih ne omenjamo, med drugim tudi zato ne, ker so bolj znani in se o njih nasploh več piše in razpravlja kot pa o teh, ki smo jih v tem primeru obravnavali.

Svoje razmišljanje naj zaključimo z oceno, da je vsebinska preobrazba finančnih razmerij eden bistvenih pogojev za hitrejši razvoj proizvodnih sil pri nas, s tem pa tudi za razvoj samoupravljanja. Nevzdržna je namreč sedanja praksa, s katero se v najrazličnejših oblikah (tudi prek splošnega favoriziranja osebnih dohodkov) zmanjšuje oziroma odvzema gospodarstvu akumulacija, katera se potem prek bančnega sistema vrača v obliki kreditov z negativno realno obrestno mero. Skupne naložbe morajo vsaj deloma nadomestiti sedaj prevladujoče kreditne odnose, to pa je še vedno samo ena od kvalitetnih sprememb, ki jo mora doživeti naš finančni sistem. Vsakršna kvalitetna preobrazba finančnega sistema pa je očitno ozko povezana z vsebinskimi spremembami v bančnem sistemu, in v tem smislu tudi združevanje dela in sredstev ne bo moglo zaživeti, če se v njem ne bo vloga banke bistveno spremenila.

O materialnem položaju delovnega človeka v nekaterih sektorjih družbenih dejavnosti*

I

1. Pri uresničevanju zamisli o svobodni menjavi dela na področju družbenih dejavnosti smo dosegli, po našem mišljenju, določeno stopnjo, ki kategorično zahteva pospešeno delo pri graditvi in predvsem pri operacionalizaciji te zamisli.

Decentralizacija odločanja, s tem pa tudi decentralizacija financiranja družbenih dejavnosti, različni viri financiranja itd. so gotovo prinesli množico spodbud, silno razširitev posameznih sektorjev tega področja, pa tudi mnoge probleme, velike neracionalnosti in v zadnji konsekvenci, gledano globalno, breme, ki ga naše gospodarstvo več ne zmore. Zato mislimo, da bi bile nekatere ugotovitve iz navedene študije lahko koristne pri nadaljnji graditvi sistema družbenih dejavnosti.

2. V zvezi s položajem delovnega človeka smo v navedeni razpravi osvetlili predvsem vprašanje osebnih dohodkov, vprašanje zadovoljevanja skupnih potreb in zadovoljevanje stanovanjskih potreb. Za komparativno analizo smo izbrali tri sektorje družbenih dejavnosti, in sicer šolstvo, zdravstvo in kulturo, ki v kvantitativnem pogledu pomenijo daleč najpomembnejši del družbenih dejavnosti; s tem, da šolstvo delimo v tri podsektorje, in sicer na osnovno šolstvo, srednje šolstvo, višje in visoko šolstvo. Navedena nadaljnja razčlenitev šolstva je nujna, ker pričakujemo, poznavajoč problem izkustveno, razlike po navedenih podsektorjih šolstva.

V analizo položaja delovnega človeka smo poleg primerjave med navedenimi tremi sektorji družbenih dejavnosti vključili tudi primerjave z nekaterimi področji in panogami materialne proizvodnje. Tu smo se odločili za kemično in tekstilno industrijo ter za trgovino. Razlogi za tako odločitev so naslednji: Tekstilna industrija se nahaja na dnu lestvice povprečnih osebnih dohodkov v gospodarstvu, trgovina tudi v spodnji polovici, kemija pa na zgornji polovici lestvice. Dalje, trgovina je storitvena dejavnost, kot so družbene dejavnosti. S tem hočemo reči, da ni področje ustvarjanja novih vrednosti, temveč da se v trgovini le realizira del že v proizvodnji ustvarjene vrednosti. In končno, tako trgovina kot

* Pričujoči spis je povzetek drugega dela raziskave »Financiranje družbenih dejavnosti« RCEF, Ljubljana 1979.

tekstilna industrija zaposlujeta visok odstotek žensk, kar velja tudi za družbene dejavnosti in kar ima po naši sodbi določen vpliv na materialni položaj sektorja oz. panoge.

Kar zadeva časovno razdobje, smo za analizo vzeli stanje po podatkih za leto 1977, z redkimi izjemami, ko smo iz določenih razlogov, kar je v študiji pojasnjeno, morali vzeti leto 1976. Kolikor gre za dinamiko pojavov, jemljemo razdobje zadnjih petih let.

II. OSEBNI DOHODKI

1. Analizo osebnih dohodkov smo izvedli z več vidikov: Izvedli smo primerjavo povprečnih osebnih dohodkov med navedenimi sektorji družbenih dejavnosti in panogami materialne proizvodnje; proučili smo vpliv virov financiranja in osnov za prispevke na višino osebnih dohodkov; nadalje, vpliv deleža dohodka iz neposredne menjave na višino osebnih dohodkov; proučevali smo variabilnost osebnih dohodkov med tozdi znotraj navedenih sektorjev družbenih dejavnosti; in končno smo z več strani osvetlili regionalni vidik gibanja osebnih dohodkov v navedenih sektorjih in podsektorjih družbenih dejavnosti.

2. Izlučimo sedaj glavne sklepe, ki se nam ponujajo na podlagi opravljene analize.

2.0 Poglejmo najprej problematiko v zvezi s povprečnimi osebnimi dohodki v opazovanih sektorjih oziroma podsektorjih (v šolstvu, zdravstvu in kulturi).

Če na kratko povzamemo, ugotavljamo, da so razlike v povprečnih osebnih dohodkih med podsektorji šolstva majhne in da je zdravstvo tudi približno na enaki ravni; kultura pa stoji bolje.

Primerjava osebnih dohodkov opazovanih sektorjev družbenih dejavnosti z nekaterimi panogami in področji materialne proizvodnje pa kaže, da se povprečni osebni dohodki v družbenih dejavnostih gibljejo na ravni tekstilne industrije, da zaostajajo za osebnimi dohodki v trgovski dejavnosti in še posebej za osebnimi dohodki v kemični industriji¹.

Kar pa zadeva dinamiko osebnih dohodkov v zadnjih petih letih, je leta v podsektorjih šolstva približno enaka, v zdravstvu rastejo osebni dohodki počasneje kot v šolstvu, v kulturi pa hitreje kot v obeh drugih opazovanih sektorjih².

¹ Razmerja med bruto osebnimi dohodki, preračunani na pogojno nekvalificiranega delavca po zaključnih računih:

osnovne šole	100
srednje šole	104,5
višje in visoke šole	102,1
kultura	111,2
zdravstvo	104,9
kemična industrija	127,0
tekstilna industrija	104,4
trgovina	116,2

Nadalje smo ugotovili, da višina povprečnih osebnih dohodkov ni odvisna od vrste vira oziroma osnove za zakonsko določene prispevke. Tudi odstotek dohodkov, ki ga realizirajo tozdi v neposredni menjavi dela, bodisi z gospodarstvom bodisi s prebivalstvom, nima izrazitega vpliva, gledano opazovane sektorje v celoti.

Ob tej generalni sliki stanja in gibanja povprečnih osebnih dohodkov je nujno napraviti nekaj sklepov. Prvič, če je ustvarjeni družbeni produkt rezultat združenega dela v materialni proizvodnji in v družbenih dejavnostih, potem ni razloga za večje razlike med gospodarstvom in negospodarstvom glede višine osebnih dohodkov. Situacija, ki smo jo pokazali, pa pomeni pomembno komponento v kršitvi načela o enakem položaju zaposlenih glede na panogo oz. sektor dejavnosti.

Drugič, sovpadanje nižjih osebnih dohodkov z odstotkom zaposlenih žensk v družbenih dejavnostih pa tudi v nekaterih panogah materialne proizvodnje terja resnejše družbene napore za uveljavitev načela »za enako delo enako plačilo« tudi z vidika spola. Že v prvem delu študije smo pokazali ekonomsko neupravičeno obremenjenost delovno intenzivnih panog s stroški za storitve skupne porabe; to pa so v veliki meri ravno tako imenovane ženske panoge.

Tretjič, ugotovljene majhne razlike pri podsektorjih šolstva in v zdravstvu lahko rezultirajo tudi iz razlik v odstotku deleža sredstev iz neposredne menjave dela ali pa preprosto iz napak, ki jih prinaša vsako preračunavanje na pogojno nekvalificiranega delavca.

Odstopanje kulture (indeks 111) pa kaže na to, da bi bilo potrebno ta sektor podrobneje razčleniti, ker gre očitno za izredno heterogenost institucij znotraj sektorja (npr. delavske univerze, kinó, RTV, na eni strani in muzeji, gledališča, knjižnice na drugi strani). Globalna sodba o celotnem sektorju »kultura« pove zato zelo malo.

Četrtrič, menimo, da si kaže zastaviti vprašanje, kaj je vzrok tolikšni izenačenosti povprečnih osebnih dohodkov med podsektorji v šolstvu in tudi šolstva in zdravstva?

Po naši sodbi gre za to, da je politika globalne družbe taka, da na določen način ali po več poteh zagotavlja dokaj dobro izravnavanje osebnih dohodkov po obravnavanih sektorjih oziroma podsektorjih, gledano v celoti, seveda tudi pod pritiskom povpraševanja in ponudbe po kadrih za določene sektorje oziroma podsektorje. Pri tem igrajo še posebej pomembno vlogo tudi *naknadna* izravnavanja, kajti če nič dru-

² Povprečne letne stopnje rasti neto osebnih dohodkov na zaposlenega v razdobju 1973–1977 v Sloveniji:

	povprečne letne stopnje
osnovne šole	22,8
srednje šole	21,9
visoke šole	22,9
zdravstveni domovi	18,1
bolnice	19,0
muzeji, galerije	25,0
gledališča, filharmonija	22,0
RTV	25,0

Vir: Podatki iz zaključnih računov OZD, SDK, Centrala v Ljubljani

gega, bi morale že razlike v virih in osnovah nujno povzročati različen, da tako rečemo, primarni dotok sredstev.

2.1 Drugi kompleks zadeva variabilnost osebnih dohodkov. Za opazovane sektorje (šolstvo, zdravstvo, kulturo) smo to analizo izvedli na več ravneh.

Najprej smo opazovali variabilnost osebnih dohodkov za vsak navedeni sektor, in sicer za Slovenijo kot celoto. Izračunane mere variacije so interesantne predvsem zaradi primerjave med sektorji.

Kar zadeva variabilnost osebnih dohodkov po tozdih za vso Slovenijo, smo ugotovili, da je le-ta pri osnovnih šolah nizka, v poklicnih šolah, srednjih tehničnih šolah in zdravstvenih domovih pa izrazitejša. To pomeni, da so tozdi v različnih pogojih pridobivanja dohodka, kar se seveda odraža na višini osebnih dohodkov.

Analizo variabilnosti smo *dalje* izpeljali v okviru regij. Smisel uvedbe tega nivoja je dvojen: prvič, za nekatere sektorje je ravno regija relevantna, in sicer bodisi zaradi organizacije sektorja, ki vpliva na sistem financiranja (npr. »zdravstveni domovi«, kjer so zdravstvene skupnosti organizirane regionalno), bodisi zato, ker so institucije oziroma storitve le-teh regionalnega značaja, npr. srednje šole.

Tudi za osnovne šole smo delali analizo na regijski ravni, ker bi bilo zanimivo, če bi ugotovili, da tako rečemo, nekakšne regijske tendence v oblikovanju povprečnih osebnih dohodkov.

Za osnovne šole, kjer imamo opraviti z zadostnim številom enot, smo izvedli zato še razstavitev variance, na varianco med regijami in varianco znotraj regij. Na ta način smo ugotovili, da pripadnost določeni regiji vpliva na višino osebnih dohodkov in da tako obstajajo določene, rekli bi, regijske tendence v oblikovanju povprečnih osebnih dohodkov, čeprav dokaj šibke.

In končno smo za osnovne šole mere variacije računali tudi v okviru občin. Za ta podsektor je namreč primarni smisel analize ravno na tem nivoju, ker to šolstvo financirajo občinske izobraževalne skupnosti in ker se dopolnilna, solidarnostna sredstva zlivajo v občinske skupnosti.

Prehod na manjše populacije, tj. na regije in občine, je seveda variabilnost povečal, ker prihajajo bolj do izraza ekstremne vrednosti. Predstavljeni material nam tako jasno nakazuje pomembnost regionalnega vidika, ki ga je v nadaljnjih proučevanjih vzrokov, ki vplivajo na variabilnost osebnih dohodkov, treba nujno upoštevati.

2.2 Tretji kompleks pa zadeva ugotavljanje vzrokov variabilnosti osebnih dohodkov. Zaradi potrebnega števila enot smo analizo izvedli samo za osnovne šole.

Proučevanje vpliva določenih faktorjev, upošteva je razpoložljive podatke, na višino povprečnih osebnih dohodkov nam je pokazalo, da je vpliv razvitosti občin, vpliv stopnje izločanja sredstev iz bruto osebnih dohodkov za financiranje osnovne šole, vpliv prelivanja solidarnostnih

sredstev in tudi vpliv obremenjenosti učiteljev s številom učencev zane-marljiv. Relativno pomemben odstotek variabilnosti osebnih dohodkov med občinami smo pojasnili z razlikami v ekstenzivni (to je časovni) obremenjenosti zaposlenih.

Večji del variabilnosti osebnih dohodkov med občinami je tako še vedno ostal nepojasnen in seveda terja nadaljnje proučevanje. Načelno: nepojasneni del variabilnosti je lahko upravičen, lahko pa tudi ne. Odgovora ni mogoče dati, dokler nimamo oblikovanih kazalcev delovnega učinka, s katerimi bi lahko merili kvantiteto, pa tudi kvaliteto dela.

Razlike v delovnih učinkih posameznih tozdv gotovo so in te razlike bi se morale odražati v pridobivanju dohodka in v višini povprečnih osebnih dohodkov. Za vsak obravnavani sektor oziroma podsektor bi morali oblikovati sistem kazalcev, s katerimi bi vrednotili rezultate dela posameznih tozdv in tako ugotavljali razlike v teh rezultatih. Kolikor imamo danes merila, so to merila porabljenega časa in preračunavanje raznih opravil na porabo časa. Treba bi bilo torej preiti na oblikovanje kazalcev delovnega učinka. Kolikor obstajajo ideje o tovrstnih kazalcih, se le-te sučejo okrog indikatorjev kvantitete, kar pa lahko vodi v težko vulgarizacijo celotne zamisli (npr. kazalec o osipu študentov kot indikator delovnega učinka ali odstotek diplomantov in podobno).

Poleg kazalcev delovnega učinka pa bi bilo potrebno opredeliti še pogoje poslovanja, zunanje in notranje, ki določajo situacijo, v kateri se kak tozd nahaja. Treba bi bilo najprej te pogoje kvalitativno opredeliti, nato pa zaradi primerjanja med tozdi in iste tozde v času oblikovati kazalce, s katerimi bi označevali kvantitativne spremembe v času oz. razlike med tozdi.

Kakor je sicer res, da gre za komplicirano nalogo, pa je hkrati tudi res, da je ta problem treba začeti reševati, in to za vsak podsektor posebej, kajti to je eden temeljnih kamnov za opredelitev ekonomskega položaja vsakega tozda v okviru podsektorja, kamor sodi, in položaja podsektorjev in sektorjev v okviru družbenih dejavnosti, pa tudi nasproti materialni proizvodnji.

III. SKUPNA PORABA

1. Položaj delovnega človeka smo opazovali, kot rečeno, tudi z vidika zadovoljevanja skupnih potreb.

Da preciziramo: Gre za skupno zadovoljevanje na ravni OZD določene dela potreb zaposlenih, ki se financirajo iz sklada skupne porabe.

Določeni razlogi govorijo za to, da je treba določene potrebe zadovoljevati skupno, in to na ravni OZD.

Tu so, prvič, tiste potrebe, ki so vezane direktno s produktivnostjo dela, kot npr. urejena prehrana, dopust, rekreacija. Nadalje, zdravstveno varstvo aktivne populacije nasploh in specifično zdravstveno varstvo glede

na potencialne poklicne bolezni. Drugič, gre še za posebno odgovornost posameznih OZD v zvezi z biološko reprodukcijo v panogah z visokim odstotkom žensk. S tem v zvezi je potrebno posebno zdravstveno varstvo žensk in posebna skrb za otroško varstvene ustanove.

Tretjič, gre za hitrejšo in predvsem zavestno oblikovanje nove lestvice vrednot, kjer mora kultura postati bistvena sestavina socialističnega človeka. Od tod nujnost za aktivno organizirano akcijo, s katero bi vključili najširše plasti neposrednih proizvajalcev v prilaščanje kulturnih dobrin.

2. Kot enostavni analitični prijem se ponujajo podatki o skladih skupne porabe posameznih tozdov s področja družbenih dejavnosti. Te možnosti nismo uporabili iz dveh razlogov. Najprej zaradi tega, ker gredo prispevki iz tega sklada izven tozdov, npr. za potrebe krajevne skupnosti in podobno. In dalje, to možnost smo zavrgli zavrlo tega, ker sodimo, da je treba problem zadovoljevanja skupnih potreb proučiti bolj razčlenjeno, po več komponentah, ki sestavljajo to skupno porabo in ki niso vse enako pomembne. Po naši sodbi so sestavine, ki bi jih kazalo proučiti, naslednje: družbena prehrana, dopust, rekreacija, zdravstveno in otroško varstvo.

Naslednja metodološka dilema, pred katero smo stali, je bilo vprašanje, ali uvesti v analizo vrednostne (denarne) ali naturalne indikatorje? Odločili smo se, da bomo uporabljali, kjerkoli bo to mogoče, predvsem tudi naturalne kazalce.

Prednosti in pomanjkljivosti naturalnih nasproti vrednostnim kazalcem so v literaturi znane. Za našo analizo pa kaže s tem v zvezi podčrtati predvsem dejstvo, da ista vsota denarnih sredstev, izdana za zadovoljitev določene kategorije potreb, ne pomeni enake stopnje zadovoljitve potreb. Kot primer navedimo regres za družbeno prehrano ob obstoju oziroma neobstoju lastne restavracije.

Za komparativno analizo zadovoljevanja skupnih potreb za opazovane sektorje družbenih dejavnosti in izbrane panoge materialne proizvodnje smo zbrali podatke, ki so zlasti za nekatere navedene komponente skupne porabe zelo pomanjkljivi in z vrsto resnih slabosti.

Podatke za niz predvsem naturalnih kazalcev, ki smo jih hoteli predstaviti in ki bi jih rabili za analizo, preprosto ni bilo mogoče dobiti. Dalje smo bili primorani uporabljati v posameznih tabelah različne, predvsem premalo razčlenjene klasifikacije sektorjev itd. Vse to nas je navajalo na razmišljanje, da bi opustili objavo te materije. Ker pa zbrani podatki vendar nudijo določene informacije o problemu, ki nas zanima, smo se odločili, da formuliramo sklepe, do katerih je mogoče priti. Pri zbiranju podatkov za ta del študije smo se lahko prepričali, da statistika družbenih dejavnosti še posebej zaostaja, tudi v primerjavi s statistiko materialne proizvodnje. Dalje, da je statistika, ki zadeva družbeni standard, tako proizvajalcev družbenih dejavnosti kot tudi proizvajalcev v materialni proizvodnji, izredno slaba, po postopku neenotna, z neizdelanimi metodologijami itd.

3. Prehajamo sedaj na prikaze in oceno posameznih komponent skupne porabe. Kot rečeno, gre za družbeno prehrano, dopust, rekreacijo, zdravstveno in otroško varstvo.

3.0 Za analizo »družbene prehrane« se nam kažeta kot relevantna dva kazalca, in sicer a) odstotek delavcev zajetih v organizirano prehrano in pa b) višina regresa za prehrano delavca. Prikaz situacije glede na navedeni prvi kazalec nam nazorno govori o občutenem zaostajanju družbenih dejavnosti pri organiziranju družbene prehrane v primerjavi z industrijo; v trgovini pa je situacija precej podobna oni v družbenih dejavnostih.

Pri regresu za prehrano pa ugotavljamo določene razlike: Osnovne šole stojijo najslabše, visoke šole najboljše, kultura, zdravstvo in srednje šole pa se razporejajo med njimi. Absolutna razlika med najvišjimi in najnižjimi zneski za regres sicer ni velika, je pa vsaj pri osnovnih šolah le omembe vredna in pomeni izrazito zaostajanje tudi za opazovanimi gospodarskimi panogami.

Kar zadeva regres za prehrano, podoba ni popolna. Navedeni podatki, ki smo jih lahko dobili, zadevajo le direktna izplačila zaposlenim, ne pa tudi morebitno direktno dotiranje lastnih restavracij. Če bi vzeli celotna sredstva za regresiranje družbene prehrane, bi vsi sektorji družbenih dejavnosti znatno zaostali za gospodarskimi panogami.

3.1 V zvezi z analizo dopusta bi rabili predvsem naslednje štiri kazalce: a) odstotek OZD, ki imajo svoj počitniški dom; b) število zaposlenih na ležišče; c) odstotek zaposlenih, ki uporabljajo počitniški dom; d) regres (direktni in indirektni) za dopust na zaposlenega.

Podatki, ki smo jih dobili, so nekoliko drugačni in predvsem zelo grobo grupirani.

Kar zadeva počitniške domove, je zaostajanje predvsem v šolstvu in kulturi občutno, kar pa zadeva regres, bistvenega zaostajanja za gospodarstvom ni. Vendar gre tu le za direktni, tj. zaposlenim izplačani regres, ne pa tudi za indirektni regres, tj. dotiranje počitniških domov. Če bi opazovali oba regresa skupaj, teh podatkov pa nimamo, bi dobili verjetno drugačno sliko.

3.2 Kar zadeva rekreacijo, smo želeli dobiti predvsem tri kazalce, in sicer: a) odstotek OZD, ki ima lastne športne objekte (bazen, igrišča) skupaj z odstotkom, ki ga pomenijo zaposleni v teh OZD med vsemi zaposlenimi v dejavnosti; b) odstotek zaposlenih, ki se udeležuje katerekoli oblike rekreacije; c) dotacija za rekreacijo na zaposlenega.

Podatki, ki so nam bili edini na voljo, so praktično neuporabni.

3.3 Zdravstveno varstvo v okviru OZD je nesporno izredno pomembna komponenta, ki bi jo bilo treba proučiti. S tem v zvezi bi rabili predvsem dva kazalca, in sicer: a) odstotek OZD, ki imajo lastno ambulanto, in odstotek, ki ga tvorijo zaposleni v teh OZD med vsemi zaposlenimi; b) število preventivnih pregledov v letu.

Kljub nekaterim neuskklajenostim, ki pa zadevajo materialno proizvodnjo, nudijo zbrani podatki nedvoumen odgovor o poraznem stanju glede ambulant za šolske in kulturne institucije. V zdravstvu imajo, razumljivo, določene specifične možnosti, ki pa jih je tudi težko evidentirati. Podatki o sistematičnih pregledih niso zbrani.

Na podlagi tega lahko sklenemo, da se zdravstvenemu stanju delovnega kontingenta prebivalstva nasploh posveča premajhna in nesistematična skrb; družbene dejavnosti pa pri tem še posebej zaostajajo. V tem je nesporno eden od razlogov za izredno visoke izostanke z dela, za izgubljanje delovnega časa po čakalnicah zdravstvenih domov itd.

3.4 Zadnja komponenta skupne porabe je otroško varstvo. Tu bi bilo nujno imeti naslednja dva kazalca: a) odstotek OZD, ki imajo lastni vrtec in odstotek, ki ga tvorijo zaposlene ženske v teh OZD med vsemi zaposlenimi ženskami v dejavnosti; b) odstotek zaposlenih, ki imajo urejeno varstvo, tj. otroke, preskrbljene v kateremkoli družbenem varstvu.

Podatki, ki so nam edini bili na voljo, so za našo analizo neuporabni.

Pomanjkanje takih informacij, kot jih terjamo za navedena dva kazalca, je skoraj neverjetno in predvsem nedopustno, ob takem odstotku zaposlenih žensk in ob evidentnem vplivu te komponente tudi na produktivnost dela.

4. Če bi napravili kratek povzetek spoznanj glede zadovoljevanja skupnih potreb po opazovanih sektorjih družbenih dejavnosti, moramo najprej podčrtati velike vrzeli v evidenci, v razpoložljivih podatkih na tem področju. K povedanemu moramo dodati le še svoje prepričanje, da pomenijo določila o organizaciji družbenih dejavnosti, ki jih vsebuje zakon o svobodni menjavi dela, nove težave v pridobivanju validnih podatkov s tega področja, ob sedanji organizaciji statistične službe in ob sedanjem organiziranju statističnih akcij.

Dalje, čeprav imamo situacijo le delno dokumentirano, lahko trdimo, da družbene dejavnosti zaostajajo za gospodarstvom tudi v pogledu zadovoljevanja skupne porabe.

Če pa pogledamo vprašanje skupne porabe bolj razčlenjeno, se pravi po navedenih sektorjih, moramo pokazati na dva problema:

Med vsemi opazovanimi sektorji, in tudi v okviru šolstva, so osnovne šole, tako kot pri osebnih dohodkih tudi pri skupni porabi, daleč na zadnjem mestu. Menimo, da je glede na pomen osnovnega šolstva potrebna zato določena družbena akcija.

Sektor kulture pa bi vsekakor terjal podrobnejšo razčlenitev. Verjetno so tudi glede skupne porabe po podsektorjih (RTV, gledališča, kino, knjižnice itd.) znatne razlike, kot je to primer pri osebnih dohodkih.

Na kraju je potrebno ugotoviti, da je zaostajanje družbenih dejavnosti za gospodarstvom v vprašanju, ki ga obravnavamo, posebej zaskrbljujoče iz dveh razlogov: prvič zato, ker gre za potrebe, ki se zadovoljujejo

skupno na ravni OZD iz prav posebnih, in sicer pomembnih motivov, o katerih je bilo govora na začetku tega poglavja. In drugič zato, ker pri skupnem zadovoljevanju potreb na ravni OZD ne gre za *denarni* vidik problema, torej za drugo obliko osebnih dohodkov, ampak gre pogosto, kar je še pomembnejše, za ustvarjanje *možnosti* zadovoljevanja določenih potreb. Zaostajanje družbenih dejavnosti na tem področju ima prav posebno težo.

IV. STANOVANJE

1. Ko proučujemo položaj delovnega človeka po sektorjih družbenih dejavnosti, se nam zdi pomembno izdvojiti zadovoljevanje stanovanjskih potreb kot poseben vidik.

Stanovanje je vsekakor dobrina posebnega pomena. Podčrtajmo na tem mestu samo dva momenta, ki sta za našo analizo predvsem relevantna: prvič, pomen urejenih stanovanjskih razmer za produktivnost dela. Ta moment ima še posebno težo pri družbenih dejavnostih, ki jih opazujemo, glede na visoko aglomeracijo strokovnega kadra. In drugič kaže opozoriti na pomen stanovanja v zvezi z biološko reprodukcijo.

Na tem mestu bi bilo pomembno opredeliti tudi, da tako rečemo, družbeno filozofijo, in zavzeti stališče do te filozofije seveda, glede dileme, ali pospeševati gradnjo najemnih stanovanj ali privatno gradnjo? Smiselno bi bilo zastaviti dilemo nekoliko drugače. Najemna in kupljena stanovanja na eni strani in gradnja privatnih hiš na drugi strani. Taka in drugačna usmeritev do teh dilem ima raznovrstne in daljnosežne posledice. Naj spomnimo samo na visoko šolstvo in na posledice angažiranja mladih kadrov s privatno gradnjo v letih, ki bi bilo hitro akumuliranje zanje najbolj nujno in smiselno.

Ker pa s takimi podatki, in to po dovolj razčlenjenih podsektorjih, ne razpolagamo, se moramo taki analizi odreči.

2. Upošteva je tudi sistem financiranja stanovanjskega gospodarstva mislimo, da bi bilo potrebno s kazalci kvantificirati tri vidike:

2.0 Ugotoviti po sektorjih odstotek delavcev z nerešenimi prošnjami za stanovanje, in sicer ločeno za najemno stanovanje in za kredit.

Podatki govorijo zelo zgovorno: odstotek nerešenih stanovanjskih prošenj je zlasti v šolstvu in kulturi znatno višji kot v gospodarstvu.

2.1 Drugi kompleks, ki nas zanima, je politika izločanja sredstev. S tem v zvezi rabimo dva kazalca:

- a) odstotek izločenih sredstev iz bruto osebnih dohodkov in
- b) sredstva, ki odpadejo na zaposlenega v enem letu.

Iz podatkov smo ugotovili, da velik odstotek OZD v opazovanih sektorjih družbenih dejavnosti izdvaja 6% iz bruto osebnih dohodkov za stanovanjske namene.

V opazovanih gospodarskih panogah pa večji del OZD izloča več kot 6%, kar pomeni, da na ta način znatno povečujejo obseg tistih sredstev, s katerimi sami razpolagajo.

Tudi med sektorji družbenih dejavnosti so občutne razlike: V zdravstvu in srednjem šolstvu je 70% OZD, ki se drže minimalne stopnje, v višjem in visokem šolstvu pa kar 90%.

Podrobnejša analiza po posameznih OZD bi pokazala nesporno še večje razlike, kar nakazujejo že podatki o skoraj 2% OZD v zdravstvu in kulturi, ki izdvajajo manj kot 6% in o 9% OZD v višjem in visokem šolstvu, ki izdvajajo nad 10% iz bruto osebnih dohodkov.

Drugi kazalec za analizo politike izločanja sredstev, so izdvojena sredstva na zaposlenega v enem letu.

Obravnavani kazalec je refleks dveh faktorjev, in sicer višine povprečnih osebnih dohodkov v kakem sektorju in odstotka izdvajanja sredstev.

Za oceno politike izločanja je tako odločilen predvsem navedeni drugi kazalec, in kot lahko razberemo iz podatkov, družbene dejavnosti ne zaostajajo za gospodarstvom³.

2.2 Tretji kompleks zadeva udeležbo v solidarnostnih stanovanjih. Za daljše razdobje bi rabili podatke o distribuciji, solidarnostnih stanovanj po opazovanih sektorjih družbenih dejavnosti in panogah materialne proizvodnje. Takih pregledov pa nimamo. Določeno informacijo nam daje tabela⁴.

3. Če povzamemo: Družbene dejavnosti, posebno šolstvo in kultura so glede odstotka nerešenih prošelj za stanovanje v znatno slabšem položaju kot opazovane gospodarske panoge. Osvetlitev problema s tem kazalcem pa je pregroba, ker bi nas posebej zanimal položaj osnovne šole, ki zaostaja v osebnih dohodkih in skupni porabi, kot smo ugotovili, za drugimi sektorji družbenih dejavnosti. Prav tako bi rabili podrobnejšo razčlenitev po podsektorjih v kulturi; analiza prejšnjih dveh vidikov (osebnih dohodkov in skupne porabe) je namreč pokazala v sektorju »kultura« izrazito heterogenost. Ker se izdvajajo sredstva za stanovanj z odstotkom iz bruto osebnih dohodkov, je razumljivo, da visoki osebni dohodki zagotavljajo večjo maso sredstev za stanovanjske potrebe. Z

³ Sredstva za stanovanja na zaposlenega v SRS v letu 1973

osnovne šole	139,5
srednje šole	166,2
višje in visoke šole	184,5
kultura	168,2
zdravstvo	132,2
tekstilna industrija	100,0
kemična industrija	155,7
trgovina	127,6

⁴ Razdelitev solidarnostnih stanovanj v SRS v razdobju 1973-77

kategorija upravičencev	število stanovanjskih enot
družine z nizkimi osebnimi dohodki	5,187
mlade družine	2,370
borci, upokojenci	2,149

drugimi besedami, dobra ali slaba situacija, v kateri se nahajajo proizvajalci glede osebnih dohodkov, se tako le še potencira pri reševanju stanovanjskih potreb.

Kar zadeva razlike v izdvajanih sredstvih za stanovanjske namene, družbene dejavnosti ne zaostajajo. Ob nadaljevanju takega trenda bi se sčasoma družbene dejavnosti izenačile z gospodarstvom v pogledu pokrivanja stanovanjskih potreb. Ob tej problematiki pa bi bila vsekakor nujna podrobnejša regionalna analiza in analiza po občinah za posamezne sektorje. Zanimivo bi bilo ugotavljati tudi koleracijo med povprečnim osebnim dohodkom in odstotkom izločenih sredstev za stanovanjsko gradnjo.

In končno, kar zadeva udeležbo na solidarnostnih stanovanjih, sodimo, čeprav tega nimamo zadosti dokumentirano, da družbene dejavnosti zaostajajo za gospodarstvom. Pri tem upoštevamo dejstvo, da je kvalifikacijska struktura in da so s tem tudi nestandardizirani povprečni osebni dohodki v družbenih dejavnostih višji kot v gospodarstvu. Solidarnostna stanovanja so zamišljena prvenstveno kot mera za blažitev socialne diferenciacije; premalo pa so, po naši sodbi, v funkciji pomoči mladim družinam družbeno najbolj interesantnih slojev, tj. mladim družinam kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev in strokovnjakov.

V

1. V sklepnih mislih ne želimo ponavljati ugotovitev, ki smo jih posredovali pri vsakem poglavju posebej. Smatramo pa za potrebno, da opozorimo na nekatere globalne probleme družbenih dejavnosti, ki so prišli do polnega izraza v tej študiji.

Družbene dejavnosti zaostajajo za gospodarstvom po vseh treh vidikih, ki smo jih proučevali, tj. v pogledu osebnih dohodkov, skupne porabe in zadovoljevanja stanovanjskih potreb. K temu še dejstvo, da gre na področju družbenih dejavnosti visok odstotek celotnega dohodka za osebne dohodke. Iz povedanega sledi preprost sklep, da odpade vsako, rekli bi, mehanično zniževanje sredstev za to področje, če se nočemo seveda soočiti s težkimi političnimi in drugimi problemi.

2. Če naše gospodarstvo ne zmore take rasti stroškov za pokrivanje storitev družbenih dejavnosti, in to menimo tudi mi, potem sodimo, da se je treba resno spoprijeti s tremi kompleksi vprašanj:

2.0 Prvi kompleks vidimo v obvladovanju razširjene reprodukcije, in ta na razvejani strukturi (SIS-ov, PIS-ov, teritorialnih skupnosti različnih ravni itd.); z drugimi besedami v obvladovanju razširjene reprodukcije, ne glede, oziroma kljub regionalizaciji dejavnosti in kljub decentralizaciji odločanja.

Po našem mišljenju ni velike koristi, če znova in znova ugotavljamo, da je dosedanje planiranje na tem področju neučinkovito, da so načrti

fragmentirani, kratkoročni, nepovezani itd. Da so odločitve pod vplivom raznih – izmov, regionalizmov, lokalizmov, osebnih ambicij, včasih pa tudi političnih pritiskov. Ni posebne koristi tudi, če stalno ponavljamo, da so potrebne dolgoročne projekcije in srednjeročni načrti, da je potrebno zagotoviti koordinacijo med različnimi načrti in njihovo povezovanje v celovit sistem.

Treba je napraviti bistveni korak naprej od teh splošnih ugotavljanj, določene stvari jasno povedati in se o njih tudi konkretno dogovoriti. Način, kako smo doslej pristopili k načrtovanju na tem področju, pa tudi sama decentralizacija odločanja naravnost spodbujajo predimenzionirane želje in potrebe. Zato je potrebno vgraditi sistemske varovalke.

Mislimo, da se je potrebno jasno opredeliti glede naslednjih vprašanj:

a) Predvsem je treba določiti okvir za celoten postopek načrtovanja, sporazumevanja in dogovarjanja. V sporazumu o osnovah plana je potrebno fiksirati ne le globalnih proporcev razdelitve družbenega produkta, temveč tudi proporce za posamezne sektorje družbenih dejavnosti (zdravstvo, šolstvo, kulturo itd.).

Zadevna ocena in sporazum morata biti sprejeta na narodnogospodarskem planu. Pri tem pa je treba zagotoviti najvišjo možno stopnjo demokratičnosti v postopku, upoštevaje neštete dejavnike: od stopnje razvitosti narodnega gospodarstva pa do specifičnih kulturnih, nacionalnih in drugih momentov. Ti proporcji so sedaj, skupaj s strategijo razvoja posameznih sektorjev, kažipot in limit za izdelavo srednjeročnih planov v samoupravnih interesnih skupnostih različnih ravni.

b) Ko so samoupravne interesne skupnosti, ob angažiranju delegatske baze, pripravile načrte, pride faza, za katero je *posebej* pomembna uresničitev zamisli o srečujočem se planiranju. Smisel novega sistema družbenih dejavnosti je gotovo v tem, da uporabniki storitev identificirajo svojo izbiro potreb, da določijo prioritete.

Toda, potrebno pa je zagotoviti, in v tem vidimo bistvo srečujočega se planiranja, *soočanje na republiški ravni* vseh osnovnih nacionalnih programov v šolstvu, zdravstvu in kulturi, pa tudi tistih programov, ki zadevajo dejavnosti širšega pomena (npr. strokovno in visoko šolstvo) z realnimi možnostmi, to je s predvidenimi finančnimi sredstvi. To soočanje mora biti kompleksno za vse sektorje družbenih dejavnosti. Z drugimi besedami, za prej navedene dejavnosti, oziroma programe mora biti srednjeročni plan postavljen na republiški ravni in na narodnogospodarskih kriterijih.

Načrti za dejavnosti lokalnega pomena pa morajo biti usklajeni na lokalni ravni, na ravni občine in krajevne skupnosti.

c) Da bi obvladali razširjeno reprodukcijo je treba, nadalje, nujno zagotoviti bilansiranje skupnih sredstev, sredstev za investicije in za tekočo proizvodnjo storitev. Nova investicija v tem letu povzroči, namreč, povečanje obsega storitev, s tem pa tudi sredstev za pokrivanje stroškov v naslednjih letih.

d) In končno: čeprav je načrt v znatni meri nastajal v sami samoupravni strukturi, s sodelovanjem porabnikov storitev, je potrebno sedaj na osnovi kompletnih načrtov vseh ravni to predvideno »efektivno povpraševanje« po storitvah posameznih sektorjev, s tem pa tudi kompletne finančne obveze, ki iz tega izhajajo, pretresti v tozdih.

Ne moremo dovolj podčrtati dejstva, da je samo kompleksni prikaz situacije in utemeljitev prioritet z vidika celotnega področja družbenih dejavnosti z obrazloženimi kriteriji vred, lahko adekvatna osnova za pravilne odločitve v tozdih. Delni pristop, danes sklepanje o financiranju neke vrste storitev, jutri o financiranju druge vrste storitev itd., to pa gre v desetine posamičnih sporazumov, pomeni poleg drugega tudi manipuliranje z neposrednimi proizvajalci, kar zmanjšuje njihov interes; njihova odgovornost za odločitve pa je lahko samo formalna. Toliko o prvem kompleksu, o problemu obvladovanja razširjene reprodukcije.

2.1 Drugi kompleks problemov zadeva racionalnost poslovanja v tozdih družbenih dejavnosti. Ves sistem v praksi sedaj nekako teži k ekstenzivnemu razvoju, ne preprečuje neracionalnega obnašanja v tozdih družbenih dejavnosti, stimulira porast kvantitete storitev in zanemarljivo bitko za kvaliteto. V središče pozornosti je potrebno zato postaviti vprašanje *načina* financiranja programov posameznih ustanov. Če govorimo danes o ceni storitev, je to še vedno samo deklaracija. V mnogih dejavnostih namreč nismo določili niti enote storitve, odprta so še načelna vprašanja glede strukture cen.

Priznavajo se še v večini primerov individualni stroški poslovanja in tako ni naporov za zniževanje stroškov. Zato je potrebno resneje reševati vprašanje izdelave normativov za materialne stroške in pomembna vprašanja v zvezi z amortizacijo. Tu je absolutno odprto vprašanje interne razdelitve dohodka v tozdih družbenih dejavnosti. Če smo uspeli postaviti merila za opravljeno delo, so to merila za količino, ne pa za kvaliteto dela. In obstoječi sistemi razdelitve tako direktno stimulirajo *dirko za količino* opravljenih del. Glede na značaj dejavnosti, o katerih razpravljamo, bo to imelo zelo težke in dolgoročne posledice.

2.2 Tretji kompleks so vprašanja informacijskega sistema. To je globoko vsebinsko in nikakor ne tehnično vprašanje.

Prehod na sistem svobodne menjave dela v procesu zadovoljevanja skupnih potreb ne more sloneti na informacijskem sistemu, ki so ga uporabljali proračuni. Gre za nujne informacije tako za načrtovanje kot tudi za spremljanje izvajanja načrtov in tekočega poslovanja. Potrebno je zato vzpostaviti osnovno evidenco v tozdih družbenih dejavnosti po enotni metodologiji. Potrebno je preprosto na novo zgraditi statistiko družbenih dejavnosti v Zavodih za statistiko. To vse pa pomeni obsežno teoretično metodološko delo. No, situacija je danes taka, da informacijski sistem postaja *conditio sine qua non*, da bi sploh lahko dalje gradili novi sistem družbenih dejavnosti.

Samoupravljanje: dosežki in perspektive

Tridesetletnica samoupravljanja v Jugoslaviji je še posebna priložnost, da se dotaknemo različnih razsežnosti samoupravne teoretične misli in prakse. V želji, da bi popestrili publicistične zvrsti v tematski dvojni številki revije Teorija in praksa, smo se odločili, da povabimo nekatere znanstveno raziskovalne in družbenopolitične delavce, naj odgovorijo na vrsto vprašanj, ki se nanašajo na dosežke, probleme in perspektive socialističnega samoupravljanja.

Prošnji uredništva so se ljubeznivo odzvali: mag. SAVIN JOGAN, član predsedstva RK SZDL Slovenije, VINKO KASTELIC, družbeni pravobranilec samoupravljanja SR Slovenije, JOŽE KNEZ, generalni direktor »Novoles« iz Straže pri Novem mestu, dr. MIHA RIBARIČ, sekretar ustavnega sodišča SR Slovenije, MARJAN ROŽIČ, predsednik skupščine mesta Ljubljane, dr. SLAVKO SPLICHAL, docent na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, mag. BERNI STRMČNIK, predsednik poslovnega odbora DO Združeno zdravstvo južne Primorske v Kopru, MARJAN TAVČAR, dipl. sociolog, »Meblo« Nova Gorica in ALBINA TUŠAR, dipl. sociolog iz Železarne Jesenice. Vsem se za prispevke najlepše zahvaljujemo.

UREDNIŠTVO: Do institucionalizacije samoupravljanja v Jugoslaviji je prišlo pred tridesetimi leti, ko je kazalo, da je državno-lastniška oblika socializma edina alternativa kapitalizmu. V teh treh desetletjih razvoj samoupravljanja ni bil premočrten, poznal je tudi zastoje in poti v stran. Vendar se najbrž ne motimo, če trdimo, da je bilanca samoupravnega razvoja izrazito pozitivna. Kaj menite, v čem so torej – gledano v celoti – najbolj pomembni dosežki samoupravljanja pri nas?

SAVIN JOGAN: Splošna bilanca je nedvomno pozitivna. Ne gre samo za to, da se je samoupravni sistem sam v tem obdobju tako izpopolnil, razčlenil in usposobil, da lahko dejavno prispeva k učinkovitemu razreševanju in uresničevanju vseh bistvenih vprašanj dela, življenja in perspektiv delovnega človeka ter njegovih interesov. Še bolj pomembno je to, da je samoupravni sistem v tem obdobju dobil in razvil svoje prave nosilce – delavce in druge delovne ljudi, ki so pripravljeni, usposobljeni in organizirani, da lahko skupno rešujejo vsa bistvena družbena vprašanja.

Maloštevilen in kvalifikacijsko ter izobrazbeno slabo razvit delavski razred v prvem obdobju po vojni (leta 1945 smo imeli na primer v

Jugoslaviji le 539 tisoč zaposlenih – danes jih je več kot 5 in pol milijona) ni mogel sam prevzeti vseh bremen upravljanja družbe; danes lahko to opravlja odgovorno in učinkovito. Narasla sta tudi zavest in samozavest samoupravljalcev. Vse to je omogočilo, da smo iz delavskega samoupravljanja, ki je bilo v začetku še dokaj skromno – omejeno tako glede področij (obsega) kot tudi vsebine delovanja – razvili celosten splet samoupravnih odnosov in vrednot, ki živijo lastno življenje in ne dobivajo moči le iz zakonov in političnih deklaracij.

To je po mojem mnenju največji dosežek našega samoupravnega razvoja. Enako pomembno je tudi to, da smo hkrati z uveljavljanjem človeka, delavca, občana postopno razvijali možnosti, da postanejo tudi narodi in narodnosti subjekti samoupravnega razvoja in novih odnosov v federaciji.

VINKO KASTELIC: Družbeni in materialni dosežki Jugoslavije zadnjih trideset let so izredni, če jih gledamo v tej časovni dimenziji. Ne gre samo in predvsem za materialne dosežke, čeprav so ti podlaga družbenega razvoja; prav sistem socialističnega samoupravljanja je temelj jugoslovan-ske politične stabilnosti; to je v zavesti enakopravnih samoupravljalcev.

JOŽE KNEZ: V dosedanem razvoju samoupravljanja me je vedno znova navdušila (impresionirala) njegova izredna vztrajnost v premagovanju težav, hkrati pa tudi sposobnost, da sprejema izzive, ki so jih predenj postavljale posamezne stopnje njegovega razvoja.

Samoupravljanje smo začeli uresničevati v razmerah, ko so bile materialne sile družbe nerazvite: strokovnih kadrov je bilo malo, znanje skromno, maloštevilen je bil tudi sam delavski razred. Čeprav smo začeli v skromnih začetnih razmerah, lahko trdimo, da smo dosegli veliko: stopnja gospodarske rasti je bila visoka, pomembno je porasel družbeni in osebni standard, razvili smo kvalitetno nove politične in ekonomske svoboščine, popolnoma smo spremenili socialno strukturo družbe, mnogo smo storili za razvoj gospodarstva v nerazvitih področjih Jugoslavije, zmanjšali smo socialno razlikovanje, dosegli smo velik mednarodni ugled, zlasti pa smo s samoupravljanjem odprli nove razsežnosti v razvoju socializma.

Glede tega naših rezultatov pogosto ne vrednotimo pravilno. Uspehe merimo namreč le na podlagi lastnih želja. Te želje pa neprestano naraščajo, ne upoštevajo dovolj našega razvoja, marveč se zgledujejo po drugih, materialno bogatejših družbah. To je koristno le tedaj, če take primerjave spodbujajo vnemo – je pa slabost tedaj, če podcenjujemo dobre rezultate, ki smo jih dosegli v dokaj skromnejših materialnih razmerah.

Takšno vsestransko vrednotenje samoupravljanja je nujno zlasti tedaj, ko ocenjujemo težave, ki so spremljale naš razvoj. Gospodarski in družbeni razvoj je bil neenakomeren. Obdobju rasti so sledila obdobja iskanj. Prav obdobja iskanj pa so nas peljala k prevrednotenju ciljev in so

bogatila našo samoupravno misel in prakso. V tem vidim prej omenjeno življenjsko vitalnost samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

Prav gotovo lahko dinamičnost in uspešnost našega razvoja pripisujemo vlogi tovariša Tita in njegovih sodelavcev, zvezi komunistov in drugim subjektivnim silam, vendar pa tudi samemu samoupravljanju kot sistemu, ki je sproščal široko ustvarjalnost sil, četudi je ta razsežnost objektivno povzročala kdaj pa kdaj tudi odklone in neenakomernosti v razvoju.

MATJAŽ MULEJ: Pred dobrimi 30 leti je bila Jugoslavija še na robu razvitosti, značilne za kasnejši fevdalizem, za predindustrijsko družbo. Razvitejši severozahodni del je (bolj ali manj le navidezno) doživel del kapitalistične industrializacije (bolj obrtniškega in zgodnjekapitalističnega tipa), manj razviti jugovzhod večidel niti tega ne. V času kraljevine Jugoslavije smo preskusili kapitalistični model gospodarskega razvoja in spoznali, da z njim lahko postane manj razvita dežela izključno kolonija razvitejših. Tako ji preostaja kot edina alternativa le socializem, sicer razvoja ne more pričakovati, pa naj se še tako trudi. V času administrativnega socializma smo spoznali, da je državni centralizem primerna metoda za pospeševanje gospodarskega in družbenega razvoja le dotlej, dokler gre za reševanje problemov prvotne akumulacije; za njo klasične metode (izkoriščanje proletariata v domačih in mednarodnih odnosih, s kolonializmom ipd.) dandanes niso več uporabne, zlasti ne v manj razvitih deželah.

Z delavskim samoupravljanjem (mladim in kasneje najstniško liberalističnim) smo izredno pospešeno, četudi v praksi še ne dovolj dokončno, opravili velik del premika iz predindustrijsko nepovezane in samozadostno drobnjakarske družbe, dezintegrirane, zastarele, zaostale, v vse bolj integrirano družbo, kjer živi posameznik tako, da zaradi lastnega interesa in soodvisnosti (iz svojih ekonomskih in tehnoloških razlogov) upošteva druge posameznike in vse bolj opredeljuje in jemlje družbene interese kot splošni del svojih osebnih.

Ta premik v miselnosti nas vleče v vsega treh desetletjih iz 18.–19. v 21. stoletje, spremlja pa ga tudi gospodarski razvoj z ravni 30% pod svetovnim povprečkom na raven 30% nad svetovnim povprečkom. Tako postajamo sposobni za družbeno (ne več le delavsko, za podjetniške in občinske plotove zaprto in od bistvenih družbenih odločitev dokaj ločeno) samoupravljanje in z njim za popoln (ne več le delen in nebistven, kot v drugih družbah) vpliv posameznika na lastno življenje.

To pa je zakonita zgodovinska težnja človeštva. Najti pot k njej s tako izhodiščno osnovo, kot je bila naša (75% ljudi v primitivnem kmetijstvu, 50% nepismenih, bedna materialna osnova itd.) po osvoboditvi in pokazati, da ljudje zmorejo ustvarjati tudi z močjo argumenta namesto z argumentom moči, to je poleg vidnih materialnih rezultatov in mednarodne uveljavitve Jugoslavije daleč najpomembnejši dosežek socialističnega družbenega samoupravljanja (ki se kaže tudi v neuvrščenosti).

MIHA RIBARIČ: Najpomembnejša splošna opredelitev samoupravljanja je, da že 30 let na institucionaliziranih temeljih gradimo samoupravno družbo. Formalna uvedba delavskega samoupravljanja z zakonom leta 1950 pomeni, da se je družba zavestno odločila z upravljanjem delavcev presegati upravljanje partijskega in državnega aparata. Delovnim ljudem se je zasedlo v zavest, da so sami, ne pa partijski, državni in tehnokratski aparat, nosilci sistema, da delo političnega, birokratskega in menežerskega aparata ne more nadomestiti njihovega dela. Ljudje se zavedajo, da njihova naloga ni samo delati, ampak tudi upravljati. Samoupravljanje je sprožilo proces prakse in pojmovanja, da je delo pri upravljanju družbenih zadev od tovarne do federacije neločljivo povezano in sestavni del neposrednega družbeno koristnega dela v materialni proizvodnji in v družbenih dejavnostih; začelo je odpravljati delitev dela med delavce in upravjalce, med delovno ljudstvo in upravljavsko strukturo. Za najpomembnejši dosežek samoupravljanja bi lahko označili, da se je samoupravna alternativa našega družbenega razvoja ne glede na vrsto težav, ovir, nihanj, odstopanj in odprtih vprašanj potrdila v praksi kot edino možna, realna, množično sprejeta in uresničevana.

MARJAN ROŽIČ: Očitno je, da je bilanca razvoja naše družbe v razmerah socialističnega samoupravljanja pozitivna, ohrabrujoča in vzpodbudna in to na vseh področjih. Realna ocena je mogoča le, če se resnično zavedamo, da so bile klice samoupravljanja vtakane v osvobodilni boj naših narodov in narodnosti, da je človek – njegov socialni, ekonomski, politični in kulturni položaj v ospredju delovanja Komunistične partije Jugoslavije od prihoda tovariša Tita na njeno čelo. Titova usmeritev na človeka, delo med ljudmi, znotraj delavskega razreda, na življenjske in delovne razmere delavcev, usmeritev na samostojno pot v socializem, na lastne sile, pomeni hkrati zorenje spoznanj o samoupravljanju.

Dosežki so izredno pomembni in večina je takih, da jih ni mogoče izraziti s številkami, metri, tonami, ne dajo se izraziti le v kvantiteti. Prav v razmerah samoupravljanja smo v težkih okoliščinah dosegli najpomembnejše rezultate in nove kvalitete v ekonomskem razvoju. Sedanji problemi v ekonomskih temeljih družbe teh rezultatov ne zmanjšujejo. Zastavimo si lahko vprašanje, kakšni bi bili ekonomski problemi sedanjega trenutka, če ne bi imeli samoupravljanja. Prepričan sem, da težji, z mnogimi posledicami, ki bi pomenile družbeno nestabilnost. V samoupravnih odnosih lastnina sredstev za proizvodnjo iz državne, podjetniške, skupinsko-lastniške odločno prerašča v družbeno, ki zagotavlja, da se osnovne ekonomske funkcije gospodarjenja in razvoja osvobajajo odtujenosti in delavci postopoma, ob mnogih odporih, težavah in neznanju, postajajo gospodarji svoje in skupne družbene usode. Samoupravljanje je uspešno preraslo oblike participacije in se je povzpelo na družbeno ekonomski odnos in politični sistem, v katerem delavci, delovni ljudje in občani ne dele oblast z nikomer. Ustvarjajo jo sami, v svojih samoupravnih organi-

zacijah in skupnostih, v delegatskem sistemu in se ob tem spopadajo z ostanki starega, spopadajo se tudi sami s seboj, v naporih, da bi bili resnični gospodarji in gospodarstveniki, pravi samoupravljalci in ne le »pridni« mezdni delavci. Samoupravljanje je postalo del zavesti, osebnosti, življenja in dela ogromne večine delovnih ljudi. Vsajeno je v srca delavcev, kmetov, intelektualcev, mladih, skratka vseh, ki delajo, žive in zadovoljujejo svoje interese vse bolj znotraj samoupravljanja. Lahko bi trdili, da se delavci za nič na svetu niso pripravljene odreči samoupravljanju. To dokazujejo tudi mnoge raziskave.

Do samoupravljanja tako kot do sebe so delovni ljudje in občani često kritični. Tudi ko ponekod – obdani s starimi odnosi – prekinjajo delo in se lotevajo poti, ki izraža tudi njihovo nemoč, da bi probleme reševali v sistemu, to store, da bi zlomili nesamoupravno in utrejo nove poti socialističnemu samoupravljanju. Pred leti je v spopadih z nacionalizmom zmagalo samoupravljanje kot edina pot resnične nacionalne svobode in neodvisnosti, ki jo uresničujejo delovni ljudje, iz katere raste potreba po skupnem povezovanju v samoupravni – ne centralistični federaciji.

Tudi naša polititika nevrščenosti je tako jasna, čista, nehegemonistična, miroljubna prav zato, ker je pretkana in izvedena iz socialističnega samoupravljanja.

Prav v razmerah samoupravljanja se je delo pričelo povezovati v združeno delo. Politika postaja del socialističnega samoupravnega sistema in ne več v naprej opredeljena, osamosvojena, često odtujena moč nad tem sistemom in nad človekom. V samoupravnih odnosih so ustvarjene razmere za resnično demokracijo in svobodo v naši družbi, ki ni prazna parola, temveč osnovni način delovanja, zasnovan na odločanju o pogojih, sredstvih in rezultatih dela. Vaše vprašanje je sprožilo tudi razmišljanja, ki jasno kažejo, da običajno brez slabih namenov premalo prodiramo v tokove in zakonitosti bogate prakse socialističnega samoupravljanja.

SLAVKO SPLICHAL: Zgodovinsko gledano je naša družba napravila največji korak naprej v ustvarjanju dejanskih predpostavk za demokratično odločanje delovnih ljudi o razpolaganju s pogoji, sredstvi in z rezultati lastnega in celotnega družbenega, združenega dela. Za ta proces pa še ne bi mogli trditi, da je dosegel tisto stopnjo, ko »se bodo na stežaj odprla vrata za prehod od prve faze komunistične družbe k njeni višji fazi,« stopnjo, na kateri ogromna večina sama upravlja državo, proizvodnjo in razdelitev, kot je pisal Lenin v Državi in revoluciji in kar je Kardelj označeval za »pozitivni del tiste funkcije, ki jo je nekdanje opravljala samo peščica kapitalistov.« Z uveljavljanjem različnih oblik samoupravljanja je sprožen, ne pa dovršen proces podružbljanja proizvodnih in družbenih odnosov, in to tem manj, čim manj zavestno in s poznavanjem problemov sodelujejo v njem delovni ljudje.

Široka razgledanost, poznavanje, seznanjenost in interes delavcev za dejavno sodelovanje v vseh krogih družbene reprodukcije je nujna pred-

postavka nadaljnje graditve samoupravnih odnosov. Ta razvoj ni brez protislovij in problemov; in menim, da so hudo poenostavljena gledanja, ki osnovo celotnega razvoja vidijo le v neposrednem materialnem nagrajevanju (spodbujanju) delovnih ljudi, in produktivno delo le v neposredno materialno izraženem delovnem prispevku, medtem ko je vse drugo *videti* (splošna, skupna, individualna) poraba, vključno z znanstveno-raziskovalno *proizvodnjo*, *proizvodnjo* kulturno-izobrazbene osnove ljudi, celo nasploh z vsako proizvodnjo, ki ne rezultira v blagu.

BERNI STRMČNIK: Tridesetletno bilanco socialističnega samoupravljanja bi bilo potrebno razčlenjati vsaj iz dveh zornih kotov, in sicer z vidika teorije na eni in družbene prakse na drugi strani. Gledano s prvega vidika, smo s socialističnim samoupravljanjem, kot ga uresničujemo v jugoslovanski praksi, dobili povsem izvirno pot v socializem, ki pomeni bistveno obogatitev teorije znanstvenega socializma in neprecenljiv prispevek v zakladnico izkušenj mednarodnega delavskega gibanja. V nasprotje dogmatskim formam in izkušnjam so bile postavljene nove osnove, nova izhodišča, ki ne pomenijo samo preraščanja državno-lastniške oblike socializma, temveč predstavljajo novo kvaliteto v preseganju etatistično birokratskih odnosov, tako značilnih za številne družbe prehodnega obdobja v graditvi socializma.

Dosedanja družbena praksa je povzročila, da je samoupravljanje že postalo nepogrešljiva sestavina zavesti velike večine vseh delovnih ljudi in občanov. Oblikovanje in uveljavljanje prvin politične kulture socialističnega samoupravljanja je stvarnost, ki se kaže v naši vsakodnevni praksi in dobiva vse jasnejše razsežnosti v medsebojnih odnosih med ljudmi. Dosedanji razvoj samoupravljanja oziroma samoupravno urejanje skupnih zadev na vseh ravneh organiziranja naše družbe je povzročilo sproščanje iniciative in ustvarjalnih potencialov celotne družbe, kar se kaže v izredno dinamičnem in hitrem družbenem razvoju na vseh področjih. Samoupravno odločanje o dohodku je omogočilo nenehno širitev materialne osnove družbenega gospodarstva in s tem hitro rast družbenega in osebnega standarda ljudi, zato je v zavesti ljudi že postalo sinonim za ustvarjalno, plodno in srečno življenje.

Odveč bi bilo poudarjati, da je samoupravni socializem, temelječ na družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev, edina alternativa v zgodovinskem procesu osvobajanja ljudi v pravem pomenu besede, saj je naša tridesetletna izkušnja več kot potrdila, da socializma in samoupravljanja ne moremo ločiti, da gre torej za nerazdružljivo dialektično celoto in kot taka se je tudi izoblikovala v zavesti ljudi. Najpomembnejši dosežek našega dosedanjega razvoja je gotovo v tem, da so se ljudje zavedeli svojega avtentičnega položaja v družbi, da so samoupravljanje sprejeli kot edino možnost za vsestransko uresničevanje tega položaja in uveljavljanje svojih interesov ter zadovoljevanja osebnih skupnih potreb.

MARJAN TAVČAR: Vsakdanja politična (in novinarska) praksa, večkrat bolj usmerjena v iskanje in ocenjevanje pomanjkljivosti v našem samoupravnem življenju kot pa v vrednotenje pozitivnih dosežkov in prednosti, ki jih že danes uživamo v samoupravni družbi, utegne površnemu opazovalcu ustvarjati izkrivljeno predstavo o tem, da je naš samoupravni sistem (pre)hudo obremenjen z vrsto slabosti. Naša pregovorna kritičnost in stalno nezadovoljstvo z doseženim v razvijanju samoupravnega socializma nas zato ne smeta zaslepiti, da ne bi znali prav ceniti vsega dobrega, kar smo v borih tridesetih letih ustvarili s pomočjo samoupravnega načina urejanja in odločanja o družbenih zadevah.

Samoupravljanje je v svojem bistvu družbeno gibanje, ki nikoli ne sme zamreti in se spremeniti zgolj v prezapleten, okorel sistem institucij. Mislim, da so pglavitni pozitivni sadovi tega gibanja pri nas naslednji:

Prav na podlagi samoupravne ideologije in prakse smo dosegli zavidljivo *raven demokratičnosti socialistične družbe*. Na to nas opozarjajo tudi vsi nepristranski tujci, ki so se temeljiteje seznanili z našim družbenim ustrojem. Nadaljnji razvoj demokracije pri nas je slejkoprej močno odvisen od še večjega uveljavljanja samoupravnega načina življenja, dela, odnosov, mišljenja družbe in posameznika. Čedalje večja sproščenost in odgovornost med našimi ljudmi, s katero nastopajo, delujejo, in razmišljajo v najrazličnejših družbenih samoupravnih situacijah, je najbolj prepričljiv kazalec že visoke in utrjene demokratične kulture v medčloveških in družbenih odnosih pri nas. In ne moremo trditi, da se Slovenci ali drugi naši narodi lahko pohvalijo z zgodovinsko kaj prida dolgo demokratično tradicijo, ki bi nas podpirala pri ustvarjanju samoupravne socialistične demokracije.

Nikakršnega dvoma tudi ni, da je samoupravljanje bistveno prispevalo tudi k vse *večji socializaciji in humanizaciji odnosov* med našimi ljudmi. Pravo samoupravljanje je zmeraj pomenilo zanikanje egocentričnih teženj v človeku in njegovih skupinah. Samoupravljavci se dnevno srečujejo s širšimi družbenimi vprašanji, ki presegajo njihov neposredni življenjski izkustveno-interesni svet, ki pa so z njim bolj ali manj tesno vseeno povezana. Ljudje – samoupravljavci zato vse bolj spoznavajo zapleteno celovitost družbe, računajo z njo, vplivajo nanjo in tako tudi sebe polagoma dvigajo na vse višje krožnice družbenega delovanja in mišljenja.

Samoupravljanje je tudi najboljši način, ki so ga doslej ljudje preizkusili, kako čim bolj demokratično in dolgoročno učinkovito *reševati vsakovrstna družbena protislovja*, ki nujno spremljajo razvoj sleherne družbe. Politična stabilnost naše družbe, stabilnost v tem smislu, da naše družbene, človeške energije nismo jalovo izčrpavali (vsaj ne prevečkrat in predolgo) v konfliktnih reševanjih različnih interesov, izvira prav gotovo tudi iz dosežene zrelosti našega samoupravnega socializma.

Samoupravljanje je danes naš najbogatejši *vir družbenih spodbud* za nadaljnje razvojne prodore na vseh področjih življenja. Prav gotovo – čeravno tega doslej še nismo znali prav ovrednotiti – je samoupravljanje

naše osrednje gibalo gospodarskega življenja. Ob vseh pomanjkljivostih, ki jih danes preboleva delavsko samoupravljanje v naših delovnih kolektivih, lahko izrečemo tole domnevo: če bi kdo mogel našim delavcem odvzeti njihovo samoupravljanje, njihove samoupravne pravice, možnosti, dolžnosti, bi naša splošna družbena storilnost in motiviranost zagotovo upadla na dramatično nizko raven.

ALBINA TUŠAR: Med najpomembnejše dosežke samoupravljanja pri nas štejem demokratizacijo odločanja – pri tem oblike niso tako pomembne kot ogromno število delavcev in občanov, ki so vključeni v odločanje v večini bistvenih zadev. Prizadevanja gredo v tej smeri, da zainteresiramo in usposobimo resnično vse delavce (tudi tiste, ki so še prepričani, da je to področje privilegij le nekaterih), da o pogojih in rezultatih svojega dela sami rečejo odločujočo besedo.

Z razvojem socialističnih samoupravnih odnosov je nedeljivo povezan hiter razvoj našega gospodarstva in družbenih dejavnosti, ki smo ga kljub nekaterim težavam v teh tridesetih letih dosegli. Lahko bi rekli, da so naši delovni ljudje na osnovi izkušenj in ob močni podpori družbenopolitičnih organizacij dojeli globji smisel družbene lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi.

UREDNIŠTVO: Temeljno izhodišče samoupravljanja je »Delu čast in oblast«! V kolikšni meri je delo, delovni prispevek, dejansko najpomembnejši kriterij za vrednotenje človeka v naši družbi? In v kolikšni meri delavski razred že dejansko obvladuje, kot je normativno postavljeno, celotno družbeno reprodukcijo. Ali bi lahko trdili, da se kaže odločilna beseda delavskega razreda in delovnih ljudi že na vseh ravneh in na vseh področjih naše družbe?

SAVIN JOGAN: Vprašanje je zelo kompleksno in bi terjalo poglobljeno razčlenitev, kar pa v tem okviru ni moč storiti. Kljub resnim družbenim in še posebej političnim prizadevanjem, da postane delo najbolj pomembno merilo za celovit (torej ne le gmotni) položaj in vrednotenje človeka v družbi, smo šele na začetku tega procesa. Vzemimo za primer kadrovske politiko ali pa odnos do posameznih poklicnih usmeritev v procesu izobraževanja. Nujna je bila reforma srednješolskega izobraževanja, da lahko začnemo temeljiteje spreminjati odnos do tako imenovanih proizvodnih poklicev. Podedovanih usedlin raznih malomeščanskih in drugačnih predsodkov pa ne bo mogoče odpraviti zgolj s tako reformo, ki pogosto ostaja v zavesti ljudi bolj kot sredstvo omejevanja nekih določenih možnosti kot pa njihove bogatitve; učinkovita pot k drugačnemu vrednotenju dela in posameznih zvrsti dela je predvsem v hkratnem spreminjanju značaja posameznih delovnih opravil, ki bi morala dobivati vedno več humanih, intelektualnih, ustvarjalnih lastnosti – ter v spremi-

njanju odnosov v samem delovnem procesu, ki jih morajo seveda spreminjati tudi mladi delavci sami. Šola pa jih mora za to bistveno bolj usposobiti, kot jih danes. Dokler vlada tak odnos do posameznih zvrsti dela, tudi splošni odnos družbe do dela kot temeljne vrednote ne more biti povsem ustrezen.

Tudi obvladovanje celotne družbene reprodukcije ter zagotavljanje odločilne vloge delavskega razreda, vseh delovnih ljudi na vseh ravneh in na vseh področjih odločanja o družbenih zadevah, je zahteven in dolgotrajen proces. Normativno so rešitve natančno opredeljene (razen na nekaterih področjih, kjer še iščejo ustrezna dopolnila – npr. glede nekaterih odnosov iz minulega dela, pokojninskega sistema itn.) Tudi v praksi je napredek: delavci v tozidih na svojih zborih odločajo o mnogih vprašanjih, ki zadevajo njihov materialni položaj, dohodek, pogoje dela, razvoja. Res pa je, da so take odločitve često zgolj formalne, strokovno pomanjkljivo pripravljene, tako da tistim, ki odločajo, niso razumljive tudi vse posledice odločitev in morebitne drugačne rešitve. Ta vpliv se zatika v bankah in v celotni kreditni politiki, na področju financiranja splošnih družbenih potreb, kjer pogosto ne pride do vsebinske razprave o nujnosti posameznih potreb.

Težko bi govorili o vplivu delavcev na celoto odnosov družbene reprodukcije, ko pa je še vedno možno s kratkoročnimi in ne vselej dovolj pretehtanimi izvršilnimi ukrepi postavljati posamezne OZD in celotne veje gospodarstva v bistveno drugačen položaj, itd. Obvladovanje teh vidikov družbene reprodukcije bo nedvomno terjalo, da se ob »zborovski« demokraciji razvije res učinkovita zgradba delegatskega sistema, da se izostri odgovornost delegatov in pride do jasnih stališč za njihovo delovanje; da hitreje (ne le s kadrovskega premiki na vrhu) usposabljammo upravne organe in strokovne službe za nov odnos do združenega dela in procesa delegatskega odločanja.

Gre seveda tudi za zahtevo, ki jo je v svoji študiji o smereh razvoja delegatskega sistema zarisal Edvard Kardelj: namreč, da ne gre le za prilagajanje političnega sistema spremenjenim družbenoekonomskim temeljem družbe, marveč da mora ta sistem tudi sam prispevati k ustvarjanju pogojev za uresničevanje samoupravnih in demokratičnih pravic delavcev.

VINKO KASTELIC: Koliko je uresničeno temeljno izhodišče samoupravljanja – delu čast in oblast? Navada je, da v podobnih priložnostih odgovarjamo, da je to dolgoročni cilj – priti do cilja pa je proces; to je točno. Mislim pa, da je v tem trenutku dobro narediti tudi presek. Normativni in politični sistem je v bistvu postavljen celovito in konsistentno. Smo pa v fazi, ko je potrebno sistem predvsem na samoupravnem področju podrobneje in z znanjem ter z vso potrebno zavzetostjo uresničevati v vseh njegovih segmentih, posebno na družbenoekonomskem področju. Uresničevanje tega pa ne gre več predvsem s splošnim poudar-

janjem potrebe po razvijanju sistema in s politično propagando, temveč s konkretnim samoupravnim urejevanjem razmerij, z več znanja, večjim prizadevanjem znanosti in več truda ter posamične in skupne odgovornosti.

JOŽE KNEZ: A. V normativnem pogledu smo delu priznali takšno osrednjo vlogo, kot jo je imela posest stvari (zemlja, kapital) v prejšnjih in sedanjih razrednih družbah. Delo naj bi bilo podlaga družbenoekonomskih odnosov, skupinskega in posamičnega prisvajanja dobrin, pa tudi podlaga družbenega vrednotenja posameznikov. Razen tega, da je taka vloga dela normativno uzakonjena, je v njenih najbolj splošnih razsežnostih sprejeta tudi v zavesti ljudi.

V konkretnem uveljavljanju vloge dela pa je seveda naše ravnanje še vedno obremenjeno z ekonomskimi in sociološkimi usedlinami preteklosti, ki ta splošen pomen dela pogosto izrivljajo.

Odkloni od deklarirane vloge dela se pojavljajo na dveh ravneh:

1. na ravni blagovne menjave;
2. v sistemu prisvajanja osebnih dohodkov.

Kar zadeva prvo raven je treba omeniti, da vrednotimo delo na podlagi velikosti dohodka temeljnih organizacij, ki ga ustvarjajo v blagovni proizvodnji in menjavi. Naše gospodarstvo je namreč še vedno blagovno gospodarstvo in zato podrejeno delovanju zakona vrednosti in njegovih posebnosti v naših razmerah. Take posebnosti so npr. monopoli skupinsko lastniškega tipa, obsežna in neposredna intervencijska vloga države in precejšnja stopnja inflacije.

Monopoli, državna intervencija in inflacija pa deformirajo primarno razporeditev dohodka tako, da prerazdeljujejo dohodek temeljnih organizacij drugače, kot pa bi to izhajalo iz razlik v produktivnosti dela. Rezultati dela, merjeni z dohodkom, ne odražajo več popolnoma stvarnih rezultatov in s tem tudi ne utrjujejo sami po sebi pomena dela v zavesti delavcev.

Zakona vrednosti na sedanji stopnji razvoja produkcijskih sil pač ne moremo odpraviti. Omejimo pa lahko njegove monopolne in državno administrativne deformacije z razvijanjem dohodkovnih odnosov in z omejevanjem poseganja države v primarno delitev dela.

V tem sistemu prisvajanja osebnih dohodkov imamo nerešena številna vprašanja. Opozoril bi predvsem na dve:

1. na neustrezno razmerje med vrednotenjem neposrednega in posrednega dela;
2. na razmerje med delom in nedelom.

Z neposrednim delom pojmem proizvodnjo blaga in znanja. Obe vrsti dela sta v strukturi ovrednotenja prispevkov dela na temelju sedaj običajnih metod za vrednotenje in ugotavljanje učinkovitosti dela podcenjeni. Vrednotenje dela fizičnih delavcev je podcenjeno v denarnem in v družbenem vrednotenju, kar neposredno dokazuje beg od fizičnih opravil

k uradniškim opravilom. Podcenjena pa je tudi proizvodnja znanja, ki povečuje družbeno in posamično produktivnost dela.

Velik del osebnih dohodkov se danes prisvoja na podlagi pravice do nadomestila za različne izostanke z dela. Izostanki z dela pa se stalno povečujejo. Delno sicer upravičeno, precej pa tudi neupravičeno.

Drugi, morda pomembnejši vidik nedela, je navidezno delo. V to kategorijo uvrščam nepotrebno uradovanje, neučinkovito sestankovanje, podvajanje ustanov in istih opravil. Pomen stvarnega dela je torej precej prikrit in tako se zgodi, da navidezno delo uživa mnogokrat večje »družbeno« priznanje kot dejanski prispevek k proizvodnji blaga ali znanja. Stvarno delo torej ne uživa v celoti tistega družbenega priznanja, ki naj bi ustrezalo vlogi dela v socialističnih družbenoekonomskih odnosih. Ne delamo zadostne razlike med pridnim in malomarnim, med uspešnim in neuspešnim, med dobrim in slabim delavcem. Dober delavec in učinkovito delo bi morala imeti namreč tisto etično priznanje, ki se oblikuje med ljudmi samimi. Postati bi moralo vzor.

B. Poudariti želim, da še nikoli doslej in nikjer drugje nimajo delavci toliko normativno in tudi stvarno zagotovljenih pravic do odločanja o vseh zadevah – v svojih delovnih in življenjskih okoljih kot tudi na vseh ravneh družbe. Normativno določen obseg odločanja prav gotovo ni enak stvarnemu obsegu odločanja. Normativno so pravice delavcev zagotovljene širše kot pa jih delavci dejansko uresničujejo v praksi.

Razlike med normativnim in dejanskim odločanjem odražajo stopnjo razvoja, ki smo jo dosegli v razvoju samoupravno združenega dela in v sistemu socialistične demokracije. Ta stopnja je v materialnem in razvojnem pogledu opredeljena. Naša družba je še vedno v procesu izgradnje temeljnih materialnih pogojev za doseganje ustrezne ravni življenja in udejstovanje delavcev in delovnih ljudi. V tako omejenih materialnih razmerah smo koncentracijo sredstev doslej zagotavljali z državnim, bančnim in monopolnim odtegotovanjem oziroma s prelivanjem presežne vrednosti. Ti mehanizmi prelivanja so avtonomno reproducirali vse večjo potrebo po koncentraciji in prelivanju sredstev, tako da je danes velik del materialnih sredstev izven dosega neposrednega odločanja delavcev v temeljnih organizacijah – in to glede na oblikovanje potreb kot tudi glede na zadovoljevanje potreb. Zato ugotavljamo torej dokaj nizko neposredno reprodukcijsko sposobnost združenega dela, ki zmanjšuje neposreden vpliv delavcev na celotno družbenoekonomsko reprodukcijo.

Čeprav je vpliv delavcev na delitev vseh sredstev reprodukcije normativno zagotovljen prek delegatskih skupščin, je ta vpliv največkrat le formalen in posreden. Delavci so v delegatskih skupščinah namreč soočeni z objektivnimi, vendar parcialnimi potrebami, ki jih je težko uskladiti z realnim dohodkom. Teh potreb tudi ne morejo selekcionirati ter ustrezno usklajevati, ker nimajo na voljo ustreznih meril. Merilo, ki bi ga lahko pri presoji in selekciji uporabili, je namreč le dohodek, ki ga bodo z združeva-

njem dela in sredstev in prek svobodne menjave dela povečali. Takih načinov odločanja, katerih osnova bi bil dohodek, nimamo dovolj razvitih.

Poseben vidik vašega vprašanja je, kaj naj obsega samoupravno odločanje delavcev?

Teoretično in normativno je sprejeto stališče, po katerem ločujemo: upravljanje s stvarmi in z ljudmi. Prvo je področje samoupravljanja, drugo pa organizacije in obveznosti. Operacionalizacija tega načela v praksi ni enostavna. Proizvodni proces in delovni proces, kot njegov integralni del, zajemata v bistvu protislovna odnosa in sicer: odnos do narave in odnose med ljudmi. Odnos do narave lahko istimo z upravljanjem s stvarmi, odnose med ljudmi pa z upravljanjem z ljudmi. Prisvajanje narave je povezano z objektivnimi zakonitostmi tega procesa. Te pa so neodvisne od želja ljudi.

Kakšna naj bi bila samoupravljanju ustrezna organizacija procesa dela, je pomembno vprašanje. V dosedanji praksi smo se zanašali na to, da lahko organiziramo delovni proces in samoupravljanje na dva različna načina, ki nista neposredno povezana. Toda izkušnje kažejo na to, da delavce zaenkrat še bolj zanima njihova vloga pri odločanju v delovnem procesu, kot pa upravljanje z rezultati, predmeti in sredstvi dela. Delavci smatrajo, da so odločitve v konkretnem delovnem procesu del njihovih samoupravnih pravic. Zato si tudi pogosto prilaščajo pravico, da v posameznih primerih ukrepajo drugače, kot pa bi bilo koristno za delovni proces in interes celote. Zaradi tega včasih mnenje, da delavec premalo odloča o celoti družbeno ekonomske reprodukcije, pogosto zamenjujejo z željo po spreminjanju njegovega mesta v tehnologiji.

Te želje seveda niso uresničljive, razen tedaj, ko bo postopen razvoj tehnologije vse bolj osvobajal fizično delo in ga nadomeščal z umskim. V okviru danih tehnologij pa posameznik ne more tehnologije prilagajati svojim željam in interesom – razen z zniževanjem svoje in skupne učinkovitosti. Zato dialektika upravljanja s sredstvi in upravljanja z ljudmi ostane še naprej temeljna dilema organizacije delovnih procesov v samoupravno združenem delu.

MATJAŽ MULEJ: Ali je in v kolikšni meri je delo najpomembnejši kriterij za vrednotenje človeka v naši družbi in v kolikšni meri delavski razred že dejansko obvladuje družbeno reprodukcijo in ima odločilno besedo na vseh ravneh in na vseh področjih naše družbe, se da odgovoriti različno; to je odvisno od tega, kako opredelimo pojem delavski razred. Če vzamemo najširšo opredelitev (delavski razred = vsi, ki živijo od dela svojih rok in glav, ne od lastniške rente), je odgovor takoj pritrdilen. Če pa opredelitev zožimo (delavski razred = samo tisti, katerih delo in učinek dela se meri in je OD odvisen od izmerjenega učinka), je odgovor seveda teže pritrdilen.

Vendar drži tudi to, da ne poznam družbe, kjer bi bil poslovodni in intelektualni in zato vplivnejši del tako zelo izpostavljen nadzoru drugih.

Tudi ne poznam družbe, kjer bi bila vlada in profesionalni del družbenopolitičnih organizacij tako zelo izpostavljena nadzoru javnosti. Ta nadzor zelo spodbuja prizadevanja za kar najboljšo pripravo predlogov strokovnjakov (ekonomski smisel samouprave!). Četudi še ni konec vseh poskusov manipuliranja (saj smo komaj slaba štiri desetletja od fevdalizma!) in je tak nadzor še potreben, se vendarle kaže tudi to, da se ljudem pogosto ne dá trošiti časa za urejanje družbenih zadev in se raje obnašajo, kot da imajo še vedno (z ustavo samoupravno ukinjeno!) pravico do pasivnosti.

Ta pojav se da tolmačiti tudi tako, da angažiranje ni potrebno, ker so zadeve dovolj dobro urejene, torej družba obvladana. Po drugi strani je pa res tudi to, da so praktični kriteriji optimalnega gospodarjenja, zlasti pa investiranja, še vedno pogosteje podjetniško ozki kot družbeno široki in premalo upoštevajo korist celotne družbe, ko posamezniki in kolektivi kot deli družbe upravljajo družbena sredstva. Podedovana (srednjeveška in zato zastarela) metafizična miselnost je bistvena ovira za to preobrazbo, ohranja pa jo tudi preveč akademsko zapleteno pojmovanje materialistične dialektike.

MIHA RIBARIČ: Odločanje o razširjeni reprodukciji vsebuje odgovor na vprašanje, koliko je delavski razred, koliko so delovni ljudje ne samo splošni nosilci politične oblasti, ampak tudi resnični nosilec ekonomske oblasti v družbi in državi. Sodim, da se samoupravni odnosi najmanj uveljavljajo prav na področju celotne družbene reprodukcije. To je tudi glavni razlog, da se naša družba kot celota srečuje s tolikimi problemi v svoji ekonomski podlagi. V praksi se namreč prepletata na samoupravljanju zasnovan družbenoekonomski in družbenopolitični sistem ter »administracija« na vseh ravneh in v množici oblik, ki ravna v nasprotju s tem sistemom. Ravno odtujeni centri moči še v veliki meri »predstavljajo« in s tem nadomeščajo odločilno besedo delavskega razreda in delovnih ljudi. Odtujevanje odločanja o dohodku od tistih, ki so ga ustvarili, vpliva tudi na vrednotenje dela in človeka na podlagi dela. V prehodnem obdobju graditve samoupravnih socialističnih družbenoekonomskih odnosov se srečujemo z mnogimi protislovji, ki zaviralno vplivajo na to, da bi se človekovo delo, sadovi in prispevek tega dela k delu in rezultatom družbe kot celote v večji meri uveljavili kot odločilni kriteriji za vrednotenje človeka v naši družbi. Pot k nadaljnjemu in večjemu uveljavljanju človekovega dela kot ne samo spoznanega, ampak tudi resnično priznanega gibala vsega napredka pa vidim prav v še odločnejši krepitvi ustavno in družbenopolitično postavljenega načela, da samoupravno konstituirano združeno delo resnično odloča o delitvi ustvarjenega dohodka za družbene potrebe, ki bodo s tem tudi čedalje bolj skupne in čedalje manj splošne.

MARJAN ROŽIČ: Načenjate zelo aktualno vprašanje. Samoupravljanje je povezano predvsem z delom in delu daje novo družbeno razsežnost. V

njem se že odvija proces osvobajanja dela. Nekateri trdijo, da se zato, ker imamo socialistično samoupravljanje, slabo dela, ni pravega odnosa do dela. Očitno je, da tam, kjer se slabo dela, kjer ni dohodka, tam je slabo tudi samoupravljanje. Ostalo je na površini kot skupek pravic, zadržuje se le na delitvi, manj na delu, ustvarjanju dohodka, zato se zapira in ostaja podjetniško, zaprto in v takih razmerah »ni časa« za delo, vse se vrti v nekem formalizmu, ki nima socialistične samoupravne vsebine in ostaja brez »duše« – brez ekonomskih in socialnih rezultatov. Drugače povedano, tam, kjer ni samoupravljanja, kjer delavci niso gospodarji svojega in združenega dela, tam se slabo dela in slabo gospodari. Samoupravne iniciative, odgovornosti in akcije združenih delavcev ne morejo nadomestiti še tako rutinirani in »moderni« tehnokrati.

Moramo biti vedno na realnih tleh. Ni dovolj uvesti samoupravljanja, imeti izvoljene samoupravne organe, poskrbeti za samoupravno organiziranost in živeti v prepričanju, da bo teklo vse samo po sebi. Gibalna sila, srce znotraj samoupravljanja mora biti zveza komunistov, sindikat in zlasti združene socialistične in organizirane subjektivne sile v SZDL. Ne forumi, plačani profesionalci, temveč politično organizirani delovni ljudje na idejno politični platformi ZKJ. Odnos do dela je v bistvu odnos do samoupravljanja, do socialistične revolucije. Ta odnos razkrajajo ostanki mezdnih odnosov; zavest dela delavcev, da je treba izkoristiti le tisti del samoupravljanja, ki daje pravice; ostanki administrativnega vpletanja v združeno delo; premalo planiranja in podcenjevanje delovanja ekonomskih zakonitosti in podobno.

Znotraj samoupravljanja je potrebno namesto načelnega opredeljevanja, kdo je za samoupravljanje in kdo ne, zastavljati vprašanja, kdo dela in gospodari kot samoupravljalec in kdo ne. Brez dela ni dohodka, ni napredka in ni samoupravljanja. Odnos do dela je torej razredno vprašanje, saj ni sprejemljivo, da tisti, ki dobro dela in gospodari, pod silo razmer »preliva« del rezultatov svojega in združenega dela tistim, ki slabo delajo in malomarno gospodarijo. Odnos do dela je prav sedaj, ko jasneje opredeljujemo tudi družbeno stran stabilizacije, družbenoekonomsko, ne pa disciplinsko vprašanje, čeprav proces dela zahteva visoko in sodobno organiziranost in večjo samoupravno disciplino, ki bo nekomu tudi prisila. Zato se tudi odnos do dela ne more spreminjati s pozivi ali celo tehnokratskimi grožnjami.

Odnos do dela bomo spremenili predvsem tako, da bodo delavci v svojih samoupravnih organizacijah in skupnostih resnično gospodarji rezultatov dela, da bodo materialno in moralno stimulirani, da bodo svoj položaj zasnovali na rezultatih ne le živega, temveč tudi minulega dela, da bodo upravljali z razširjeno reprodukcijo. Odločno se moramo znotraj samoupravljanja spopadati z vsem in vsakim, ki razvrednoti delo in odnos do njega. Sedanjega stanja ne morejo rešiti tehnokratizem niti neka birokratska pravila, temveč samo pogumen, konkreten razvoj samoupravljanja, kjer se bo zmanjševal razkorak delavec – delo in se povezoval v

celoto združenega dela na resnično podružbljenih sredstvih za proizvodnjo.

SLAVKO SPLICHAL: Odgovor na to vprašanje zahteva razčlenitev kategorije »družbeno vrednotenje dela« na vsaj tri (temeljne) komponente: a) način razdelitve potrošnih dobrin v družbi glede na individualni delovni prispevek delavca, b) način trošenja tistega dela celotnega družbenega produkta, ki je namenjen za zadovoljevanje splošnih potreb (pri Marxu: splošni upravni stroški) in skupnih potreb (pri Marxu: splošne potrebe, npr. šolstvo, zdravstvo), ter c) način neekonomskega (moralnega) nagrajevanja človekovega delovnega prispevka.

Kar zadeva prvo komponento, bi dejal, da praktično še ni uveljavljena zamisel, naj bi vsak posameznik dobival od družbe nazaj toliko, kot ji daje, torej sorazmerno svojemu delovnemu prispevku. Poglavitna težava najbrž izvira iz dejstva, da je v praksi izredno težko meriti različne vrste konkretnega dela z istim (ali enakim) merilom, torej ugotavljati dejanski delovni prispevek posameznika. Ne manj pomembne so težave, ki izvirajo iz privilegirane položaja posebnih vrst dela (dejavnosti) kot posledica ne dovolj usklajenega načrtovanja razvoja, še zlasti državne intervencije in podrejenosti tržnim zakonitostim in miselnosti. Čim manj so rezultati proizvodnje (materialne in duhovne!) posameznih delovnih kolektivov predvsem rezultati vložene dela, tem manj oziroma tem težje je mogoče v družbi uveljavljati načelo enakega plačila za enako delo.

Z razvijanjem socialističnih družbenih odnosov naj bi se po Marxovih predvidevanjih znatno zmanjševali splošni upravni stroški, pa naraščal del družbenega produkta, namenjen za zadovoljitev splošnih potreb neodvisno od delovnega prispevka posameznika. Če zanemarim dvom v uresničljivost pričakovanja o zmanjševanju splošnih upravnih stroškov na sedanji stopnji razvoja naše družbe, pa bi glede na postavljeno vprašanje dejal, da se del družbenega produkta, namenjen za zadovoljevanje skupnih (temeljnih) potreb vseh ljudi, ne razdeljuje vedno po potrebah, pa tudi ne po delovnem prispevku posameznikov. Obstajajo še precejšnje razlike v možnostih in stopnji zadovoljevanja potreb po kulturnem (aktivnem in pasivnem) udejstvovanju, izobraževanju, urejanju osnovnih življenjskih pogojev (stanovanje, prehrana, zdravstvo) ... Prihaja celo do povečevanja družbene neenakosti, ko delavci z nižjimi osebnimi dohodki (ki niso le rezultat manj zahtevnega in slabše opravljenega dela ter manjše količine dela) niso udeleženi v »skupni porabi«, čeprav izločajo del svojega dohodka zanj, medtem ko so delavci z visokimi osebnimi dohodki v njej udeleženi nadproporcionalno. Tako se del družbenega produkta, ki naj bi se razdeljeval po potrebah, dejansko pogosto razdeljuje po ustvarjenem osebnem dohodku, po materialnih možnostih posameznikov (npr. šolanje, zlasti na višjih stopnjah, najmanjše stanovanjskih kreditov, obiskovanje kulturnoumetniških prireditev, kupovanje knjig).

Končno bi dejal, da naša družba z nematerialnimi sredstvi uspešneje stimulira kot vrednoti (nagrajuje) posameznikov delovni prispevek, da ustvarja možnosti za uveljavljanje ustvarjalne človekove osebnosti, aktivno sodelovanje v procesih odločanja itd., medtem ko – ne nazadnje zaradi odstopanja od načel nagrajevanja po vložnem delu in solidarnem zadovoljevanju skupnih potreb v praksi – oblike materialnega nagrajevanja (vrednotenja) dela niso dovolj razvite. Mislim, da so imele v zgodnejšem obdobju razvoja naše socialistične družbe večjo praktično vlogo.

Ta odstopanja od deklariranih in obče sprejetih načel opozarjajo, da še nimajo vsi delovni ljudje enakih možnosti za uresničevanje svojih samoupravljalnih pravic in dolžnosti. Seveda je posebno vprašanje, kdaj in zakaj tudi nimajo interesa za njihovo uresničevanje.

BERNI STRMČNIK: Razhajanje med normativno opredeljenimi odnosi in njihovim uresničevanjem v vsakodnevni praksi je še vedno dokaj veliko. Delo oziroma delovni prispevek posameznika, žal še ni družbeno uveljavljen kriterij vrednotenja človeka v naši družbi. Nagrajevanje po delu oziroma prilaščanje osebnih dohodkov na podlagi osebnega prispevka k skupnim rezultatom, v družbeni praksi še ni zaživel. Po eni strani nimamo uporabnih kriterijev in meril, po drugi pa imamo opraviti z okostenelim oportunistom, ki ga še vedno nismo sposobni izkoreniniti. Za prvo bomo prejkoslej našli uporabne rešitve, težji bo spopad z oportunistom, ki je tudi eden temeljnih vzrokov prepočasnega uresničevanja sicer politično, normativno in samoupravno dobro dogovorjenih rešitev. Pri tem pa ne gre samo za materialno vrednotenje dela in delovnega prispevka posameznika, čestokrat zanemarjamo tudi moralne vidike stimulacije. Zlasti v zadnjih letih preveč prihajajo na površje nekateri kriteriji vrednotenja družbenega statusa posameznika, ki imajo z delom bolj malo opraviti, ki se zgledujejo po malomeščanskih normah in se kažejo v pretirani potrošniški miselnosti.

Celotna družbena reprodukcija in njeno nenehno obvladovanje še ni celovita domena delavskega razreda. O njenih mnogih vidikih se še vedno odtujeno odloča, čeprav navzven in navidezno, na delegatskih in samoupravnih osnovah. Dokajšen del družbene akumulacije se pretaka v sfero porabe, tako rekoč mimo interesov delavskega razreda, ker se premalo uveljavljajo procesi vsebinskega združevanja dela in sredstev in ker smo priče dokajšnjega zapiranja posameznih asociacij na izhodiščih lastnih, mnogokrat kratkoročnih interesov, brez upoštevanja vseh širših družbenih vidikov, vloge in položaja delavskega razreda kot celote ter njegovih dolgoročnih interesov.

Če bi pritrdilno odgovorili na to, ali se kaže odločilna beseda delavskega razreda in delovnih ljudi na vseh ravneh in vseh področjih naše družbe, potem bi zavestno zanemarili težave sedanjega razvojnega trenutka in prizadevanj za gospodarsko ustalitev. Težave, ki jih imamo na sedanji razvojni etapi, so v mnogočem ravno posledica dejstva, da se

odločilna vloga delavskega razreda še ne realizira tako kot je normativno opredeljena, da se še glas delavca kljub vsemu premalo sliši in upošteva.

MARJAN TAVČAR: Mislim, da je v našem življenju čedalje več znamenj in pojavnih oblik, ki govorijo o tem, da je delo vendarle že osrednja vrednota, s katero odmerjamo čast in položaj človeka v naši družbi. Krepi se tako imenovana delovna morala, delovna kultura, ki človekovo delo uporablja za glavno lestvico, po kateri naj se razvrščajo razlike med ljudmi v socialistični družbi. Nemara prav zavoljo vse večje zakoreninjenosti dela, ustvarjanja v najširšem smislu kot tiste poglavitne vrednote – osi, okoli katere se vrtita naš položaj v družbi in način mišljenja, postajamo hkrati vse bolj občutljivi in ranljivi za še zmeraj navzoče (čeprav obrobne) pojave družbenega parazitizma, špekulantstva, privilegiranosti, izkoriščanja in kar je še takih in podobnih nepoštenosti. Ti pojavi dobivajo v naših očeh vse bolj oznako hude družbene zastranitve ali kar kriminalnosti, kar je dobra moralna družbena podlaga za njihovo preprečevanje in preganjanje.

Kar zadeva vprašanje, v kolikšni meri gre delu, to je delavskemu razredu, pri nas resnična oblast, bi mogel na kratko oceniti položaj takole: na tistih ravneh družbe, kjer delovni človek neposredno dela in živi, to je v delovnih kolektivih, v krajevnih skupnostih in še ponekod, so samoupravljajci danes že dobili odločilno moč odločanja. Primerov krnjenja samoupravne pravice odločanja o ustvarjenem dohodku, o delu in odnosih med delavci v tovarnah je v resnici vse manj, čeprav obstajajo tudi »črne« izjeme. Spričo utrjevanja samoupravne zavesti delavcev se manevrski prostor tehnokratizmu v delovnih organizacijah še nadalje krči.

Sodim pa, da bi danes zaenkrat s tehtnico, s katero bi lahko stehali resnično težo moči odločanja delavcev na »višjih« ravneh družbene reprodukcije, ugotovili še dokaj pičel neposreden delavski vpliv. Bančni kapital, zavarovalništvo, proračunska poraba družbenih sredstev, nekatere interesne skupnosti in še bi mogli naštevati družbena področja, kamor je doslej neposreden vpliv delavcev – kljub delegatskim odnosom – prodrl še v zelo skromnem obsegu. Te družbene orbite, ki so latentno nevarne, da se začnejo obnašati po svoje, mimo interesov združenega dela, bo v praksi moralo samoupravljanje v prihodnjem razvoju še le prav osvojiti. Pred tem bo potrebno izbojevati tudi še prenekatero politično bitko.

UREDNIŠTVO: Samoupravljanje je brez dvoma bistveno prispevalo k razvoju jugoslovanske federacije kot skupnosti enakopravnih in svobodnih narodov in narodnosti. V čem vidite povezavo med samoupravljanjem in jugoslovanskim federalizmom? Kako gledate na procese sporazumevanja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi, katere pozitivne rezultate lahko tu ugotovimo in na katera odprta vprašanja bi veljalo v tej zvezi opozoriti?

VINKO KASTELIC: Bratstvo in enotnost sta sad boja za socialno in nacionalno osvoboditev jugoslovanskih narodov in narodnosti. Samoupravljanje kot sistem je ustvarilo samostojne narode in narodnosti, ki svobodno izražajo svoje interese. Sporazumevanje in dogovarjanje – čeprav včasih dolgo traja – povečuje odgovornost vseh za stabilnost in napredek jugoslovanske socialistične skupnosti. Opozoril bi le, da je treba hitreje indentificirati probleme in stalno izpopolnjevati teoretične in strokovne podlage za še učinkovitejše sporazumevanje; ena teh podlag je tudi učinkovit in strokoven izvršni aparat tako v republikah, pokrajinah kot v federaciji, ki je potreben za sporazumevanje v skupščinah.

JOŽE KNEZ: Interesi narodov in narodnosti Jugoslavije so poleg interesov delavskega razreda druga temeljna skupina interesov v množstvu interesov naše socialistične demokracije. Interesi narodov so v naši mnogonacionalni državi vtankani v politični sistem z izvirno ureditvijo usklajevanja na podlagi dogovarjanja republik in pokrajin. Ta ureditev je prestala že nekatere preizkušnje (pomoč Črni gori ob potresu, prispevek za razvoj nezadostno razvitih republik in pokrajine Kosovo). Nosilci interesov narodov so republike in pokrajine, kar je stalna prvina socialistične demokracije, ki daje razvoju narodov in federacije pomembne vzpodbude.

Nadaljnji razvoj sistema združenega dela bo predvidoma odpiral nove razsežnosti v odnosih med republikami in avtonomnima pokrajinama. Samoupravno združevanje dela in sredstev bo nujno prestopalo meje republik in združevalo delo v optimalnem obsegu, kot pa to lahko dosežemo samo znotraj republik in pokrajin. Doslej je bilo takšnega združevanja malo, republike in pokrajine niso razvijale komparativnih proizvodnih struktur, ampak je vsaka razvijala vse. S tem se regionalne sktrukture ne dopolnjujejo, ampak si nasprotujejo. To seveda ni najbolj učinkovito – ne le z vidika optimalizacije proizvodnih kapacitet kakor tudi ne z vidika uspešnega uveljavljanja v mednarodnih ekonomskih odnosih. Lahko pa postane tudi ovira za nadaljnji razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, če bi se zapirali v republiške meje in na zunaj delovali kot soočanje zaprtih ekonomij in nasprotujočih si delov delavskega razreda. Tak razvoj bi povzročil protislovje med temeljnimi interesi delavskega razreda ter interesi republik in pokrajin. Zato je enakopravno sodelovanje združenega dela na vseh področjih Jugoslavije na temelju združevanja dela in sredstev ter dohodkovnih odnosov pomemben prispevek h krepitvi bratstva in enotnosti med narodi in narodnostmi Jugoslavije. Slovenija kot razvitejša republika ima večje dolžnosti pri pospeševanju tega združevanja. To pospeševanje pa je hkrati tudi njen lastni interes.

MATJAŽ MULEJ: Jugoslovanski federalizem je zlasti danes, po ustavi 1974, izrazit element družbenega samoupravljanja, bil je pa to (vsaj v

osnovi) že po prvih ustavnih dokumentih, tudi avnojskih. Procesi sporazumevanja med SR/SAP, kateri so osnova za federalne odločitve, so zapleteni procesi, a pravica do komande ozke plasti družbe v imenu vse družbe bi sprožila (in je marsikje po svetu že sprožila, pa tudi v Kraljevini Jugoslaviji) še dosti bolj zapletene procese. Je pa seveda res, da tudi tu preživljamo obdobje, v katerem se še učimo, da je težnja po samozadostnosti in zapiranje za domači plot nekaj preživelega in dosti manj ustreza sodobni stvarnosti in v njej potrebni učinkovitosti dela kot sporazumevanje, ki širi kriterij optimalnosti, kot je dandanes nujno in v razvitem svetu normalno. Po svoje pa samostojna odgovornost SR/SAP za svoj gospodarski in družbeni razvoj nadomešča tudi konkurenčni pritisk na kvaliteto dela, katerega trg ni sposoben izvajati, ker je pretežno monopolnega in oligopolnega značaja. Presenetilo (neugodno) me je tudi, ko sem nedavno prebral, da imamo v SR/SAP organe za sodelovanje s tujino, ne pa za medrepubliško sodelovanje.

MIHA RIBARIČ: Povezavo med samoupravljanjem in federalizmom vidim v tem, da temelji federalizem na samoupravno zasnovanih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosih, na družbeni in ne državni lastnini, na pravici delavca, da sam in ne država odloča o delu in sadovih svojega dela, na dogovarjanju in sporazumevanju, ne pa preglasovanju. Vodilna vloga delavskega razreda, uveljavljanje njegovega zgodovinskega interesa za osvoboditev človeka in njegovega dela se uveljavlja v neločljivi povezanosti s pravico vsakega naroda do enakopravnega in svobodnega razvoja na temelju samoupravno organiziranega združenega dela, ki odloča o sadovih svojega dela v procesu odmiranja države na vseh ravneh družbene organiziranosti, in na temelju solidarnosti v zgodovinski povezanosti narodov in narodnosti, delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov v socialistični samoupravni federalni jugoslovanski skupnosti. Odprta vprašanja v kontekstu jugoslovanskega federalizma bi označil z enim samim skupnim imenovalcem – s problemom sinteze. Vprašanje sinteze se danes, po 30 letih institucionalno uvedenega samoupravljanja (sicer pa po skoraj 40 letih od začetka naše narodnoosvobodilne in socialne revolucije, ki je pomenila prvo in temeljno samoupravno dejanje delovnih množic naših narodov in narodnosti), nedvomno zastavlja drugače kot v prejšnjih obdobjih. Vsekakor pa vidim ob načelu soglasja na podlagi sporazumevanja vseh federalnih subjektov o ključnih vprašanih skupnega življenja in razvoja aktualno poanto sedanjega trenutka v tem, da morajo imeti skupne rešitve čim manj elementov sporazumevanja federalnih, republiških in pokrajinskih vrhov, elementov političnega predstavnštva, ki bi tolmačilo potrebe in interese delovnih ljudi namesto njih samih v delegatskem skupščinskem sistemu z vsemi subjektivnimi silami kot njegovim notranjim sestavnim delom.

MARJAN ROŽIČ: Samoupravljanje se uspešno potrjuje ne le kot produkcijski temveč kot družbeni odnos, v katerem vsak narod in narodnost

uresničuje svojo nacionalno svobodo, samostojnost, pravico do lastnega razvoja, skratka vse tisto, kar marksistična znanost pojmuje z nacionalnim vprašanjem. Samoupravljanje pa že zdavnaj ne pomeni le decentralizacije. Pomeni in omogoča, da se jugoslovanski federalizem razvija na temeljih socialističnega samoupravljanja, da se skupna vprašanja uresničujejo po poti samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, da vsak narod in narodnost, izražajoč svoje interese, kaže polno razumevanje tudi za interese drugih.

Vsa posebna in skupna vprašanja se po uveljavljanju nove ustave obravnavajo bolj javno, neposredno, zahtevajo strpnost, argumente pri iskanju skupnih rešitev in doslednost pri uresničevanju demokratično sprejetih skupnih stališč. Obstaja interes in potreba vsakega naroda in narodnosti za življenje v jugoslovanski skupnosti, ki ni centralistična in zato močna, temveč je močna in trdna prav zato, ker je zasnovana na temeljih socialističnega samoupravljanja. Sporazumevanje na nekaterih področjih teče prepočasi – razlogov za to je več, o njih pa še ni dovolj vsestranske razprave v delegatskih skupščinah. Včasih drži niti sporazumevanja preveč trdno v rokah administracija. Ta pa včasih vidi le »svoj« interes, gleda parcialno in s stališča trenutnih učinkov ocenjuje vsebino in učinke sporazumov.

Tudi v ekonomskem sistemu in tekoči ekonomski politiki ni vedno dovolj vzpodbud za samoupravno sporazumevanje, zadržujejo se ostanki neenotnosti tržišča, vse to pa onemogoča delovanje ekonomskih zakonitosti. Tudi zvezni organi na nekaterih področjih nudijo premalo strokovnih osnov za učinkovito sporazumevanje.

Seveda je aktualno tudi vprašanje odnosa do sprejetih sporazumov. Neizpolnjevanje pomeni slabo uslugo sistemu socialističnega samoupravljanja, saj se v takih primerih kot učinkoviti nudijo klasični, poprečni, administrativni ukrepi države, ki največkrat krepijo tiste funkcije države, ki bi morale odmirati in ne vzpodbujajo rasti samoupravljanja. To ne pomeni, opustimo sporazumevanje in ukrepe države, pa naj vlada stihija. Edina pot je strpno, argumentirano, odkrito samoupravno sporazumevanje na podlagi enakopravnosti, brez izsiljevanja in pritiskov, ob tem pa več širine in smisla za družbeno vsebino, saj ni dovolj le formalni ekonomizem. Važno je, da sporazumevanje pomeni snovanje družbenoekonomskih odnosov na temeljih samoupravljanja. Prav ostanki nesamoupravnih odnosov lahko vnašajo ekonomsko neučinkovitost. Če na primer ne bomo razvoja manj razvitih republik in AP Kosovo reševali na dohodkovnih odnosih in dolgoročnih programih, bomo z združevanjem kreditnih odnosov ovirali uresničevanje skupno dogovorjenega interesa.

BERNI STRMČNIK: Federalizem v jugoslovanskih razmerah dobiva novo kakovostno razsežnost in v svojem najglobljem bistvu pomeni negacijo klasične zveze držav, saj je postavljen na povsem nove družbenoekonomske in družbenopolitične temelje. Z novo zvezno ustavo smo

jasno definirali skupne interese, ki jih narodi in narodnosti Jugoslavije uresničujemo na ravni federacije, hkrati pa smo institucionalizirali tudi podlage in izhodišča za njihovo uresničevanje.

Z intenzivnimi procesi podružbljanja do nedavnega klasičnih področij državnega urejanja postaja federacija vse bolj prostor sporazumevanja in dogovarjanja o možnostih in pogojih uresničevanja skupnih interesov ter zadovoljevanja iz njih izhajajočih potreb. Kot skupnost svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti je doživela svojo popolno afirmacijo ter s širših mednarodnih vidikov pomeni obliko, ki predstavlja učinkovito možnost ustvarjanja razmer za vsestranski razvoj vseh in vsakega naroda ter narodnosti in obliko preraščanja nasprotij in protislovij, ki so se nakopičile v zgodovini.

Dosedanji procesi sporazumevanja in dogovarjanja na ravni federacije kot samoupravne asociacije so dali kljub mnogim težavam in pomanjkljivostim mnoge pozitivne rezultate. Spričo dejstva, da so protislovja ena izmed temeljnih značilnosti našega razvoja, je razumljivo, da je izražanje, še zlasti pa usklajevanje interesov na ravni federacije, mnogokrat dokaj težavno, zapleteno in zaradi tega premalo učinkovito. Med temeljne slabosti urejanja skupnih družbenih zadev na tej ravni moramo šteti sorazmerno počasno reševanje posameznih konkretnih zadev, zaradi česar smo tudi premalo učinkoviti. Tako kot se temeljne organizacije v mnogih primerih zapirajo proti delovnim organizacijam, te v odnosih do komune, komune proti naravnim regijam in znotraj republike, se tudi slednje zaradi sicer utemeljene krepitve njihove državnosti relativno zapirajo tudi proti federaciji; to pa povzroča mnoge težave pri izražanju, usklajevanju in integraciji interesov na najvišji ravni. Mnoge svoje interese lahko delovni ljudje in občani učinkovito uresničujejo le, če so njihove podlage ustrezno dogovorjene in usklajene tudi na ravni federacije, zato je potrebno zagotoviti hitrejše usklajevanje podlag skupnega razvoja, učinkovitejše dogovarjanje in večjo odgovornost pri doslednem izvajanju dogovorjenih nalog in obvez.

ALBINA TUŠAR: Če začnem kar pri tretjem vprašanju, se po mojem mnenju že kaže odločilen vpliv delavcev in delovnih ljudi na vseh ravneh (posebno izrazit je v združenem delu, a tudi do zvezne ravni se kaj hitro prenesejo stališča po delegatski poti, če predlog ali zadeva ni usklajena s širšimi, družbenimi interesi). So pa posamezna področja, ki so še preveč domena politikov, strokovnjakov in poslovodnih struktur, zato bo potrebno več naporov, da jih kljub zahtevnosti približamo delovnim ljudem (npr. področje trga in delovanje njegovih zakonitosti, medrepubliško sodelovanje, nekatere družbene dejavnosti kot je znanost ipd.).

Prav zato bi težko uporabila normativno postavljen izraz »delavski razred *obvladuje* celotno družbeno reprodukcijo«. Na drugi strani pa ni nikogar in ničesar, kar bi namesto delavskega razreda obvladovalo celotno družbeno reprodukcijo. Zato – nad večino temeljnih področij je delavski

razred resničen gospodar, razvoj pa že zdaj zahteva hitrejše uresničevanje zakona o združenem delu.

S tem je seveda povezano tudi vrednotenje dela in človeka v naši družbi, vendar ocenjujem, da pravih meril za to še nismo našli oziroma se zanje nismo uspeli dogovoriti, kajti področje materialne proizvodnje je še vedno zapostavljeno – tako po materialnih stimulacijah kot po statusu. Pri vrednotenju delovnega prispevka znanje kljub normativnim zahtevam še ni našlo pravega mesta.

UREDNIŠTVO: Pluralizem interesov je bistvena značilnost samoupravljanja v naši družbi. V njej naj bi se avtentični interesi izrazili in uresničevali skozi obilico samoupravnih institucij – od družbene »baze« pa do »vrha« političnega sistema. Ali bi lahko trdili, da je sistem političnega samoupravljanja pri nas dovolj učinkovit v integraciji individualnih in posebnih interesov v skupne in splošne interese? Kako še bolj uveljaviti in prilagoditi vlogo in način dela družbenopolitičnih organizacij, posebej še ZK pri uresničevanju te naloge?

SAVIN JOGAN: Učinkovitost našega samoupravnega sistema glede integracije individualnih in posebnih interesov je gotovo vprašanje, ki bi moralo biti v središču pozornosti programov in praktične dejavnosti družbenopolitičnih organizacij. Delegacije so v povprečju na primer še kar aktivne, težave nastopijo pri usklajevanju stališč v konferencah delegacij. Z vidika dejavnosti družbenopolitičnih organizacij je še bolj zapostavljeno sodelovanje tistih delegacij, ki niso povezane v konference – bodisi da gre za istovrstne delegacije ali delegacije KS, tozgov, skupnosti kmetov in obrtnikov. Družbena vprašanja, ki jih te delegacije obravnavajo, so pogosto take narave, da zadevajo interese več temeljnih skupnosti ali organizacij, ni pa pravega dejavnika, ki bi jih spodbujal, razvijal sodelovanje in povezovanje med njimi, njihovimi samoupravnimi organi in delegacijami. Družbenopolitične organizacije niso le premalo dejavne na tem področju, marveč pogosto tudi niso tako organizirane, nimajo ustreznih metod dela, ki bi jim omogočale obvladovati te »vmesne prostore« v procesu delegatskega in družbenega odločanja sploh.

Pri teh organizacijah je enako aktualna tudi vloga, ki naj bi jo imele v zagotavljanju prave samoupravne vsebine individualnih interesov, ki prihajajo na dan v temeljnih skupnostih in organizacijah. Prav gotovo ni vseeno, kako se izražajo posamični interesi že v svoji izvirni obliki: ali pri tem izhajajo njihovi nosilci zgolj iz lastnega položaja in potreb ali pa upoštevajo tudi realne možnosti neke skupnosti, koliko poznajo in priznavajo potrebe in interese drugih, itn. S širjenjem splošne družbene razgledanosti, s poglobljanjem samoupravljaljskih oblik razmišljanja in ponašanja ljudi, utrjevanja tovarištva, vzajemnosti in solidarnosti, zavesti o

pripadnosti neki določeni skupnosti ali organizaciji – je možno že na začetku bistveno vplivati ne le na vsebino interesov ljudi, marveč tudi bistveno olajšati proces kasnejšega usklajevanja in uresničevanja skupnih interesov, ki se bodo v tem procesu izoblikovali.

VINKO KASTELIC: Mislim, da imamo res obilico samoupravnih institucij. V posameznih primerih se celo dogaja, da namesto da bi neki problem reševali v že obstoječih samoupravnih institucijah, ustanovljamo nove. V tem družbenem trenutku moramo biti bolj pozorni ne na samoupravni institucionalizem, temveč na resnično integracijo posamičnih in pravih interesov v skupne in splošne. Mesto delovanja subjektivnih sil in tudi komunistov je znotraj našega samoupravnega in političnega sistema; tako da bodo resnično odločali delavci, delavski sveti in delegatske skupščine. Tu je mesto delovanja komunistov, ker spontanega samoupravnega razvoja ni. Tako delovanje povečuje zaupanje množic v samoupravni sistem ter edino omogoča ugotavljanje in izvajanje odgovornosti.

JOŽE KNEZ: Na to vprašanje bi v današnjih nestabilnih gospodarskih razmerah mnogi pričakovali morda negativen odgovor. Trdimo, da taka sodba ne bi bila korektna. Ne moremo pripisovati krivde za sedanje razmere sistemu, za katerega vemo, da ga še nismo v celoti uresničili kot prevladujočo obliko družbenoekonomskih odnosov. Vprašanje učinkovitosti samoupravljanja zajema več razsežnosti. Naj navedem le nekatere: ali smo učinkoviti v posamičnem segmentu ali na družbeni ravni, v gospodarjenju ali v socialni politiki itd.

Anarhoidni pojavi v sedanjosti, ki jih je nekaj več kot smo jih zasledili v prejšnjih podobnih razmerah, nas navajajo na sklepanje, da usklajevanje posameznega in splošnega ne poteka dovolj učinkovito. To usklajevanje je problem v vseh družbenih sistemih. Oba vodilna sistema – kapitalistični in državno-lastniški – zagotavljata to usklajevanje na vseh pomembnih točkah z državno prisilo, posredno ali neposredno, vendar z visoko stopnjo birokratizacije življenja in dela. Pri nas nadomeščamo prejšnje državno-lastninske in skupinsko-lastninske modele usklajevanja in optimizacije učinkovitosti s sistemom združenega dela in s sistemom demokratičnega usklajevanja interesov. Zato delujejo danes drug ob drugem prvine različnih sistemov, ki se izključujejo. V tej zvezi bi se omejil spet samo na dva dejavnika, ki opozarjata na ta protislovja:

1. na celovitost sistema združenega dela in sistema socialistične demokracije;
2. na delovanje ustanov v združenem delu in v političnem sistemu socialistične demokracije.

Teoretično smo za potrebe usklajevanja protislovij med posamičnim in skupnim (družbenim) razvili tri načine obvladovanja protislovij, ki se medsebojno dopolnjujejo: dogovarjanje, načrtovanje in dohodkovne odnose. Vsi trije načini tvorijo celoto. Ne moremo se dogovarjati, če ne

opredelimo ciljev in ne bomo se dogovorili, če ne opredelimo skupnih nalog ter ne predvidimo koristi, ki jih po socialističnih načelih razporedimo med združene subjekte.

Kot sem že omenil na drugem mestu, smo doslej razvili predvsem normativne in institucionalne prvine celovitega sistema združenega dela in socialistične demokracije. Nismo pa dovolj operacionalizirali ekonomske vsebine in samoupravnih odnosov med ljudmi. Dogovori ostajajo zato enostranski in so pogosto nekakšna oblika prisile. V njih ni dovolj prave družbenoekonomske vsebine zavestnega načrtovanja, združevanja dela in sredstev in svobodne menjave dela, ki bi zagotovila maksimalno učinkovitost dela ter razporeditev njegovih rezultatov na podlagi živega in minulega dela.

Obvladovanje celote teh odnosov je dokaj zahtevna naloga za vse subjekte v združenem delu in v širši družbi. Zahtevna je predvsem zato, ker je nova. Za obvladovanje celotne družbene in ekonomske reprodukcije moramo razviti ustrezne načine dela, postopke in tudi vrednote povsod tam, kjer smo se doslej zadovoljili s prenašanjem izkušenj iz preteklosti ali s posnemanjem posameznih rešitev v drugih družbenoekonomskih sistemih. Čeprav je to obsežno, zahtevno in trdo delo, nimamo druge izbire, kot da uresničimo samoupravne družbenoekonomske odnose.

Tudi nekatere institucije, katerih glavna naloga in vloga je usklajevanje v združenem delu, se obnašajo partikularistično in nesamoupravno. Res pa je tudi, da njihove vloge nismo dovolj konkretno opredelili in razvili ustreznih načinov in postopkov za njihovo delovanje. Usklajevanje v združenem delu potrebuje tudi svojo organizacijsko strukturo. To so delovne in sestavljene organizacije, samoupravne interesne skupnosti, poslovna in strokovna združenja, zbornice, delegatske skupščine, banke in tudi državna uprava, ki ima prav tako nalogo, da varuje in pospešuje uveljavljanje samoupravnih odnosov. V kolikor pa deli te obsežne naddstavbe ne razvijajo dovolj ustreznih samoupravnih načinov in postopkov za usklajevanje med celoto in deli, uspešnost prav gotovo ni optimalna.

MATJAŽ MULEJ: Spomnim se, da je S. Dolanc pred 11. kongresom ZKJ v razgovoru na TV opozoril, da ne govorimo o pluralizmu interesov, ampak o pluralizmu samoupravnih, ne pa tudi protisamoupravnih interesov. Tako je zato, ker izključno samoupravljanje (ne v obliki sej, ampak sporazuma in vsestranske medsebojne odgovornosti namesto prisile manjšine) pomeni edino alternativo svetu, ki bi (in dolgo je) živel (in propadal) po logiki argumenta moči, saj taka logika vodi v novo svetovno vojno in fizičen propad človeštva.

Iz tega razloga (četudi ne zgolj zato) je v svetu toliko zanimanja za samoupravljanje. Dejstvo je, da zunaj novega jugoslovanskega modela ni izrecne poti za integracijo individualnih in posebnih interesov v skupne in splošne interese, ampak le za usklajevanje individualnih in posebnih

interesov s skupnimi in splošnimi interesi, katere opredeli po svojem občutku vladajoča skupina (razred, partija). Po kakšnih merilih torej lahko rečemo, ali je sistem socialističnega samoupravljanja dovolj učinkovit v taki integraciji? Drugod gre za dušenje konfliktov, pri nas za njihovo priznavanje in razreševanje. Ali naj čas za seje res primerjamo s časom za štrajke drugod? Vendar pa sem že večkrat rekel, da je napaka v praksi v tem, da premalo usmerjamo samoupravno odločanje v tiste faze (od opredelitve izhodišča prek opredelitve ciljev do izvajanja iz njih izpeljanih nalog), kjer nastopata enakovredno volja in znanje, to je v faze do (vključno) opredelitve ciljev, preveč pa v faze po opredelitvi ciljev, kjer je volja dosti manj pomembna kot znanje, ker gre le še za izvršna opravila. ZK in druge DPO imajo v tem procesu svojo vlogo predvsem v tem, da pri opredeljevanju ciljev zastopajo (pogosto skriti in manj vidni in upoštevani) širši in dolgoročnejši družbeni vidik interesov ljudi, ko ga je treba uveljaviti v borbi s kratkoročnimi in ožjimi kriteriji, da ugotavljajo, kaj je optimalno.

MIHA RIBARIČ: Zdi se mi, da imamo dostikrat pri pluralizmu interesov bolj pred očmi komponento pluralizma kot pa komponento sinteze. Temeljna problematika tiči po mojem prav v odnosu med pluralizmom in sintezo. Če sedaj ugotavljamo, da so v delegatskem skupščinskem sistemu dominantni izvršilni in upravni organi in da so oni v veliki meri operativni nosilec splošnega interesa, potem je ob nujnosti, da odpremo najširši pritok interesov po kanalih delegatskih skupščin od temeljnih samoupravnih asociacij navzgor ali v širšo družbo, aktualno, da se vsa ta množica interesov na poti k sintezi transformira iz ožjih samoupravnih v širše, skupne, toda še vedno samoupravne družbene interese. Avtentični samoupravni interesi iz množice samoupravnih asociacij morajo dobiti novo kvaliteto v procesu njihove transformacije iz ožjih avtentičnih v širše avtentične samoupravne interese. Vlogo družbenopolitičnih organizacij, posebej še ZK, vidim v tem, da v praksi poiščejo svojo novo identiteto delovanja pri preoblikovanju ožjih v širše družbene interese, tako da bodo delovni ljudje v temeljnih samoupravnih asociacijah končno sintezo spoznali, priznali in uresničevali kot svoje avtentične interese.

MARJAN ROŽIČ: Edvard Kardelj je izjemno veliko prispeval k marksistični znanosti, ko je znanstveno utemeljil pluralizem samoupravnih interesov in opredelil njegove praktične vidike v sistemu socialističnih samoupravnih odnosov. S tem je odgovoril tistim, ki so tudi pri nas živeli v prepričanju, da je samoupravljanje preživelo, če se ne nasloni na večpartijski sistem, svetu pa ponudil teoretično zasnovo razvoja, ki se pri nas uspešno uresničuje in pri tem pušča za seboj enopartijski in večpartijski sistem. Naša praksa socialističnega samoupravljanja je vse bolj povezana z avtentičnimi interesi delovnih ljudi in občanov in njihovih organizacij in skupnosti. Toda še vedno premalo osvobajamo te interese, da bi se res

avtentično izrazili, da bi vedno vedeli, katere interese je treba usklajevati po demokratični poti, kateri so že usklajeni, pa jih je treba uresničevati in podobno.

Nekateri žive v prepričanju, da lahko sami izražajo interese drugih – lastijo si monopol nad interesi ljudi, čeprav jih sploh ne poznajo, ne upoštevajo. Vloga SZDL je pri tem izredno pomembna, saj prav v njej na podlagi različnih, demokratično izraženih in usklajenih interesov lahko dosežemo zlasti v krajevnih skupnostih in občinah večjo akcijsko učinkovitost. V njej lahko zainteresirani bolj neposredno uresničujejo svoje interese, namesto da bi jih po nepotrebem politizirali in »prekladali« s foruma na forum. V delegacijah so samoupravni interesi premalo prisotni, slabo se izražajo, zato je preveč formalizma v odločanju. Preveč je še birokratskega odnosa do interesov, ki jih izraža družbena »baza«, marsikje živijo v prepričanju, da je interes dovolj evidentirati in poslati navzgor, ne pa jih v sistemu socialističnega samoupravljanja uresničevati, potem ko so usklajeni. Nerealno je in v nasprotju s samoupravljanjem »svojemu« interesu dajati prednost, pri tem pa zapirati oči pred interesi drugih. Zavedati se moramo, da interesi ne nastajajo sami po sebi, »iz megle«, temveč iz družbenoekonomskih in socialnih razmer, v katerih delovni ljudje in občani, njihove organizacije in skupnosti žive, delajo, gospodarijo in zadovoljujejo svoje interese. Če se v samoupravljanju izgubljajo interesi, potem se izgublja tudi delovni človek in s tem bistvo samoupravljanja. Pluralizem samoupravnih interesov v marsičem vzpodbuja in obvezuje ZK, da se osvobajata delovanja v imenu sistema in kot celota in vsak komunist posebej deluje znotraj sistema. Deluje z idejnimi sredstvi v boju za samoupravno sintezo interesov, ki ni formalni seštevek in neko poprečje. Zavzema se za odločilno presojo delavsko razredne usmeritve, za sintezo, ki naj vleče naprej, ki naj bo demokratično oblikovana. To zahteva več idejnosti v ZK, več poglobljenih analiz neposrednih razmer in odnosov, kjer se konkretni interesi izražajo, aktivnejše idejno delovanje znotraj SZDL kot fronte organiziranih socialističnih sil. Politika tako ni več sredstvo bitke za oblast, temveč je sestavina socialističnega samoupravljanja.

SLAVKO SPLICHAL: Menim, da je za nadaljnji razvoj samoupravljanja temeljna predpostavka najprej izoblikovanje pogojev za celotni razvoj človeka kot osnove razvijanja njegovih avtentičnih interesov, ki ne bodo omejene na časovno in prostorsko najbližja družbena dogajanja. Šele na taki osnovi se lahko razvija učinkovit sistem povezovanja in usklajevanja interesov. Če je v prizadevanjih za izgradnjo sistema pozabljen dejanski delavec, ostaja sistem – naj bo še tako popolno zasnovan – oblika odtujenega (monopoliziranega) političnega delovanja. Kardeljevo dognanje, da je nevarnost birokratiziranja političnega sistema »pri sedanji strukturi naše družbe in strukturi sodobne družbe sploh stalno navzoč dejavnik in bo kot takšna ostala še dolgo,« ne sme ostati politična parola,

ampak vodilo praktičnemu (samoupravnemu) delovanju, posebej seveda organiziranih subjektivnih sil, usmerjenemu ne le navzven, ampak tudi navznoter, delovanju, katerega temeljni cilj mora biti izoblikovanje človekove zavesti o njegovi, kot pravi Kardelj, *ustvarjalni odgovornosti* za uresničevanje individualnih in skupnih potreb in interesov. Ob sprejemanju številnih samoupravnih sporazumov (še posebej tistih, ki zadevajo delo in delavce v – pretežno – duhovni proizvodnji) smo vse preredko priča manifestaciji take zavesti, podobno ob snovanju razvojnih načrtov na podlagi ozkih podjetniških ali lokalističnih interesov. Za te primere bi dejal, da ni pglavitni problem v neusklajenosti interesov, ampak predvsem v odsotnosti zavesti o temeljnih dolgoročnih interesih delovnih ljudi.

BERNI STRMČNIK: Celovit sistem socialističnega samoupravljanja ustvarja optimalne okoliščine za izražanje, usklajevanje in integracijo individualnih in posebnih interesov v skupne in splošne interese na vseh ravneh organiziranja naše družbe. Pa vendar te okoliščine v družbeni praksi še niso izkoriščene in v mnogih primerih, namesto da bi predstavljale dejavnik kompleksne integracije ljudi in njihovih medsebojnih odnosov, ugotavljamo ravno nasprotno. Napak pa bi bilo pri tem iskati vzroke v organizaciji in strukturi sistema, vzroki so drugače, predvsem v ljudeh in njihovi zavesti.

Dosedanja praksa delegatskih odnosov še ni na tisti ravni kot je z organizacijo političnega sistema socialističnega samoupravljanja postavljena in kot bi spričo objektivnih okoliščin lahko bila. Večina razlogov za zaostajanje v razvoju delegatskih odnosov in njihovo prepočasno in premalo uspešno uveljavljanje je subjektivnih. V vsakodnevnih procesih delegatskega izražanja in usklajevanja najrazličnih interesov se avtentični interesi delovnih ljudi in občanov vse prepegosto nekako »izgubijo«, integrirani skupni in splošni interesi pa so mnogokrat le inačica konkretnih individualnih ali skupnih interesov manjših skupin ljudi. Povezanost delegatov s svojo bazo in oblikovanje skupnih stališč do obravnavanih vprašanj ni vedno rezultanta demokratičnega usklajevanja in boja mnenj, še zlasti pa hromi učinkovitost dogovarjanja in usklajevanja premajhna odgovornost pri opravljanju prevzetih dolžnosti in obveznosti.

Razumljivo je, da pri tem pripada svojstvena vloga družbenopolitičnim organizacijam še zlasti pa zvezi komunistov. Da bi dosegli večjo učinkovitost pri usklajevanju in integraciji interesov, bo morala zlasti ZK še učinkoviteje opravljati svoje družbenopolitično poslanstvo. Med članstvom bo nujno potrebno doseči diferenciacijo glede na realizirano odgovornost pri izvajanju dogovorjenih nalog. Oportunizem razjeda mnoge partijske kolektive, zato je tolerantnost do napak in slabosti izhodišče premajhne učinkovitosti. Nihče se nikomur več noče zameriti, tovariška kritika pa je v mnogih primerih popolnoma pozabljena metoda dela. Vsi vemo, v mislih imam komuniste, kaj je v posameznih primerih narobe,

kako bi bilo treba ukrepati, da bi se zadeve uredile, težava je v tem, da pri realizaciji tega mnogokrat pozablamo na lasten delež v skupnih naporih.

MARJAN TAVČAR: Pluralizem interesov je bistvena značilnost sleherne družbe. Samoupravljanje pa je takšna organizacija družbe in takšna »družbena filozofija«, ki dejstvo o množstvu (ne zmeraj istosmernih in ujemajočih se) interesov v socialistični družbi najprej priznava in tem interesom demokratično omogoča, da se tudi ustrezno izrazijo. Proces uresničevanja teh interesov pa je že znatno bolj zapleten problem, če vemo, da se (skoraj) nikoli vsi interesi ne morejo (hkrati) uresničiti, da se nekateri med seboj celo izključujejo, nasprotujejo, da spričo objektivnih okoliščin tudi niso vsi (še) uresničljivi, da so med njimi nekateri bolj nekateri manj pomembni za doseganje ciljev socialističnega razvoja itd. Vedeti moramo tudi, da imajo interesi zmeraj svoje družbene nosilce, posameznike, družbene skupine, kategorije ljudi, sloje, razrede.

Bili bi nerealni, če bi trdili, da sistem socialističnega samoupravljanja že idealno in dovolj učinkovito povezuje individualne in posebne interese ljudi v skupne in splošne interese. Težave nemalokrat nastajajo že pri opredeljevanju tega, kaj je skupni in splošni interes v nekem konkretnem času in prostoru, in kaj to ni.

Prava pot, večkrat zelo naporna in vijugasta, da pridemo do pravilne označitve splošnih in družbenih interesov, je lahko speljana samò po samoupravnih terenih družbenega sporazumevanja in dogovarjanja. Samoupravljavcem ni mogoče vsiljevati neki višji družbeni interes »od zunaj«, »od zgoraj«, brez prave povezanosti z množico individualnih in posebnih interesov, ki kot potrebe živijo in obvladujejo zavest in delovanje ljudi.

Samoupravne institucije, ki se porajajo in razvijajo na vseh področjih družbenega življenja, so nadvse pomembno sredstvo za diferenciacijo družbenih potreb in interesov in hkrati za njihovo integracijo in zadovoljevanje.

Vendar ne gre za vsako ceno težiti v pretirano institucionalizacijo družbenih struktur. Mislim, da je napačno prepričanje, da je mogoče vse družbene in posameznikove probleme, interese in potrebe uspešno reševati zgolj z dovolj smotrno in učinkovito formalno institucionalizacijo. Pri nas večkrat pretiravamo prav v tem, da želimo vse takoj, do pičice normirati, formalno strukturirati, skratka vse bogastvo samoupravnega življenja ujeti v institucionalno šablono.

Pretirana institucionalizacija družbe skriva tudi nevarnost, da se začne neka institucija, sprva namenjena za zadovoljevanje določenih interesov, obnašati »po svoje«, v skladu s »svojimi« interesi, ki imajo morda le malo skupnega z družbenimi cilji, zaradi katerih je bila ustanovljena.

Naša praksa je še polna primerov takšnega odtujevanja posameznih institucij, ki ga ni uspel zavreti še prešibek delegatski vpliv širše družbe. Opazujemo lahko svojevrstni konservativizem nekaterih institucij, ki

ostajajo preveč vase zaprte, nedostopne za različne družbene inovacije, ki morda podlegajo celo družbenemu izolacionizmu in parazitizmu, ki se pred zunanjo kritiko zatekajo v varstvo posebne vrste mimikrije v obliki »samoupravnega maskiranja« navzven do družbe ipd.

Hipertrofija institucij je lahko ena resnih nevarnosti pri ohranjanju žive dinamike, ki mora ostati značilnost samoupravljanja kot našega temeljnega političnega gibanja. Pretirana formalizacija ga lahko začne dušiti. Samoupravljanje se ne sme spreminjati v nekakšen samozadosten »samoupravni ritual«, kjer so obrazci obnašanja in postopki prevladali nad vsebino problemov, pobudami in ustvarjalnostjo ljudi.

ALBINA TUŠAR: Delegatski sistem bi moral ob pomoči družbenopolitičnih organizacij odigrati najpomembnejšo vlogo pri izražanju, usklajevanju in uresničevanju avtentičnih interesov. Doseženi uspehi na tem področju niso majhni, vendar nenehno ugotavljamo slabosti v delovanju delegatskega sistema, ki zmanjšujejo dosežene rezultate. Najbolj kritična je situacija pri planiranju, kjer prihaja pluralizem samoupravnih interesov najmočneje do izraza, pri usklajevanju na vseh ravneh pa smo zaradi omenjenih slabosti manj učinkoviti. To se najizraziteje izraža prav pri uresničevanju srednjeročnih planov, kjer vsega, kar smo tako splanirali, ne moremo uresničiti. To ne slabša le ekonomskih rezultatov, temveč tudi zmanjšuje zaupanje v moč političnega sistema.

Premajhna učinkovitost družbenopolitičnih organizacij pa se kaže predvsem v delovanju osnovnih organizacij, ki težje povezujejo posamične interese s širšimi (pojavljata se obe skrajnosti: ali se zapirajo v svoje notranje probleme ali pa obravnavajo le občinsko problematiko oziroma vprašanja širše družbene skupnosti). O vseh pomembnejših vprašanjih ne zavzemajo pravočasno stališč, kar onemogoča članom usmerjeno aktivnost povsod, kjer delujejo – v samoupravnih organih, delegacije ali kje drugje.

Zato bi po mojem mnenju z utrjevanjem vloge osnovnih organizacij veliko prispevali k uveljavitvi družbenopolitičnih organizacij.

UREDNIŠTVO: Eno temeljnih načelnih izhodišč samoupravljanja je, da je v središču družbenega in političnega sistema človek kot dejavna, vsestransko razvita in odgovorna osebnost. Ali sodite, da je izhodišče tudi že v praksi uresničeno? In če je, do kakšne mere? Ali se naš sistem dovolj usmerja k novim samoupravnim vrednotam, k oblikovanju človeka kot vsestranske, celovite osebnosti?

VINKO KASTELIC: Samoupravljanje kot sistem samo po sebi zahteva izredno visoko kulturo v medsebojnih odnosih; zahteva torej priznavanje pravic drugega, zahteva tudi odrekanja, ne trpi egoizma. Sistem se sam po sebi ne usmerja, usmerjajo ga ljudje. Mislim, da tu nismo storili dovolj, da

bi bolj kot doslej usmerjali delovanje samoupravnega sistema k celovitemu oblikovanju humane človeške osebnosti kot družbenega bitja.

JOŽE KNEZ: Človek je prav gotovo v središču sistema združenega dela in sistema politične demokracije socializma. Brez vsestransko razvite in odgovorne osebnosti avtentično samoupravljanje ni uresničljivo.

Človek oblikuje svojo osebnost v odnosu do svojega ožjega in širšega družbenega okolja; tako je rezultat družbe in hkrati njen tvorec. V samoupravni Jugoslaviji ljudje nosijo v sebi že nekatere značilnosti, ki so jih pridobili v razvoju samoupravljanja. Vpliv samoupravnih odnosov na zavest ljudi pa je še precej neraziskano področje. Vse meni dosegljive raziskave tega vprašanja potrjujejo samoupravno naravnost naših delavcev in delovnih ljudi. Seveda pa poglobljeno samoupravljanje v sistemu združenega dela in v sistemu demokratičnega usklajevanja mnoštva interesov terja mnogo več: to pa so enakopravni medčloveški odnosi. Vsekakor pa le-te razvijamo še premalo časa, da bi zapustili globlje sledove v razvoju ljudi kot osebnosti.

Samoupravno in socialistično naravnost naših ljudi lahko upoštevamo kot zelo zanesljivo dejstvo. Potrdila se je v vseh obdobjih preizkušenj. Kaže pa, da je razvita predvsem v sferi temeljnih družbenih vrednot (socializem, samoupravljanje, svoboda in demokratičnost), ni pa vedno zaznavna pri obnašanju ljudi v vsakdanjosti. V vsakdanjem obnašanju ljudi lahko ugotovimo tudi posamična in občasna obnašanja, ki se ne ujemajo vedno s samoupravnimi načeli, kot na primer: izogibanje delu, malomaren odnos do družbenih sredstev, lokalizmi, zasebne špekulacije in izkoriščanje položajev, neupravičeno bogatenje, potrošništvo itd. Dvojnost v obnašanju opozarja na poseben dialektičen odnos med družbenim in zasebnim ter med družbeno samoupravljaljsko in običajno zavestjo. Kljub temu pa bi z dokajšnjo zanesljivostjo trdili, da se delavci ravnaajo v vseh vprašanjih, ki so temeljnega pomena za družbo, in so kot taka tudi identificirana, na podlagi svoje razredne, to je samoupravne zavesti.

V posameznih razmerah, kjer družbeni cilji niso jasno spoznani oziroma je identifikacija ciljev nepopolna ali alternativna, se ljudje ravnaajo po običajni zavesti, ki odraža njihove ožje interese, izkušnje, znanje in značaj.

Težavno je vedno in povsod in ob vsaki konkretni odločitvi identificirati splošne in posamične interese in ugotoviti, katerim naj damo prednost, kajti:

1. ni mogoče zmeraj uresničiti družbeni interes in interes posameznika hkrati;
2. izbirati moramo praviloma med več podobnimi alternativami;
3. rezultati dolgoročnih rešitev (med katere sodi večina družbenih vprašanj) so preveč odmaknjeni in zato premalo motivirajo konkretno ravnanje ljudi.

Prav gotovo je zgoraj nakazano protislovje področje udejstvovanja subjektivnih sil, zlasti zveze komunistov, in narekuje dejavno usklajevanje družbenih in posamičnih interesov, zlasti pa identifikacijo družbenih interesov ob vsakokratnem odločanju delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela.

Razvoj celovitih osebnosti je, kot rečeno, pogojen z razvojem družbeno-ekonomskih odnosov v njihovi idejni razsežnosti in v vsakdanjosti. Razviti samoupravni socializem, kjer je osebna svoboda vsakega pogoj za svobodo vseh, potrebuje take osebnosti, ki bodo znale same po sebi vzpostavljati enotnost skupnega in posameznega. Take osebnosti morajo biti odprte za interese drugih in znati morajo omejevati lastne interese glede na možnosti in upravičene potrebe drugih. Tak razvoj osebnosti pa ni identičen z nekaterimi zamislivi, ki vidijo problem razvoja osebnosti v njeni izoliranosti do drugih ljudi in v neki individualistični svobodi, ki objektivno ni mogoča za vse. Za takimi nazori se skrivajo meščanske ideje o svobodnem človeku, ki zadostuje samemu sebi. Takega človeka si lahko zamislimo le tedaj, če bi delavski razred še naprej produciral za njegovo individualno, vendar potrošniško osamljenost.

Celoviti ljudje samoupravne socialistične družbe bodo družbene osebnosti. Razvili pa se ne bodo ob moraliziranju, ampak z ustvarjalno samoupravno prakso.

MATJAŽ MULEJ: Človek kot dejavna, vsestransko razvita in odgovorna osebnost ni v središču pozornosti le v jugoslovanskih razmišljanjih o vrednotah sodobnega sveta, ampak tudi v delih ekonomistov, ki so dobili v zadnjih letih Nobelove nagrade za ekonomijo. Njihovo delo je sicer mogoče označiti kot akademsko in teoretično, vendar tako visoko javno priznanje zanj kaže, da je tak odnos do človeka zgodovinsko nujna težnja sodobnega človeštva. Problemi, ki to težnjo ovirajo in zadržujejo njeno popolnejšo uveljavitev pri nas, so pa vezani predvsem z nekaj naslednjimi objektivnimi dejstvi:

a) raven izobrazbe velikega dela Jugoslovancev je še prenizka, da bi lahko bili res vsestransko razvite osebnosti (40% zaposlenih je brez kvalifikacije); taki ljudje se raje pustijo voditi tistim, katerim zaupajo, kot pa da bi bili dejavni in prevzemali odgovornosti; del drugih pa si zato domišlja, da je oblast pravica do privilegijev, na pa dolžnost reševati skupne probleme;

b) sodobna ogromna količina znanja (in z njo povezana tehnologija) nujno zahteva, da smo vsi za nekaj specializirani, torej ne vsestranski kot posamezniki, ampak kot sodelujoče skupine. To pa pomeni, da moramo nujno biti sposobni medsebojno si zaupati in biti vredni medsebojnega zaupanja, torej dejavni in odgovorni kot (zanesljivi) člani (dovolj široke) skupine. To nam je očitno v praksi še težko doseči, ker nas je zgodovina dolgo učila, da »naj zaupamo le sebi in svojemu konju«, kajti »v španoviji še pes crkne«, četudi po svetovni praksi to ne drži več;

c) iz istih razlogov tudi še ne znamo dovolj upoštevati, da je smisel samoupravnih sej v interdisciplinarnem izpopolnjevanju predlogov, katere so pripravili specializirani (in zato žal nujno enostranski) strokovnjaki, z drugih vidikov, ki so njim (zaradi specializacije) manj blizu, brez njihovega upoštevanja pa izhodišče za sklepe ni dovolj celovito, razen tega omogoča (birokratsko in/ali tehnokratsko) samovoljo;

d) res je, da se je delovni čas v enem letu v primerjavi s stanjem pred sto leti zmanjšal za polovico in imamo torej bistveno več časa za vsestranski razvoj, za dejavnost zunaj delovnega procesa in za nadomestitev nekdanje pravice do neodgovornosti (in s tem povezanega podrejanja) z odgovornim urejanjem vseh pogojev za svoje življenje. Res je pa tudi, da (v povezavi z zgoraj omenjenimi dejstvi) prosti čas pogosto in številni ljudje spreminjamo v dodatni delovni čas (iz nuje ali potrošniške ambicioznosti) ali počitku namenjeni dolgčas (saj »družbene probleme rešujejo drugi dovolj uspešno in mi tako ali tako nanje ne moremo vplivati«).

Vendar mislim, da je občutek ustvarjalnosti (tudi v obliki našega družbenega vpliva na lastno življenje) še vedno dosti manj (in premalo) v ospredju kot pa materialni status. Ob nedavnem hudem pomanjkanju je to dejstvo po svoje razumljivo, hujše se mi zdi to, da kaže, da se reproducira (saj v svetu kaže jasne krizne posledice, če je edini motiv za delovanje). Vrednotenje po delu, omenjeno v drugem vprašanju, se kaže pač kot vrednotenje po vidnih materialnih rezultatih dela. Množica amaterjev v kulturi, telesni kulturi itd. kaže, da ambicije po nematerialnih dosežkih obstajajo in so močne, a vendarle še manj, kot bi radi (z duhom ustave). Stroka plus neko družbeno angažiranje plus konjiček, to je najbrž gornja meja vsestranskosti, dejavnosti in odgovornosti. Z več znanja bo resnica bližja pričakovanjem.

MIHA RIBARIČ: Samoupravljanje omogoča in zahteva, da se človek poleg svojega »rednega« dela ukvarja tudi z upravljanjem družbenih zadev. S tvornim delom v samoupravi človek nedvomno bogati svojo osebnost, pridobiva novo znanje in izkušnje in presega omejenost človeka le na delavca in potrošnika, ki ne vidi prek delovnih opravil in nalog na delovnem mestu in ki nima širših vrednot od običajnega potrošništva. Poudaril pa bi rad še nekaj drugega. Namreč da samoupravljanje ne daje samo izredne možnosti za krepitev človeka kot celovite osebnosti, ampak tudi zahteva čimbolj vsestranskega človeka, takega ki ima smisel za skupne in splošne družbene interese. Že sedanja stopnja samoupravljanja, še bolj pa potreba njegovega nadaljnjega razvoja, aktualizira problem usposobljenosti človeka za njegovo delo kot samoupravljalca. Problem znanja ni aktualen samo za »običajno« delo, ampak vsaj toliko, če ne še bolj, za delo upravljanja, odločanja o družbenih zadevah. Zdi se mi, da ta vidik ni vedno dovolj prisoten pri zavestni družbeni akciji. Včasih morda vse preradi pozabljamo, da je treba tudi za upravljanje družbe kaj znati. Problem znanja je kajpada tesno povezan s problemom odgovornosti.

MARJAN ROŽIČ: Samoupravljanje ni seštevek stvari, predmetov, objektov, fraz, temveč družbeni sistem in odnos, v katerem je temelj subjekt-človek, organiziran, povezan, da bi deloval kot družbeno bitje. Človek se v bistvu počuti in deluje kot samoupravljalec, kot pripradnik družbe, v kateri socialistično samoupravljanje pomeni novo kvaliteto v razvoju človečanstva.

Seveda pa so v praksi izjeme in se srečujemo z različnimi pojavi in tendencami. Marsikaj je še človeku odtujeno, pa ga potiska v naročje starega. Razširjena reprodukcija je le delno v oblasti delavcev, oni imajo »pravico«, da nosijo posledice odločitev, ki često niso njihove, niso ekonomsko racionalne in družbeno utemeljene. Med delavci so taki, ki vidijo le pravice, se gredo demagogijo, obilo izrabljajo samoupravljanje, ko se da kaj pridobiti brez lastnega dela, obračajo pa hrbet dolžnostim in s tem delajo uslogo vsemu, kar je proti samoupravljanju. Veliko je primerov, da se z delavci manipulira v imenu samoupravljanja. Ne smemo prezreti tudi primerov, ko se pod samoupravljanjem skrivajo lenuhi, delomrzneži, taki, ki izkoriščajo sodelavce, dobre samoupravljalce. So tudi primeri, ko občani zanemarjajo svoje samoupravne dolžnosti, ko gre za skupna vprašanja v krajevni skupnosti in občini – za komunalna vprašanja in podobno.

Samoupravljanje je proces, kjer se »krešejo« interesi, zori razredna zavest, ruši se svet egoizma in raste spoznanje o nujnosti skupnega urejanja mnogih vprašanj. Posebej velja opozoriti na dve slabosti, ki ovirata človeka, da bi bil kot celovita osebnost dejaven in odgovoren samoupravljalec. Prvič, preveč je papirnatega v uresničevanju samoupravljanja – normativizem zasipa in zamegljuje interese, odnose, življenje. Nevarni so pojavi formalizma, samozadovoljnosti, posploševanja, »plavanja« na površini brez sposobnosti, da se prodre v vzroke, primeri načelnosti na tujem primeru in nenačelnosti in oportunističnega v svojem primeru in podobno. Človek se ne vidi iz množstva predpisanih norm in na to se najčešče navezuje še uradniška miselnost, dolge procedure, uradniški odnosi, preveč praznih sestankov in podobno.

Drugič, samoupravljanje se često neupravičeno izenačuje s samoupravno organiziranostjo. Zanemarjajo se družbeno ekonomski odnosi, samoupravljanje – njegovo bistvo se meri in ocenjuje po formah, ki naj zrealijo veličino organiziranosti. To je farsa, za njo pa se često skrivajo tisti, ki določajo vsebino in to v imenu delavcev, samoupravna organiziranost pa je nepopolno merilo resničnega položaja samoupravljalca. Organiziranost socialističnega samoupravljanja ne sme biti sama sebi cilj, ta mora izhajati iz vsebine, iz družbenoekonomskih odnosov. Res je, da moramo znotraj samoupravljanja razvijati nove vrednote – odnos do dela kot osebne in družbene potrebe, odnos do družbene lastnine, ki naj bo kvalitetnejši kot do osebne; odnos do potrošništva, ki ga lahko prevladamo s tem, da trošimo v skladu z ustvarjenim; odnos do združevanja dohodka in dela v osebni, skupni in družbeni interesu in podobno.

Upravičeno vztrajamo, da moramo zagotoviti večjo kvaliteto gospodarjenja. Toda takoj ob tem se moramo zavzemati za večjo kvaliteto življenja, ki ne pomeni korak naprej v potrošništvu, temveč predpostavlja mnoge socialistične vrednote, ki se ne morejo izraziti v denarju, v stvareh in objektih. Premagati je treba tudi odtujenost v prostoru, urbanizmu, v življenju mesta. Vrednota naj ne bodo stvari, stavbe, objekti, ceste, itd., temveč človek, ki bo v humanem okolju in samoupravnih odnosih obvladoval in uveljavil tudi svoje mesto.

SLAVKO SPLICHAL: Če bi na to vprašanje odgovarjal *nasploh*, bi kajpak moral reči, da premalo. Z upoštevanjem *konkretnih* pogojev in možnosti pa postane odgovor mnogo težavnejši; pri tem gre ključni pomen opredelitvi človeka kot »dejavne osebnosti«.

Menim, da je v raziskovanju človekovega udejstvovanja treba izpostaviti: a) dejavnost v območju proizvodnje, b) dejavnost v območju prostega časa in c) dejavnost v območju politike (tako imenovana družbenopolitična dejavnost). Možnost za razrešitev protislovja med delovnim in prostim časom je podana na tisti stopnji družbenega razvoja, ko postane prosti čas kot pravi Marx »čas polnega razvoja posameznika, ki spet kot največja produktivna sila vpliva na produktivno silo dela.« Naša družba je dosegla tisto stopnjo v razvoju, ko prosti čas enega sloja ni več rezultat dela drugega, toda s tem še ni odpravljeno protislovje med delovnim in prostim časom. Na to zlasti opozarjajo novejša razprave o porabništvu pri nas; »prosti čas« je še vedno čas, ki je po svojem bistvu bodisi delovni čas (iskanje dodatnega zaslužka in materialnih koristi), bodisi kolektivno razpoložljivi čas (»prostočasna« dejavnost kot udeleževanje v formaliziranih oblikah družbenega vedenja, kot jih je v zgodnjih delih označeval Habermas). Temelj tega protislovja je človekova odtujenost v območju proizvodnje (bilo bi neutemeljeno trditi, da je že odpravljena) in njegova podrejenost delitvi dela, ki je še vedno prevladujoča (še zlasti delitev na fizično in umsko delo). Tako kot je na eni strani očitno, da je predpostavka vse bolj polnega razvoja posameznika skrajševanje delovnega časa, je očitno tudi, da to ni zadostna predpostavka. Na sedanji stopnji razvoja produktivnih sil bi kazalo v praksi posvečati še več pozornosti vzdrževanju odtujenih, postvarelih odnosov v območju proizvodnje in možnostim za njihovo odpravljanje, kajti zgolj oblike samoupravnega organiziranja proizvajalcev brez njihove razvite *zavestne* družbenosti ne odpravljajo podrejenosti človekove dejavnosti zunanji smotrnosti (pomanjkanju) in kompenzatoričnega značaja prostega časa kot zgolj sprostivne od dela. V takih pogojih kajpak lahko pričakujemo (in zadnje raziskave o razvoju in uveljavljanju delegatskega sistema to potrjujejo), da velik del ljudi še nima razvitega interesa za dejavno razvijanje, usmerjanje, načrtovanje družbenih odnosov (čeprav so razvite objektivne predpostavke), da torej skupnostni interes še nastopa ločeno od interesov posameznikov. Razvoj samoupravljanja še ni pripeljal do celostnega podružbljanja politične

dejavnosti, kar predpostavlja vključevanje najširših množic delovnih ljudi vanjo kot osnovo za odpravo vseh oblik monopolov »upravljalnega aparata« oziroma za odpravo politične dejavnosti, ki temelji na monopoli-ziranih sposobnostih.

Našteta protislovja, ki v praksi spremljajo uresničevanje sistema so-cialističnih samoupravnih odnosov, razkrivajo težavnost praktičnega uveljavljanja idej socialističnega humanizma. In rad bi dodal, da teh idej v praksi ni mogoče (tedaj dokončno) *uresničiti*, ampak le (in vedno znova) *uresničevati* skladno z razvojem človekovih potreb.

BERNI STRMČNIK: V načelu bi na vprašanje gotovo lahko odgovorili pritrdilno. Vse, kar smo dosegli v treh desetletjih našega dinamičnega in ustvarjalnega samoupravnega razvoja, je na koncu koncev iz ljudi in za ljudi. Uspehi so očitni in mnogi nam jih upravičeno zavidajo. Nikakor tu ne mislimo zgolj na materialno plat razvoja, temveč na uveljavljenje človeka v vseh njegovih družbenih razsežnostih. Gotovo v tem trenutku ni družbe, kjer bi lahko govorili o tako vsestranski osvoboditvi človeka, kjer bi lahko o svobodi vseh in vsakega pisali z veliko začetnico. Možnosti svobodnega, vsestransko ustvarjalnega vključevanja posameznika v skupno urejanje vseh družbenih zadev so tolikšne, da lahko vsakdo prispeva svoj delež, da se lahko aktivno in kreativno vključuje na vsa področja, resnično živi polno in ustvarjalno življenje.

Tako kot se je razvijala materialna podlaga naše družbe, se je razvijala in oblikovala tudi zavest ljudi. Na doseženi stopnji razvoja se ljudje zavedajo svojega družbenega položaja, zavedajo se smisla institucionaliziranih odnosov in samoupravne vrednote postajajo nepogrešljiva sestavina v strukturi njihovih pogledov na družbo, na življenje in delo v njej. To je opazno tudi pri mladi generaciji. Čeprav smo priče mnogim manifestnim oblikam zahodnega vpliva tudi pri mladih ljudeh, so nove samoupravne vrednote prevladujoč element njihove zavesti in čvrsta podlaga za najraz-novrstnejše aktivnosti. Ko po eni strani ugotavljamo obstoj vsestranskih možnosti za uveljavljanje ljudi kot ustvarjalnih osebnosti, pa je verjetno potrebno hkrati opozoriti tudi na dejstvo, da zlasti nekaterim vidikom vendarle posvečamo premalo pozornosti. Izkušnje in tradicije našega slavnega narodnoosvobodilnega boja, tovarištvo, solidarnost, odrekanje, požrtvovalnost, nesebičnost in podobno mnogokrat premalo vrednotimo, premalo jih poudarjamo kot preizkušene vrednote, kot že uveljavljeno izkušnjo, zaradi katere smo dosegli veličastno zmago v oboroženi revolu-ciji in ki morajo biti temelj tudi v sedanjih in prihodnih razmerah nenehnega revolucionarnega boja za nove družbene odnose. Samou-pravna politična kultura si vztrajno utira svojo pot, čeprav mnogokrat še vedno prepočasi in z velikimi težavami. Njenemu oblikovanju bo treba zlasti v razmerah usmerjenega izobraževanja in vseh drugih oblikah družbenopolitičnega delovanja posvetiti več organizirane skrbi.

MARJAN TAVČAR: Ne moremo še reči, da so v središču družbenega in političnega sistema samoupravljanja ljudje, ki so že docela vsestransko razvite in odgovorne osebnosti. Naša praksa pa je navsezadnje dokazala, da je vendarle mogoče začeti razvijati samoupravljanje tudi z »manj popolnimi« ljudmi, saj je navsezadnje prav samoupravljanje najboljši način za njihovo osveščanje, za podružbljanje njihovih interesov in aktivnosti. Stvar sociološke analize je, v kolikšni meri so v posameznih okoljih in skupinah ljudje v večji meri samoupravljalci, ker so obenem v večji meri vsestransko razviti, razgledani in odgovorni ljudje. Samoupravljanje je proces, ki ne poteka premočrtno in enakomerno v vseh družbenih okoljih.

Zdi se mi, da smo glede tega večkrat neupravičeno nestrpni, ker pričakujemo, da bodo ljudje, ker so v vlogi samoupravljalca, kar čez noč postali idealna bitja brez slehernih napak, pomanjkljivosti, ozkosrčnosti, skušnjav in omejenosti. Samoupravljanje kot realističen družbeni pristop računa z resnično stopnjo razvitosti proizvajalnih sil in družbene zavesti, ker je mogoče edino s temi silami – zlasti še ob pomoči organiziranih subjektivnih sil – samoupravljanje razvijati v smeri čedalje višjih socialističnih ciljev, ki vodijo v komunistično družbo.

Zato se mi, denimo, ne zdi prav nič razočaranja »vredna« ugotovitev tistih, ki zmajujejo z glavami nad samoupravljanjem, zato ker delavci v tovarnah danes bolj zavzeto iščejo in se potegujejo za svoje samoupravne pravice, precej težje pa se v njihovo zavest prebijajo samoupravne dolžnosti in občutek odgovornosti. Mar takšen začasni »fazni zaostanek« trenutne samoupravne zavesti sedanjih samoupravljalcev ni docela logičen in človeško razumljiv? Prihodnji razvoj samoupravne prakse bo zgladil tudi takšne neenakomernosti v družbeni zavesti samoupravljalcev.

UREDNIŠTVO: S katerimi neposrednimi in dolgoročnimi problemi se še sooča razvoj samoupravljanja pri nas? Kako gledate na zvezo med samoupravno organiziranostjo naše družbe in gospodarsko učinkovitostjo, še posebej z gledišča nujnosti gospodarske stabilizacije naše družbe? Kakšne so perspektive razvoja samoupravljanja v naši družbi in v sodobnem svetu?

VINKO KASTELIC: Samoupravljanje kot odnos med ljudmi je tudi gospodarjenje. Brez materialnega razvoja tudi ni družbenega napredka. Zato sama samoupravna organiziranost in gospodarska učinkovitost nista dve ločeni stvari. Ne gre tudi za gospodarsko stabilizacijo kot kampanjo:, gre za to, da moramo kot posamezniki in družba živeti od tega, koliko ustvarimo, ne pa na kredit. Ali ni ena bistvenih posledic inflacije, da daje nezasluženo več tistemu, ki dobi kredit; jemlje pa tistemu, ki ni sposoben vzeti kredita?

Že pred leti mi je neki norveški prijatelj, ki je proučeval naše samoupravljanje, dejal, da je to edina alternativa kapitalizmu Zahoda in »totalitarizmu« Vzhoda; samo da smo mi sami preveč kritični do lastnega samoupravljanja. Ne gre za slabosti sistema, ki je pokazal v zadnjih tridesetih letih svojo življenjsko moč; gre za našo večjo posamično in skupno ter človeško odgovornost, za manj posamičnega in skupinskega egoizma in če se tega zavedamo, je dobro.

JOŽE KNEZ: Na nadaljnji razvoj samoupravljanja gledam z velikim optimizmom. Mnogi dejavniki, ki so v preteklosti ovirali njegov razvoj, so preseženi, splošni pogoji za njegovo uresničevanje so boljši; produkcijske sile družbe so razvitejše, v delo se vključujejo nove generacije, rojene v obdobju samoupravljanja in vzgojene v tem duhu. Čas velikih iskanj je za nami, pred nami je uresničevanje velikega napotila tovarišev Tita in Kardelja.

Vsekakor pa tudi v teh razmerah razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ne bo potekal sam od sebe, temveč skladno delovanje dejavnikov, ki te odnose pospešujejo in reproducirajo. Ti dejavniki so:

1. samoupravno dogovarjanje, načrtovanje in dohodkovni odnosi, kar vse skupaj tvori celoto ekonomskega ravnanja delavcev v združenem delu;
2. razvijanje znanosti in njeno vključevanje v procese odločanja, načrtovanja in proizvodnje;
3. samoupravno in marksistično izobraževanje;
4. aktivnost vseh subjektivnih sil, zlasti pa zveze komunistov.

Lahko domnevamo, da bomo imeli z uresničevanjem družbenopolitične vizije, ki sta ji dala podlago ustava in zakon o združenem delu, opraviti še precej časa, saj ne spreminjamo zgolj odnose, temveč tudi ljudi. To pa je dolgotrajnejša naloga, ki terja tudi razvoj etike samoupravnega socializma in internalizacijo teh načel v zavesti ljudi. K nadaljnjemu razvoju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov bo prispeval tudi razvoj proizvodnih sil. Pogoji za njihov nadaljnji razvoj postajajo sicer zahtevnejši, ker so temeljni pogoji proizvodnje: energija, zemlja in surovine – na podlagi sedanjih tehnologij – omejeni.

Nobenega vzroka ni, da ne bi samoupravno združeno delo, ki bo postalo pravladujoč družbenoekonomski odnos, delovalo skladno in učinkovito, ker je to v bistvu vendar produktivnejši način združevanja in sproščanja ustvarjalnih sil dela, kot pa so proizvodni odnosi, ki temeljijo na podrejanju in prilaščanju presežne vrednosti. Sedanjo nestabilnost zato sploh ne povezujem z družbenoekonomskimi odnosi na temelju družbene lastnine, pač pa z njihovim nasprotjem, to je z odnosi, ki izvirajo iz državno-lastninskega in skupinsko-lastninskega obnašanja. Samoupravni družbeno ekonomski odnosi pa bodo zagotovili tudi nove razsežnosti dela in življenja, in sicer kot nov celovit in kvaliteten odnos do dela, življenja in soljudi.

MATJAŽ MULEJ: Kratkoročni in dolgoročni problemi razvoja družbene samoupravljanja in gospodarske učinkovitosti so skorajda identični. Brez njega se ustvarjalno uporablja dosti manj glav, razvija dosti manj zavestne odgovornosti in je potrebnega dosti več (dragega) nadzornega osebja v posameznih gospodarskih in drugih organizacijah in v družbenopolitičnih enotah oz. skupnostih, dosti več profesionalnega (namesto amaterskega, interesnega) dela. Tito je na desetem kongresu opozoril, da bo za nekaj časa delegatski sistem spravil na površje dosti parcialnih, partikularističnih, lokalističnih in podobnih nesamoupravnih in nesocialističnih interesov, na daljši rok je pa to najbrž edina izvedljiva pot do integracije parcialnih (osebnih, organizacijskih, skupinskih) in širših družbenih interesov. Teče še vedno proces, v katerem se učimo upravljati svojo družbo, samoupravljanje zato še vedno le delno daje svoje rezultate. Oženje samoupravljanja ne more prispevati h gospodarski stabilizaciji (če ga pojmuje, kot sem ga, četudi le grobo, opredelil tu).

Kar pa se tiče mednarodne perspektive razvoja samoupravljanja, bi rekel le to, da je nadomeščanje prisile s sporazumom že v temeljni listini OZN uvedeno kot značilnost mednarodnih odnosov, brez katere svet in človeštvo ne more obstati. Torej svet ne more obstati brez samoupravljanja. In to prav očitno postaja v svetu vse bolj jasno. Tudi sodobna tehnologija, ki izloča neukega (in zato raje ubogljivega kot samoupravnega) delavca in perspektivno zahteva 95% delavcev z vsaj srednješolskim znanjem, uvaja samoupravni odnos (neprisilnega, sporazumskega) sodelovanja kot neogibno zgodovinsko težnjo, ki bo v 21. stoletju najbrže svetovno normalna. Ali pa sveta več ne bo.

Tudi nekritično kupovanje licenc namesto razvijanja in uporabe lastne ustvarjalnosti in zgolj navidezno podpiranje novatorstva (s pravilniki o »nagradah«, brez metodološkega usposabljanja, brez novatorske obveznosti vodilnih in vodstvenih ljudi) je povsem nesamoupraven in nesocialističen pojav, s katerim nas spretno spravljajo v neokolonialno odvisnost in ob svobodo, za katero smo se borili tisočletje in v njem razvili celo kult neubogljivosti, ker nam je pač omogočal obstoj. Zdaj pa smo neubogljivi in neodgovorni do sebe bolj kot do tujcev. To je zame osrednji problem, z njim spravljamo pod vprašaj socializem, samoupravljanje in gospodarski obstoj, s tem pa tudi perspektivo ne le sebe, ampak sveta.

Za konec pa naj opozorim le še na to: idealnega sistema in idealne družbe, dokončno rešenih problemov ni, ne izginejo, ampak se spreminja (žal in k sreči) le tip problemov. Najbrž pa bi bilo naših sedanjih problemov manj, če bi pravico do odločanja samoupravljalcev (pa tudi državnih organov) bolj razumeli kot pravico do strokovno dognane in z (javno) razpravo (interdisciplinarno) strokovno izpopolnjene odločitve in manj kot pravico do kakršnekoli odločitve (saj le-ta pomeni nevarnost, da samoupravljalci podobno – škodljivo enostransko zlorabljam o to pravico kot so jo drugi, monopolistični lastniki in upravljalci, katerih vsak družbeni red je doslej v zgodovinskem razvoju propadel).

MIHA RIBARIČ: Pri odgovoru na zadnje vprašanje bi se omejil le na en vidik. Doma in v svetu se soočamo s čedalje večjo specializacijo dela. Hkrati pa postaja svet čedalje bolj medsebojno povezan. Krepi se potreba po novih povezavah in integracijah. Naš sistem odlikuje zahteva, da je temelj vsega sistema delovni človek, kateremu naj sistem služi, ne pa da je človek podrejen sistemu, ki mu vlada. V tem kontekstu se mi zdi najvažnejše najti način, da bo delovni človek, samoupravljaivec odločal o temeljnih, bistvenih vprašanjih, o katerih resnično lahko odloča in za svoje odločitve prevzame tudi odgovornost.

MARJAN ROŽIČ: Nestabilnost ni posledica preveč, temveč premalo razvitih samoupravnih odnosov. Niso redki primeri, ko se ponekod v interesu stabilizacije samoupravljanje potiska v »globoko zamrzovanje«. V takih odnosih se nestabilnost stopnjuje in narašča, administrativni ukrepi se sprejemajo zaradi stabilizacije, reproducirajo pa nestabilnost. Znano je, da nam primanjkuje celovitih družbeno političnih in idejnih analiz ekonomskih odnosov na marksističnih temeljih. Uspešni so samo tisti koraki na poti k stabilizaciji, ki jih bomo uresničevali znotraj samoupravljanja, tisti, ki bodo povečevali odgovornost v združenem delu za stabilen gospodarski in socialni razvoj. Še tako genialen aparat ne more nadomestiti iniciative, pravic in odgovornosti delavcev v združenem delu za stabilen družbeno ekonomski razvoj. Stabilizacija je zato ekonomska in družbena hkrati in ne najprej eno, potem drugo. Samoupravljanje ni barka za mirna morja, ki jih umirjajo etatizem in teokratizem. Rodilo se je in potrjevalo na razburkanem morju in na njem bo zorelo in se razvijalo tudi v prihodnje. Stabilizacija očitno zahteva polno odgovornost za gospodarjenje znotraj samoupravljanja, zahteva združevanje dela in sredstev in učinkovitost razvoja, zahteva odločen obračun z vsem, kar je nizko produktivno, kar ne daje večjega dohodka. Pomeni uveljavljanje znanosti kot sestavine združenega dela. Očitno je, da je samoupravljanje edina pot našega razvoja in to na trasi, ki smo jo oblikovali in na kateri ni senc in oblakov, ki jih ne bi znali in uspeli premagati. Seveda s stalnimi bitkami, saj novo ne pada z neba, ne nastaja samo po sebi. Za sodoben svet je značilno, da išče poti, ki bi ovrednotile človeka. Naš razvoj je in ostaja spodbuda za razvoj sodobnega sveta na temeljih socializma, ki pa bo šel po svojih poteh, kar je edino realno.

SLAVKO SPLICHAL: V odgovorih na prejšnja vprašanja sem bolj kot dosežke razčlenjeval nekatere (po moji presoji bistvene) probleme, ki se porajajo v razvijanju samoupravnih družbenih odnosov. Ne bi jih ponovno našteval; ponovil bi le, da teh problemov ni mogoče reševati čez noč (so torej »dolgoročni«). Kritična zavest o njihovem obstoju in trajna usmerjenost družboslovnih znanosti v njihovem obstoju in trajna usmerjenost družboslovnih znanosti v njihovo raziskovanje (kot družboslovca me to še posebej »prizadeva«) sodita med temeljne pogoje za njihovo

razreševanje in nadaljnje uveljavljanje samoupravljanja pri nas in (morda še zlasti) v svetu. V ta okvir sodi tudi raziskovanje razmerij med samoupravno organiziranostjo in gospodarsko učinkovitostjo, ki ga (veljavno!) nikakor ni mogoče reducirati na vzročno-posledično zvezo s pozitivnim ali negativnim vrednostnim znakom. (Po nekaterih raziskavah sodeč razčlenjenost oblik samoupravljanja ne vpliva ali celo zmanjšuje gospodarsko učinkovitost, drugič – in običajno – se poudarja, da gre za pozitivno zvezo. Pri tem pa se pozablja na celoto pogojev, v katerih se ta razmerja praktično uveljavljajo, npr. dosežena stopnja razvoja produktivnih sil, večja ali manjša podrejenost tržnim zakonitostim, prisotnost/odsotnost državne intervencije itd.)

BERNI STRMČNIK: Problemov uresničevanja socialističnega samoupravljanja je v sedanjih razmerah več. Različni so po vzrokih, pojavnih oblikah in intenzivnosti obstoja ter vplivanja ne celoten razvoj. Mnoge težave še vedno izvirajo iz prepočasnega razvoja materialne podlage družbenega življenja, neusklajenosti med željami, potrebami in možnostmi ter mnogih protislovij, ki izvirajo iz različne stopnje materialnega razvoja posameznih območij, še vedno prenizke splošne družbene produktivnosti dela in podobno. Večjo družbeno učinkovitost mnogokrat hromi pretirana usmerjenost posameznikov ali skupin pretežno na njihove dolžnosti, kar povzroča premalo prizadevno angažiranje za lastno urejanje zadev in sklicevanje na dolžnost družbe kot celote pa pozivanje na skupne interese in obveze družbene skupnosti.

Troje temeljnih problemov že nekaj časa hromi naša skupna prizadevanja in ti bodo tudi v naprej imeli usodne posledice, če se kot celovita družba ne bomo učinkovito organizirali za njihovo preraščanje: prvič, gre za dosledno spoštovanje zakonitosti in izvajanje sankcij proti kršiteljem, drugič, za učinkovito uveljavljanje kolektivnega dela na vseh področjih in na vseh ravneh ob sočasnem natančnem opredeljevanju individualne odgovornosti, in tretjič, gre za uresničevanje dovolj jasno opredeljenih izhodišč nagrajevanja po delu, ki bo sprožilo prepotrebno rast družbene produktivnosti dela in večjo racionalnost poslovanja in gospodarjenja na vseh področjih. Vse tri komplekse pa je moč učinkovito uresničiti le z vsestransko aktivnim delom organiziranih subjektivnih sil, še zlasti pa zveze komunistov.

Iskanje vzrokov za sedanje gospodarske težave in primerjanje relativne gospodarske neučinkovitosti s samoupravnim urejanjem družbenih zadev je velikanska zmeta. Dovolj dokazov imamo, da je lahko izključno samoupravno odločanje podlaga uspešnega razvoja in napredka. Sedanje težave so posledica neodgovornega izvajanja samoupravnih dogovorjenih rešitev, neizvajanja upravičenih sankcij proti neodgovornim posameznikom in institucijam. Samoupravno kontinuirano planiranje gospodarskega razvoja, upoštevanje komparativnih prednosti in vseh drugih vidikov sodobnega gospodarjenja je edina sprejemljiva oblika in način uspeš-

nega gospodarskega razvoja tako pri nas kakor tudi v svetu. Samoupravljanje v takšni ali drugačni obliki postaja praksa vse večjega števila narodov po vsem svetu, tako pri bolj razvitih kot pri tistih s šibkejšo materialno osnovo. Tako kot je socializem postal praksa večine človeštva, je samo vprašanje časa, ko bo tudi samoupravljanje kot edina sprejemljiva alternativa postalo temeljna oblika organiziranja družb za svobodno, enakopravno in demokratično urejanje skupnih zadev.

MARJAN TAVČAR: Prepričan sem, da obstaja tesna in pozitivna zveza med samoupravno organiziranostjo tako naše celotne družbe kot njenih posameznih delov, delovnih kolektivov, ter med gospodarsko učinkovitostjo. O tem ne kaže izgubljeni besed, ker so različne raziskave in praktične izkušnje to že večkrat dokazale.

Zato sedanjih gospodarskih težav pri nas ne gre naprtiti dozdevno preveč razvitemu samoupravljanju, marveč prej še premalo razviti samoupravni organiziranosti in zavesti. S prevelikim državno-administrativnim poseganjem v proces družbene reprodukcije, ne da bi se oprli na samoupravno družbene mehanizme, dolgoročno ne bomo kaj prida izboljšali gospodarskega položaja. Izdelati bomo morali bolj uspešne prijeme za samoupravno upoštevanje in obvladovanje tržno-blagovnih odnosov, planiranje razvoja, samoupravno sankcioniranje nesamoupravnega obnašanja in nemara še kaj. Utrditi moramo zavest o trdnejši samoupravni disciplini pri izvajanju sporazumno sprejetih sklepov in politike.

Naše samoupravljanje že dolgo ni več samo zanimiv, čeprav glede izida še negotov družbeni eksperiment. To je že z različnimi preizkušnjami temeljito preverjen način življenja, ki je v resnici najbolj v skladu z naravo, interesi in prizadevanji našega človeka.

Tudi v razvitih družbah sodobnega sveta se zadnja leta krepijo vrste tistih, ki prav v samoupravljanju vidijo pravi izhod iz mnogih njihovih družbenih zagat.

Prepričani so, da je prav razvito samoupravljanje tista oblika družbenega življenja, ki se bo najbolj uveljavila – v tej ali oni inačici – tudi v tako imenovani postindustrijski družbi, naproti kateri polagoma stopa že dobršen del sodobnega sveta.

ALBINA TUŠAR: Na nekatere probleme sem opozorila že ob odgovorih na prejšnja vprašanja. Tu bi želela opozoriti predvsem na negativne pojave, ki spremljajo samoupravno organiziranost združenega dela. Če smo ob uvajanju zakona o združenem delu z jasnimi cilji poudarjali pomen temeljnih organizacij združenega dela v odnosu do delovne organizacije, smo s tem doživeli bumerang, ker smo priče zapiranju temeljnih organizacij in podjetniški miselnosti ter zapostavljanju vloge delovne organizacije. To močno omejuje razvoj dohodkovnih odnosov posebej na področju združevanja dela in sredstev, drobljenju pri investiranju in zavira hitrejši razmah celotne družbene reprodukcije.

Morda nismo dovolj pomislili na množice samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, ki so jih delavci v združenem delu v tem obdobju sprejemali. Čeprav dokaj dobro zamišljeni in napisani, se ne uresničujejo, to pa daje manjši pomen temu sicer izredno pomembnemu elementu pri uveljavljanju samoupravljanja.

Skoraj v vseh okoljih smo pozabljali, da pravice izvirajo le iz dela, da so jim za protiutež tudi dolžnosti in odgovornosti, zato smo priče pojavom potrošništva v vseh oblikah in na vseh področjih ter neusklajenemu gospodarskemu razvoju z našimi lastnimi možnostmi. Še vedno imamo čas, da ponovno preučimo učinkovitost trenutne samoupravne organiziranosti in jo resnično uskladimo z zakonom o združenem delu, saj so stranpoti le nekatere praktične rešitve, ki z intencijo ustave in zakonom o združenem delu nimajo dosti skupnega.

DIMITAR MIRČEV

UDK 331.152.1.001.1(497.1)

Samoupravljanje med sprejemanjem in odklanjanjem

(O pogledih tujih avtorjev na izkustvo socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji)

Če sodimo po odzivu znanstvene in strokovne javnosti v svetu in po glasu javnosti v tistem času, uvajanja samoupravnih oblik družbene organizacije pri nas v začetku petdesetih let skoraj niso opazili. Hladna vojna, absolutna premoč blokvske politike in logike, tekmovanje med sistemoma in ideologijama državnega kapitalizma in etatističnega socializma ni ustvarjalo vzdušja, ki bi bilo ugodno za preučevanje velikih in ustvarjalnih alternativ družbene organizacije, novih in drugačnih perspektiv prihodnosti človeštva, kakršne je ponudilo samoupravljanje v Jugoslaviji. Izziv samoupravljanja so doumeli šele dosti pozneje, ko sta oba samoupravljanju nenaklonjena in z njim sprta sistema zabredla v opazno in kronično krizo njunih družbenih odnosov in družbene ureditve.

Konec sedemdesetih let že lahko ugotovimo bistveno drugačen odnos do samoupravljanja pri nas. Preučevanje jugoslovanskega samoupravnega izkustva in njegove teoretične in idejne racionalizacije je prešlo v sam vrh družbene in znanstvene misli v svetu. Z metodo analize bi lahko ugotovili, da danes zunaj naše dežele ni količkaj znanega misleca ali pisca s področja družbenih ved niti bolj ugledne revije, akademske ustanove ali družbene organizacije, ki v svojem delovanju in obravnavanju ne bi upoštevala tudi jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja. V zadnjih treh desetletjih lahko torej zapazimo naraščanje zanimanja za jugoslovansko samoupravljanje; to nikakor ni naključje in ne temelji le na znanstveni in akademski radovednosti. Nasprotno, hkrati s preučevanjem in obravnavanjem samoupravljanja, logike in zakonitosti spreminjanja samoupravne družbe, so se spopadale v polemikah tudi projekcije in pogledi na vse temeljne probleme sodobne družbe, na vprašanja, ki jih je kot probleme navrgla sama zgodovina, pa jih tradicionalni sistemi politike in organizacije niso znali razrešiti.

Še nekaj dejstev bode v oči, ko analiziramo kontekst in obseg teoretičnih, raziskovalnih in kritičnih del o samoupravljanju v Jugoslaviji. Med-

tem ko so samoupravljanje v začetku označevali kot docela nacionalen in specifičen pojav, kot zanimivo, vendar prostorsko in časovno omejeno epizodo v strukturiranju sodobnih političnih sistemov, so kmalu spoznali, da ima ta pojav mnogo širši in daljnosežnejši pomen in da je to temeljni izziv v koncipiranju in razvoju strukturnih rešitev v sedanji družbi in v prihodnosti sploh. Kriza sodobne družbe ni iskala rešitev v utopijah in ideoloških fikcijah, marveč je spodbujala zanimanje za neposredne, otipljive in realistične možnosti spreminjanja. Tako je bilo jugoslovansko samoupravljanje razglašeno za »pobudo, ki podžiga fantazijo in prebuja upanje človeštva« ter postaja laboratorijsko izkustvo za oblikovanje prihodnje družbe.¹

To je vsekakor vplivalo na naraščanje zanimanja za samoupravljanje pri tistih družbenih silah, ki so bodisi zagovarjale družbene reforme in preobrazbo, pa tudi pri tistih, ki so tem reformam nasprotovale. Vsekakor pa je spodbudilo resne poskuse znanstvene in analitične obravnave izkušnje in teorije samoupravnega sistema pri nas.²

Zanimivo je, da je ta proces ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let sovpadal s prvimi pomembnejšimi povojnimi krizami kapitalističnega in etatiistično socialističnega sistema. V socialistični sferi je bilo to obdobje intenzivne destalinizacije; pokazalo pa se je tudi, da socializem terja temeljite in bistvene reforme, ne pa le reforme v okviru etatizma (dogodki v Berlinu, nato na Poljskem in Madžarskem, pa XX. in XXII. kongres KP SZ). V razvitem kapitalizmu je krize sprožalo nesprijemljivo stanje, ko naj bi se družbeni odnos kapitala in način njegove proizvodnje odvijal še naprej v okviru tradicionalnih upravljalških in političnih mehanizmov, razredno-elitistično strukturiranih in nenaklonjenih participaciji dela v upravljanju gospodarstva in družbe. To je bil čas širšega uvajanja oblik participacije in oblik vključevanja dela v upravljalške strukture kapitalističnega gospodarstva, čas gospodarskih in upravljalških reform v socialističnih deželah, hkrati pa čas intenzivne dekolonizacije, boja za neodvisnost v mnogih deželah in čas ustvarjanja temeljev politike in gibanja neuvrščenih. Ni naključje, da so domala vse novo osvobojene dežele v iskanju lastne politične identitete in v iskanju avtonomnih oblik politične in družbene organizacije začele resno upoštevati in preučevati jugoslovansko samoupravno izkustvo.³

Nazadnje je treba poudariti, da je zgled Jugoslavije v iskanju lastne poti v socializem in v načelnem zavzemanju za tako pot odigral brez dvoma pomembno vlogo v spreminjanju odnosov in vzdušja v mednarodnem delavskem gibanju. Odmikanje od ustaljenih in okostenelih »mode-

¹ Citati W. Westleya v »An Evaluative Model for Workers Participation in Management«, zbirka del s I. mednarodne konference o participaciji in samoupravljanju – »Participation and Selfmanagement«, University of Zagreb, 1972–73, 1, str. 199–200; in v uvodu P. Blumberga – »Industrial Democracy. The Sociology of Participations«, Sacher Books, New York, 1969.

² Y. Bourdet – »Autogestion, programme peu commun de la gauche«, v Y. Bourdet, J. Pluet etc. – »Qui a peur de l'autogestion?«, Inedit, Paris, 1978, str. 35;

³ Za primer naj navedemo alžirske izkušnje glede samouprave v poljedelstvu in gospodarstvu, Nehrujevo doktrino »demokratskega kolektivizma«, Senghorjevo koncepcijo »afro-socializma«, Niererejevo »komunokracijo« itd.

lov« socializma, priznavanje načela, da ima vsakdo pravico do izbire lastne strategije boja, da so vsi subjekti v tem gibanju kot tudi v odnosih med socialističnimi deželami enakopravni, vse to je začelo prežemati ideje in dejavnost vplivnih komunističnih in delavskih organizacij, navajalo jih je k iskanju te nove poti in konkretnih oblik prakse.⁴

I

V takšnem kontekstu se je v začetku šestdesetih let začelo pojavljati pri tujih raziskovalcih in avtorjih izrazitejša in naraščajoče zanimanje za preučevanje jugoslovanskega »eksperimenta«. V prvih delih o samoupravljanju so ga tako tudi predstavili: kot eksperimentiranje v socializmu ali kot »shizmo« (razkol), kot odstopanje od veljavnih in etabliranih političnih in družbenih oblik socializma.

V prvih delih so se pisci pretežno posvetili analiziranju institucij sistema, opredelitvi in pojasnjevanju teh institucij, »odkrivanju njihovih vrednot«. Samoupravljanje so največkrat zoževali na upravljalški mehanizem v gospodarstvu, na neposredno sodelovanje delavcev in na delavske svete. Celota in bistvo že relativno dograjenega in izoblikovanega sistema (v času sprejemanja ustave 1963) je bila v teh razpravah skrčena na samoupravno avtonomijo gospodarskih organizacij, na delovanje samoupravnih odnosov v njih, na delovanje in prakso delavskih svetov. Drugih elementov sprememb v celotnem družbeno ekonomskem in političnem sistemu v svojih delih niso obravnavali, če izvzamemo to, da so opazili procese »decentralizacije, demokratizacije in deetatizacije«. Temeljna vprašanja, s katerimi so se raziskovalci ukvarjali, so se nanašala na učinke samoupravljanja na družbenem področju in na spremembe v gospodarstvu, organiziranem na podlagi delavske samouprave.

Tudi prve večje raziskave, ki temeljijo na primarnih ali sekundarnih virih, navedimo tu dela Blumberga, Sturmthala, Kolaje, Meistera, Adizesa itd. so odgovarjala v glavnem na vprašanje, kako in koliko učinkovito deluje samoupravno organizirano gospodarstvo.⁵ Šele znani intervju, ki ga je E. Kardelj dal J. Drewu, je opozoril, da je treba samoupravljanje obravnavati kot integralen družbeni odnos in sistem. Treba ga je razumeti ne kot politično rešitev, ki zagotavlja legitimnost sistema in hkrati ekonomsko ekspanzijo in mobilizacijo množic, temveč kot strukturno nov sistem socialističnega samoupravljanja.⁶

⁴ Prav v teh letih je Togliatti aktualiziral začetek tega procesa, ki ga je najavil s svojo »Promemorijo z Jalte« (1964). V ideološki sferi je sledilo preverjanje obstoječih koncepcij, pa tudi preučevanje jugoslovanske prakse in idej, ponovno je prebudeno zanimanje za Gramscija in npr. za Panekoeke, za izkušnje gibanja delavske demokracije, gibanje svetov iz dvajsetih let tega stoletja itd.

⁵ Adizes, I. – »Industrial Democracy, Yugoslav Style: the effect of decentralization on organizational behavior«, Free Press, New York, 1971; Blumberg, P. op. cit.; Meister, A. – v »Socialisme et autogestion, l'expérience Yougoslave«, Seuil, Paris, 1964; Kolaja, J. – »Workers' Councils: the Yugoslav experience«, Tavistock, London, 1965; Sturmthal, A. – »Workers' Councils«, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 1964;

⁶ To je smisel intervjuja E. Kardelja za časopis »Autogestion. Etudes, débats, documents« N – 8, VI, 1969, Paris, str. 3–24;

Raziskovanja in obravnave temeljnih rezultatov samoupravljanja so pripeljala do nekaterih bistvenih spoznanj, ki so prisotna skoraj v vseh bolj znanih delih tujih piscev v šestdesetih letih: predvsem to, da je samoupravljanje sistem, ki dejansko deluje, torej ni le ideološka konstrukcija ali institucija, ki bi le proklamirala demokracijo; potem to, da ima izredne učinke na rast proizvodnje, produktivnosti in drugih ekonomskih parametrov, za kar so našli dokaze v celotnem dinamičnem gospodarskem in družbenem razvoju Jugoslavije po vojni; in nazadnje, da samoupravljanje vpliva na interes, motiviranost in usposabljanje proizvajalcev za upravljanje z vsemi družbenimi in gospodarskimi strukturami in da je stopnja resničnega sodelovanja v upravljanju visoka in se še zvišuje.

V teh delih so poudarjene tudi implikacije tega sistema na področju kulture, izobraževanja, preseganja strukturnih razlik v razvitosti, v socialni strukturi, v položaju manjšin, v uporabljanju in širjenju demokratičnih pravic itd. Zaključne ugotovitve, ki se nanašajo na vprašanja organizacije in preobrazbe gospodarstva, pa tudi razvoja, položaja človeka in proizvajalca, družbene demokracije itd., so opozarjale na revolucioniranje metod, s katerimi je samoupravni sistem in odnos razreševal pereče družbene probleme. S tem se je odpirala empirična možnost za uveljavljanje samoupravljanja tudi v drugih okoljih.⁷

Ta pozitivni odnos do temeljnih vrednot, značilnosti in dosežkov prakse in odnosov samoupravljanja je nato spodbudil zanimanje za primerjalne raziskave in obravnave, za vzporejanje prakse in učinkov samoupravljanja dela pri nas z izkušnjami v drugih sistemih, predvsem z oblikami delavske participacije v upravljanju gospodarstva na Zahodu. Ne glede na konkretne rezultate takih raziskav so ponekod začeli preučevati možnosti in perspektive, da bi tudi v drugih deželah začeli uvajati samoupravne oblike, podobne jugoslovanskim.⁸ Ti raziskovalni in teoretični postopki so nujno pripeljali do zavesti, da je treba raziskovati in primerjati družbene in strukturne razmere, v katerih se realne in potencialne samoupravne oblike uresničujejo.

V tem pogledu so torej dohnali, da jugoslovansko samoupravljanje strukturalno pripada socializmu, da nastaja na temeljih socializma in to z namenom, da bi prispevalo k osvobajanju dela in k preobrazbi kapitalističnih odnosov. Spoznali so torej, da samoupravljanje ni odstopanje in odklon od socializma, temveč prav nasprotno – njegova najbolj izvirna in najbolj življenjska oblika; potem še to, da samoupravljanje, če ne pride do strukturnih sprememb v meščanski družbi, v vsej svoji polni in zgodovinski obliki ni možno; in nazadnje, da pomeni samoupravna socialistična

⁷ V to smer gredo razprave že imenovanih – Adizesa, Blumberga, Kolaje itd., ter – Vaneka, J. – »The Participatory Economy«, Cornell University Press, Ithaca, 1971; in Patemana, C. – »Participation and Democratic Theory«, Cambridge University Press, London, Cambridge, 1970;

⁸ Zelo značilen tak primer je tekst Deckard, B. – Sherman, H. – »Workers Councils in the United States: A Hypothetical Case«, v »Participation and Self-management«, op. cit. vol. 2, str. 32–43; videti tudi dela Vaneka, Benela, Selutzkega na témo »L'Autogestion aux Etats-unis?«, v reviji »Autogestion et socialisme«, št. 32, XI, Paris, 1975;

ureditev najbolj radikalno in najbolj realno pot odpravljanja in ukinitve vladavine kapitala.⁹

V mejah take analize so prišli tudi do spoznanja, da jugoslovansko samoupravljanje zaradi svojih strukturnih in teoretskih opredelitev ne more biti zgled za prakso in za reformiranje meščanske družbe in kapitala, ker sta si ta dva sistema v svojem bistvu nasprotna. In če je tako, potem je treba poiskati teoretične in praktične možnosti, da bi samoupravljanje prilagodili za razmere kapitala in meščanstva. Ta miselna in praktično politična situacija je močno odmevala tudi v odnosu meščanske družbene in politične teorije do jugoslovanskega samoupravnega sistema in prakse. V meščanski misli se je začelo porajati kritično in odklonilno stališče do samoupravljanja, vendar pa ta misel pušča »odprta vrata« za teoretično in praktično vključitev samoupravljanja v meščansko in kapitalistično ureditev, in sicer kot nekakšen dodatek k »reformiranju« ureditve. Tako je načelno izoblikovano stališče meščanske misli in teorije do samoupravljanja, sprejeto je torej kritično stališče ali morebiti stališče »omejenega sprejemanja«, kar je povsem v skladu tudi s samo prakso reprodukcije kapitala.

II

Če hočemo razumeti ta odnos, moramo nekoliko podrobneje pojasniti tudi razmere v sodobni meščanski in družbeni misli. Idejno in racionalno jedro te misli je zajeto – razen v ekonomski teoriji in doktrini – tudi v politični teoriji, se pravi v teoriji sistema in demokracije. In kakor se ta sistem in politično demokratični meščanski sistem danes praktično in zgodovinsko razhajata, tako je tudi njuna idejno teoretična bit, filozofija prakse kapitala podvržena razhajanju. Znano je, da poteka proces razhajanja in cepljenja te biti v treh smereh: v smeri revizije klasične politično demokratične teorije s sprejemanjem teorije »participativnosti«, se pravi oblik in idej participativne demokracije; nato v smeri obnavljanja klasičnih politično elitističnih koncepcij v obliki moderne demokratično elitistične teorije; in nazadnje v smeri radikalne kritike sistema in prakse meščanske demokracije, ki pa ne nakazuje družbenih in razrednih izhodišč za strukturne spremembe sistema. Misel in koncepcija nove levice in radikalne opozicije v meščanski družbi sta danes najbolj izrazita primera te zadnje teoretične struje.¹⁰

Če hočemo identificirati idejno in teoretično razmerje teh smeri do samoupravljanja (to pa se najčešče nanaša prav na prakso jugoslovanskega sistema), lahko opazimo, da odnos variira od popolnega odklanja-

⁹ Tako se lahko razume tudi dejstvo, da je v teh letih pri meščanskih piscih manjše zanimanje in kritika prakse in sistema etatističnega socializma, povečano pa je zanimanje za samoupravno pot socializma.

¹⁰ O krizi in reviziji meščanske politične teorije smo pisali v naših delih: »Avantgarda ali elita«, v zbirki »Delavski razred in revolucionarna avangarda«, Univerzum, Ljubljana, 1978, str. 145–170 in v »Samoupravljanje i gradjanska ideologija«, Pregled, Sarajevo, 1979.

nja in zanikovanja do sprejemanja nekaterih njegovih elementov, vendar tudi tedaj le delno in s pridržki. Pri piscih iz smeri demokratičnega elitizma je odklanjanje samoupravljanja pravzaprav utemeljeno z načelnim odklanjanjem reform sistema, samoupravljanje pa je v bistvu najbolj radikalna reforma in preobrazba sistema. Pri piscih iz smeri participativne demokracije je odnos bolj instrumentalen: samoupravne oblike sicer sprejemajo, kolikor pomenijo »osvežitev« sistema, kolikor povečujejo participacijo dela in človeka v politiki, njegov večji interes, motiviranost in občutek pripadnosti skupnosti. Vse to pa le do tiste meje, ko še ni ogrožena meščanska ureditev. V koncepcijah nove leveice samoupravljanje sprejemajo abstraktno – kot načelo samoorganizacije družbe in dela, kot področje spontane in neposredne akcije proizvajalcev, odklanjajo pa jo kot ureditev, ki ima elemente politične organizacije.

Prihaja torej do situacije, ko postaja samoupravljanje bistveno vprašanje, ob katerem se meščanska misel cepi in razbija, pa tudi do vprašanja, ob katerem se nazadnje pokaže, da meščanska misel ne more v celoti preseči svojih različnih teoretičnih izhodišč glede univerzuma meščanske biti in univerzuma kapitala. Tudi tedaj, ko samoupravljanje sicer načelno sprejemajo, odklanjajo bistvene družbene in zgodovinske predpostavke za njegov dejanski obstoj in razvoj. Načelno se prav tak odnos kaže tudi v stališčih doktrine etatističnega socializma, kajti resnično samoupravljanje radikalno posega v bistvo družbenega odnosa take ureditve. To so vzroki, zakaj prihaja v sodobni družbeni misli in teoriji do kritičnega ocenjevanja jugoslovskega samoupravljanja.

Ko obravnavamo izhodišče za kritiko samoupravljanja, lahko ugotovimo nekatere splošne ocene o naravnosti, vsebini in dometu vseh teh kritik. Kolikor bolj namreč samoupravljanje, samoupravni socializem kot koncept, kot sistem in praksa spodbujajo tiste sile, ki so naravnane k preobražanju meščanske ureditve in ureditve socialističnega etatizma, toliko ostrejša bo reakcija nanj v okviru tistih znanosti, ki te ureditve zagovarjajo. Če analiziramo razmerje med socialističnim samoupravljanjem in spoznavno interpretativnim aparatom kritike v politični znanosti in teoriji, nam postane razumljivo, da tega odnosa ni mogoče objektivno vzpostaviti, če preučujemo samoupravljanje s stališča meščanske teorije oziroma s stališča idejnih sistemov meščanske, v nekem smislu pa tudi s stališča formalne socialistične demokracije. Kajti v enakem obsegu kot samoupravljanje dejansko negira in spreminja sistem in ureditev meščanske demokracije, prav toliko se teoretično razhaja s konceptualnim in idejnim aparatom meščanske politične znanosti pa tudi z znanostjo in teorijo, prežeto s »participativnostjo«.

Zanimivo je, da ima struktura kritične misli, ki nastaja ob soočanju s samoupravljanjem in ki sodi v bistvu v zvrst idejnih in praktičnih »anti-modelov« samoupravljanja v socializmu, mnogo skupnih značilnosti s tovrstno strukturo meščanske kritike. Skupna nit obojih je zanikovanje možnosti, uresničljivosti in primernosti samoupravljanja kot družbenega

odnosa, v katerem proizvajalec neposredno in avtonomno ureja pogoje svojega življenja in dela, pogoje svoje skupnosti kot svobodne skupnosti proizvajalcev. Kriticismem, ki izhaja bodisi iz meščanske teorije, iz dogmatško-etastične ideologije ali iz liberalistične opozicije znotraj samoupravne družbe, temelji namreč na viziji takega proizvodnega odnosa, ki se še ni otresel lastninskih in mezdnih elementov in zato tudi ne političnih, upravljaljskih, elitističnih elementov nadstavbe takega proizvodnega odnosa.

Postaja torej očitno, da samoupravljanja ni moč raziskovati, analizirati in razumeti, če se pri tem uporablja tak idejni in spoznavno interpretativni okvir znanosti, ki izhaja iz drugačnih in samoupravljanju tujih družbenih odnosov. Prav z vidika takih družbenih odnosov pa so samoupravljanje največkrat analizirali in vrednotili. To je bilo očitno predvsem v opredeljevanju idejnih, družbenih in vrednostnih ciljev samoupravnega sistema, pri čemer svobode niso pojmovali in vrednotili kot samoosvobajanje dela niti kot proces praktičnega osvobajanja človeka kot generičnega bitja, odtujenega od dela, družbenih temeljev in moči svobode, marveč kot abstraktno in nezgodovinsko kategorijo, od katere samoupravljanje v praksi odstopa. To se je izražalo tudi v epistemološkem in metodološkem postopku kritike in pogledov na samoupravljanje. Tako je izkušnja samoupravljanja kot celostna struktura razčlenjena v posamezne sestavine, ki so jih ločeno od integralnega družbenega odnosa kot »opazovalne enote« primerjali z njihovimi ekvivalenti v drugih sistemih. Tako so na primer človeka obravnavali zgolj kot državljana ali samo kot delavca ali le kot člana politične organizacije, njegovo skupno družbeno moč pa so puščali vnemar. Sistem in izkustvo samoupravljanja so pojasnjevali s formalnimi in analitičnimi variablami, ki veljajo v meščanski znanosti in v kateri izražajo povsem drugačen proizvodni odnos.

Z vidika teoretične interpretacije so samoupravljanje obravnavali in pojasnjevali v skladu z danimi shemami funkcionalizma, behaviorizma, psihologizma ali real-politične teorije. Te sheme odsevajo v bistvu modalitete teoretične zavesti meščanstva; prežete so z dihotomijo, z ločenostjo politične države in civilne družbe, človeka kot političnega bitja in privatne osebe. V taki aparaturi dobivajo tudi kategorije kot so država, delavska partija, predstavništvo, integracija, moč itd. povsem drugačen pomen. Medtem ko tem kategorijam samoupravljanje v praksi samo določa pomen in dimenzije, jih kritična teorija obravnava kot oblast nad človekom in delom, kot nasilje nad družbo, kot vsebino tradicionalne politične družbe.

Ko je Milentije Popović pisal o vzrokih za nerazumevanje ključnih odnosov socialističnega samoupravljanja, je navedel dva tipa miselnosti, ki sta s samoupravljanjem sprta. Prva – liberalistična – ni mogla pojma lastništva nikoli razumeti kot proizvodni odnos z vsemi implikacijami, ki iz tega izhajajo in se je vedno »vrtela in se še vrti okoli vprašanja formalne ‚svobode človeka‘ (se pravi predvsem svobode lastnika), operirala je z

istim formalno logičnim mišljenjem kot ga uporablja na področju spoznavne metode sploh«. Drugi tip kritičnega mišljenja je etatično-normativistično mišljenje, ki je lastnost birokracije kot nosilke proizvodnega odnosa. Birokracija ne more misliti v kategorijah proizvodnih odnosov, ker bi s tem zanikala tudi lastni obstoj. Ti dve miselnosti, zaključuje pisec, tudi »ne moreta doumeti tega, da ima celotna politična in družbena struktura, ki iz tega izrašča (iz samoupravljanja – D. M.) svoje posebne notranje zakonitosti«. ¹¹

III

V najbolj grobem orisu obstajajo torej tri temeljne teoretične smeri kritike in zanikovanja samoupravljanja:

a) Prva *teoretično hipotetično* in logično zanika možnost samoupravljanja; domneva, da je samoupravni sistem danes aksiomatično in izkustveno nemogoč, utopičen, nerealen;

b) Druga odklanja samoupravljanje na *strukturalni ravni*; trdi namreč, da se za formalnimi institucijami samoupravljanja obnavlja struktura odnosov, vrednot in zavesti meščanskega ali etatično socialističnega sistema;

c) Tretja sicer sprejema samoupravljanje kot projekt ali kot nujnost, vendar pa opozarja na *empirično nepopolnost* sistema oziroma na neustreznost, »nezrelost« njegove prakse in človeškega »materiala«.

Prva smer kritičnega mišljenja je tipična za smeri političnega in upravljskega elitizma, vključno z njihovimi modernimi variantami, ki smo jih že omenili. Ta smer se utemeljuje na pojmovanju človeka kot slabotnega in neracionalnega bitja, ki je nagnjen k podrejanju, in na pojmovanju družbe kot racionalne, centralizirane in tehnološko determinirane skupnosti ter odreka samoupravljanju kakršenkoli pomen za sodobno družbo. Elitizem in zahteva po močnem in odgovornem vodstvu je imperativ današnjega časa. Tipičen primer take logike lahko najdemo v znanem teoremu G. Sartorija proti samoupravljanju: v njem poudarja, da je samoupravljanje pokopano v antičnem polislu. Če danes tudi uvedemo samoupravljanje, vse bolj pojema, kolikor dlje traja. In kolikor širši prostor zajema, tem bolj se umika pred neizprosnimi mehanizmi posredovanja in politične organizacije. Prizadevanje za samoupravljanje v moderni družbi je iluzionizem; to je zahteva po »hiperdemokraciji«, ki naj bi bila nekakšen upor proti demokraciji, ki je resničnost moderne države. ¹²

Argument za kritični odnos druge smeri je zelo značilen. Samoupravljanje v bistvu sprejemajo, trdijo pa, da socializem kot sistem s togostjo svoje ideologije in z okorelostjo političnih in ekonomskih metod zožuje prostor »resničnemu« samoupravljanju. Iz tega logično sledi, da je sa-

¹¹ Popović M. – »Udruženi rad i neposredna demokratija«, Svjetlost, Sarajevo, 1975, str. 162–164.

¹² Sartori, S. – »Democratic Theory«, Greenwood Press, Westport, Conn., 1973, str. 60–62 in 426–427.

moupravljanje, če je njegov koncept količkaj realističen, izvedljiv ravno v meščanski družbi, seveda ob nekaterih sistemskih popravkih in prilagoditvah same meščanske ureditve kot tudi »socialističnega« značaja samoupravljanja. Določneje povedano: samoupravljanje bi lahko dalo izredne družbene, ekonomske in politične rezultate le v meščanski družbi, vendar pod pogojem, da bi se vključilo v meščansko demokracijo, oziroma da se prilagodijo tisti bistveni odnosi in funkcije, ki temeljijo na socializmu.

Nekatere študije v tem kontekstu obravnavajo tudi primer jugoslovanskega samoupravljanja in skušajo dokazati, da je vpeljano »od zgoraj«, kot ideološki projekt, ki zaradi neuskladenosti z družbeno prakso in stvarnim življenjem dokaj odstopa od svojih ciljev. Ali pa menijo, da bi bilo treba, če naj bi samoupravljanje postalo stvarnost, bolj radikalno razviti ekonomsko in kulturno dimenzijo sistema: pravice in svoboščine državljanov, svobodne volitve in podobne »popravke«.¹³

Druge študije preučujejo možnost neposrednega prevzemanja jugoslovanskih izkušenj, vendar le za raven proizvodnje in gospodarske organizacije kapitalizma. Variante te logike se gibljejo od tehnomenažerskih koncepcij o potrebi »vgrajevanja« tudi samoupravnih oblik v kapitalistično organizacijo dela, do koncepcij meščanskega in socialdemokratskega reformizma. Z vključevanjem teh oblik naj bi povečali participacijo državljana v politiki, kot na primer v lokalnih skupnostih, na volitvah itd. Dokazujejo, da je prav v tem kontekstu resnična možnost za samoupravljanje. Tako so mnogi sodobni pisci in raziskovalci s področja politologije, teorije organizacije, psihologije in ekonomije izoblikovali teorijo o samoupravljanju kot *kategoriji zrelega kapitalizma*. Naj navedemo tu Pattmana v Angliji, Dahla, Bakrača, Altschulerja v ZDA, Garanda in Bloch-Laineja v Franciji, Bängerotha in Fürstenberga v Nemčiji itd. Tudi nekatere struje reformističnih sindikatov sprejemajo samoupravljanje in pripravljajo ustrezne projekte, vendar pa so prepričani, da je nezdržljivo s »kolektivističnimi režimi«, kakršen je tudi jugoslovanski. To vrsto argumentov je do kraja razvil D. Jenkins, ki je »združil« samoupravljanje s kapitalizmom in ga odcepil od socializma. Ko preučuje izkušnje Jugoslavije, Alžira, Izraela in nekaterih evropskih dežel, je prišel do sklepa, da je samoupravljanje (»industrijska demokracija«) vsekakor pojem in oblika, ki se najtesneje povezuje z razvitimi oblikami industrije, da ni v nasprotju z obstoječo ureditvijo oblasti, temveč je v nasprotju le z zaostalimi institucijami te oblasti. Kapitalističnih odnosov seveda ne bi bilo treba spreminjati...¹⁴

Argumenti tretje kritične smeri se najbolj neposredno dotikajo izkustva in zakonitosti jugoslovanskega samoupravljanja. Največkrat jih za-

¹³ S tega področja glej nekatera dela, ki so bila predstavljena na Prvi mednarodni sociološki konferenci o participaciji in samoupravljanju, objavljena v zbirki »Participation and Self-management«, 1-6, op. cit.; kot značilne navajamo prispevke G. Bertscha, B. Denicha in drugih.

¹⁴ Jenkins, D. - »Job Power, Blue and White Collar Democracy«, Pengu in Books, Baltimor, 1974; (Glej tudi druge vire s tega področja: Altschuler, A. - »Community Control«, Pegasus, New York, 1970; Dahl, R. - »After the Revolution«, Yale University Press, New Haven, 1970; Garand, A. - »L'Autogestion. L'entreprise et l'économie nationale«, France-Empire, Paris, 1974; Bloch Laine, F. - »Pour une réforme de l'entreprise«, Seuil, Paris, 1963) itd.

sledimo v teoretičnih stališčih levičarstva in ultraleve kritike našega sistema. Njihova idejna vsebina je zgrajena predvsem na ugotovitvi o »uresničenih ciljih«, to je o razhajanju med izkušnjo in razglašenimi načeli družbene in politične organizacije samoupravljanja. V glavnem so to argumenti in podatki o tem, da družbena moč in procesi odločanja ne obvladujejo dovolj dela, kot tudi o tem, da zavest in akcije proizvajalcev in državljanov zaostajajo za težnjami sistema. Probleme naše družbene prakse vidijo v samem sistemu, ki odstopa od prakse ali pa ji ni prilagojen. Drugi spet menijo, da se ti problemi kažejo v delovanju in obnašanju »ostankov« iz časa etatističnega socializma, kot so npr. politično posredovanje, avantgardna partija, država itd.

Tovrstna kritika našega samoupravnega sistema je bodisi poziv h »korekciji« sistema v smeri liberalne demokracije, k obnavljanju večpartijskega sistema, političnega pluralizma, meščanske družbe s svoboščinami in pravico do politične izbire – ali v smeri odpravljanja vseh političnih in upravljalških mehanizmov delavskega razreda, njegovega organiziranega revolucionarnega jedra, s čemer naj bi se delo samo organiziralo in upravljalo. Iz tega sledi, da je bistveni problem, ki ga vidi kritika, po eni strani v tem, da je sistem »izumljen« in nato vpeljan v prakso, ki pa tega sistema ne sprejema. Ta kritika spregleda, da sta sistem in praksa rezultat delovanja nosilca temeljnega proizvodnega odnosa socialističnega samoupravljanja in da sam sistem ne stopnjuje, temveč zmanjšuje in v praksi ukinja razhajanje med normami in stvarnim življenjem. Pri tem je očitno, da kritizirajo samoupravljanje s stališča nekega abstraktnega in idealnega modela ali odnosa, ki nima nikakršne družbene ali zgodovinske osnove, ali modela, ki naj bi ga uresničevali nosilci nekega drugačnega proizvodnega odnosa. V tej točki prehaja kritika s teoretične interpretacije zbranih izkušenj o samoupravnih odnosih na strukturno zanikanje samoupravnega sistema in na spodbijanje materialnih, družbenih in idejnih temeljev in nosilcev samoupravnega proizvodnega odnosa. Prihaja do zničevanja samoupravnih struktur kot struktur revolucionarne prakse in gibanja delavskega razreda. Temeljne politične in družbene mehanizme, ki jih je delo samo oblikovalo za svojo dejavnost, vodenje in uresničevanje, razlagajo kot mehanizme, ki so postavljeni proti delu in praksi osvobajanja.

V tej luči se soočanje takih idejnih premis s teoretično in kritično spoznavno strukturo politične znanosti in družbene misli izraža kot izločanje kategorij in odnosov političnega in družbenega življenja samoupravne družbe iz njihovega zgodovinskega in resničnega okvira in kot prelivanje teh kategorij in odnosov v interpretativne sheme »anti-modela«, ki temelji na drugačnih proizvodnih odnosih.¹⁵ Del piscev te usmeritve tudi

¹⁵ Tipična in značilna so v tem pogledu dela D. Solhjella, I. Bourdeta, I. Sartana in zlasti E. Mandela: Fragmenti so objavljeni v zborniku »Samoupravljanje i radnički pokret« (ur. M. Nikolić), II. tom, Komunist, Beograd, 1973; bolj celovite razprave o jugoslovanskih izkušnjah in kritiki dajo: E. Mandel v »Controle ouvrier, conseils ouvrier, autogestion«, I, Maspero, Paris, 1973; A. Meister, »Ou va l'autogestion yougoslave«, *Espirit*, Paris, 1970; R. Selusky – »L'autogestion generalisee«, »Autogestion et socialism«, No. 32, Paris 1975, str. 96–108. Zelo resne in ostre kritike samoupravljanja kot koncepta družbene organizacije socializma dajejo tudi P.M. Sweezy – »Modern capitalism and Other Essays«, *Monthly Review*, New York, 1972, kot tudi pisci-anarhisti v tematski številki o samoupravljanju revije »Autogestion et socialism«, 22, 23, Paris, 1973.

razločno vidi v samoupravni družbi obnavljanje ali vsaj neko težnjo k prehajanju na družbene oblike in vsebine etatizma ali meščanskega sistema, pri čemer naj bi bile samoupravne oblike samo fasada, za katero se skriva stvarnost.

IV

Edvard Kardelj je v študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« podal načelno kritiko in zelo natančno teoretično opredelil domet samoupravnih socialističnih struktur in njihovih praktičnih antipodov oziroma idejnih antitez – in to na ravni meščanske koncepcije »čiste« in parlamentarne demokracije kot tudi na ravni ultralevičarske kritike samoupravljanja. Zelo jasno je povedal, da sta smisel in revolucionarna vsebina socialističnega samoupravljanja kot sistema in kot gibanja prav v razvijanju proizvodnega odnosa, katerega nosilec je zavestno in politično organizirano delo.

Antiteze terjajo prav nasprotno: objektivno odpravljanje političnih organizmov razreda, češ da »ovirajo« samoupravljanje in hočejo v njem nadomestiti razred sam, terjajo pa tudi ponovno vračanje na podržavljene, odločujoče, centralizirane in elitizirane oblike političnega posredništva. Morebitne drugačne možnosti samoupravne družbe bi lahko bile ali popolna spontanost razreda in samoorganiziranost družbe ali pa »popravki« v smislu klasičnega meščanskega sistema.

Temeljna napaka takih anti-modelov in kritik strukture samoupravljanja je v tem, da v spoznavnem procesu, v objektu kritike ne vidijo bistva sistema, globokega preobrata, ki ga je samoupravljanje kot samodejna praksa proletariata vzpostavilo in ga vzpostavlja v obstoječem proizvodnem odnosu. Ko N. Pašić povzema značilnosti pseudo samoupravnih pojmovanj organizacije družbe, povsem upravičeno poudarja, da samoupravljanje opazujejo in ocenjujejo ločeno od socialistične preobrazbe temeljnih produkcijskih odnosov, od konkretnega procesa družbenega osvobajanja dela, v katerem šele združeni delavci dosežejo družbeni položaj, ki jim omogoča, da lahko postanejo resnični samoupravljalci. In drugič, skupna poteza vseh koncepcij, ki samoupravljanje ločujejo od njegove materialne podlage, pa najsi temeljijo na etatizmu, liberalizmu, avtonomizmu, skupinskem lastništvu itd., je ta, da se ne morejo prebiti do pravega razumevanja enotnosti družbe na samoupravnih temeljih.¹⁶

Kjer opažajo realne družbene probleme – in teh je v jugoslovanski praksi res veliko – vidijo te probleme v rezultatih samoupravljanja, ne pa v stanjih in odnosih, ki jih samoupravljanje spreminja, preobraža in odpravlja. Če bi tako kritično logiko postavili na glavo, bi se pokazalo, da

¹⁶ N. Pašić – »Političko organizovanje samoupravnog društva«, Komunist, Beograd, 1971, str. 61–67; podobno temu obravnava vsebino kritičnih koncepcij do samoupravljanja tudi J. Djordjević v »Ideje i institucije«. Radnička štampa, Beograd, 1972, str. 98–120.

se resni problemi in težnje k birokratizmu, liberalizmu, tehnokratizmu itd. ne pojavljajo v samoupravljanju in zaradi njega, marveč da se prav samoupravljanje v svojem razvoju in napredovanju dejansko upira vsem takim odnosom in stanjem in da jih stalno presega in odpravlja: s tem ustvarja nov in vse širši prostor za osvobajanje in svobodo dela in človeka. V tem pogledu postajata tudi napredovanje družbene prakse in teorije o samoupravni družbi vse bolj pridobitev, ki oplaja gibanje in misel sodobnega socializma.

ADRIANO GUERRA

Izkušnja samoupravljanja

S Titom – in tudi zato véliki jugoslovanski voditelj zavzema resnično edinstveno mesto v zgodovini komunističnega gibanja – se je »realni socializem« prišel umikati zgodovinskim mejam »sovjetskega modela«, ki temelji na stalnem razširjanju vloge države. Vse bolj so pričeli iskati nove poti razvoja. Jugoslovansko samoupravljanje je predvsem drugačen socializem in tedaj prvi, čeprav omejen, toda vendarle dejanski odgovor zgodovine vsem tistim, ki še naprej dvomijo v možnost pluralizma socializmov, ki niso le enostavna različica in prilagajanje enemu samemu modelu: od tod tudi pomen samoupravljanja v sedanjih razpravah v svetu o vprašanjih prehodnega obdobja.

Jugoslovanski socializem – tudi sam si tega ne pripisuje – ni model za druge države (tudi povezanost jugoslovanskega socializma z družbo, ki ga izraža, kaže na to, da ne gre za »izvozno blago«). Samoupravljanje je napovedalo konec neke celotne zgodovinske dobe in to še preden se je pojavil »kitajski socializem« in tudi še pred razpravami in napetostmi v Sovjetski zvezi in v državah ljudske demokracije Evrope o tem, kako odpraviti težave stalinizma in prav tako tudi še pred pojavom tretje poti v zahodni Evropi. Samoupravljanje je tedaj prvi prelom z »etatističnim modelom«; seveda pri vsem tem še vedno s Titom, enim izmed voditeljev Tretje Internacionale. Nova izkušnja je koreninila ne samo v zgodovini Jugoslavije (narodnoosvobodilna vojna, ki je postala šola samoupravljanja, je bila na kar najbolj izviren način socialna in protifašistična revolucija), ampak tudi v zgodovini in tradiciji komunizma.

Ničemur iz preteklosti se niso odpovedali – tudi ne v dneh izobčenja v letu 1948 – a so vendar pokazali, da je mogoče brati in razumeti Marxa in Lenina tudi na drugačen način, tako da se njuna misel razvija. »Sprejetje tega zakona«, je dejal Tito 1950. leta na zasedanju zvezne ljudske skupščine, ko je razlagal osnutek zakona, ki je prenašal odgovornost

upravljanja s podjetji na delovne kolektive, »je najpomembnejše dejanje naše skupščine, odkar je bil sprejet zakon o nacionalizaciji proizvodnih sredstev«.

Tako je bila na kar najbolj jasen način predstavljena nova usmeritev, pri čemer so poudarjali takó prvine družbenega premika kot tudi razvojno kontinuiteto. Nova usmeritev je dejansko temeljila na zgodovinskih dosežkih prejšnjih let. Tem dosežkom so dali čisto konkretno obliko. Doslej je namreč starodavno in slavno geslo »tovarne delavcem« – saj so bila proizvodna sredstva v rokah države – ostalo v svojem bistvu neuresničeno.

Toda zakaj se je moglo zgoditi, da se je demokracija sovjetov spridila v tisto, kar so v Jugoslaviji začeli imenovati »etatistični socializem«? Že v prej omenjenem govoru je Tito navedel nekaj razlogov, ki so izmaličili sovjetsko izkušnjo in potisnili v središče nujnost ostre kritike Stalinovih stališč o državi in ki so dejansko postavili v ospredje boj proti birokratizmu (»birokratizem je med najhujšimi sovražniki socializma prav zato, ker se pritihoaplja v vse pore družbene aktivnosti skoraj neopaženo«). Da bi zmagali v tem boju, ni bilo dovolj le povedati, kdo so birokrati in jih premagati: treba je bilo – in prav to je izhodiščna točka samoupravljanja – odstraniti korenine in izvore samega birokratizma kot družbenega pojava. Nujno je bilo dati ponovno vrednost razpravi o odmiranju države, ki jo je Stalin povsem odstranil, saj je zagovarjal stališča o zaostrovanju razrednega boja v obdobju izgrajevanja socializma.

Od tistega prvega zgodovinskega zasedanja zvezne ljudske skupščine, ki je odprlo pot samoupravljanju, je jugoslovanska samoupravna izkušnja napredovala in prešla prek tovarniških zidov na druga družbena področja. Seveda je še veliko nerešenih problemov in slabih točk v sistemu. Ti imajo v prvi vrsti svoj izvor – pomislimo samo na primer, na odnos med ekonomijo in politiko, ali morda še bolj na strukture politične oblasti – v tistem, kar je še ostalo iz preteklih obdobj razvoja jugoslovanske družbe. Toda prav sami Jugoslovani poudarjajo, da je proces preoblikovanja socialistične družbe resnično »splošen zakon« razvoja in zanesljivo je tudi zavoljo tega danes samoupravljanje dejstvo, ki ga ni mogoče zbrisati iz jugoslovanske stvarnosti.

In ravno zato, ker je instrument samobitnosti in samoodločanja, je samoupravljanje tudi zagotovilo kontinuitete vélikega dejanja socialistične graditve in tedaj tudi dokaz sposobnosti, ki jo je izpričal socializem, da lahko ponudi pozitivne odgovore na velike probleme sodobnega sveta. Tudi zato Tito ne bo pozabljen.

Rinascita št. 19, 6. maj 1980

BOŠTJAN MARKIČ:

Enciklopedija samoupravljanja

V letu 1979 je v založbi Savremena administracija in pri Izdavaškem Centru Komunist v Beogradu izšla Enciklopedija samoupravljanja, ki je obogatila že itak ne tako skromne enciklopedične izdaje v Jugoslaviji. Temu velikemu – mislim, da smo upravičeni tako poimenovati izdajo Enciklopedije samoupravljanja – znanstvenemu in kulturnemu podjetju je kot predsednik uredniškega in redakcijskega odbora načeloval profesor A. Vratuša, dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Med člani uredniškega odbora pa je bila vrsta priznanih jugoslovanskih družboslovcev, med njimi A. Bibič, J. Djordjević, A. Grličkov, O. Abrahima-gić, N. Pašić, M. Pečujlić, Z. Pjanić, M. Šuković, S. Šuvar, Z. Vidanković in drugi. Redakcijski odbor za posamezne veje družboslovja pa so sestavljali: za pravo A. Baltić, za delovno pravo V. Brajić, za kulturo in etiko J. Djordjević, za sodobni svet A. Grličkov, za komunalni sistem L. Djurovski, za samoupravljanje v svetu S. Grozdanić, za gospodarski sistem SFRJ S. Jurin, za uresničevanje politike D. Marković, za politični sistem SFRJ M. Matić, za politični sistem N. Pašić, za filozofsko sociološko področje M. Pečujlić, za mednarodne odnose M. Stojković, za samoupravljanje v SFRJ B. Trifunović, za gospodarski sistem SFRJ D. Vojnić. Sekretar uredniškega in redakcijskega odbora pa je bila D. Firaunović.

Enciklopedija samoupravljanja, ki ima zajetnih 1127 strani, je imela nad 180 sodelavcev, uveljavljenih znanstvenoraziskovalnih in družboslovno angažiranih družbenopolitičnih delavcev. Uredniki so nedvomno zadeli žebljico na glavico, ko so Enciklopedijo samoupravljanja posvetili Edvardu Kardelju, velikemu strategu in prodornemu teoretiku sistema socialističnega samoupravljanja.

Enciklopedijo samoupravljanja uvede sugestivno in jasno razčlenjen predgovor A. Vratuše, ki obrazloži, iz kakšnih zamisli so izhajali avtorji enciklopedije, kakšne cilje so pri sestavljanju zasledovali in komu je prvenstveno enciklopedija namenjena.

V skladu z nameni in koncepcijo Enciklopedije samoupravljanja so bili temeljni izvori za vsebino enciklopedije ustava, zakoni in drugi splošni akti, dokumenti Zveze komunistov Jugoslavije, Socialistične zveze delovnega ljudstva, Zveze sindikatov in drugih družbenopolitičnih organizacij,

dokumenti iz meddržavnih odnosov, mednarodnih organizacij in gibanj, dela klasikov marksizma, posebej pa tudi teoretična dela znanstvene socialistične misli nekaterih jugoslovanskih avtorjev. Sestavljalci enciklopedije so izhajali v prvi vrsti iz potreb samoupravljalcev kot aktivnih nosilcev novih družbenih odnosov. Zato so sodili, da ne bi dosegli cilja pričujoče enciklopedije, če bi se omejili samo na snov družbenega samoupravljanja v »ožjem« smislu te besede. Tako so zajeli tudi celotno družbenoekonomsko ureditev in celoten mehanizem političnega sistema, posebej še vsebino in delovanje delegatskega sistema.

Delovanje samoupravnega socialističnega sistema se uresničuje v danih zgodovinskih in mednarodnih razmerah, sama ideja samoupravljanja pa ima globoke zgodovinske korenine. Zato so naši enciklopedisti vključili tudi zgodovinske vidike in posebej še sodobne oblike boja delavskega razreda za uresničitev socialističnega samoupravljanja in participacije.

A. Vratuša omenja v predgovoru, da so imeli sodelavci enciklopedije pred očmi dve zahtevi: a) da je enciklopedija pisana ne samo strokovno korektno, temveč tudi dovolj popularno, kar pomeni razumljivo za vsakega delovnega človeka in občana, ki ima poprečno vsaj splošno izobrazbo in b) da bi zajela vsa področja človeškega dela od materialne proizvodnje do izobraževanja, zdravstva, kulture, mednarodnih odnosov in podobno.

Po naši presoji je bil dobro izpeljan prvi del zahteve; enciklopedija je dejansko pisana – gledano v celoti – na strokovno solidni ravni, gradivo je sestavljeno tako, da gre od splošnega h konkretnemu. Bolj sporna pa se nam zdi zadostitev drugega dela prve zahteve: popularnost (razumljivost) zapisanega. Glede tega se posamezni avtorji med seboj vendarle dokaj razlikujejo. Nekaterim je uspelo tudi relativno zapletene in zahtevne probleme povedati jasno, kratko in razumljivo, drugi pa so ob tem precej tavalni. Seveda ostaja dejstvo, da je za razumevanje nekaterih družbenih pojavov in procesov potrebna določena mera politološkega, sociološkega, pravnega, ekonomskega in filozofskega znanja. In dalje, enciklopedisti so se tudi dokaj približali izpolnitvi druge zahteve; bili so – vzeto summa summarum – precej univerzalistični, a obenem tudi razumno selektivni.

Vsakdo, ki bo vzel v roke obravnavano enciklopedijo, bo takoj opazil v načinu sestave znatno razliko, denimo, do prav tako pomembne enciklopedije iz področja družboslovja, to je do Politične enciklopedije. Ta je izšla štiri leta pred Enciklopedijo samoupravljanja in je bila sestavljena tako, da so avtorji – pač po abecednem redu – razlagali posamezne pojme, pojave, institucije, procese. Posebnost Enciklopedije samoupravljanja pa je v tem, da se sestoji iz vrste družboslovnih esejev, na koncu posameznega dela pa je še dodana selektivno izbrana razlaga posameznih pojmov. Približno dve tretjini knjige in esejev se nanaša na sodobno stvarnost v socialistični Jugoslaviji.

Enciklopedija samoupravljanja, ki jo dopolnjujejo in poživljajo (ne vedno vselej jasne) fotografije posameznih osebnosti in dogodkov, je

razdeljena na pet delov. Na koncu je pod naslovom Socialistična federativna republika Jugoslavija dodan še geografski položaj Jugoslavije ter vrsta statističnih podatkov s posebnim pogledom na nacionalno sestavo Jugoslavije, izobrazbeno strukturo, demografski razvoj, gostoto naseljenosti, število občin in podobno. Dinamični razvoj v Jugoslaviji kaže na hitro zastarljivost nekaterih podatkov. Enciklopedijo sklepa vsebinsko kazalo esejev ter register pojmov, kar znatno omogoča preglednost.

Oglejmo si tedaj, v kakšne dele je razdeljena Enciklopedija samoupravljanja.

Prvi del nam predstavlja temeljne pojme o družbi in politiki. V 11 družboslovnih esejih se dotika marksizma in samoupravljanja, socializma, komunizma, države in diktature proletariata ter kapitalizma.

Drugi del v 25 esejih razčlenjuje sodobni svet. Avtorji so drugi del razdelili v tri poglavja, ki se med seboj prepletajo in vsebinsko smiselno dopolnjujejo: a) temelji in načela sodobnih mednarodnih odnosov, b) organizacije, mednarodno sodelovanje in spopadi, c) oblike samoupravljanja in udeležba delavcev v upravljanju. Družboslovni lok tega dela enciklopedije je široko razpet, saj se pne od razglabljanja o temeljnih težnjah razvoja v sodobnem svetu, gibanja neuvrščenih, kolektivne varnosti, novega mednarodnega ekonomskega reda, prek predstavitve Organizacije združenih narodov, evropske varnosti in sodelovanja, odnosov med socialističnimi državami, neokolonializma, mednarodnega povezovanja kapitala, do obravnave ideje in prakse samoupravljanja in participacije v svetu ter specialističnih študij o udeležbi delavcev v upravljanju v socialističnih državah, v državah zahodne Evrope, Afrike, Latinske Amerike ter Azije.

Tretji del je v nekem smislu nosilni steber in temeljni zidak v celotni enciklopediji. Je tudi ustvarjalna srčika pričujoče knjige: namenjen je socialistični samoupravni Jugoslaviji. To je del knjige, ki ima tudi v količinskem pogledu največ esejev (45). Čeprav so morda nekateri med njimi napisani mestoma nekoliko preveč »učbeniško«, vendar ta opomba ne more zmanjšati pozitivnega vtisa, ki ga pušča ta del Enciklopedije samoupravljanja. Obravnavani tretji del enciklopedije razpade v štiri poglavja: a) družbenoekonomska ureditev in temelji političnega sistema b) politični sistem c) ustavni in pravni sistem č) mednarodni odnosi in zunanja politika Jugoslavije.

Četrti del enciklopedije nosi naslov, za katerega je vprašljivo, ali je najbolj posrečeno izbran: notranja politika v SFRJ. Zajema pa razlago politike kot družbene funkcije, zakonodajno politiko, kadrovsko politiko, politiko na področju gospodarstva (na primer prometno, davčno, carinsko) ter politiko na področju družbenega standarda, izobraževanja in kulture (na primer politiko zaposlovanja, stanovanjsko politiko, politiko zdravstvene zaščite in podobno). Zdi se nam, da bi zlasti za ta del enciklopedije mogli reči, da ni samo razčlenjevalen, ampak precej tudi opisovalen, da je morda na nekaterih mestih tudi preveč normativističen.

To je tudi edini del v knjigi, kjer družboslovnim esejem ne sledi abecedno obravnavanje posameznih pojmov in pojavov.

Sodimo, da so »founding fathers« naše prve tovrstne enciklopedije ravnali umno, ko so se odločili, da Enciklopedija samoupravljanja zajema tudi poseben del, ki so mu dali naslov kultura in etika. In res je: ni samoupravnega socializma brez nove skale vrednot, samoupravljanje terja moralno etničnega in kulturnega človeka – samoupravljalca. Eseji v tem delu knjige se ustavljajo ob takšnih temah kot so kultura in civilizacija, ustvarjalnost in svoboda, politična kultura, etika in morala.

Enciklopedija ni samo »banka znanja«; vsakega kolikortoliko intelektualno radovednega posameznika usmerja enciklopedija tudi v nadaljnja branja in študiranje literature. Zato je zelo funkcionalno, da je na koncu esejev dodana tudi kratka izbrana literatura. Med deli slovenskih družboslovcev je na primer navedeno v enciklopediji tudi delo S. Južniča *Politična kultura*, A. Bibiča (soavtor P. Novosel) *Politična znanost – predmet i suština*, S. Pretnarja *Pronalasci i tehnička unapređenja*, J. Stanovnika *Strukturne promene u svetskoj privredi*.

Podobno kot pri že omenjeni *Politični enciklopediji* (Savremena administracija, Beograd 1975) je tudi v Enciklopediji samoupravljanja pojmom v srbohrvaškem jeziku v naslovu iztočnice dodana tudi iztočnica v slovenskem jeziku. Žal pa je ravno tu prišlo do odvečne temne lise enciklopedije. Poglejmo si nekaj teh najbolj značilnih »spodrsaljajev«: društveno biće je prevedeno v slovenščino kot družabno bitje (stran 93); izborna geometrija kot izborna geometrija (stran 116); medljudski odnosi kot medljudski odnosi (stran 141); najamni odnos kot najemni odnos (stran 149); slobodna trgovina kot prosta trgovina (stran 464), itd, itd.

Naš prikaz Enciklopedije samoupravljanja bi lahko zaključili z mislijo, da so družboslovni eseji – kot kompozicijska dominantna knjige – v veliki meri prikazali analitično in sintetično ustvarjalno družboslovno moč in da v Enciklopediji samoupravljanja navedeni pojmi in pojavi kažejo na širok razbor zajetih problemov. Skozi to našo ugotovitev pa preseva tudi naslednja: izjemno široka so teoretična prostranstva samoupravljanja in prav je, da se je jugoslovanska družboslovna misel lotila tega velikega podjetja in da je skušala samoupravljanje »enciklopedično« predstaviti. Kaj takega je, ne nazadnje, terjala tudi tridesetletnica socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, saj je samoupravljanje kljub občasnim zastojem pokazalo svoj družbeni vitalizem in se utrdilo kot edina sprejemljiva pot našega razvoja.

MAJER, dr. Boris: Moment of Self-management**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 635-641**

What is in the given moment the basic contradiction in the development of our society which has to be solved, is the question which is posed by the author in this article. Answering this question he establishes that self-management in Jugoslavija has become a way of life, ranging from the basic cells of society to the republic and federation. Nevertheless, this still is a process full of internal contradictions. In this sense self-management can not be defined as a goal, as a definitively realized association of free producers, but as a way leading to this goal. The strategic question of the transition period leading from capitalism to communism, is the question: who is the one who actually determines the conditions and results of associated labour. At this point the author notes that self-management social relations have been relatively successfully established in the sphere of simple reproduction although this can not be claimed within the entire sphere of expanded reproduction; the influence workers can exert on the part of income, which serves for the satisfaction of common social needs and is redistributed by sociopolitical communities and self-managing communities of interests and partly banks, is much lesser; though this comes up. The author sees as one of the hardest class barriers on the road to emancipation of labour the fact that the worker can not exert fully his influence on the entire social reproduction chain, is seen by to 42% of the generated income.

UDC 338.076.12(497.1)

KRAIGHER, Sergej: On some Basic and Fundamental Startingpoints of Social Planning and Social Plans**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 642-665**

In the society based on self-management, the socio-economic starting-point of planning and functioning of adequate categories of political economy differs from those prevailing in societies or social systems with state ownership in social reproduction and the decisive role of the state, as well as from those in which capitalist socio-economic relations prevail. In socialist self-managerial socio-economic relations, the basis and starting point of the social planning system and orientation of social development, is the worker in associated labour and the working man and his interests. In the system of self-management, planning is his constitutional right and obligation. This on the other hand means that in the system of social planning in all social plans of self-management organizations and communities as well as in socio-political communities, the basic working conditions as well as the living and developmental conditions of workers in basic organizations of associated labour and their families in communities where they live, have to be taken into consideration, apart from the foundations of the development of basic organizations of associated labour (BOALs) and all business and interest relations with self-management organizations and communities. Self-management agreements and social compacts are the basic form of the system of self-management social planning. Through self-management agreement, workers, working people and citizens adjust their interests in all spheres of social labour and life and come to agreements on the three essential components of planning, i.e. on economic, social and space development. In this way planning autonomy of every of these three spheres can be surpassed, in the very base and expert analyses, objective criteria and measures for the solving of conflicts, emerging among different socio-economic subjects of social planning, found.

Relations in the self-management base should be set up in such a way that, in the very beginning of the social-plan development process, a consistent establishment of a uniform Yugoslav market will be ensured, and the pooling of resources, generated in social reproduction, free flow of goods and free employment of workers throughout all Jugoslavia, encouraged. In the process of social-plan adjustment, the banks with their plans should be included as a synthesis of real financial possibilities and as a framework of defined goals; the dynamics of the implementation of these goals in the current and middle-term planning period should be as well established by them.

The social plan of the republic should, in the process of social planning, represent an organic synthesis, as a result of the adjustment of the economic policy and development of each republic on one, and the economic policy and development of Jugoslavia as a whole, on the other hand. It should represent a consistent synthesis of basic tendencies derived from the trends in the base, while at the same time the results of expert analyses have to be considered. Thus in the process of planning and in the social plan of the republic, the heterogeneity of the republic can be expressed.

UDK 331.152.1(497.1):301.18(497.1)

MAJER, dr. Boris: Današnji trenutek samoupravljanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 635-641

Avtor si v prispevku zastavlja vprašanje, kaj je trenutno temeljno protislovje v razvoju naše družbe, ki jo moramo razrešiti. V odgovoru na to vprašanje ugotavlja, da je samoupravljanje v Jugoslaviji postalo način življenja in to od temeljnih celic družbe do republike in federacije. Vendar je to še vedno proces, poln notranjih protislovij. V tem smislu samoupravljanja ni moč opredeljevati že kot cilj, kot dokončno uresničeno asociacijo svobodnih proizvajalcev, marveč kot pot k temu cilju. Strateško vprašanje prehodnega obdobja od kapitalizma h komunizmu je, kdo dejansko odloča o pogojih in rezultatih združenega dela. Pri tem avtor ugotavlja, da smo samoupravne družbene odnose relativno uspešno uveljavili na področju enostavne reprodukcije, kar pa ni moč trditi za celotno področje razširjene reprodukcije; delavci imajo bistveno manjši vpliv na tisti del dohodka, ki se uporablja za skupne družbene potrebe ter se prerazdeljuje prek družbenopolitičnih skupnosti in SIS, delno pa tudi bank; to je pa kar 42% ustvarjenega dohodka. Avtor vidi eno najtežjih razrednih pregrad na poti k osvoboditvi dela v odtrganosti delavca od vpliva na celotno družbeno reprodukcijsko verigo.

UDK 338.076.12(497.1)

KRAIGHER, Sergej: O nekaterih osnovah in temeljnih izhodiščih družbenega planiranja in družbenih planov
Teorija in praksa, Ljubljana, 1980, letnik XVII, št. 6-7, str. 642-665

V samoupravni družbi je družbenoekonomsko izhodišče planiranja in delovanja ustreznih kategorij politične ekonomije drugačno od družb oziroma družbenih sistemov z državno lastnino v družbeni reprodukciji in odločujočo vlogo države in od družbenih sistemov s kapitalističnimi družbenoekonomskimi odnosi. V socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosih je izhodišče sistema družbenega planiranja in usmerjanja družbenega razvoja delavec v združenem delu in delovni človek in njegov interes. Planiranje je v tem sistemu njegova ustavna pravica in obveznost. To pa pomeni, da se morajo v sistemu družbenega planiranja v vseh družbenih planih samoupravnih organizacij in skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti na ustrezen način upoštevati poleg temeljev razvoja TOZD in vseh poslovnih in drugih interesnih povezavah s samoupravnimi organizacijami in skupnostmi tudi osnovni pogoji dela, življenja in razvoja delavcev TOZD in njihovih družin v krajih oziroma občinah, kjer živijo. Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori so temeljne oblike sistema samoupravnega družbenega planiranja. Preko samoupravnih sporazumov delavci, delovni ljudje in občani usklajujejo svoje interese in se na vseh področjih družbenega dela in življenja sporazumevajo o vseh treh osnovnih komponentah planiranja – to je gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja. Tako lahko presežemo avtonomnost planiranja vsakega od teh treh področij in najdemo tudi v bazi, poleg strokovnih analiz, objektivne kriterije in merila za reševanje konfliktov, ki nastanejo med različnimi gospodarskimi in družbenimi subjekti družbenega planiranja.

Odnose v samoupravni bazi moramo postaviti tako, da bodo že v procesu nastajanja družbenih planov pomagali doslednemu uveljavljanju enotnosti jugoslovskega trga in vzpodbujali svoboden pretok blaga, združevanje sredstev družbene reprodukcije in svobodno zaposlovanje delavcev v celi Jugoslaviji. V proces usklajevanja družbenih planov se morajo vključevati tudi banke s svojimi plani kot sinteza realnih finančnih možnosti in okvirov postavljenih nalog in za določanje dinamike njihovega uresničevanja v tekočem ali srednjeročnem planskem obdobju.

Družbeni plan republike v procesu družbenega planiranja mora predstavljati organsko sintezo kot rezultat uskladitve ekonomske politike in razvoja republike s skupno ekonomsko politiko in razvojem Jugoslavije. Pomeniti mora usklajeno sintezo temeljnih tendenc, ki izvirajo iz gibanj v bazi ob upoštevanju dognanj strokovnih analiz. Zato vsa raznolikost republike mora priti do izraza v procesu planiranja in v družbenem planu republike.

ŠETINC, Franc: Subjective Forces, the League of Communists and Self-Management
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 666-678

The position of the organized socialist forces, is considered to be one of the most important questions of the socialist self-management. The working class and the working people are realizing their power through the activity of socialist forces, integrated in the Socialist Alliance as a democratic and uniform front, and through the leading ideological and political role of the League of Communists. Without this activity, self-management would be only a form deprived of its revolutionary substance. Self-management with its delegate relations is actually only a form of the dictatorship of the proletariat in the existing conditions of our society. It is characteristic for these conditions, that within these, the progressive socialist forces are struggling to achieve a relationship of forces in which further successful development of socialist self-management, and with it the development of socialism as a whole, will be possible. The League of Communists does not intend to rule in the name of the people, it wants only to create conditions in which people themselves will manage their own society on the basis of their current and developmental needs and interests. To underestimate the role and importance of the Socialist Alliance of Working People, the Union of Trade Unions, the Socialist Alliance of Youth, the Union of War Veterans and other sociopolitical organizations, would actually mean to misunderstand the role and working methods of the League of Communists. Democracy, existing within the League of Communists, influences to a high degree the development of democratic relations within the society as a whole.

UDC 331.152.1(497.1):323.1(497.1)

KRISTAN dr. Ivan: The national Question, Selfmanagement, Federalism.
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 678-687

The national question, self-management and federalism are closely interwoven, since self-management as well as the national question are eminently expressed in the Yugoslav federation. The author has shown us on the one hand the development which lead to the solution of the national question during the National Liberation War by the establishing of the federation on the 2nd Session of AVNOJ in November 1943 at Jajce, while on the other hand he points to the development of the Yugoslav federalism after the enactment of self-management in 1950 and the establishment of socialist self-management democracy. For the evaluation of the present federative system which is based on the 1974. Yugoslav Constitution, are, according to the author particularly important two points of departure: a) the constitutionally defined legal status of republics and autonomous provinces in the federation and the principles regulating relations within the federation; b) self-management as a wholesome socio-economic relationship, representing the foundation for the regulation of mutual relations within federation. At this point the author calls attention to the standpoints held on this problem by President Tito and E. Kardelj.

UDK 331.152.1(497.1):329(497.1)

ŠETINC, Franc: Subjektivne sile, zveza komunistov in samoupravljanje
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 666-678

Eno bistvenih vprašanj socialističnega samoupravljanja je položaj organiziranih socialističnih sil. Delavski razred in delovni ljudje uresničujejo svojo oblast predvsem z aktivnostjo socialističnih sil, povezanih v socialistični zvezi kot enotni fronti in z vodilno idejnopolično vlogo zveze komunistov. Samoupravljanje bi bilo brez te dejavnosti samo oblika brez revolucionarne vsebine. Samoupravljanje z delegatskimi odnosi je pravzaprav samo oblika diktature proletariata v naših razmerah. Za te razmere je značilno, da se napredne socialistične sile bojujejo za takšno razmerje sil, ki omogoča nadaljnji uspešen razvoj socialističnega samoupravnega sistema in s tem tudi razvoj socializma. Zveza komunistov nima namena, da bi vladala namesto ljudi, temveč hoče ustvariti pogoje, da bi ljudje sami, na podlagi svojih sprotnih (tekočih) in zlasti razvojnih interesov in potreb upravljali svojo družbo. Podcenjevanje pomena SZDL, sindikat, zveze socialistične mladine, zveze borcev in drugih družbenih organizacij pomeni v bistvu nerazumevanje vloge in metod dela zveze komunistov. Stanje notranje demokracije v ZK bistveno vpliva na razvoj demokratičnih odnosov v družbi sploh.

UDK 331.152.1(497.1):323.1(497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: Nacionalno vprašanje, samoupravljanje, federalizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 678-687

Nacionalno vprašanje, samoupravljanje in federalizem se med seboj tesno povezujejo, kajti v jugoslovanski federaciji prihaja do izraza tako nacionalno vprašanje kot tudi samoupravljanje. Avtor prikaže na eni strani razvoj, ki je pripeljal do rešitve nacionalnega vprašanja med narodnoosvobodilnim bojem z ustanovitvijo federacije na drugem zasedanju AVNOJ novembra 1943 v Jajcu, na drugi strani pa opozori na razvoj jugoslovanskega federalizma po uvedbi delavskega samoupravljanja leta 1950 in uveljavljanja socialistične samoupravne demokracije. Za vrednotenje sedanje ureditve federacije na podlagi ustave SFRJ iz leta 1974 sta po avtorjevem mnenju pomembni dve izhodišči, in sicer: 1. ustavnopravni položaj republik in avtonomnih pokrajin v federaciji in načela za urejanje odnosov v federaciji, in 2. samoupravljanje kot celovit družbenoekonomski odnos, ki je tudi podlaga za urejanje odnosov v federaciji. Pri tem avtor opozarja na Titova in Kardeljeva stališča o tem vprašanju.

UDC 331.152.1(497.1):141.113(497.1)

BIBIČ, dr. Adolf: Self-management Pluralism

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7 p. 687-699

In the fragment of a rather extensive study on pluralism and selfmanagement, the logical and historical connection between interest pluralism and socialist self-management in regard to its development in Jugoslavija since 1950, is pointed out by the author in the first part of his article. The author comes to the conclusion that the conception of socialist self-management in Jugoslavija has led, with historical necessity, to the acceptance of the term "self-management pluralism" or "pluralism of self-management interests, denoting the political system of Yugoslav society. This term has at first been used in the Yugoslav political science and social thought sporadically, but later in the seventieth-particularly after the publishing of the *Directions of Development of the Political System of Socialist Selfmanagement* by Edvard Kardelj – the term has even become a constituent part of the ideological orientation of the League of Communists and other socialist forces. In stressing the importance of this definition for the further democratization of the social and political life in our society as well as for the development of the contemporary socialist thought, the author points to some vital contradictions the pluralism of self-management interests has to face.

UDC 331.152.1(497.1):321.01(497.1)

MARKIČ, Boštjan: Delegate Relations – from Conception to Social Practice

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 700-707

The delegate system has radicalized the decisionmaking possibilities of the working people and citizens in working and other self-management communities as well as in socio-political communities. Our development has, and this is its characteristic, surpassed the criticism of the principle of general political representation and has offered delegate relations as an operative alternative for political representation. The delegate system remains, however, only a terminological innovation in those social environments where it has not penetrated into the substance of social relations. The empirical research of delegate relations has, so far proved that the delegate system has increased the possibilities for the articulation of the interests of the working people and citizens. Less encouraging are the results achieved so far in regard to integration (synthesis) of interests. Delegate relations can not be permitted to follow their own normative logics, regardless to the conditions existing in other spheres, the socio-economic sphere in particular.

UDK 331.152.1(497.1):141.113(497.1)

BIBIČ, dr. Adolf: Samoupravni pluralizem

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6–7, str. 687–699

V odlomku iz obsežnejše študije o pluralizmu in samoupravljanju obravnava pisec v prvem delu svojega sestavka najprej logično in zgodovinsko zvezo med interesnim pluralizmom in socialističnim samoupravljanjem, kot se razvija po letu 1950 v Jugoslaviji. Pisec ugotavlja, da je koncept socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji vodil z zgodovinsko nujnostjo k temu, da je bil v politični znanosti in družbeni misli Jugoslavije najprej sporadično, nato pa v 70. letih – zlasti po objavi dela Edvarda Kardelja *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* – celo kot sestavni del ideološke orientacije zveze komunistov in drugih socialističnih sil, sprejet termin »samoupravni pluralizem« ali »pluralizem samoupravnih interesov« za oznako političnega sistema jugoslovanske družbe. Ko poudarja pomen takšne opredelitve za nadaljnjo demokratizacijo družbenega in političnega življenja v naši družbi, pa tudi za razvoj sodobne socialistične misli, pisec opozarja hkrati na nekatera ključna protislovja, s katerimi se mora pluralizem samoupravnih interesov spopadati.

UDK 331.152.1(497.1):321.01(497.1)

MARKIČ, Boštjan: Delegatski odnosi – od zamisli v družbeno prakso

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6–7, str. 700–707

Delegatski sistem je radikaliziral možnosti odločanja delovnih ljudi in občanov v delovnih in drugih primarnih samoupravnih skupnostih, pa tudi na ravni družbenopolitičnih skupnosti. Značilnosti našega razvoja so v tem, da nismo samo kritizirali načela splošnega političnega predstavnštva, temveč da smo z delegatskimi odnosi ponudili operativno alternativo političnemu predstavnstvu. Seveda pa je delegatski sistem v tistih družbenih okoljih, kjer ni prodril v vsebino družbenih odnosov, ostal samo terminološka inovacija. Dosedanja empirična raziskovanja delegatskih odnosov kažejo, da so se z delegatskim sistemom povečale možnosti delovnih ljudi in občanov za artikulacijo interesov. Manjše rezultate pa smo v delegatskem sistemu do sedaj dosegli pri integraciji (sintezi) interesov. Delegatskih odnosov ni mogoče prepustiti svobodni igri, tako da bi se razvijali samo po svoji notranji normativni logiki, ne glede na razmere na drugih področjih, še posebej v družbenoekonomski sferi.

UDC 331.152.1(497.1):321.01(497.1)(-2)

MLINAR, dr. Zdravko: The Subjective Factor and Self-management Decision-making in the Development of the Commune**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 708-717**

Two questions: a) how is the dynamics of commune development conditioned by the role of the subjective factor, and b) how is this role (the role of the narrower leadership of the commune in particular) changing in regard to the degree of self-management social development. This problem has been dealt with in a rather extensive international comparative research on standards of local leaders in the development of local communities. Examples taken from the practice of communal leaderships make it clear that in some situations the activity of the communal leadership can exert essential influence on the economic, cultural and political development of the commune. The number of self-management subjects who participate in the planned activity aimed at developmental goals is steadily increasing, while the hierarchical elements, existing in the mutual relations within the community, are diminishing. *Independence*, enabling the consideration of specific, concrete circumstances, and *integrity*, insuring the access and use of the relevant experience acquired elsewhere, are being expressed in the dynamics of the commune development. The activity, limited only to the solutions of the existing problems, instead of being development - oriented, is obviously becoming increasingly irrelevant.

UDC 355.02(497.1):331.152.1(497.1)

KOŠIR, Martin: Self-management and Socialization of Total National Defence**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 717-724**

The implementation of the concept of total national defence requires a uniform and wholesome form of organizing the entire Yugoslav self-managmental socialist society, in order to protect itself against all kinds of pressures and jeopardies coming from outside. This concept which has its roots in the ideas on "the armed people" expressed by the classics of Marxism, is based on the ideological and political standpoints of the League of Communist (in particular) and on the profound experience gained during the National Liberation War and Revolution. The self-management socio-economic and political status of the working man and citizen enables the development of the self-defence system within the socialization process as an inalienable right of the working man and a component part of his regular labour. The working man organized on the basis of self-management is becoming thus a conscious and sovereign bearer of defence and protection of the results of his own and common labour in his own and common social interest. The socialization of self-protection and defence is a process concurrent with the development of socialist self-management and socialist self-management democracy. Total national defence has already become a component part of the regular activity of the working people and citizens, organizations of associated labour and other holders of defence and protection. In the following period, the substance of this activity should be particularly developed by the constant activity of the organized socialist forces in consistency with the embraced trends and by direct initiative of the masses of working people and citizens.

UDK 331.152.1(497.1):321.01(497.1)(-2)

MLINAR, dr. Zdravko: Subjektivni faktor in samoupravno odločanje v razvoju občine
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 708-717

Avtor obravnava vprašanja: a) kako vloga subjektivnega faktorja pogojuje dinamiko razvoja občine in b) kako se tudi ta vloga (zlasti vloga ožjega občinskega vodstva) spreminja glede na stopnjo samoupravnega družbenega razvoja. V to problematiko je posegla že obširnejša mednarodna komparativna raziskava o vrednotah lokalnih voditeljev in razvoju lokalnih skupnosti. Primeri iz prakse po občinah v SR Sloveniji kažejo, da v nekaterih situacijah delovanje občinskega vodstva lahko bistveno vpliva na ekonomski, kulturni in politični razvoj občine. V to načrtno delovanje za razvojne cilje se vključuje vse večje število samoupravnih subjektov, obenem pa se zmanjšuje prisotnost hierarhičnih elementov v medsebojnih odnosih znotraj občine. *Samostojnost*, ki omogoča upoštevanje specifičnih, konkretnih razmer in *povezanost*, ki zagotavlja dostopnost in uporabo relevantnih izkušenj od drugod, se izražata v dinamiki razvoja občine. Očitno postaja vse manj ustrezno tako delovanje, ki se omejuje le na reševanje že nastalih problemov, namesto da bi bilo usmerjeno k mobilizaciji za razvoj.

UDK 355.02(497.1):331.152.1(497.1)

KOŠIR, Martin: Samoupravljanje in podružbljanje splošne ljudske obrambe
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 717-724

Uresničevanje zasnove splošne ljudske obrambe pomeni nujno, enotno in celovito obliko organiziranja jugoslovanske samoupravne socialistične družbe pred vsemi vrstami zunanjih nevarnosti, ki izhaja iz ideje klasikov marksizma o »oboroženem ljudstvu« in temelji na idejnopolitičnih izhodiščih zlasti zveze komunistov ter bogatih izkušenj iz NOB in revolucije. Samoupravni družbenoekonomski in politični položaj delovnega človeka in občana omogoča, da se samozaščitno obrambni sistem razvija s procesom podružbljanja kot neodtujljiva pravica delovnega človeka in sestavni del njegovega rednega dela. Samoupravno organizirani delovni človek in občan tako postaja zavestni in suvereni nosilec obrambe in zaščite svojih in skupnih rezultatov dela pred vsemi vrstami nevarnosti v svojem in skupnem družbenem interesu. Podružbljanje samozaščitnega in obrambnega delovanja je proces, ki teče vzporedno z razvojem socialističnega samoupravljanja in socialistične samoupravne demokracije. Splošna ljudska obramba je že postala sestavni del redne dejavnosti delovnih ljudi in občanov, organizacij združenega dela in drugih nosilcev obrambe in zaščite. V naslednjem obdobju moramo zlasti razvijati vsebino tega delovanja ob nenehni aktivnosti organiziranih socialističnih sil in v skladu s sprejetimi usmeritvami in ob neposredni pobudi širokih množic delovnih ljudi in občanov.

VREG, dr. Franc: Self-management, Social Communication and Opinion Pluralism
Teorija in praksa, Ljubljana, 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 724-738

The role of interest and opinion pluralism in the development of self-management democracy is discussed by the author. The wholesome and dialectic character of the process of the articulation and synthesis of attitudes and interest is pointed out. Elements of democratic discussion, critical analysis, aspects of social developmental goals and historical perspectives, should be introduced into this process by organized forces of consciousness (which include as well the communication system, science and culture. The public of the socialist self-management society is a structured community based on the clash of opinions, confrontation of attitudes, standpoints and interests and on the criticism of social practice. The Socialist Alliance should be the democratic platform for the confrontation of all shades of opinion, institutional or informal, of dissenting attitudes and views. Thus "the elements of political pluralism", which are still present in the society, can be expressed in a democratic way. This should be a constant challenge to the Socialist Alliance which should synthesize the interest and opinion differentiated complex of public opinion. At the same time, this is a challenge to mass communication media, as the "arena" of democratic public, to express individual attitudes and views and synthesize them, through democratic dispute, into social opinion. The theses, expressed by the author, are based on the results of the Slovene and Yugoslav research program on the implementation and operation of the delegate system.

UDC 331.152.1(497.1):327.55

BENKO, dr. Vlado: Self-Management and Non-Alignment
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 739-748

The Yugoslav practice of socialist self-management and non-alignment opens up a very interesting question concerning the relationship of these two phenomena: is one conditioned by the other, or is it just a question of complementation. In analysing the constitutive elements of self-management and non-alignment as ideas (concepts), the author comes to the conclusion that these two phenomena are linked by the tendency toward democratization and humanization of man's social environment. This tendency has in the present social development acquired a universal validity (importance), and particularly, within the broad context of the struggle for emancipation and development. Since non-alignment has emerged and is establishing itself in the international community as a specific social organization-for which dismemberment on sovereign subjects, referring to the so-called national interests, is characteristic-the possible modifications of the ideas of non-alignment in the international political practice of the non-aligned countries, in the sense of their distancing, should be considered. The author rejects the deterministic approach to self-management and non-alignment in the sense of being conditioned one by the other, since he contends that for one as for the other recognition and exploitation of the real possibilities by the conscious subjective forces, are decisive. This means, that history as an "open process" is in question.

UDK 331.152.1(497.1):659.001.1(497.1)

VREG, dr. France: Samoupravljanje, družbeno komuniciranje in mnenjski pluralizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 724-738

Avtor razmišlja o pomenu interesnega in mnenjskega pluralizma za razvoj samoupravne demokracije. Opozarja na celovitost in dialektičnost procesa artikulacije in sinteze stališč in interesov. Organizirane sile zavesti (vključno komunikacijski sistemi, znanost in kultura) morajo v proces vnašati elemente demokratične razprave, kritične analize, vidike družbenih razvojnih ciljev in historičnih perspektiv. Javnost socialistične samoupravne družbe je strukturirana skupnost, ki temelji na boju mnenj, soočanju stališč in interesov, na kritiki družbene prakse. Socialistična zveza je demokratični prostor za soočanje vseh mnenjskih otenkov, institucionalnih in neformalnih mnenj in stališč. Tako se lahko »elementi političnega pluralizma«, ki so še navzoči v družbi izrazijo na demokratičen način. To je trajen izziv socialistični zvezi, da sintetizira interesno in mnenjsko diferenciran kompleks javnega mnenja. Isti izziv velja množičnim občilom, ki so »arena« demokratične javnosti, da izrazi posamezna stališča in jih v demokratični razpravi sintetizira v družbeno mnenje. Avtor svoje teze osvetljuje z rezultati slovenskega in jugoslovanskega raziskovalnega projekta o uresničevanju in delovanju delegatskega sistema.

UDK 331.152.1(497.1):327.55

BENKO, dr. Vlado: Samoupravljanje in neuvršenost
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 739-748

Jugoslovanska praksa socialističnega samoupravljanja in neuvršenosti odpira zanimivo vprašanje o tem, kakšna je zveza med njima oz. ali gre za njuno medsebojno pogojevanje ali pa zgolj za dopolnjevanje. Ko avtor razčlenjuje konstitutivne elemente samoupravljanja in neuvršenosti kot *ideje* meni, da ju združuje težnja po demokratizaciji in humanizaciji človekovega družbenega okolja. Ta je v današnjem obdobju razvoja družbe zadobila univerzalno veljavo predvsem v širokem kontekstu boja za emancipacijo in boja za razvoj. Spričo tega, da se neuvršenost pojavlja in uveljavlja v mednarodni skupnosti kot specifični organizaciji družbe, za katero je značilna razčlenjenost na suverene subjekte in njihovo sklicevanje na t. i. nacionalne interese velja upoštevati možne modifikacije ideje neuvršenosti v *mednarodnopolitični praksi* neuvršenih držav tudi v smislu oddaljevanja od nje. Avtor zavrača deterministično obravnavanje samoupravljanja in neuvršenosti v smislu njunega medsebojnega pogojevanja, ker meni da je za eno kot za drugo odločujoče spoznavanje in izkoriščanje realnih možnosti s strani zavestnih subjektivnih sil. To pomeni, da gre za zgodovino kot »odprt proces«.

UDC 331.152.1.001.1(497.1)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Some new and Some old Problems Concerning the Practice of Self-Management
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 748-758

The article is an analysis of some dilemmas characteristic of the existing degree of self-management development. The main problems dealt with in the article are: the utilization of working time, the escape from productive to non-productive activities (jobs), problems deriving from full-employment in Slovenia, some aspects of technology by which the development of self-management is conditioned, problems of self-management decision-making, negative egalitarianism, the problem concerning motivation for work and problems connected with self-management adjustment of individual, common and general social interests.

UDC 331.152.1(497.1):33.001.1(497.1)

CETINSKI, Andrej: Reasons for the Slow Implementation of the Pooling of Labour and Resources
Teorija in praksa, Ljubljana, 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 758-770

It is a general ambition to substitute credit, the typical commercial form of financial investment, for joint investment. The implementation of the process of the establishing of "income relations" has been rather slow. The reasons and causes, hindering this process, are discussed by the author in this article. The author sees the main reason for the slow implementation of the pooling of labour and resources (joint investment) in the circumstances due to which the economic subjects give in their financial investments priorities to credit rather than to pooling of resources. Credit relations can be substituted by joint investments within those relations only, within which they have been chiefly created, that is, within the Bank - BOAL (Basic Organization of Associated Labour) relationship. Since here, however, no direct financial relations, in the form of joint investment, practically appear, the question as to why do banks refuse direct participation in joint investment, becomes more than obvious. In answering this question, the author comes to the conclusion that banks are not adequately motivated to substitute credit for joint investment because of the existing income differences in joint investments and because of the lack of general conditions, which are indispensable for mutual, rational and efficient management, based on the pooling of labour and resources. It is clear, however, that this process can not be set in motion without an active participation of banks.

UDK 331.152.1.001(497.1)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Nekateri novi in stari problemi samoupravne prakse
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 748-758

Prispevek razčlenjuje nekatere dileme, ki so značilne za sedanjo stopnjo razvoja samoupravljanja. Obravnava predvsem izkoriščanje delovnega časa, beg iz proizvodnje v neproizvodno dejavnost, problematiko ki izvira iz polne zaposlenosti v Sloveniji, nekatere vidike tehnološke pogojenosti razvijanja samoupravljanja, probleme samoupravnega odločanja, negativni egalitarizem, problem motiviranosti za delo in težave v zvezi s samoupravnim usklajevanjem interesov.

UDK 331.152.1(497.1):33.001.1(497.1)

CETINSKI, Andrej: Vzroki za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 758-770

Splošna ambicija, je da se kredit, ki je tipična komercialna oblika finančne naložbe, v primernem obsegu nadomesti s kvalitetnejšo skupno naložbo. Ta proces uveljavljanja »dohodkovnih odnosov« pa se uresničuje razmeroma počasi in v sestavku se avtor ukvarja z vzroki, ki ta proces zavirajo. Avtor vidi temeljni vzrok za počasno uveljavljanje združevanja dela in sredstev (skupne naložbe) v okoliščinah, zaradi katerih dajejo gospodarski subjekti pri finančnih naložbah akumulacije prednost kreditu pred združevanjem sredstev. Kreditna razmerja je možno nadomestiti s skupnimi naložbami le na tistih relacijah, kjer se kreditna razmerja zdaj predvsem oblikujejo, se pravi na relaciji banke-OZD. Ker pa tu ne prihaja praktično do skoraj nobenih neposrednih finančnih razmerij v obliki skupnih naložb, se je treba vprašati, zakaj banke zavračajo neposredno udeležbo v skupnih naložbah. Avtor ugotavlja, da banke niso ustrezno motivirane, da bi kredit nadomestile s skupno naložbo, in sicer zaradi dohodkovne rizičnosti skupne naložbe in ker ni splošnih pogojev, ki so potrebni za racionalno uveljavljanje učinkovitih oblik skupnega upravljanja in skupnega poslovanja na podlagi združevanja dela in sredstev. Brez aktivnega sodelovanja banke pa ta proces ne bo stekel.

UDC 331.152.1(497.1):341(497.1)

BEŠTER, dr. Mara: On the Economic Status of the Working Man in Some Sectors of Social Activity**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 6-7, p. 771-783**

The author maintains that our economy can no longer bear the burden of the expenses for the accomplishment of social activities. In her study, based on annual accounts data, the author makes it clear that education, health service and culture lag behind economy in respect to personal income, the most important components of mutual consumption (public expenditure), and housing facilities. The solution of the present situation is therefore, by no means, in the reduction of resources in this sphere, since this could result in hard political and other problems. The author finds that an accelerated activity on the operationalization of the concept of free exchange of labour is imperative. Particularly important is to control the expanded reproduction and to force the BOALs in this sphere to a more rational management. In connection with this, several proposals are given by the author.

UDC 331.152.1.001.1(497.1)

MIRČEV, dr. Dimitar: Self-management - its Acceptance and Rejection**Teorija in praksa Ljubljana 1980. Vol. XVII, No. 6-7, p. 826-837**

Socialist self-management has been in its beginning denounced in the world as a specific phenomenon of considerable interest, though an episode limited in space and time. Nevertheless there were several foreign authors who saw in self-management a broader and far-reaching importance which could be considered as a challenge to the conception and development of the ideological and structural solutions taking place in the contemporary world. Yugoslav self-management is socialist in its structure, since it is developing on the basis of socialism and emancipation of labour. Self-management can not be studied and analysed within the ideological conceptual scientific framework, based on self-management of alien social relations. Self-management is presented by some foreign authors as an phenomenon which has been imposed from "above", as an ideological project which, to a certain degree digresses from the designated goals, since it is "distant" from social practice and reality.

UDK 331.152.1(497.1):351(497.1)

BEŠTER, dr. Mara: O materialnem položaju delovnega človeka v nekaterih sektorjih družbenih dejavnosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 771-783

Avtorica sodi, da naše gospodarstvo ne zmore več bremen, ki jih pomenijo stroški za pokrivanje storitev družbenih dejavnosti. V študiji je na podlagi podatkov iz zaključnih računov nazorno prikazala, kako šolstvo, zdravstvo in kultura zaostajajo za gospodarstvom in to tako glede osebnih dohodkov, najvažnejših komponent skupne porabe in v pokrivanju stanovanjskih potreb. Izhod iz sedanje situacije zato nikakor ni v mehaničnem zniževanju sredstev za to področje, če se seveda nočemo soočiti s težkimi političnimi in drugimi problemi. Avtorica utemeljuje, da je nujno pospešeno delo na operacionalizaciji zamisli o svobodni menjavi dela; predvsem je treba obvladati razširjeno reprodukcijo na področju družbenih dejavnosti in sistemsko prisiliti tozde na tem področju k bolj racionalnemu poslovanju. S tem v zvezi posreduje tudi vrsto predlogov.

UDK 331.152.1.001.1(497.1)

MIRČEV, dr. Dimitar: Samoupravljanje med sprejemanjem in odklanjanjem

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 6-7, str. 826-837

V začetku so socialističnemu samoupravljanju v Jugoslaviji v svetu pripisovali značilnosti povsem specifičnega fenomena (pojava), značilnosti »zanimive«, a vendar prostorsko in časovno omejene epizode. Vendar pa so številni tuji avtorji doumeli, da ima samoupravljanje širši in dalekosežnejši pomen in da pomeni temeljni izziv koncipiranju (zamisli) in razvoju idejnih in strukturalnih rešitev v sodobnem svetu. Jugoslovansko samoupravljanje strukturalno pripada socializmu, izgrajuje se na temelju socializma in osvoboditve dela. Samoupravljanja ni mogoče raziskovati in razčlenjevati, če se uporablja idejni in spoznavno interpretativni okvir znanosti, ki temelji na samoupravljanju tujih družbenih odnosih. Nekatera dela tujih avtorjev prikazujejo samoupravljanje tudi kot pojav, ki je bil uveden "od zgoraj" kot ideološki projekt, ki zaradi oddvojenosti (oddaljenosti) od družbene prakse in stvarnega življenja znatno odstopa od svojih zastavljenih ciljev.

OBVESTILO SODELAVCEM, NAROČNIKOM IN BRALCEM REVIFE

V skladu z odlokom skupščine mesta Ljubljane o določitvi in spremembi imen ulic, cest in trgov na območju mesta Ljubljane, se je spremenil tudi naslov sedeža uredništva in uprave revije »Teorija in praksa«. Namesto dosedanjega (Ljubljana, Titova 102) je naš novi naslov: **Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5**. Uredništvo in uprava delata v istih prostorih kot doslej, spremenil se je le naslov. Prosimo, da to upoštevate pri naslavljanju vseh pisemskih in denarnih pošiljk, namenjenih uredništvu in upravi revije.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Tematska številka: Misel Josipa Broza Tita

Slavko Splichal: Pogoji in razvojne smeri podružbljanja komunikacijske sfere

Bogdan Kavčič: Participacija delavcev v Sri Lanki

Anton Bebler: O razmerju marksistov do razorožitve

Janez Pečar: Migranti kot storilci in žrtve (kaznivih dejanj)